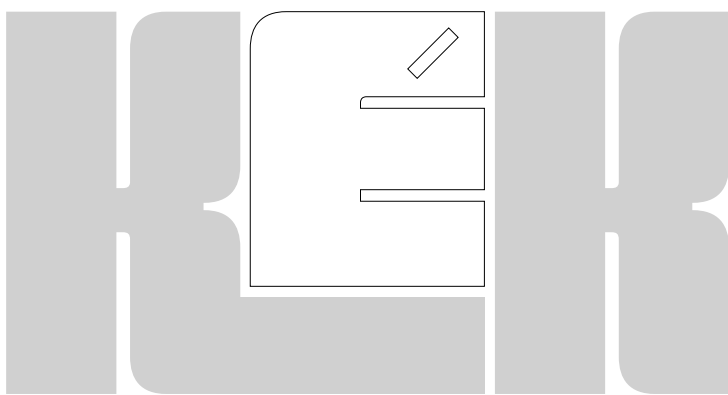

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Látvány és valóság

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Lapunk szerkesztősége az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében működik.

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság

Számunk szerkesztése Tibori Tímea és A. Gergely András munkája

Olvasószerkesztő: Molnár Krisztina

Számunk képeit a Régi fotók, analóg fényképek a múltból adattárból válogathattunk, amiért köszönetünket fejezzük ki.

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A. Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A. Gergely András, Kraiciné dr. Szokoly Mária, Laki Ildikó, Paksi Veronika, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta PhD, Jászberényi József PhD, Karbach Erika osztályvezető /FSZEK/, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann osztályvezető /MTA/

Szerkesztőség címe:

MTA TK SZI

1014 Budapest, Úri u. 49.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozossege.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u.7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

KITEKINTÉS EURÓPÁBÓL

Harangi László: <i>Szingapúr az etnikai kaleidoszkóp és Ázsia kulturális epicentruma</i>	5
Bicskei Barbara: <i>A brazil egyetemisták Lisszabonban</i>	13

TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS MAGYARORSZÁGON

Laki Ildikó: <i>Százhalombatta iparvárosi szerepe a 21. században</i>	27
Szabó Tamás: <i>Nagyvárosi térségek, mint globális „vonatkozási pontok”</i>	39
Molnár Antal: <i>Dunaharaszti a budapesti agglomeráció hányatatott sorsú települése</i>	53

KÍSÉRLETI KUTATÁS

Alliquander Anna: <i>Ellenszélben – a női evezés és versenyzés kezdetei</i>	69
Heike Mónika Greschke: <i>„Beléptem?” Etnometodológiai reflexiók egy plurilokális etnográfiai kutatásról</i> (Baumann Tímea ford.)	77
Illés Anikó – Bényei Judit – Pataky Gabriella – Ruttkey Zsófia – Schmidt Andrea: <i>Gyermekek avatárvalasztási tendenciái</i>	95
József N. Szabó – Nándor Csiky: <i>Die Kulturpolitik der Ungarischen Kommunistischen Partei zur Zeit der Nachkriegsdemokratie /1945–1946/</i>	103

FELNŐTTOKTATÁS

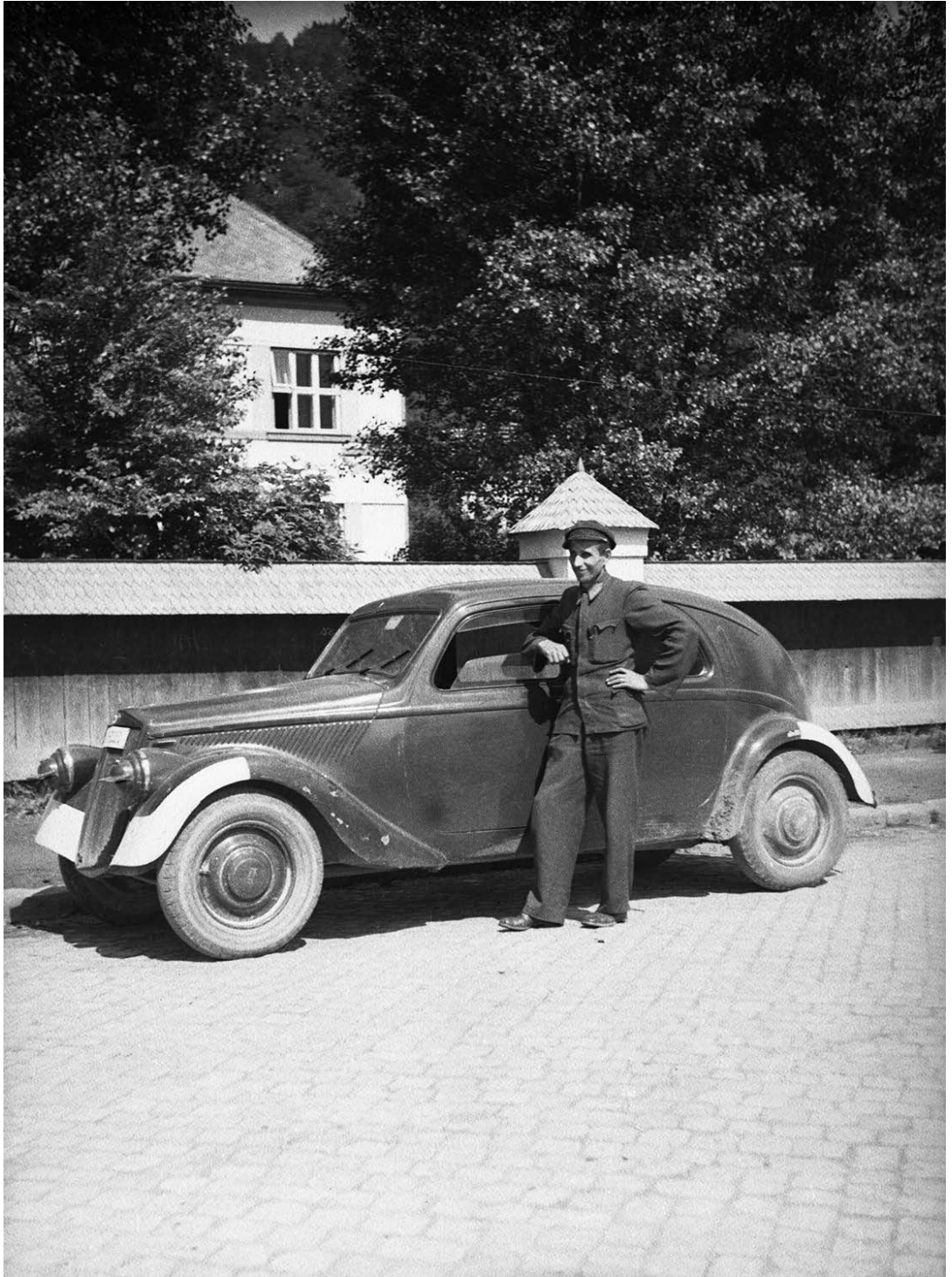
Horváth László: <i>Informális tanulás a munkahelyen: a tudásmegosztás kompetenciájának fejlesztése</i>	115
Szilvia Zörgő: <i>Organic and Kinesthetic ESL Pedagogy</i>	133

KUTATÁS, MÓDSZER

Dén-Nagy Ildikó – Géring Zsuzsanna – Király Gábor – Nagy Beáta: <i>Kevert módszertanok alkalmazása a munka–magánélet egyensúly kutatásában</i>	149
Bauer Zsófia: <i>„Laikus szakértő” páciensek, avagy a változó orvos–beteg viszony megélése és értékelése a meddőségkezelési eljárásban</i>	159
Lippi Roland: <i>A tradicionális családmodell válsága a 21. században</i>	173

SZEMLE

Ausztrics Andrea: <i>Az élet sója Popper Péter előadásaiban</i>	189
A.Gergely András: <i>Kötelékek</i>	191
Szerzőink.....	197

SZINGAPÚR AZ ETNIKAI KALEIDOSZKÓP ÉS ÁZSIA KULTURÁLIS EPICENTRUMA

Rejtő Jenő Pizskos Fredje a szingapúri alvilág mitikus alakja, a „Serény múmiák” klub tagja volt, mivel a kikötőváros hosszú évszázadokon át, mint füstös, matrózkocsmákkal tele átrakodó állomás segítette a hajózást Kína felé, a brit gyarmatbirodalomban. Titokzatos és a keleti alvilággal gyakran összefonódó életének 1965-ös függetlenedése vetett véget, és ma már aligha lehet elképzelni, hogy az alig 60 évvel ezelőtti szemetes utcák, cölöpházak helyén nemzetközi üzleti társaságok, a leghatalmasabb bankok felhőkarcolói állnak és modern sugárutak, pazar üzletházak, a trópusok minden szépségében pompázó parkok hálózának be a várost. Itt a világon az egyik legmagasabb az egy főre jutó GDP, és az OECD felmérése szerint az alig ötmilliárdnyi, a mi fővárosunknál alig másfélszer nagyobb kis városállam büszkélkedhet a tizenöt éves gyermekeknek a globálisan legmagasabb matematikai és természettudományos tudásával. Szigorú törvények védik a környezetet, és súlyos büntetést szabhatnak ki arra, aki közterületen szemetel, köpköd, cigarettázik, ráógumit ragaszt, falat firkál.

Mentalitás, életminőség

Lakossága – az őslakó malájoknak és a két emberöltő alatt bevándoroltaknak köszönhetően – etnikailag, nyelvileg, vallási, kulturális és antropológiai értelemben rendkívül összetett, sokszínű, mondhatnánk: Szingapúr egyedülálló *multikulturális mintaállam*, amelynek polgárai közösen, egymással együttműködve építik jelenüket és jövőjüket. Lásd Jacques Delors (az Európai Bizottság elnöke, 1985): „*megtanulni élni, megtanulni egymással élni, megtanulni másokkal élni és cselekedni*” mélységesen humanista elvét és vízióját.

Többségben vannak a kínaiak, őket követik a malájok, majd az indiaiak, és végül az európaiak következnek, de élnek itt arabok és mindenféle náción a világ minden részéből. A sokféleséget bonyolítja az, hogy az egyes népeségi csoportok többféle saját kultúrával, identitással, önálló nyelvvel felérő nyelvjárással, vallással rendelkeznek, amely mind-megannyi hagyomány, attitűd, szokás, életstílus. A kínai például lehet hakkas, hokkiens, teochews és így tovább, s bár az uralkodó vallás a buddhizmus, de vannak köztük jócskán taoisták, zennisták, sőt

katolikusok és felekezet nélküliek. Ugyanígy malájok között szintén megtalálhatók a buddhisták, bár a többségük mohamedán, és az indiaiaként számon tartott tamilok között vannak szikhek, szinte az összes felekezeti variációval.

Tehát: „fogjanak meg, fogjanak meg, megfogják” mondaná Karinthy. Az ilyen etnikai, vallási és kulturális mixtúrában ezért fontos a másság iránti tolerancia, és ez nem feszültséget, hanem kölcsönösséget hordoz, amelynek eredménye egy „szingapúrizmus”, a szingapúri identitás, nyelvre, származásra, megjelenésre való tekintet nélkül, mint az egyesült államokbeli Amerikában az amerikai állampolgár. Mindazonáltal a modern Szingapúr arculata mögött és között még mindig fellelhetők (és megőrzendők) ezeknek az etnikai, vallási és kulturális heterogenitásnak a nyomai. Az egykori, nem is olyan régi Chinatown egyes utcái még mindig fellelhetők, a mohamedán művészet nyomai megtalálhatók a zömében arabok lakta utcákban és egy kis India maradványaival pedig az arra barangoló turista a Serangoon Roadon találkozik. Az egykori brit gyarmatról pedig az egyes neoklasszikus épületek árulkodnak.

Az ország hivatalos nyelve a közigazgatásban, üzleti életben és az oktatásban az angol, de ugyanígy legitimitást élvez a kínai mandarin, a maláj, mint az ország egykori anyanyelve és a nagyszámú indiai bevándoroltakra való tekintettel a tamil. Angolul így vagy úgy mindenki tud, de a BBC nyelvé, a „King English” kevesen beszélik, saját tapasztalatunk szerint Angliában is. Kínaiul talán mindenki ért, hiszen a lakosság többsége kínai bevándorolt és az angol mellett a kalligrafikus kínai írás is mindenhol olvasható, éppen úgy, mint Kelet-Ázsia más országaiban, így Japánban is, ami még inkább fokozza a tarkaságot.

A mindennapi élet és a munka világának a jellemzésére egyik 2010 óta Szingapúrban élő honfitársunkat, Jakab Zoltán HR (humánerőforrás) szakember segítségét kérjük, aki egyébként a legújabb, úgynevezett AI-n (Appreciative Inquiry, azaz elismerő érdeklődés) alapuló menedzsment-fejlesztés híve, és ezt szeretné meghonosítani a távoli szigetországban. *Fizikailag körülbelül száz munkatárs veszi körül a cégét, ahol dolgozik egy irodaház huszonharmadik emeletén. Csak két fehér ember van*

köztük, mert a többiek mind más-más ázsiai ország-
ból származnak – számol be szingapúri tapasztalata-
iról barátunk egy munkaerőpiaci portál által készített
interjúban. Odaadón és nagy intenzitással dolgozik,
ezért személyét nagyon megbecsülik és értékeli mun-
káját. Ez is valószínűleg annak a sokszínű emberi kör-
nyezetnek a következménye, amelyben azonban csak
úgy lehet boldogulni, ha az ember elfogadóvá válik.
Főnökét emberileg szereti és tisztelik egymást, de nem
tartja eléggé motiváló, jó vezetőnek, amellyel – úgy
érzi – szembefordul a helyi normával, a vezetőket öve-
ző, a valóságtól elrugaszkodott tekintélyelvűséggel. A
szingapúri rendszer erősen hierarchikus, a főnök szava
szent és sérthetetlen, meg sem merik szólítani őket a
beosztottjaik.

Az életszínvonal Szingapúrban összehasonlítha-
tatlanul magasabb, mint nálunk, egy helyi pálya-
kezdő 370.000 forintnak megfelelő összeget keres,
ugyanakkor hatszáz magyar forint értékű dollárból
kiadós ebédet lehet kapni. Olcsóbb a benzin is, na-
gyon sokba kerül viszont az albérlet, így a helyiek
sokáig élnek a családi fészek kényelmében. Az adó
öt százalék, amelyet az első évben nem is kell fi-
zetni. Az ötven évnél fiatalabbak anyanyelvi szinten
beszélnek angolul, és teljesen általános, hogy min-
denki két-három nyelven tud beszélni. *Jakab Zoltán*
barátunk számára nagyon szimpatikus kormányzati
rendelet, mely nem engedi, hogy egy lakótömbön
belül harminc százaléknál több kínai, maláj vagy in-
diai éljen együtt. Így elkerülük a homogén negyedek
kialakulását. Ilyen környezetben mindenki megta-
nulja tisztelni a másikat.

A helyi cégeket jellegzetesen az ázsiai munka-
morál jellemzi. Rengeteget dolgoznak, a túlórázás
természetes jelenség, mindenki tovább marad, mint
ahogy a munkaideje szól, de ezért nem jár túlóra-
pénz. Hivatalosan a munkaidő 8.30-tól 17.30-ig
tart, „de előfordul, hogy este 6-ig, fél 7-ig vagy to-
vább is bent maradok” – nyilatkozta Zoltán, amit
a főnöke természetesnek tart. A munkaidő első fél
órája egy közös „Chi-King” testgyakorlattal telik.
Ingben, öltönyben végzik a stresszoldó joggyakor-
latokat, hogy frissen, felüdülten kezdjék a munkát,
amely, a szingapúri munkamorál szerint, segíti a
testi és lelki kiegyensúlyozottság megteremtését.

„A város tömegközlekedési rendszere egészen fan-
tasztikus, egy feltölthető chipkártyával utazhatok a
pontosan összehangolt vonalak között, és ebben fény-
évekkel járnak előttünk. Egyszerűen nincs szükség au-
tóra. Kiemelendő a tisztaság és az emberek nyitottsá-
ga. Az utcán mindenki mosolyog rám, és meg akarják

tudni, ki vagyok, honnan jöttem” – vélekedik honfi-
társunk a szingapúriak mentalitásáról, életviszonya-
iról.

Az alig kétszázalékos európai bevándoroltakhoz
tartozóan egy viszonylagosan nagy lélekszámú ma-
gyar kolóniáról is beszélhetünk ebben a hátsó-ázsiai
törpeállamban. „Foglalkozás alapján vannak az in-
formatikusok, meg a többiek. Mondhatjuk, hogy ki-
csiny nemzetünk informatikusai itt bizony szép szám-
mal képviseltetik magukat. Tanulmányaik és tudásuk
alapján a PhD hallgatók kicsiny, de egyre aktívabb
csapatát különíthetjük el a családosok nagy csoport-
sulásától, akiknek nagy része egyébként kisgyermekkel
érkezett, és jelenleg 2-3 éves szerződése van valame-
lyik multinál. Aki pedig nem nemzetközi vállalatnál
dolgozik, az saját cégét irányítja. A hajadonok között
nincs is olyan, akinek magyar párja lenne. Ha már
vegyes párokról van szó, most ünnepelte a születésnap-
ját András, és kínai barátnője, Aggie” – olvashatjuk
a Magyar klub faliújságjából, minden kommentár
nélkül.

Szingapúr az ázsiai művészetek világvárosa

Dél-Ázsia modern szigetországa nemcsak a vi-
lág egyik meghatározó üzleti, gazdasági központ-
ja lett, hanem, centrumává, sőt epicentrumává is
vált az ázsiai, európai kultúrának és művészetnek,
megtettesítve annak minden ágát és műfaját, az
előadóművészetektől a múzeumokig. Minthogy
kozmetopolita és multi-etnikus város, Szingapúrt
gyakran aposztrofálják mint „Kapu Kelet és Nyu-
gat Között” várost, amelyhez hasonló aligha van
a világon. Különös privilégiuma, hogy ehhez ren-
delkezésre állnak a legmodernebb létesítmények,
amelyek architektúráisan és funkcionalitásukat
tekintve egyaránt világszínvonalúak. Művészeti in-
tézsményeik azonban nemcsak befogadják és bemu-
tatják Ázsia és a többi földrész egyedülálló, esetleg
csak itt látható tradicionális művészeti alkotásait,
hanem saját produktumaik, művészeik, együtteseik
is vannak, amelyek a világ legrangosabb pódiuma-
in is megállják a helyüket, mint például a Theatre
Works együttes, vagy a kínai szimfonikus zenekar.
Ezt a célt igyekszik erősíteni a nemrégiben létreho-
zott Művészeti Főiskola (SOTA), amelynek célja a
művészeti talentumok felkutatása és képzése.

A szingapúri kormány, az úgynevezett Mester-
terven (Master Plan) belül bőkezűen bátorítja és tá-
mogatja a művészeti életet, különösen annak nagy
volumenű rendezvényeit, fesztiváljait, míg a nyugá-

ti és a multikulturális művészetek zászlóshajói felett a Nemzeti Művészeti Tanács bábáskodik.

Ezt egészítik ki a magán mecénatúrák, a privát művészeti vállalatok és a CSR (Corporat for Social Responsibility) adományok. Az esetleges anyagi hiányokon kívül, amely ugyan ritkán fordul elő, gondot jelent a helyhiány, tekintettel a város zsúfoltságára. Egy négyzetkilométerre ugyanis 6.700 fő jut. Az azonban mindenképpen elmondható, hogy a város művészeti élete hasonlóan olyan nagy vonzó erő a turisták számára, mint Madridban a Pradó, vagy Firenzében az Uffizi, különösen azok számára, akik a keleti kultúra különlegességei iránt érzékenyek.

A szingapúri „MŰPA”

Szingapúr káprázatos látványa, az elmúlt évtizedek alatt sokat változott, de egyik sem volt olyan drámai és ellentmondásos, mint a hivatalosan 2002-ben megnyílt Szingapúri Esplanade Complex, a szigetország kulturális palotája (esplanade, ld. tengerparti sétátér). A maga architekturális formájával és dekoratív elemeivel az óriási épületkomplexumban ötvöződik az ázsiai, sőt a szingapúri specifikum és az európai gigantikus kulturális létesítmények építészeti stílusa azáltal, hogy a két tüskékkel borított egymásba kapcsolódó hatalmas épületegyüttes *durianra* emlékeztet, és ez máig is nagy vitát vált ki. A durian (duriozibethinus Murr) egy népszerű szingapúri 15-30 cm hosszú, akár 8 kg. súlyú tüskékkel borított kemény héjú gyümölcs, amelyet fakopánccsal lehet feltörni, benne 2-6 cm-es halvány-sága, könnyen meghámozható magvak találhatók, telve összehasonlíthatatlanul zamatos, krémszerű folyadékkal.

Amilyen kecségető a duriant szimbilizáló Esplanade Complex kívülről, olyan gazdag és értékes az intézménykombinát kínálata belülről, és mint ilyen a világ egyik legmozgalmasabb művészeti, művelődési központja. A legkiemelkedőbb rendezési és művészeti teljesítménye, hogy minden évben egy többhónapos világművészeti fesztivált rendez, és a keleti és nyugati földtekén egyaránt számon tartott színházi és opera-előadásain, hangversenyein, kiállításain és egyéb műsorain a legismertebb, nemzetközi hírnévű művészek, zenekarok, táncművészek kápráztatják el a hazai és a külföldről idesereglett közönséget, amelyre megint csak az ázsiai és európai kultúra találkozása a jellemző, mind személyi és stílus vonatkozásban, mind a

klasszikus visszatekintés és a modern művészetek megelevenítése tekintetében.

A fesztiválon kívül is minden korú, érdeklődésű és nemzetiségű szingapúri lakos megtalálja a számára hasznos vagy szórakoztató programot az Esplanade Complexben. Sok az ingyenes Coffee Morning /délelőtti kávézó/ és Afternoon Tea (öt-órás tea) zenés műsor is, amelyen mindenki ingyenesen részt vehet és erősíti a régiók és újak, az egyes etnikumok közötti párbeszédet, megértést. Az amatőr művészeti együttesek is felléphetnek a maguk örömméretére, a más nemzetiségűek szórakoztatására. A komplexum valójában egy *agóra*, ahol a sok nemzetiségű és felekezeti bevándoroltak, a többségi kínaiak találkozhatnak a más nemzetiségűekkel, megismerhetik egymás szokásait, gondolkodásmódját és időnként tájékoztató és vitára inspiráló előadásokat is meghallgathatnak az aktuális gondokról, problémákról. Mindehhez rendelkezésre állnak a megfelelő auditoriumok, terek, kávézók, teázók, a kívánatos társas helységek, kényelmes berendezésekkel, felszerelésekkel. A gyermekekről, fiatalokról és idősebbekről sem feledkeznek meg, és számukra is vannak programok, vitaestek. Ezen kívül, rendelkezésre állnak az epicentrum büszkeségei: az 1600 főt befogadó hangversenyterem és a 2000 férőhelyes, szintén kényelmes elhelyezést biztosító színház, mindkettő kiváló, mozgatható akusztikai falakkal, kiegészítő berendezésekkel. Az intézmény infrastrukturális színvonalára jellemző, hogy a koncertemben lévő orgona 4740 síppal és 61 „stoppal” rendelkezik, amelyet Johannes Klass „Orgelblau”, a világ leghíresebb orgonakészítő mestere tervezett és készíttetett el.

Sokszerű multietnikus előadóművészet

Az előadóművészeti élet Szingapúrban bővelkedik helyi tehetségekben és izgalmasabbnál izgalmasabb művészi produkciókban, amelyben megint csak a lakosság szinte végtelen tarkasága, sokszínűsége tükröződik, és ezt az önmegmutató aktivitást és kezdeményezést a kormányzat is példamutatóan felkarolja. Ezt teszik teljessé a főleg Ázsiából, de a világ minden részéből idelátogató művészek mindenirányú bemutatkozásai, amely által ismételtelen manifesztrálódik a szigetország páratlan euro-ázsiai művészeti és kulturális karaktere.

Bangsawan

Maláj opera, amely többnyire legendás történeteket jelenít meg az európai operához hasonló stílusban. Az ázsiai földrészen ma már kihalóban van. Mint a legtöbb nyugati színjáték, a bangsawan előadások is klasszikus szerelmi történeteket és az ámulást elevenítik fel a tragikus daljáték számunkra különös, keleti formájában. A bangsawan legtradicionálisabb típusa mindazonáltal a maláj mítosz titkait és rejtelmait hozza felszínre az ezzel harmonizáló különleges hangszeres eszközökkel.

A másik gyakori témája a bangsawan operáknak: gyermekmesékről szólnak, amelyek közül a legnépszerűbbek Bawang Putih, Bawang Merah és Sang Nila Utama kalandjai. Sang Nila Utama a régebbi korokról szóló meséskönyvek emblematikus hőse, aki arról volt nevezetes, hogy felfedezte az oroszlánt Temasek szigetén. Temasek Szingapúr eredeti neve volt, mielőtt Sir Stamford Raffles (1781–1826) angol diplomata és utazó megalapította volna 1822-ben a gyarmati kikötővárost.

Míg a hagyományos Bangsawan tovább él a professzionális művészek előadásában, addig ennek modernizált változata, a szingapúri televízió valamelyikének is gyakori varieté műsora a Sri Warisan táncegyüttes előadásában, de éppen így egyes részletei emelik a tradicionális maláj esküvők ünnepi hangulatát, amelyet a lakodalmak színhelyén a város valamelyik pontján tartanak.

Szingapúri Állami Szimfonikus Hangversenyzenekar

A 96 tagból álló szimfonikus zenekar világszeretettel ismert, mint az egyetlen olyan hangversenyzenekar, amely mesteri módon képes megjeleníteni az ázsiai és európai zenei hagyomány legjelesebb műveit. A zenekar a hazai és a nemzetközi anyagi és szellemi élet összefogásával 1979-ben alakult meg, és azóta minden évben 50 alkalommal lép fel és tart előadást, amikor mindig megtelik az Esplanade Complex 1600 fős befogadóképességű, kitűnő akusztikájú, gyönyörű koncertterme. A Londoni Szimfonikusokkal vetekedő zenekar a salzburgi és bayreuthi fesztiválokkal felérő zenei élményt nyújt, telve nyugati és keleti hangulatokkal, életérzésekkel. A hely szellemét, a „genus loci” bizonyítja – mivel, hogy Szingapúr, mint volt kikötőváros, „a tenger szülöttje” – Chen Yí, Bright Seng és Yardumian Richard: „*A tenger*” című szimfoni-

kus zeneműve, amely a tengerre jellemző súllyal és mélységgel könnyen visszhangra talált a szigetlakók lelkében, mint ahogy Debussy *Tenger* című programzenéje a francia tudatban. (Petőfi Sándor is dicsőhimnuszt zeng az Alföld tengersík vidékéről, mint sajátosan magyar tájról, mert „ott vagyok hon, ott az én lelkem”.) A zenekar bemutatta és CD-re vette Alexander Tcherepin (1899–1997) orosz származású zeneszerző és zongoraművész hat zongorahangversenyét és négy szimfóniáját. A közel száz fős zenekar jó hírnevét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy szívesen látott vendégek nemcsak Ázsiában, hanem Európában és Amerikában, legnevesebb hangversenytermeiben is, például a New-Yorki Carnegie Hallban vagy Európában, a bécsi Állami Operaházban. Páratlan természeti és zenei élmény, amikor a társulat a szigetország botanikus kertjében havonta egyszer előadást tart. A hatalmas szabadtéri zöld arénában, körülveve pálmákkal, a tömeg olyan óriási, hogy ha valaki jó helyet akar kapni a zöld pázsiton, korán kell megérkeznie harapni- és innivalókat tartalmazó kosárral a kezében, hogy jó helyet kapjon.

Szingapúri Kínai Zenekar

A 80 tagú zenekar a szigetország egyetlen ilyen hivatásos zenei együttese, s mivel a lakosság többsége kínai, megkülönböztetett rangot, mondhatnánk ikonikus, szimbolikus státuszt élvez, és zászlóshajója a helyi művészeti együtteseknek. Mint testvérintézményét, az Állami Szimfonikus Zenekart, szintén 1997-ben avatták fel, és hozzá hasonlóan otthona az Esplanade Complex grandiózus konferencia csarnoka, és méltán élvezi a mindenkori szingapúri miniszterelnök megkülönböztetett figyelmét. Víziójuk, hogy egy szingapúri karakterű világhírre tegyenek szert, zenéjükkel jobba és nemesebbé tegyék az emberi lelket, nem csak a szingapúriakat, hanem, amennyire lehet, az egész világot. Nagyra törő célok! Erkölcsi magatartásukra jellemző az elkötelezett team-munka, közösségi attitűd, az innováció és az állandó tanulás.

Reményeik – úgy tűnik – valóra is váltak. Első zeneigazgatójukkal, Hu Bing Xuval óriási sikerrel turnéztak Kínában. 2000. január 1-én, az ezredforduló ünnepségek keretében, világrekordot állítottak fel azzal, hogy 1400 muzsikussal részvételével adtak újévi koncertet. Előadóművészetük magas színvonalát és jó hírnevüket mi sem bizonyítja jobban, mint hogy meghívást kaptak a davosi Világ-

gazdasági Fórum egyik találkozási pontjára, a Nemzetközi Monetáris Tanács éves konferenciájára, valamint a Művészeti Tanácsok világkonferenciájára. Tajvan fővárosában, Taipeiben elnyerték „a legjobb kínai zenekar” díjat a Tradicionális Művészetek Fesztiválján. 2002-ben Marco Polo utazásait egy epikus szimfónia-fantázia formájában dolgozták fel és vették színre kultúrpalotájukban az „Esplanade” színházban, frenetikus sikerrel.

A Szingapúri Kínai Zenekar azonban nem volt megelégedve saját eredményével és a Művészeti Főiskola (Id. SOTA) legkiválóbb tanulóiból megalakította a *Szingapúri Ifjúsági Kínai Zenekart*, de nem csak létrehozta, hanem gyermekének tekintve folyamatosan támogatta, mind szakmailag, mind szervezetenként, és valóságos impresszáriója lett az együttesnek. Ennek meg is lett az eredménye, mert a zenekar tagjai kiváló muzikusokká és zeneszerzőkké váltak, akik a nemzetközi színtereken is megállják a helyüket és sokan közülük tagjai lesznek a „nagy” zenekarnak.

Maláj zene

A hagyományos maláj zene öt kategóriába oszlik: ronggeng, asli, masri, joget és zapin. A leglassúbb ütemű a masri és az asli, amely régi falusi életképeket szólaltat meg a zene nyelvén, mint például az aratás és a családi ház építés lombokból, faháncsokból. A ronggeng Indonéziából, Jávából származik, de hasonlatos a thaiföldi ramwonghoz is, mivel a férfiak és asszonyok között szövődő szerelmet hangszeres zenével és lírai költeményekkel érzékelteti. A zapint a színpadi változat mellett a maláj televízió varieté formában is feldolgozta, mert igen a látványos és szórakoztató. A joget zenéje azért izgalmas, mert benne a maláj és portugál elemek keverednek egymással.

A tradicionális maláj táncosok, miközben énekelnek, gyakran tartanak kezükben különféle tárgyakat, úgymint gyertyatálakat, rizs-szítát, papíresernyőt, amely a táncot még kifejezőbbé, színesebbé teszi.

Klasszikus indiai zene

A klasszikus indiai zene a zene legrégebbi formája a világon. Gyökerei a törzsi varázslatig, a védikus himnuszig, népzeneig vezethetők vissza, és felettebb melodikus hangzásúak. A klasszikus indiai zenére

egy letűnt világ bája, kellemessége, szépsége jellemző. Ami megkülönbözteti más zenei stílusoktól, az, hogy kiemelt hangsúlyt kap benne a melódia és hangzásának szakkátó, minden hangot kiemelten megszólaltatott jellege.

Noha az észak-indiai hindusztáni és a dél-indiai carnatic zenére oszlik, mindkét típusú zene eredete és alapkonceptiója ugyanaz. A megfigyelhető különbség csak az, ahogyan ez a két fajta klasszikus zene előadásmódban és stílusban eltérnek egymástól.

Népzenei olvasztó tégelye

Szingapúrban ahány nemzetiség, annyi népzene és népi tánc él, a kínai hakkastól, az arabon, tamilon, indiaian, szikenán a malájig, amelyet félig hivatásos, félig amatőr együttesek adnak elő ünnepi alkalmakkor, népművészeti bemutatókon vagy fesztiválokon, részben a maguk öröme, részben a turisták szórakoztatására. A mi Balkánunk és Kárpát-medencénk népzeneje, amelyet Bartók Béla (1881–1945) színessége és egymásra hatása miatt oly nagyra becsült, ehhez képest egy homogén egység, uniform zenei kultúra. Ugyanakkor az egykori kikötővárosban minden népnek megvan a maga klasszikus (komoly) zenéje is, és a kettő nem ugyanaz, mert a népzene közösségi és bár tradicionális jellegű, de mégis változó, míg a klasszikus zene örök és változatlan, autonóm művészet. Így például az indiai népi bharatanatyam mellett él a klasszikus indiai zene, amelynek egyik műve kurtizánok által előadott ének és zene, sok évszázaddal ezelőtről.

A galériák, múzeumok, mint az ázsiai és európai művészetek kincsestára

Valamennyi művészet iránt olthatatlanul érdeklődő, legyen az szakavatott műértő vagy a szépségben örömet lelő európai vagy ázsiai, minden vágya az, hogy eljusson a szingapúri galériákba vagy múzeumokba, ahol megcsodálhatja a helyben megalkotott vagy a világ bármely helyéről származó műkincseket, művészeti alkotásokat, de nem csak gyönyörködhet bennük, hanem azok egy részét meg is vásárolhatja. Ez a kis szigetország pletfórája a múzeumoknak, ahol a mestermunkák ezrei találhatóak, de kiállításaiikkal nem csak hívogatják a nézőket, hanem interaktív módon fokozni kívánják az élvezetet, elmélyíteni a művészi befogadást.

Opera Galéria

Ha valaki megszállottja a művészetnek, és különösen akkor, ha „van mit a tejbe aprítania”, feltétlenül meg kell látogatnia ezt a képtárat, amelyben többek között olyan remekművekkel találkozhat, mint az európai Picasso, Buffet, Dalí, Gauguin, Miro, Braque vagy Chagall festményei, grafikái és mint az ugyancsak világhírű kínai-francia Chu Teh Chun (1920–2003) és a Zao Wou Ki (1920–2013) alkotásai, sőt a kiállított művekből, amennyiben erre mód van, vásárolhat is. Például Picasso 1967-ben készült színes tollrajza, a *Homme Margeur de Pastique et Flutiste* (A dinnyeevő és a fuvalás) 1.8 millió dollárért kelt el a szingapúri Opera Galériában.

A képtár 1997-ben alakult és előretolt bátyja az Opera Galéria elnevezésű nemzetközi művészeti múzeumhálózatnak, amely a világ legnagyobb művészeti tőkéje és Szingapúron kívül intézményei vannak Párizsban, New Yorkban, Miamiában, Hongkongban, Londonban, Velencében, Szöulban, Dubaiban és Monacóban, általában a turistaparadicsomokban és a leggazdagabb városokban. Megalapítója és igazgatója Gilles Dyan, francia műkincskereskedő, aki az Európai Művészeti Kamara hivatalosan is a világ egyik legelismertebb műkincszakértője. A városállam galériájára különös gondot fordít, amelynek köszönhetően sok világhírű alkotás csak itt található meg, különös tekintettel Picassóra, Dalíra, Gauguinra és Chu Teh Chunra, ami csak tovább növeli Szingapúr művészeti epicentrum- és specifikus jellegét. A galéria humanizmusát dicséri, hogy feladatának tekinti az új művészeti talentumok promócióját, beleértve a kelet-ázsiai tehetségeket is.

HDB Galéria

A kiállításon megelevenedik előttünk az a 360 fokos fordulat, amely a 60 évvel ezelőtti slumos nyomornegyedektől a mai világvárosig vezetett. A HDB az állami Építési és Fejlesztési Hivatal (Housing&Development Board), amely megtervezte és irányította ezt az alig két nemzedéknyi páratlan fejlődést (amelyhez hasonló csak Magyarországon volt a 60-as, 70-es években), hogy ellássa a szingapúriakat minden igényt kielégítő lakásokkal és az ennek megfelelő környezettel.

A Hivatal az elmúlt évtizedekben és jelenleg is gyakorlati és elméleti kutatásokat, fejlesztéseket

hajt végre, hogy biztosítsa költségkímélő módon a lehető legmagasabb színvonalat és a folyamatos fejlődést, beleértve a különböző kereskedelmi, felüdülési, szociális és pihenést biztosító létesítményeket.

Fontos prioritása a HDB-nek – és ez a galériában is nyomon követhető – a „kohezív közösségek” kiépítése a városban. Ezt a célt szolgálja olyan közösségi terek létrehozása, ahol a különböző etnikumú lakosság találkozhat és érintkezhet egymással. Ennek érdekében a HDB-nek és az államnak is alapvető célja a multinacionális harmónia biztosítása, továbbá a családi kötelek megerősítése és az idősekről, az elesettekről való gondoskodás, amint ez a szöveges, vizuális és média-prezentációkból kitűnik.

The Substation. A Művészetek Otthona

A művészeti központot Kuo Pao Kun (1939–2002) neves drámaíró és színházigazgató alapította 1990-ben, amely az első független kortárs művészeti központ az országban. Sokféle művészeti programot rendeznek, a hagyományos táncoktatástól, rock-koncerteken, vizuális művészeti bemutatókon át a fiatal költők estjéig. Rendeznek továbbá nemzetközi rövidfilm-fesztiválokat, kísérleti színházbemutatókat, konferenciákat Szingapúr művészetéről és kulturális életéről.

A Substation évek óta együtt dolgozik Szingapúr legproblematisabb művészeivel, íróival értelmiségeivel, ellenzéki csoportjaival. A fiatal és kitörni akaró művészek szívesen igénybe veszik a központ helyiségeit, és kérik szakmai segítségüket, mert a Művészetek Otthona mindig nyitott az új javaslatokra, gondolatokra.

NUS Múzeum

Rendkívül gazdag gyűjteményével a múzeum szerves része a Szingapúri Nemzeti Egyetemnek (National University of Singapur, rövid. „NUS”). Anyaga és kuratóriumi gyakorlata meghatározó forrása az egyetem társadalomtudományi képzésének és kutatásának, missziója, hogy a közreműködésével végzett képzéssel, kutatással és szolgáltatásokkal átforgalmazza a szingapúri polgárok gondolkodását és munkáját. A több mint 7 ezer műalkotásból álló, a világon szinte az egyetlen ilyen kincstára a keleti művészeteknek négy szekcióra osztható. A *Lee Kong* kínai gyűjtemény felöleli a 4 ezer éves kínai történelem relikviáit a kortárs művészetekig. (A mondabeli első kínai császár Huang Di, volt, aki

Kr. e. 2100-ban alapította meg az első kínai államot a mai Peking környékén); a *Déli és Délkeleti Gyűjtemény* tartalmazza az indiai klasszikus szobrászat idejétől származó emlékeket a mai modern alkotásokig. (Az első klasszikus indiai szobrokról időszámításunk előttről az 1700-as években van emlékünkhöz az Indus völgyében); és az *NgEng Teng Gyűjtemény* több mint 1000 művészeti remekművet tartalmazó adománya. NgEng Teng a legnagyobb, nemzetközi hírnévre is szert tett, szingapúri szobrász (1934–2001) volt, a Cultural Medallion, a legmegtisztelőbb szingapúri kitüntetés tulajdonosa. A negyedik részlege a múzeumnak az úgynevezett *Baba Ház* (Baba house), amely nem más, mint egy régen kivándorolt kínai kereskedő család háza, amelyet a NUS múzeum néprajzosai és restaurátorai hoztak rendbe. A célja az, hogy a maga eredetiségében látható háznak és berendezéseinek bemutatásával érzékeltesse a régmúltban kivándorolt kínai kereskedő családoknak, a parnakánoknak életét, szokásait, kultúráját. (Ilyen kínai kereskedő negyedek voltak és vannak például Moszkvában, Londonban és a világ más nagyvárosaiban).

Szingapúri Művészeti Múzeum (Singapore Art Museum, rövid. SAM)

Délkelet-Ázsia kortárs művészetének és pop art világának múzeuma. A SAM kiállításainak többsége alkalmi jellegű, általában egyhónapos időtartalommal, amelyen a szingapúri és a kortárs ázsiai művészek alkotásai láthatók. A múzeum azért igen kedvelt, mert segít lépést tartani a kortárs művészetek új irányjaival, nemzetközi kitekintése széleskörű, ugyanakkor vitákra, a művészekkel való találkozásra is inspirál. Mint a kortárművészetek nemzetközi múzeuma Délkelet-Ázsiában, olyan nagy tekintélyű intézményekkel tart partnerkapcsolatot, mint a Pompidou központ, Guggenheim Múzeum, Stedelijk Múzeum, Bonn Art Museum, Asia Society in New York, etc. Mivel Szingapúr mindinkább egy globális művészeti várossá válik, színhelye és ösztönzője a nemzetközi művészetelméleti, esztétikai vitáknak, kutatásoknak, források és talentumok felfedezésének.

Ázsiai Civilizáció Múzeuma

Egyike azoknak a múzeumoknak, amely a pán-ázsiai kultúrára és civilizációra koncentrálja gyűjtő, kiállító és kutató aktivitását, azokra a térségekre,

ahonnan Szingapúr multietnikus csoportjai eredeztetik származásukat.

A kínai művészetet a pompás Dehua porcelán figurák, taoista és buddhista szobrok, kalligráfiák és a dekoratív művészetek más példái képviselik. A dél-ázsiai galéria széles időspektrumának szobraival kápráztatja el a nézőket, köztük a gyönyörű Chola bronzokkal. Különös figyelmet érdemel Uma Chola bronzszobra, valamint Shiva hitvese és ugyanígy Somaskanda is. India korai buddhista művészetébe a Mathura- és a Gandhara-iskola alkotásain keresztül pillanthatunk be. A múzeumi kincsek közül Mathura Buddha vörös homokkő szobra (a Kanishka érából) páratlan mestermunka.

Más irányú figyelem övezi a dél-indiai famunkákat, a nepáli-tibeti bronztárgyakat, textíliákat, későközépkori miniatűröket és már a gyarmatosítás korából való nyomtatványokat.

Az dél-ázsiai gyűjtemény műfajilag és tartalmában szintén gazdag és etnikailag is diverzifikált.

Az ősi Dél-Ázsia arisztokratikus művészetét szimbolizálják a khmer szobrok és a jávai templomi szobrok (némelyek Leidenből kölcsönöztek), valamint a kései buddhista művészeti alkotások Myanmarból (azaz Burmából), Thaiföldről, továbbá a kínai vietnámi templomművészet. A peranakan arany, textíliák, törzsi ornamentikák és színházi maszkok jeles értékei az Ázsiai Civilizáció Múzeumának.

Néhány galériahelyiséget pedig időszakos, igen speciális témával foglalkozó kiállítások céljára használ fel a múzeum. Például expresszív bronzkori maszkok Sanxingduiól, a szecsuanai tartományból, Kínából.

Szingapúri biennále

Az első szingapúri biennálét, a velencei nemzetközi biennále mintájára (amelyet 1895-ben indítottak útjára) 2006-ban rendezték meg, mint az éves események fénypontját. A mind az öt földrészre kiterjedő képzestivál jelszava „bizalom” volt. Az esemény lázba hozta az egész, Budapestnél másfélszer nagyobb országot és a kiállítások fényei beborították az egész várost. A biennálén 195 zsűrizett képet mutattak be, 95 művész részvételével 18 országból. Az esemény része volt az 2006. év fontos eseményeinek, amely magába foglalta az International Monetary Fund éves közgyűlését és a Világbank csoportjának konferenciáját. Ugyanebben az időben rendezték meg a Szingapúri éves Művésze-

ti Fesztivált. A biennálével egy időben sor került egyéb más nemzetközi audio-vizuális kiállításokra is, amelyek szintén emelték az ország jó hírnevét, mint Ázsia művészeti epicentrumát (fotókiállítások, média bemutatók, bútorkiállítások, falfestmények, etc.). A biennálén olyan neves művészek vettek részt, mint Ilya és Emilia Kabakov, Fujiko Nakaya, Jenny Holzer, Mariko M, Shigeru Ban és Takash Kuribayahi.

Felnőttoktatás és képzés Szingapúrban

A szingapúri felnőttoktatás és képzés stratégiai terve az úgynevezett Master Plan (Mesterterv), melynek alapvető célja, hogy felkészítse az ország munkaképes lakosságát a jövő kihívásaira, fejlessze és megtartsa annak versenyképességét, növelje a vállalatok munkájának minőségét és produktivitását azáltal, hogy elősegítik munkavállalóik iparilag fontos készségeinek megszerzését és annak fejlesztését.

A tervnek minden szingapúri számára lehetőséget kell teremtenie, hogy részt vegyen az egész életen át tartó tanulásban, és megtalálja helyét gyorsan fejlődő világunkban, és megőrizze foglalkoztathatóságát. A Master Plan célul tűzi ki, hogy az ország munkaképes állampolgárainak 50%-a 2020-ra diplomával rendelkezzen. 2007-ben ez az arány 36% volt. A fejlődő és legmodernebb iparágakban fel kell vértézni a szingapúriakat a megfelelő szakműveltséggel egyrészt úgy, hogy erre fiatal korukban felkészülnek, másrészt úgy, hogy pályát változtanak, illetve állandóan továbbképzik magukat.

A Master Plan részeként a kormány felfejleszti a felnőttképzés rendszerének kapacitását, szorosabb együttműködést épít ki a felnőttképzési rendszer és az oktatási intézmények között, és létrehozta a Felnőttkori Tanulási Intézetet, hogy tudományosan is megalapozza a felnőttoktatás hatékonyságát.

Absztrakt

A tanulmány bemutatja az egykori brit gyarmatbirodalom, Szingapúr átalakulását az elmúlt hatvan évben. Szingapúr a világ egyik legmagasabb GDP-vel rendelkező mintaállama, sajátos utat járt be a művészeti oktatás, a felnőttnevelés és képzés, valamint az interkulturális nevelés terén. Szingapúr egyre inkább egy globális művészeti várossá válik, színhelye és ösztönzője a nemzetközi művészeti életnek. A cikk kiemeli a nyelvi és kulturális sokszínűséget e mintaállamban, részletezve azokat a formális és informális ágenseket, melyek hatására ez a sokszínűség formálódott. E sokszínű kulturális hagyomány alakításában és átadásában meghatározó szerepet tölt be a szingapúri előadóművészet, a zenei élet és a múzeumok. Ezeket a társadalmi intézményeket részletesen tárgyalja a cikk.

Abstract

Singapore as a scene of ethnic and cultural diversity in Asia

The paper gives insight into the fundamental societal transformation of a former British colony, Singapore, in the last 60 years. Singapore, economically one of the strongest countries in the world, has reached excellence in varied social sectors from art to adult education. The paper focuses on the multicultural tolerance and communitarian togetherness developed in a hierarchical society in different sectors. Singapore is introduced as a cultural capital city of Asia with its diverse performances and music scenes and museums. These institutions are described in great detail.

A BRAZIL EGYETEMISTÁK LISSZABONBAN

Témaválasztásom indoklása

Dolgozatomban a Portugáliában élő brazil egyetemisták körében végzett, 2009 nyarán megkezdett kutatásom eddigi eredményeit szeretném bemutatni. Egy ösztöndíjnak köszönhetően lehetőségem nyílt több hónapot eltölteni Portugáliában, az egyik lisszaboni egyetemen. Kiutazásomkor kitűzött célnak tekintettem olyan új ismeretek megszerzését, amelyek segítik szakmai fejlődésemet, azonban nem sejtettem, hogy Lisszabon városa első jelentősebb antropológiai kutatásom színhelye lesz.¹

Pedig így lett. 2009 júliusában érkeztem meg Portugáliába. A repülőút alatt összeismerkedtem egy brazil diáklánnyal (J.O.), aki szintén azon az egyetemen tanult, ahol én is lehetőséget kaptam. Ekkor merült fel bennem először, hogy kutassam a külföldön élő brazilok életét. Amint meghallottam ennek a 24 éves lánynak az élettörténetét, még nem is sejtettem, de megvettem az első lépést egy kibontakozó kutatás felé. Ahogy hallgattam élete történetét, családi kapcsolatait, portugál barátjával való kapcsolatát, kínos helyzeteit és céljait, arra eszméltem, hogy tulajdonképpen egy olyan életút tárult fel előttem, ahol ezekbe a szubjektív kapcsolatokba ágyazottan, a saját identitás-keresésének, illetve az identifikáció folyamatának legfontosabb kérdései fogalmazódtak meg, az amögött megbúvó minden kétséggel és bizonytalansággal együtt.

J.O. témaválasztásom szempontjából döntő szerepet játszott több okból is. Ő volt az első, akivel Lisszabonban megismerkedtem, „felkarolt” és segítette a beilleszkedésemet mind az egyetemen, mind az egyetemen kívül. Egyetemista lévén jól ismerte a brazil egyetemi közösségeket (köztük központi szerepet játszott az Universidade Nova de Lisboa brazilokat segítő informális szervezete: *associacao dos brasileiros*), sőt, kizárólag velük állt kapcsolatban. Ez az ismeretség kulcsfontosságúnak bizonyult terepmunkám szempontjából, ez volt a meghatározója annak a közegnek, amelyben a kint létem alatt mozogtam. Ezt a közeget röviden így jellemezném: *brazil*.

Annak ellenére, hogy szinte tisztán brazil egyetemisták mozogtak ebben a csoportosulásban, a befogadásom J.O.-val – a közösség oszlopos tagjával

– kialakított jó viszonyomnak köszönhetően igen gördülékenynek mondható. Nem elhanyagolható a nyelv ismerete sem, és mivel többségében az ő társaságukban teltek a napjaim, egyre nyilvánvalóbban érződött beszédemen a brazil portugál nyelvi környezet hatása, mind kiejtésben mind szóhasználatban. Segítette továbbá a beilleszkedésemet a tény, hogy szintén valamiféle migráns voltam.² A „nem portugál”, a számukra semmitmondó „a húngara”³ jellemzők, (az esetlen, aki nem ismer senkit és semmit), szimpátiát keltett bennük irányomba. Idővel azonban „a húngara” meghatározást felváltották más jelzők, amelyek már inkább tükrözték a közösség tagjaival kialakított kapcsolatok mélységét. Az „egzotikusból”⁴ hamar „ismerőssé” váltam, így kialakulhattak olyan bizalmi viszonyok, amelyek lehetővé tették a közösség „belső tudásának elnyerését”.⁵

Az ismerkedés szempontjából lényeges kategóriának számított a származás, hogy egyedül vagyok-e itt, és hogy dolgozom-e. Az ezekből szerzett információk elégségesnek bizonyultak ahhoz, hogy ezek mentén „feltérképezhessenek”. Legnagyobb hangsúlyt a származás kapta. Ezek azok a legfőbb tényezők, amelyek a kapcsolatok teremtésekor iránymutatónak szolgálnak, amelyek az első körben meghatározzák azt, hogyan viszonyulnak a másikhoz.

Semmi sem jelentett annyit a befogadás és a terep szempontjából, mint az, hogy hozzájuk fordultam minden kérdéssel és problémámmal, amelyben ők a segítő szerepet látták el. Nekik köszönhetően lett szállásom és lett munkahelyem, vagyis hozzájuk hasonlóan én is egyszerre nem portugál diák és dolgozó ember voltam. Ez alapvető volt ahhoz, hogy megértssem a migránsok mindennapjait; lánynak lenni, migránsnak lenni és dolgozni (ott, ahol ők) privilegizált helyzetbe juttatott a résztvevő megfigyelés szempontjából. Az én terepélményem egyfaj-

1 ELTE, kulturális antropológia szak, szigorlati dolgozat javított változata.

2 Bár magamat sosem tekintettem migránsnak, inkább csak a hosszú távú turista szerepével azonosultam.

3 Sokak számára Magyarország csak mint fogalom létezett, különösebb ismeretekkel nem rendelkeztek, sokuk Európában sem tudta elhelyezni.

4 Mint ismeretlen országból érkezőt, az *egzotikus* szó használatával jellemezték, miközben ők maguk Portugáliában az egzotikus kifejezés egy rájuk vonatkoztatott jelentésével nap mint nap szembesülnek.

5 Bakó 2004:388-395.

ta szimbiozist képezett a kutató-én és a dolgozó-én között. Két világ között vándoroltam: a világ, amit megfigyeltem, és a világ, ami bizonyos szempontból engem is megfigyeltté tett. Ez alapvetően lehetővé tette, hogy én mint kutató, közös élményeken keresztül is tudjam dokumentálni a csoportot.

Dolgoztomban törekszem arra, hogy rávilágítsak és egyben megértssem a brazil bevándorló, Lisszabon városában egyetemi tanulmányokat folytató – elsősorban lányok – mindennapi élményeinek néhány aspektusát. Személyes élményeken és más társadalomtudományi elméleteken keresztül igyekszem (az élettörténetek feltárása mellett) megérteni és felfedni azokat a kulcspontokat és hatásokat, amik a migrációban mindennapi viszonyaikat és saját énképüket alakítják. Helyzetemből eredően elsősorban a brazil lányok vagy nők mindennapjaiba láttam bele, mivel az egyetemi életen kívül velük állt módomban osztozni a munkán. Azt láttam közelebről, hogyan él meg az otthonuktól távoli lisszaboni egyetemi és egyetemen kívüli életet, és ez hogyan hat „brazilságukra”. A tanulmányozásom középpontjába az a fajta kettős élet és a kettős élethez kapcsolódó, a „brazilság” képéhez való viszonyulás különböző módjainak vizsgálata került, amelyet az egyetemi világ és munkahely világa között tapasztaltam.

A kutatás módszere

Tapasztalataim összegzésekor igyekeztem az anyag feldolgozását a Barth által megfogalmazott három szintnek megfelelően végezni (makro-, mezo-, mikroszint). A legtöbb hangsúlyt a mikro- és mezo-szint vizsgálatára fektettem. A mikroszint során az elemzés az egyéni interakcióira, személyes tapasztalataira, viszonyulásaira, társadalmi hovatartozásának elfogadására vagy elutasítására irányult. A mezo-szint esetében az elemzés középpontjába a csoport került. Elsősorban az etnikai határok kialakulása szempontjából a másokhoz való viszonyulás, és a sztereotípiák vizsgálatával foglalkoztam. Jelen kutatásomban makroszintet – az állami ideológiák által létrehozott identitáskategóriák szerepét – csak felszínesen érintettem.⁶

A kutatást nem hivatalosan 2009 júliusában kezdtem meg, az első hónapok a beilleszkedéssel teltek. A kutatás tényleges tárgya és témaköre azonban 2009 szeptemberében tisztult le számomra. A brazil közösségnek köszönhetően körülbelül hat

hónapig kísértem figyelemmel közel 40 brazil egyetemi hallgató mindennapjait, köztük 15 személyrel közvetlen, közös élményekkel is gazdagodhattam. Egy egyszerű út a kávézóba, vagy vacsora az egyetemi barátokkal – megfelelő alkalmak voltak arra, hogy beilleszkedjem a „terepre”, mindig mindenhol a „tikkelést” keresve.⁷ Az itt folyó beszélgetések kezdetben alapvetőek voltak, mert gyors benyomást adtak a mindennapi életükből.

A lehetőség, hogy olyan helyen dolgozhattam, ahol elsősorban csak brazilokat foglalkoztattak és legtöbbször diák volt, nagy előrelépést jelentett a kutatás szempontjából. 2009 szeptemberében egy nagyobb üzletben kezdtem dolgozni Lisszabon egyik bevásárlóközpontjában, vagyis igazán közel kerültem a vizsgálat tárgyához.

Ez a privilegizált helyzet nagyon értékesnek bizonyult ahhoz, hogy megértssem a munka világának jelentőségét a migráns társadalom kiválasztott szegmensének identitás-alakulása szempontjából. Tapasztalatom szerint ez a világ nagyon fontos kulturális és szellemi érintkezések tere a migránsok számára. Az, hogy ezekben az üzletekben dolgozhattam, két fontos lehetőséget nyújtott:

- 1) közelről megismerni a tanulmányozott csoport valóságát és így velük együtt megélni a munka mindennapjait,
- 2) könnyebbé tett a terepre való beilleszkedés szempontjából, hiszen éreztem, hogy magukhoz hasonlóknak tekintenek és bátran, zavartalanul meséltek nekem személyes élményeikről.

Tagadhatatlan, hogy kutatásomat ezek a beszélgetések is táplálták, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy mindez milyen etikai kérdéseket vet fel.⁸ Az „elszólás” csapdáját kiküszöbölendő, igyekeztem minél több „hivatalos” interjút is készíteni. A kutatás főbb kérdéskörének jellegéből adódóan ezek részben fél-strukturált, többségük azonban lágy interjú volt. A brazil közösség vezetőivel – ahol kevésbé az identitás, inkább a konkrét migráns helyzet kapott nagyobb hangsúlyt –, a strukturált interjúk bizonyultak alkalmasabbnak.

E tanulmány tartalma tehát leginkább a résztvevő megfigyelésre és az interjúkra épül, amelyek egymás erősítése mellett egymást kiegészítő információkat is tartalmaznak.

⁷ Vö. Geertz 2001.

⁸ Vö. Bakó 2004:388-395.

⁶ Barth 1996b:3-25.

Brazilok a Lisszaboni Új Egyetemen

Kutatásom kiindulópontját azok a 20-29 év közötti brazil fiatalok képezik, akik egyetemi tanulmányaikat folytatják Lisszabonban, és az Universidade Nova de Lisboa egyetemen beüli informális szerveződéshez, az „associacao dos brasileiros” közösségéhez kapcsolódnak. Nincsenek pontos adatok a tagok számáról, tekintve, hogy mindenki számára nyitott és kötelezettségekkel nem jár, így az emberek jönnek-mennek. Sokaknak azonban nem csak átjáró-házat, vagy kezdeti kapaszkodót jelent, hanem szorosabb köteleket, mélyebb kapcsolatokat és tényleges közösségi élményt nyújtó közegé vált, mely biztosítja egy közösséghez való tartozás, összetartás érzetét.

A közösség létrejöttkor az associacao elsődleges feladata a brazil hallgatók egyetemi nehézségeinek segítése volt. Később tevékenységi köre módosult és folyamatosan bővült, túllépve az egyetem határain, olyan érintkezési ponttá válva, amely az egyetemi évek végeztével továbbra is fontos közösségi színtere a brazil migránsoknak.

A diákok Brazília különböző pontjairól érkeztek. A közösség tagjaira általánosan jellemző, hogy céljuk teljes egyetemi tanulmányaik Portugáliában végzése (ez szaktól függően 3-6 év jelenlétet jelent), majd ezt kamatoztatva egy „megfelelő” állás elnyerése, amely több éves munkatapasztalatot nyújthat. Azzal kapcsolatban, hogy ez utóbbit Portugáliában, Brazíliában vagy esetleg más országban szerzik meg, konkrét elképzeléseik nincsenek. A Portugáliában töltött tartózkodási terveik változóak az egyetemi évek utáni időszakot tekintve, elhatározásuk elég ingatag lábakon áll, mert nagyban befolyásolja döntésüket a pillanatnyi élmény. Egy bizonyos: az egyetemet mindenképp itt szeretnék elvégezni, nem akarnak – vagy még nem tudják, akarnak-e – Portugáliában letelepedni, csupán egy előre nem meghatározható időszakra jöttek. Mindebből természetesen az is következik, hogy a tanulók „nem akarnak tartósan integrálódni, illetve asszimilálódni a számukra teljesen ismeretlen portugál városi társadalomba, hiszen inkább előbb, mint utóbb mindannyian 'haza akarnak menni'”.⁹

Elmondható, hogy alapvetően a középosztály középső és felsőbb rétegeiből érkeztek Lisszabonba, ami nem meglepő, mivel ez az a réteg, amelynek lehetősége van és szándékában is áll továbbtanulni felsőfokú intézményben. A társaságból lemorzsolódtak azok, akik anyaországukból háttértámogatással rendelkeznek. Ezek a fiatalok határozottan

más életritmust vettek fel, amely az élet másfokú élvezetével párosult. Ennek következtében más területeken találták meg a közösségüket, nem érezték szükségesnek ezeket a szálakat.

A Lisszabonban tanuló brazilok többsége – más migráns tanulókkal ellentétben – munkavállaló is egyben. A szerencsésebbek részmunkaidőben, a többségük teljes munkaidőben helyezkedett el, tekintet nélkül a munka milyenségére. A két közeg – egyetem és munkahely – közötti „ingázás” a meghatározója migrációban töltött éveiknek.

A csoport maga homogénnek mindezek ellenére nem mondható (Brazília más pontjairól származnak, más családi háttérrel rendelkeznek), de tény, hogy összekapcsolja őket brazilságuk, valamint hogy mind egyetemisták és mindnek van valamilyen munkája, amit egyetem mellett végez. Így az a tény, hogy én is e két életformát képviseltem, kijelölte a helyemet a társaságon belül.

A migráció és a brazilok

Azt az elvet követve, miszerint minden társadalmi tény történelmi tény is, a történelmi meghatározottság fontos a vándorlási folyamatok megértéséhez. A bevándorlók és befogadók viszonyát nagyban meghatározza a befogadó környezet hozzáállása, hogyan tekintenek rájuk. Azt viszont, hogy a befogadók hogyan vélekednek a bevándorlásról, nem érthetjük annak történelmi hátterei nélkül. Éppen ezért relevánsnak érzem a migrációs folyamatok társadalomtörténeti fonalának rövid vázolását.

A bevándorlás korunkban gyakori témája nemcsak az akadémiai köröknek, hanem maguknak a polgároknak is. A migráció jelensége nem új keletű, hiszen mondhatjuk, hogy az emberiség történelmével egyidős. A globalizáció korában azonban úgy tűnik, új helyzet van kialakulóban. A kommunikáció egyszerűsége, a hírek gyors, nemzetközi szintű terjedése, a turizmus tömegesedése, a különböző nemzetközi szerződések és megállapodások léte, amelyek felmentik a vízum kötelezettsége alól bizonyos országok polgárait, az állandó munkaerőigény – képzett és képzetlen egyaránt – és az életkörülmények javítására, új horizontok megismerésére való törekvés, az üldözések és háborúk, olyan tényezők és helyzetek, amelyek szorosan kapcsolódnak az embertömegek 21. században tapasztalható effajta mozgásához.¹⁰

9 Niedermüller 2005:60.

10 Niedermüller 2005:52-66.

A brazil bevándorlók sajátos történelemmel rendelkeznek. A portugál gyarmatosítást követően, a 19. századtól kezdve az Európából történő kivándorlás a virágkorát élte. Hollandok, franciák, olaszok, svájciak, németek mind az újvilág felé tartottak, sokuknak úticélja Brazília volt. Egészen 1980-ig Brazília pusztán befogadó országgént volt számon tartva. A '80-as években azonban megfordult a helyzet, és a brazilok kezdtek új területek felé tekintetni, elsősorban az Egyesült Államok, Japán és az európai országok felé. Ekkortól kezdve figyeltek fel munkaerő szempontjából a Brazíliában rejlő lehetőségekre. Mi lehetett ennek a változásnak az oka? Margoli szerint – aki a New York-i brazil bevándorlókról készített tanulmányt – kiemelendő a gazdasági tényező: 1980-as években óriásira nőtt az infláció. Sales ezzel szemben a társadalmi felemelkedés lehetőségét tekintette motiváló erőnek, amelyre Brazíliában nem volt lehetőségük.¹¹

Az utóbbi évtizedekben – különösképpen az utóbbi tíz évben – változás következett be a bevándorlók profiljában. Első hullámuk főként a képzett munkaerő volt, amelyben nagy számban foglaltak helyet a fogorvosok, informatikusok és újságírók. Tömeges érkezésük érezte is a hatását a portugál társadalomban, különböző változásokat indított be, mint például a fogorvosi képzés megreformálása, az informatika területének fejlődése és fejlesztése.¹²

Az utóbbi években a brazil bevándorlók addig jellemző szakmai profilja megváltozott. Az ezredfordulótól kezdve a korábitól eltérő, annál alacsonyabb társadalmi osztályok (középosztály) képviselői jelentek meg tömegesen. Megfigyelhetővé vált a munka szempontjából bizonyos proletarizálódási folyamat. Az „új” bevándorlók kevésbé kvalifikált és kevesebb bérezéssel járó pozíciókat töltenek be: építkezéseken, éttermekben, takarító személyzetként stb. dolgoznak. Ennek ellenére nem lehet egyöntetűen azt mondani, hogy a bevándorlók ezen újabb hulláma iskolázottság, vagy képzettség hiányában lenne. Annak köszönhetően, hogy nagyban megnőtt a brazilok száma a városban a korábbiakra jellemző „észrevétlen” jelenlét helyett, jobban a többségi társadalom „szeme elé” kerültek.¹³

Jelenleg a brazilok Portugáliában a legnagyobb külföldi közösséget alkotják. Összesen 66.354 legalisan az országban tartózkodó személyt tartanak szá-

mon.¹⁴ A valóságban azonban van olyan elképzelés, hogy ez a szám eléri a 100.000-t is, mivel nagyon sokan tartózkodnak megfelelő engedélyek nélkül az ország területén. Többségük Lisszabonban van. Legfőképpen nők.¹⁵

Mi a motivációjuk?

Elméleti háttér

A migráció mögötti különböző tényezőkkel kapcsolatban születtek olyan elméletek, amelyek a gazdasági fejlődés és a migráció közötti kapcsolatra fektetik a hangsúlyt. A neoklasszikus tendenciák úgy értelmezik a (gazdasági) migrációt, mint olyan személyes egyéni döntés eredményét, amely a költségek és javak racionális számításain alapul, az egyén célja gazdasági pozíciójának javítása. A migrációs folyamat ezen egyéni döntések összességéből adódik. Más kutatások szerint a munkaerőmozgás aggregált folyamatának nagyságát és irányát a föld, a munka, a tőke és a természeti erőforrások egyenlőtlen térbeli eloszlása okozza. A vonzás és taszítás elmélete két dinamikus összetevőre fekteti hangsúlyt, ahol a célország pozitív jövőképével vonzza a bevándorlót. „A munkások azon foglalkoztatási lehetőségek felé igyekeznek, amelyek a legnagyobb hozadékot ígérik számukra, ahol hosszú távú gazdasági és foglalkozási előrehaladásuk kilátásai is erősebbek. Összegezve: hosszú távon a kibocsátó régiók és országok, a fogadó régiók és országok, valamint a migrálók is jól járnak”.¹⁶ Vagyis a bevándorlók igényei összejátszanak a befogadó hely munkaerőigényével.¹⁷

Ezek a reflexiók olyan elméletek kibontakozásának adnak helyet, amikben azt hangsúlyozzák, hogy a migráció nem áll másból, mint különböző társadalmi hálózatok konstrukciójából, amelyekben a bevándorlók különböző stratégiákat találhatnak arra, hogyan kötődhetnek egyszerre két helyhez is akár.¹⁸

Ezzel el is értünk a transznacionalizmusról szóló teóriákig, vagyis olyan elméletekig, amelyek

14 A Serviço de Estrangeiros e Fronteiras adatai, <http://sefstat.sef.pt/home.aspx>

15 http://www.bbc.co.uk/portuguese/reporterbbc/story/2008/07/080714_brasileirosportugal_jr_ac.shtml

16 Öncü 1990:177-178; Hárs 1992:123-137.

17 Castles és Miller 2003

18 Prónai 2003:347-366.

11 in Castles – Miller 2003; Sales 2005.

12 Machado 1999 (2002-2003).

13 Machado 1999 (2002-2003).

a nemzetközi határok kérdéskörének komplexitásán alapulnak, azok hogyan játszanak közre az egyén vagy a közösség életében.¹⁹ „Bármilyen purista ideológiáik legyenek is, a diaszporikus kulturális formák sosem lehetnek a gyakorlatban kizárólag nacionalisták. Transznacionalista kapcsolatrendszerbe illeszkednek, amelyek többszörös kötődésből épülnek, és egyszerre rejtik magukban a befogadó országhoz és normáikhoz való alkalmazkodást és a nekik való ellenszegülést”.²⁰ „A mobilitás ma (...) a több hely közötti állandó mozgást, s ennek megfelelően az egyidejűleg több helyhez való tartozást is jelent(het)”.²¹

Motiváció az egyetemisták tükrében

A brazilok esetében sokan hangoztatják a már korábban említett gazdasági helyzetek, krízisek, hatását a nemzetközi migrációs folyamatokra. A kutatásom alatt azonban az én terepemmel kapcsolatban állandóan konfrontálódtam ezzel az elmélettel. A terepen tapasztaltak és látottak esetében nem éreztem kielégítőnek pusztán gazdasági jelenségként értelmezni az egyetemi hallgatók jelenlétét. Jóllehet közvetve vitathatatlan tényezőként tekinthető, de direkt motiváló erőnek semmiképp nem mondanám.

Sokat mondó volt ezzel kapcsolatban a saopaulo-i C.A. története, akinek nem volt elég, hogy a legdrágább egyetemen tanulhatott Braziliában, és jómódú körülmények között élt. Vagy C.A. beszámolója, aki egy másik városban lévő egyetem miatt hagyta el először szülővárosát, azonban nem sikerült adaptálnia az új környezethez, és ekkor döntött úgy, hogy Portugáliába jön. Említhetem még G.F. esetét is, aki elsőként említette az erőszakot és a veszélyt, amikor távozása okáról beszélt, hiszen több támadás is érte ott őt.

Ennek következtében, a kutatás előrehaladtával egyre figyelmesebb lettem arra a kérdésre, mi rejtőzhet amögött, hogy brazilok százai választják a portugál egyetemeket. A kérdés megválaszolására az interjúkkal összhangban a new york-i brazilokat tanulmányozó Sales elmélete adta a megfelelő választ.²² A migráció mögött a társadalmi felemelkedés igénye állhat, amire Brazília nem ad sok alkalmat. A migráció sok esetben – véleményem

szerint a diákok esetében kifejezetten – azt célozza vagy azt eredményezi, hogy a migránsok az addiginál kedvezőbb társadalmi körülmények közé kerüljenek, vagyis feljebb kerüljenek a társadalmi mobilitás létráján. Salesnek ez az észrevétele tűnik nekem a követendő irányának, mivel nem tagadta meg teljesen a vonzás-taszítás elvét. A vágyott társadalmi felemelkedés nem úgy értelmezendő, mint egyfajta gazdasági jólét keresése, hanem sokkal szubjektívebb jelenségek összességét is magába foglalja, mint pl. a függetlenség, vagy az Európához társított elérhető modernitás elérésének lehetősége stb.

Ebben az értelemben a migráció vágya összekapcsolódhat egy magasabb státusz elérésének vágyával, ami Braziliában nem volt adott. A jólét lehetőségét – ami, hangsúlyozom nem pusztán gazdaságilag értendő –, a modernitáshoz vagy modernséghez vezető út csatornáját a migrációban látja a migráns. A modernség itt nem a fejlődés útját jelöli vagy jelenti, hanem inkább státuszkérdést és követendő példát fogalmaz meg. Ennek modellje az Egyesült Államok és Európa, és Portugália ehhez a „modern világhoz vezető kapunak” tekintendő. A tanult és tájékozott egyetemisták tisztában vannak azzal, hogy Brazília fejlődő ország, de még magában hordozza az erőszakot, a munkanélküliséget és a „nem modern” országokra jellemző egyéb társadalmi problémákat.²³

A fizikai helyváltoztatás jelentős lépést jelenthet egy álom megvalósulásához, amelyben ott a fejlődés, a „glamour”, az életstílus megváltozásának lehetősége. Ezt jól példázza C.A. az esete, akinek több kellett: „*el kell költözni, és mi sem jobb Portugáliánál, a történelem összeköti a két országot, és ott vannak olyanok, mint a nyelv és kultúra hasonlósága*”.

G.F. megfogalmazása („*Az európai modern világgal szemben ott áll a Braziliában oly gyakori bűntények vad világa*”) is rávilágít arra, hogy az ő személyes történetéből sem elsősorban a veszélytől való menekülést kell kiolvasnunk – természetesen ez is benne van –, hanem a „nem modern Braziliával” való szakítás vágya bújjik meg a sorok között. Az

23 A fejlődés és haladás eme diskurzusának gyökereit Brazília, mint nemzet alakulásában kell keresnünk. Rowland szerint Braziliában, a nemzeti identitás lefektetésének fő jellemzője az volt az egyediségek hangsúlyozása mellett, hogy az európai és amerikai elemek kombinálásával hozzák azt létre. Szintén Rowland szerint a történelmi kapcsolatokra vezethető vissza, hogy az egykori metropoliszt ma pusztán az európai (nyugati) civilizációba vezető kapunak tekintik. Rowland 2003.

19 Niedermüller 2005:52-66.
20 Clifford 2000:12-17.
21 Niedermüller 2005:52-66
22 Sales 2005.

erőszaktól való félelem összekapcsolódik a modernhez tartozás érzésével és vágyával.

Ezek az életutak és okok az egyetemisták motivációs skálájának a két szélső pontját rajzolják ki, de a központi motiváció, amely minden fiatal esetében a legmeghatározóbb cél volt: az autonómia elérése. Általánosan mondható, hogy a 20 és 25 év közöttiek a családtól való függetlenségben bízva vállalták az emigrálást, a külhonban folytatott tanulmányokat, elfogadva a sokszor megalázó munkát is, melyre otthon nem került volna sor, hiszen a család támogatására számíthattak volna. A szülői ház elhagyása, egy új országban való „kezdés”, ahol szabadok lehetnek, ahol bizonyos felelősségeik vannak, amikkel otthon nem találkoztak, a saját pénz kezelése, saját maguk eltartása iránti vágyakozás jól kivehető e fiatalok körében.

A társadalmi hálózatok szerepe

A közösség tagjaival én már Lisszabonban teremtettem kapcsolatot, így a migrációnak csak egy szakaszát állt módomban közvetlenül megfigyelni, a kezdeti fázisról csak a beszélgetések és interjúk alapján szerezhettem információt.

Minden migrációt érintő beszélgetésben, amelyben felmerült annak miértje és hogyanja, említésre kerültek olyan kapcsolatok, amelyeket alapvetőnek tartottak abból a szempontból, hogy a migráció mellett döntöttek. Az ilyen transznacionális kapcsolatok, hálózatok és közösségek egyértelműen hangsúlyos és fontos pontokat jelentenek az egyének számára már az utazás előtt is.

Az utazást nagyon precíz tervezés előzi meg (legalábbis az én eseteimben) és ebben a folyamatban a társadalmi hálók szerepe rendkívül nagy jelentőséget kap. A tanulók mindegyike használta és használja ezeket a társadalmi hálókat az indulás pillanatától kezdve az érkezésen át egészen a munkaszerzésig és azon túl. Mindig van közvetítő csatorna. A barátok vagy ismerősök (egy-két esetben rokonok) erkölcsi és anyagi támogatást is nyújthatnak: az érkezéskor a szállást biztosítják, segítenek az első szükséges dolgok intézésében (pl. a várossal való megismerkedésben), asszisztálnak az iratokkal, dokumentumokkal kapcsolatban (hova menni, mit csinálni), és nem egy esetben munkahely szerzésében is segítenek, vagy legalább abban, hol, kinél és hogyan próbálkozzanak a frissen érkezettek. A megkérdezettek többsége kapcsolatokon keresztül szerzett munkát,

családi vagy baráti referenciáknak köszönhetően. (Még azok a diákok is, akik nem ismertek senkit az érkezéskor, amint megismerkedtek más brazilokkal, azonnal munkalehetőség nyílt számukra). Ezzel szemben kevesen vannak olyanok, akik hirdetésre jelentkezve találtak munkát.

Az elmondottak és interjúk alapján a társadalmi hálók nem csak családi vagy baráti kötelekeken alapulnak, nagy szerepet játszott még egy közeg: az internet. A tradicionális társadalmi hálózatok mellett az információ szerzésének egyik leggyakoribb stratégiája, amivel az elmondások során találkoztam, az internet használata volt. Olyan site-ok, blogok, fotoblogok léteznek, amik arra specializálódtak, hogy ilyen téren nyújtsanak információt, gyorsan és frissen. Kiemelendő az Orkut. Ez egy on-line közösség, amelyet 2004 januárjában alapítottak, a Google üzemelteti. Nagyjából a Facebook-nak megfelelő tételről van szó. A brazilok körében nagyon népszerű. Ezek az on-line közösségeken keresztül lépnek kapcsolatba egymással, teljesen ismeretlenekkel is, és kérnek segítséget, tanácsot, információt bizonyos dolgokkal kapcsolatban. A brazil közösségek olyan témákat ölelnek fel, mint pl. „Brazilok Madridban”, „Európában szeretnék élni”, „Brazilok a világ körül”, „Brazilok Lisszabonban” stb. Itt vitatják meg a kivándorlás folyamatát, a nehézségeket, a szükséges dokumentumokat, a fontos eseményeket, amik érdekelhetik a Brazílián kívüli tartózkodó brazilokat is. Nem lehet mellőzni ezt a médiumot sem mint a migránsok legdinamikusabb társadalmi hálóját.

A két világ – brazilok az egyetemen

Egyetemi környezetükben megfigyelhető, hogy szinte nincs olyan kurzus, ahol ne lennének más brazilok is. Alapvetően egymás társaságát keresik és kevés időt töltenek portugál társaikkal. Ez általában a tanórákat megelőző és azt követő időszak, beszélgetéseik főként „szakmai” jellegűek. Az etnikai szolidaritás szűkebb metszetet képez a diák-diák közötti kapcsolati szolidaritásnál. Mindez megjelenik akár a jegyzetek, az információk áramlásában és a teremben való elhelyezkedésükben is: *„nem tudom miért, de ha a kurzuson nem ismerek senkit, mindig először a brazilhoz fordulok, talán ő jobban megérti a helyzetem, és szívesebben segít. Nincs problémám a portugálokkal, rendesek ők, csak sokszor olyan mogorvák”*.

Az egyetemi milliőben jól megfigyelhetőek a szimbolikus határok, amelyek a brazil egyetemis-

tákat a többiekől megkülönböztetik és elválasztják az egyetem világát: „mi”-re és „ők”-re, „sajátira” és az „idegenre” osztják. Diák voltuk kijelöli helyüket az egyetem hivatalos hierarchiájában és szerepkörében, azonban minden velük létesített kapcsolatot a felszínesség jellemzi. *„Itt a suliban jóban vagyunk, de inkább csak olyan iskolai barátok vagyunk, vagyis amint vége az órának, minden kapcsolat megszűnik közöttünk, én megyek erre, ő meg arra. Ennyi. De az afrikaiakkal is így van, őket sokszor sajnálom, nekik nehezebb”.*

Egy portugállal való közelebbi baráti kapcsolat kiépítése túlságosan sok energia befektetésbe, sok kudarcba és csalódásba torkollhat. Jobban szeretik egymás társaságát keresni, az „könnyebb”.

A ismerőség és kényelem, amit mindannyian érzünk saját országunkból érkezettek iránt, akik a mi nyelvünket beszélik – jelen esetben a brazil kiejtést –, a nehéz helyzetek, a diszkrimináció a munkahelyen vagy a közértdben, mind annak a jelenségnek kedveznek, hogy az interakciók az egy helyről érkezettek körére szorítkozzanak.

Az *associacao* „irodája” a saját tér érzetét kelti. Az együttlét színhelyeül szolgáló tér segíti a csoportszellem, a közös identitás kialakulását. Az *associacao* léte mindennapi tevékenysége szorosan összekapcsolódik ezzel a helyszínnel, ahonnan a portugál diákok ugyan nincsenek kizárva, (nyitott ajtaján keresztül, mivel a fénymásolda mellett található, minden nap portugál tekintetek százai lesnek be), mégis „a mi kis rejtett világunk”-ként emlegetik. A falat díszítő apró brazil zászló kivételével semmi sem utal arra, hogy ez egy meghatározott közösség számára fenntartott és annak jelentős szimbolikus tartalommal bíró tere. Nem a feltűnő reprezentációs eszközökön van a hangsúly, nem a portugál diák felé, kifelé irányul. Jelentőségét az a tudat adja, hogy létezik, hogy az az övék, mármint az *associacao* közösségé, ahol a barátok vannak.

Portugálok sokszor egyedül, vagy kisebb társaságban beszélgetnek, ebédelnek. Ha nagy csoportot látni, mindenki tudja, hogy „vagy brazilok vagy olaszok, bár az olaszok olyan harsányak, hogy nincs olyan ember, aki összetévesztené őket a brazilokkal”. Az egyetem területén brazil egyedül sosem látni, hacsak éppen nem az egyik órájára siet. Csoportosan járnak-kelnek két óra között, vagy az órák előtt és után. Harsánynak nem nevezhetőek, de tömegükkel magukra vonják a tekinteteket. A csoportos vonulás biztonságot nyújt számukra, valamelyest ők a család.

Az egyetemisták és a portugál nyelv

Migrációjukban nem elhanyagolható elem a közös nyelv. Érdekes jelenég a brazilok nyelvhasználatára. Tudvalevő, hogy a Brazíliában él az a törekvés, hogy a portugál nyelv brazil változatát külön nyelvként ismertessék el. A portugál identitás alapvető meghatározója a dicső múlt, a birodalmi hatalom emlékképe.²⁴ Ebből fakadóan ragaszkodnak ahhoz a nézethez, hogy a brazilok által beszélt nyelv a portugál egy dialektusa, a portugál egy fejletlen formája. Vagyis a *portugál portugál* magasabb fokon áll.²⁵ A nyelvről való ilyen vélekedések, nyilvánvalóvá teszik annak szimbolikus erejét. Az első szóra meg lehet állapítani, hogy brazil avagy portugál az, aki éppen beszél. Tisztában vagyok vele, hogy bár egy nyelvről van szó, az mégis kettőt jelent, ezáltal identitás-alakulásuk meghatározó eleme. *„Somos dois povos separados pela mesma língua”* hangzik el oly sokszor az újságokban, az egyéb médiában.²⁶

Ha külsőre nem is derül ki mindig, kik brazilok, ahogy beszélni kezdenek, az akcentusuk rögtön elárulja kilétüket. Az egyetemisták azonban előnyként tekintenek erre a nyelvi helyzetre, mert bárhog is van éles különbség a két nyelv között, el nem tudták volna képzelni a mindennapokba való beleszokást a nyelv ismerete nélkül. *„Miért zavarna, hogy ebből tudják, hogy brazil vagyok, hiszen brazil vagyok na! A „sotauqe”-m (kiejtés, nyelvjárás) ebből a szempontból nem oszt nem szoroz, de hát a portugál ismerete nélkül én most nem is tudom, hol lennék. A legnagyobb segítség nekem itt!”* (egy brazil lány).

Többségük nehezebbnek találja az egyetemi tanulmányokat Lisszabonban, mint otthon. Ezzel én is egyetértettem: nehéz a tananyag, sokat kell dolgozni akár hétről hétre is. Sokáig nem tulajdonítottam ennek jelentőséget. Aztán kiderült, nem tartalmi szempontból értették ők azt, hogy „nehéz”. Kiderült: a legnagyobb nehézséget az okozza számukra, hogy esszéiket az elvárt „portugál” stílusban készítsék el. *„Mégiscsak másképp néz ki, annak súlya van, azt komolyabban veszik”.* Saját bevallásuk szerint a mindennapi életben alapvetően nem zavarja

24 A kinti egyetemen felvett kurzusaim egyikének fő témája a portugál identitás alakulásának áttekintése volt a történelmi események függvényében.

25 Ez olyan mélyen beleivódott a portugálokba, hogy a brazil „nyelvhez” való ilyen viszonyulást tapasztaltam egy a fiatalabb portugál, műveltebb korosztály között is.

26 Mark Twain szavait veszik át a portugálok.

őket, ha árulkodik róluk a nyelv – ahogy később látni fogjuk, ez a képük nem teljesen fedi a valóságot –, de portugál tudományos körökben kifejezetten nem akarnak idegennek látszani, számít a benyomáskeltésben a fogalmazás milyensége. A brazil sztereotípiákkal való küzdelem igazi színtere ez. Az iskolai előmenetelük és szakmai jövőjük sikerességét Portugáliában a lehető legműveltebb nyelvhez való idomulásban látják. Ehhez alkalmazkodni azonban rendkívül nehéznek bizonyult számukra. Iskolai környezetben az egyetlen, ahol a nyelv a kulturális kisebbségtérség érzéséhez párosul.

A két világ – brazilok a munkahelyen

Noha migrációjuk oka elsősorban nem direkt gazdasági jelegű, a munkahely keresése mégis az érkezésük utáni, a szálláskeresést követően az első lépésük. Nem segíti a munkahelyi kapcsolatokat alakulását a tény, hogy mesterképzést, vagy posztgraduális képzést végeznek. Jellemzően munkát a társadalmi kapcsolataiknak köszönhetően szereznek, ezért sok esetben a diákok egy helyen találnak munkát, együtt dolgoznak. Többségük azonban olyan környezetbe kerül, ahol alacsonyabb iskolázottságúakkal, akár illegális bevándorlókkal osztozik a munkán. Ilyen esetekben a tapasztalat arra készítette őket, hogy óvatosabban érintsék ezt a tényt, vagy akár elhallgassák azt mind a munkaadó, mind a kollégák előtt. Azzal, hogy bevállják, épp mesterképzésüket végzik, valamelyest a másik felett helyezik el magukat, aminek következtében munkahelyi beilleszkedésük konfliktusokkal teli és az adott környezetben diszkomfort érzetet vált ki.²⁷ Az a szimbolikus töltet, amelyet az egyetemi aktív hallgatói státusz hordoz, egyenlőtlen kapcsolatokat eredményezhet. Sok brazil bevándorló, akikkel munkájuk során kapcsolatba kerülnek, nem rendelkezik felsőfokú képesítéssel (előfordulnak anyagi okok miatt bekövetkezett, félbemaradt tanulmányok), vagy sosem volt lehetősége egyetemre menni. Emellett egyetemi kötelezettségeik miatt munkatársaiknál sokszor kevesebb óraszámban dolgoznak, vagy heti beosztásuk rugalmasabb. Ez irigységet válthat ki, és szintén konfliktus forrása lehet. A diák-státusz megnehezíti és lelassítja a beillesz-

27 Vö. Bourdieu, *intézményesült szimbolikus tőke*: az inkorporált tőkének a titulásokban megnyilvánuló formája; a társadalom különböző, erre hivatott intézményei által hitelesített inkorporatív tőke – pl. diploma, nyelvvizsga, jogosítvány. Hadas 2001:13-16.

kedési folyamatot. Az emberek lassabban nyílnak meg, az illegális munkások, akik a feljelentésektől tartanak, ilyen esetben sokkal bizalmatlanabbakká válnak. A felvázolt helyzetből eredően, eltérő céljaikból fakadóan a kollégákkal csak részben tudnak azonosulni, így az igazi közösségi identitástudatot az associacao tagjai között találják meg.

A brazil nő képe a portugálok szerint

Mivel a lányok világához kerültem közelebb, az ő élményeik specifikumait ismerhettem meg, kiemelném a brazil nők bevándorlásának helyzetét.

Társadalmi nemükből eredően nem tekinthetjük egységesnek a nők és férfiak migráns tapasztalatait és élményeit, hiszen mindennapjaik és adaptációjuk folyamata nemükből kifolyólag eltéréseket mutat.

Az aktuális bevándorlási áramlatnak a legfőbb jellemzője a feminizálódás. Néhány évvel korábban úgy tekintették a bevándorlást, mint elsősorban maszkulin jelenséget. Jelenleg azonban a migráns folyamatoknak a nők is hasonló szereplőként tekinthetők.²⁸

Korábban a női bevándorlókat úgy tartották számon, mint akik kizárólag csak férjeik után, a család egyesítése céljából érkeztek. A munkaerőpiacon bekövetkezett változásoknak, a nők konvencionális munkában történő nagyobb részvételének következtében azonban megnőtt azon nők száma, akik egyedül vállalják a kivándorlást munkavállalás céljából. Így ma a vándorlók közel felét nők alkotják.²⁹

A gender kérdése igenis meghatározza a tapasztalatokat. A munkavállaló nők nem tekinthetők a férfi munkavállalók leképezésének, mivel nemük nem befolyásolja a migráció során szerzett élményeket, a migráció megvalósításának képességét, a döntéshozatal, választás fokát, a migráció vágyát, a motiváció okát stb.

A női migráció témaköre kapcsán a figyelem középpontjában elsősorban az alacsonyabb szakképzettségű vagy éppen szakképzetlen női munkaerő helyzete s jelenségei állnak. Róluk beszél a környezet és róluk beszél a média is. Ez alapvetően meghatározza azt a „brazil nő” képet, amelyet bárminemű szakma, vagy képzettség figyelembevétel nélkül kivetítenek az egész brazil migráns női társadalomra. A magasabb szakmai képzettséggel rendelkező női

28 Castles – Miller 2003.
29 Kofman 1999.

migránsok beilleszkedését és elhelyezkedési lehetőségeit számos nehézség és korlát övezi.³⁰

Azok a fiatal lányok, akik egyedül érkeznek Lisszabonba és elsősorban tanulni vágnak itt, nem mentesülnek a brazil nőkről kialakult sztereotípiáktól. Általában olyan helyen dolgoznak, ahol a többi brazil bevándorló. Míg a férfi egyetemistáknak sikerül ott elhelyezkedniük, ahol az általános brazil képhez társított munkákhoz képest magasabb státuszú tevékenységet folytathatnak, mint pl. zenetanár, korrepetitor, cégeknél lóti-futi, vagy adminisztrációs munkatárs, addig a nőknél teljesen eltérő a tapasztalat. A lányok többségének nem sikerült a fiúkhöz hasonló munkakörökben elhelyezkedni – egy két kivétellel, akik pl. táncot oktatnak –, ők a „szokásos” munkák közül válogathatnak: takarító személyzet, eladókisasszony, felszolgáló, pultos, énekes, táncos stb.

Az egyéb munkákra jelentkezés sikertelensége mögött mindannyian azt a portugálokban kialakult brazil női „image”-t³¹ érzékelték, amellyel nap mint nap számolniuk kell. Három tényezőt emelnék ki, amely meghatározza a nők helyzetét.

- 1) olyan országból származnak, aminek a kultúráját a Karnevállal, stranddal, bikinivel, szexualitással, testkultusszal, a másik oldalon a szegénységgel, erőszakkal és fejletlenséggel azonosítják;
- 2) egzotikus, periférikus nemzetből érkeznek;
- 3) a fentebbi tényezőknek köszönhetően, alávétettségi helyzetbe kerülnek.

A portugálok brazil nőképe alapvetően a prostituált szakmával azonosítható, és nagyon elterjedt erős sztereotípiaként él. A brazil nők helyzetének bárminemű vizsgálata során ettől eltekinteni nem lehet. A befogadó társadalomban létező effajta sztereotípiák minden téren kihat a brazil nők és a portugálok közötti érintkezések formájára. Részben érthetővé teszi a brazil nők közötti általános felháborodást, hiszen ezen előítéletek miatt sokszor megalázó helyzetekbe keverednek. Közvetett és közvetlen hatásait egyaránt érzik a mindennapi tevékenységeik során, és lecsökkenti a munkaerőpiacon történő igényeiknek megfelelő elhelyezkedési lehetőségeiket, sokszor akár veszélyeztetheti is a beilleszkedésüket.

30 Gödri 2005 (2006):149-164.

31 J.O. interjúalanyom ironikusan alkalmazta az angolul oly közkedvelt a sztárookra érvényes image kifejezést, amely ebben az értelemben mögöttes iróniát jelent, hiszen „negatív sztárságról” van szó az ő esetükben.

A brazil nép egzotizálása

Ahogy fentebb említettem, ami a brazilok elhelyezkedési lehetőségeit illeti, alapvetően kevés képzettséget igénylő munkában ki is merülnek. Igor Machado antropológus a portói brazilok helyzetével kapcsolatban végzett kutatása során úgy találta, hogy a brazilok jelentős hányada olyan tevékenységi körökben helyezkedett el, amit ő „mercado de alegriának” vagyis a vidámság piacának nevezett el. Ez olyan pozíciókat takar, ahol a szórakoztatásra (mint zenészek és táncosok) és a közösség kiszolgálására helyeződik a hangsúly (felszolgálók, pultosok). Ebben az értelemben a szerző a következőt mondja: „a portugál munkaadók azt feltételezik, hogy valamilyen módon a brazilok a portugáloknál sokkal alkalmasabbak azokra a foglalkozásokra, amelyek megkövetelik a kliensekkel való foglalkozást, mivel szimpátiát, szívéllyességet, kedvességet és vidámságot, úgy vélik, minden braziltól elvárhatnak”. Továbbá „minden Braziliáról alkotott képet – legyen az maguk a brazilok vagy portugálok részéről – a brazil test testesít meg, egy sokkal érzékibb, rugalmasabb, édesebb, boldogabb testiség”.³²

A „brazil szimpátia” szükségfeltétel lett a portugál piacon. Éppen ezért az egyetemista brazilok többsége ennek teljes tudatában vállalja, hogy hasonló ehhez a képhez, annak érdekében, hogy a munkaerőpiacon beépülhessen. „Tulajdonképpen tekinthetjük úgy is, hogy ez a másoddiplománk. Professzionális módon gyakoroljuk a szimpátiát”, mindezt olyan tevékenységi körökben, ahol közvetlen kapcsolatban állak a publikummal.

Melegség, szimpátia, kedvesség – ezek a fő alapelvei azoknak az állásoknak, amelyben elsősorban brazilokkal találkozunk. Ez jellemzi, vagy ez kell jellemezze a vendéglátóipari munkást – felszolgáló, pultos, táncos, bérénekes –, az eladókisasszonyt, a bébiszittert, az idősgondozót. Le kell szögezni, hogy mindez nem feltétlenül jelent valós vidámságot és boldogságot.

Minden kérdeztem aláírja, hogy Portugáliában létezik az a sajátos idea, miszerint a brazilok szimpatikusak, mintha a szimpátia valami velük született kvalitás, szinte genetikai tulajdonság lenne. Ebben a formában a szimpátia és a nyelvi készségek nagymértékben segítik a beilleszkedésüket a munkaerőpiacra, főként azon tevékenységi körökbe, ahol jól kihasználható és meghatározó a szimpátia jelenléte az üzlet sikeressége érdekében. Machado a brazilok egzotizációs folyamatáról beszél, amit egy

32 Machado 2003.

olyan társadalmi jelenségnek tekint, ahol a sztereotípiák, felszínesen általánosító vélemények nemcsak pusztán léteznek és jelen vannak a társadalomban, hanem hasznosítják ezeket bizonyos – általában üzleti – célok eléréséhez, önálló szimbolikus tartalmakká válnak.³³

Tapasztalatom szerint a brazilok, nemcsak pusztán befogadói ezeknek a koholt képeknek, hanem egyben mint aktív ágensek, segítik a sztereotípiák megerősödését. Ezek az emberek alávetik magukat ezeknek az ábrázolásoknak, jellemzéseknek azért, hogy sikeres legyen a munka világába a becsatlakozásuk. Új „öltözéket” kapnak, megalkorva és újraalkorva ezzel saját sztereotíp képüket.

A sztereotípiák azonban fontos szerepet játszanak egy bizonyos csoport identitásának meghatározásában, hiszen „a sztereotípiák az identitás kulturális 'címkei', melyek jelentősen megkönnyítik a csoportok elkülönítését, kapcsolatait és érintkezését”.³⁴ A brazilok és portugálok közötti kontraszt olyan ellentétekben fogalmazódik meg leginkább, mint a brazil *boldogság* versus portugál *szomorúság*, a *szamba* versus *fado*, a *karnevál* versus *munka* stb. Az egyetemisták között, ha a brazil/portugál viszonyokról esett szó, nem volt olyan alkalom, hogy ne lett volna utalás erre a zárkózott portugálok és vidám brazilok ellentétére. „...az emberek olyan zárkózottak itt, szomorúak, szomorúak, nem mosolyognak. És akkor mi történt? Mindenki brazil alkalmazottat akart...” (egy cearái lány).

Egyszer egyik lányt, aki eladóként dolgozott, direkt inzultus érte brazilságával kapcsolatban. A vizsgatársa során az egyik lány a következőket mondta: „Tudod mit édesem..., ez nem más mint irigység, mondjanak amit akarnak, mi vagyunk a legjobb nép a földön... nincs még egy, aki ilyen vidám, aki ilyen barát”.

Az idézett részletek jól példázzák a sztereotípiákon keresztül történő önmegerősítést, egy csoporthoz való tartozás kifejezését. Mindez egy olyan ördögi körhöz vezet, amelyben a brazilok e vidámság „árusítására” specializálódnak.

Megfigyelhető, hogy a nők esetében Lisszabonban ezek a kialakult képek nagyon döntő szerepet játszanak, nemcsak a szakmai, hanem a személyes-affektív kapcsolatokat tekintve is. „Az a vicces, hogy az egyetemen is azért vagyok inkább brazilokkal, mert még itt is érzem a negatív tekinteteket. Lehet, hogy csak beleképzelem? Akkor miért van az, ha bármiben is hibázom, rögtön azzal támadnak, hogy persze te is

33 Machado 2003.

34 Bakó 2002:88-89.

férjet szerezni jöttél ide. Még szerencse, hogy prostinak nem tekintenek, de látod, még így is az általuk elképzelt brazil könnyűvéruiséggel hoznak kapcsolatba. A munkahely az más dolog, ott tudtam, hogy ez lesz a vélekedés, amúgy jó hely szerencsére. De itt az egyetemen...”.

A példák éreztetik, hogy ezek a létező képek mennyire befolyásolják, milyen a kapcsolatuk a „másikkal” és hogyan érzélik „a mi”-t. Ezek a diákok, akikkel nap mint nap együtt dolgoztam, nem igazán szeretnének közelíteni ehhez a brazil képhez, de megtanulták taktikai eszköznek használni, és bátran kijátsszák az előítéletek adta lehetőségeket. Bizonyos esetekben érdekükben állt ehhez a képhez közelíteni, máskor nagyon messze szeretnék volna kerülni attól. Mindez attól függött, hogy a különböző helyzetekben mit éltek meg más brazilokhoz vagy a portugál társadalomhoz viszonyítva. A magunkról kialakított kép, az azonosság nem más, mint az adott személy helyzeti és relációs „framingje”, amelyben az észlelés az azonosság megállapításának feltétele. Ezt fogalmazza meg saját szavaival kedves, pszichológiát hallgató, mellette kávézóban dolgozó információközlő: „Hogy mit gondol rólam a másik, hogyan észlel engem, igenis számít nekem. Meghatározza, hogy én hogyan észlelem magamat, vagyis, hogy milyen képet alkotunk önmagunkról”.

Ebből az következik, hogy a magunkról alkotott kép többféle, relatív és változó éppúgy a megfigyelő, mint a „benszüllött” szempontjából. Ezen a módon a megfigyelt közösség tagjai adott pillanatnyi állapotuktól, környezetüktől való alkalmi viszonyoktól függően vagy részben tükrözték, vagy reflektáltak, és elutasították ezt a sztereotíp képet. Saját „brazilságuk” ennek a „játéknak” volt folyamatosan kitéve. Nem utasítják tehát el teljes mértékben ezt a brazilokhoz társított „kollektív identitást”, ami összefűz minden brazil migránst (kezdve a prostituálttól az orvosig), hanem játszanak vele hol közelebb, hol távolabb kerülve attól.

Barth elméletére támaszkodva megállapíthatjuk, hogy az identitás nem konstans, eleve adott, hanem állandóan változó, a csoportközi érintkezések hatására folyamatosan alakul. Az identitásérzet mindig konstruált, válasz az életünk során szerzett élményekre, tükrözi a világhoz való viszonyulásunkat, érintkezéseinket. „Az identitás kialakításához elengedhetetlen annak a 'határnak' a tudatosítása, mely a saját etnikum tagjai és 'mások' között húzódik”.³⁵ A fiatalok helykeresési folyamata, hogy hova helyezik el magukat, saját élményeik terméke, ami

35 Bakó 2002.

állandóan változik annak megfelelően, belül vagy kívül mozog e határokon. A csoportok közötti „kialakított határok” alapvető jellemzői, hogy a többes identitásokra épülnek.

„Thomas H. Eriksen az etnicitás kutatóira való utalással az identitás szituatív jellegét emeli ki”.³⁶ Ugyanis az etnikai identitás választás és meghatározottság összjátéka, az azonosságot és a különbséget a sajátos helyzeteknek megfelelően lehet túljátszani, illetve elnyomni. A terepmunkám során gyűjtött információk alapján úgy tapasztaltam, hogy a brazil egyetemista lányok identitásnak alakulását nem jellemzi egyetlen brazil kép kialakulása. Ezek a társadalmi szereplők számtalan identitással rendelkeznek. „A szubjektum különböző alkalmakkor különböző identitásokat ölt magára, melyek nem gyűlnek egy koherens ’én’ köré. Ellentétes identitások élnek bennünk, melyek különböző irányokba tartanak, így identifikációink is állandóan elmozdulnak...”³⁷

Azt szeretném ezzel itt alátámasztani, hogy a kapcsolatok plurális identitások játékán alapulnak, amik állandóan változnak. Egyaránt lehet az a „brazilság” elérésnek vágya, mint annak teljes elutasítása, attól függően, hogy mik tükröződnek vissza saját maga és más brazilok, vagy a portugálokkal való kapcsolatából. Amikor szükséges, felveszi a konstruált vidám brazil szerepet, de megtalálták annak módját is, hogyan kerüljék el az ezzel a szereppel való azonosítást.

A nyelv a sztereotípiák tükrében

A „brazilsághoz” való kettős viszonyulást a nyelv is elárulja. Egyrészt a külsőtől független beszédmód, az akcentusuk rögtön elárulja kilétüket. Hacsak a brazil nem próbál úgy beszélni, ahogy a portugál. Bár, mint említettem, a fiatalok kiemelik, hogy nagyon büszkéek a nyelvükre, és nem zavarja őket, hogy rögtön elárulja kilétüket, azért mégis adódik olyan alkalom (nem is ritkán), amikor a helyzetnek megfelelően változtatnak a beszédformán. Itt nem csak a portugál kifejezések alkalmazásáról van szó, hanem a portugál beszédhez a lehető leginkább hasonló módon történő kommunikálásról. Számomra kifejezetten érdekes és zavaró volt, hiszen ugyanazt a személyt az egyik pillanatban „brazilul”, a másikban portugálosan hallottam beszélni, attól függően, hogy milyen

helyzetben voltunk és ki volt a hallgatóság.³⁸ Alapvetően a hivatalos ügyek intézések, vagy „elitebb” helyek látogatásakor erőteljesebben jelentkezett ez a váltás, alapvetően a beszélgetőpartner és a környezetben lévő személyek befolyásolták. Előfordult olyan eset is, amikor kifejezetten a portugál pártján álltak és a brazil nyelvi jegyeket ők maguk kapcsolták össze a negatív sztereotípiák kialakulásával. A metróra várva, mellettünk egy brazil fiatal férfi hangos telefonbeszélgetést folytatott, jó brazil kiejtéssel és néhányszor brazilban oly tipikus szlenggel. Ezt követően a társaságom az utazás során végig azt kritizálta, hogy hogyan beszélt és milyen kiállása volt a férfinak. „Ezért van az, hogy így vélekednek rólunk!” Hogyan beszélt és milyen hülyeségeket! És hangosan!

Összegzés

Az országok közötti több évszázadra visszanyúló történelmi kapcsolatok alapjaiban határozták meg a különböző vándorlási folyamatokat, legyen az akár Portugália-Brazília vagy Brazília-Portugália irányú. A gyarmatok elvesztése, majd az azt követő diktatórikus viszonyok rányomták bélyegüket a portugál identitásra, mely alapvetően a dicső, nagyhatalmi múltat siratja (*fado contra samba*). A brazil migránsok tömeges érkezésével szükségessé vált az etnikai határok lefektetése – hol kezdődik a mi és hol az ők. Ahogy láttuk, e folyamat részeként kialakult sztereotip képek alapvetően meghatározzák azt, hogy a portugál társadalom tagjaival milyen kapcsolatok jöhetnek létre. A sztereotípiák olyan identitás-kérdéseket érintő fogalmi határokat építenek, és olyan stratégiai lehetőségeket rejtenek magukban, amelyeket kijátszva a brazilok ezt a – migránsok körében közfelháborodást kiváltó – képet mint *circulus vitiosus*, újra és újra akaratlanul is megerősítik. A másrészt erős ellenállást tanúsítanak ezekkel szemben. A különböző helyzetek és közegek, függően attól, milyen személyek vannak jelen, meghatározzák, hogyan viszonyulnak ahhoz a brazil képhez, amely a társadalomban kialakult róluk, hogyan azonosulnak hozzá, vagy igyekeznek távol maradni tőle.

38 Mivel kezdetben egyszerre értek portugál és brazil portugál hatások is, eleinte nem figyeltem fel ezekre a nyelvi váltásokra. Ehhez szükséges volt, hogy magam is magabiztosabb legyek a portugál nyelv használatára. Ebből kifolyólag kevesebb időm jutott a jelenség megfigyelésére.

36 Bodó 2001.

37 Hall 1997:61.

A brazil diákok az egyetem és a „tipikus” migráns munkahely világa közötti ingázásuk során olyan kétközpontú, kettős helyzetbe kerülnek, amin keresztül jól rá lehet látni erre kettős, egymásnak talán ellentmondó attitűdre, annak hétköznapi megjelenésére.

Az egyik oldalról az egyetemi körökben folyik a harc a sztereotip „brazilság” képének érvényesítése ellen, hiszen ez a kép gátolja a teljes szakmai elismertség elérését, és fenntartja az alapvetően szimmetrikus diák-diák viszonyban is a kisebb- és felsőbbrendűség érzését. A portugálok alapvetően a brazilt nem külön nyelvként, hanem mint dialektust, a portugál egy ősi, visszamaradott formáját tekintik, hangsúlyozva ezzel a sajátjuk magasabbrendűségét. Ez indokolja, hogy a küzdelmük legfőbb fegyverét a nyelvben látják. Mindezek ellenére a helyiekkel való kapcsolatuk más társadalmi közegekhez képest relatíve harmonikusnak mondható.

A másik oldalon, mint önfenntartó, saját lábukon álló egyének, céljuknak tekintik az egyetem melletti munkavállalást is. Egyetemista státuszuk kiemeli őket a többségi migráns bevándorlók közül, de munkavállalás szempontjából mindez semmissé válik. A brazil képnek megfelelően a szórakoztatás és a szolgáltató ipar kifejezetten brazil nőket igénylő tevékenységi körökben sikerül csak elhelyezkedniük. A munkaerőpiacon való beilleszkedésüket segítő is azonosulnak az ahhoz szükséges „autentikus brazilsággal”, de egyetemistaként olyan szimbolikus javak birtokosai, amelyek akadályozzák a kollégákkal való teljes azonosulást. Az asszociáció az, amelyben a biztonságot nyújtó csoportos identitással való azonosulás létrejön.

Absztrakt

A Lisszabonba érkező brazil egyetemisták kapcsolata a helyi többségi társadalommal jellemzően a különböző brazil identitások játékán alapul. A brazilok számára ezekben kiemelten fontos szerepet játszik a róluk élő sztereotip képek ismerete és a bennük rejlő stratégiai lehetőségek kihasználása. A portugál egyetemi-tudományos közegben, illetve a munkahelyek világában való sikeres érvényesülés eltérő stratégiákat igényel a braziloktól. Mind a sztereotip brazil kép teljes elutasítása, mind elérésének vágya egyaránt megjelenik az adott helyzetnek megfelelően. A „brazilság” ilyen módon történő játékkal tulajdonképpen újra és újra saját maguk is segítik a róluk élő sztereotípiák megerősödését.

Abstract

In Lisbon the connection of Brazilian graduate students with the local majority culture is typically based on alternating between different Brazilian identities. For Brazilians being aware of the stereotypical images about them and exploiting the strategic opportunities of these stereotypes plays an important role. To be able to succeed in Portuguese academic circles or the career world requires different types of strategies from Brazilians. Depending on the situation they either fully reject or on the contrary they try to realize the stereotypical Brazilian image. With this constant play on „being Brazilian” they themselves also contribute to the feeding of stereotypes bound to them.

Felhasznált irodalom

- Bakó Boglárka 2002 Együttélési viszonyok és az etnikai identitás, In Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 87-109.
- Bakó Boglárka 2004 A terepmunka értelm(ezés)e, avagy az etikusság határán. *Kisebbségkutatás*, 3:388-395.
- Barth, Fredrik 1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, (7) 1:3-25.
- Bodó Barna 2001 *Kultúra, identitásnarratívák, politika*. Elhangzott Békéscsabán, 2001. október 3-én a *Kisebbségek az ezredfordulón* c. konferencián. <http://bodo.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=16&p=927>
- Castles, Stephen – Miller, Mark J. 2003 *The Age of Migration, International Population Movements in the Modern World*, London, Macmillan.
- Clifford, James 2000 Diaszpóra. *Magyar Lettre Internationale*, 39:12-17.
- Geertz, Clifford 2001 Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In *Az értelmezés hatalma*. Szerk. Niedermüller Péter. Budapest, Osiris-Századvég.
- Gödri Irén 2005 Nők és férfiak a migrációs folyamat különböző szakaszaiban. A magyarországi bevándorlás a nemek perspektívájából. In Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. szerk. *Szerepváltozások. Jelentés a férfiak és a nők helyzetéről*. TÁRKI, Budapest: 149-164. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a971.pdf>

- Hadas Miklós 2001 Pierre Bourdieu-ről. *Magyar Lettre Internationale*, 40:13-16.
- Hall, Stuart 1997 A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit szerk. *Multikulturalizmus. Osiris – Láthatatlan Kollégium*, Budapest, 60-86.
- Hárs Ágnes 1992 A nemzetközi migráció néhány problémájáról. Szakirodalmi áttekintés. *Szociológiai Szemle*, 2:123-137.
- Kofman, Eleonore 1999 Female 'Birds of Passage' a Decade Later: Gender and Immigration in the European Union. *International Migration Review*; 33:269-299.
- Machado, Igor de Renó 2002 Cárcere público: os estereótipos como prisão para os brasileiros no Porto, Portugal, *Revista Temática: Revista dos Pós-Graduados em Ciências Sociais do IFCH*, 10 (19/20): 120-152. http://www.scielo.oces.mctes.pt/scielo.php?script=sci_nlinks&ref=000145&pid=S0873-6561201000020000300003&lng=pt
- Machado, Igor de Renó 2003 *Cárcere Público: os Estereótipos como Prisão para os Brasileiros no Porto, Portugal*. <http://www.oi.acidi.gov.pt/modules.php?name=News&file=article&sid=1525>
- Niedermüller Péter 2005 Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László szerk. *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 52-66.
- Prónai Csaba 2003 Migráció és kulturális antropológia (Tudománytörténeti vázlat). In Kovács Nóra – Szarka László szerk. *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének évkönyve II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 347-366.
- Rowland, Robert 2003 Patriotismo, povo e ódio aos portugueses: notas sobre a construção da identidade nacional no Brasil independente. In Jancsó, I. org. *Brasil: Formação do Estado e da Nação*. São Paulo: Editora Hucitec, 365-387.
- Sales, Teresa 2005 Hard-working Newcomers: Brasileiros Imigrantes nos Estados Unidos. In Barreto, A. *Globalização e Migrações, Estudos de Investigação*. Imprensa de Ciências Sociais, No. 38., Lisboa.

SZÁZHALOMBATTA IPARVÁROSI SZEREPE A 21. SZÁZADBAN

A város területi és térbeli pozíciója

Százhalombatta Budapesttől délre elhelyezkedő, több mint 18.000 főt számláló település, tele energiával, és a megújulás vágyával a fővárosi agglomeráció egyik potenciális szereplője. A kapcsolat erősségét bizonyítja a napi (közel) 2500 ingázó, aki Budapesten tanul, illetve dolgozik, vagy azok a vállalkozások, amelyek Budapesten és Százhalombattán együtt valósulnak meg.

Területi elhelyezkedését tekintve Pest megye dunántúli részén, a Mezőföld kapujában települt. Budapesttől délre, a Duna jobb partján, a Pécs felé futó M6-os és 6-os számú főútvonal mellett, a fővárostól 27 km-re fekvő település. Északról Érd város, délről és nyugatról Fejér megye, keletről a Duna határolja. A város Pest megye déli agglomerációjának aktív gazdasági szereplője, valamint az Érdi Kistérségi Többcélú Társulásnak tagja.

1. ábra Az Érdi kistérség

A térképet készítette: Czirfusz Márton (2013)

A kistérségi együttműködések elsődleges fejlesztéspolitikai feladata, hogy biztosítsa a térségi léptékben integrált projektek megvalósulását, a helyi szint érdekeinek összefogását és képviselését. A térségi programok kialakítása ugyanakkor nem mindig a statisztikai kistérségek területéhez kapcsolódik.

Az Érdi Kistérségi Többcélú Társulás négy településből áll; a megye jogú városi ranggal rendelkező Érd (63.333 fő) városából, Százhalombattából (18.577 fő), valamint a 9235 főből álló Diósd

nagyközségből és a szintén nagyközségi ranggal rendelkező Tárnok (8888 fő) településéből (az adatok forrása: Helységnévtár 2013).

2007. június 18-án az Országgyűlés elfogadta a települési önkormányzatok többcélú társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosítására irányuló törvényjavaslatot. A jogszabályi feltételeknek eleget téve, Érd megyei jogú város Tárnnokkal és Diósdal létrehozta 2007. október 26-án az Érdi Kistérségi Többcélú Társulást. Ennek sajnos nem vált tagjává Százhalombatta városa 2012 májusáig, így a kistérségben nem volt biztosítva a területfejlesztési feladatok ellátása. A fentiekre, valamint a 258/2004. (IX. 16.) Korm. rendelet 1. §-ában foglaltakra tekintettel 2008. május 20-án megalakult az Érdi Kistérségi Fejlesztési Tanács, mely azonban a jogszabályi változások, illetve Százhalombatta Társuláshoz való csatlakozása folytán 2012 májusában megszűnt.³⁹

A 2013. évtől, a járási rendszer kialakításával a térségi helyzetkép némileg átalakult, a kistérség addigi települései mellé a járási kistérség újabb településekkel bővült. Pusztazámor, Sósűt és Törökbalint járáshoz való csatlakozásával minden esetben a közigazgatási feladatok ellátása összpontosul (Hatósági osztály, Működést támogató osztály és az Okmányiroda), amelyet – hasonlóan a kistérségi társulás esetében is – Érd városa vállal. Százhalombatta várossá alakulása és fejlődése szempontjából lényeges, hogy kormányzati döntés alapján, állami forrásokból, központilag tervezett, a modern városépítészeti ideológiák megvalósítására létrejött, úgynevezett új városnak tekinthető.⁴⁰ A város általános rendezési tervét 1961-ben készítette el a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet. E terv szerint akkor a 20.000 lakos részére öt-, tizenegy- és tizenhat szintes épületek kerültek volna felépítésre. A városszerkezet kialakításánál az intenzív beépítést vette figyelembe a lakásépítés ütemezhetősége, a gyalogos és közúti forgalom elválasztása, a terület korlátozott nagysága, a közműhálózat gazdaságos kialakítása miatt. Az akkori elképzelések szerint az új város több lakóközterű, minden egység két lakótömböt tartalmazna, így az építés további ütemekre volt bontható. A három többszintes lakóközter

³⁹ www.erd.hu

⁴⁰ Szirmai 1996.

4000-4500 lakás építésével kb. 14.000-16.000 lakos letelepítésére alkalmas. A város teljes felépítése 1980-ra várható.⁴¹

A településrendezési lehetőségeket alapvetően minden esetben meghatározzák a természeti, környezeti és a már korábban kialakult településszerkezeti adottságok. Különösen igaz ez Százhalombatta esetében, amelynek mai településszerkezetét a történelmi városokra jellemző organikus fejlődési kontinuitástól eltérően néhány évtized alatt alakították ki. A környezetvédelmi és településszerkezeti szempontokat mellőző központi nagyberuházásokkal (Finomító és Erőmű) párhuzamosan alakult ki a város három részre szakadását jellemző mai alapvető szerkezete. Az 1961-ben elkészített Rendezési Terv újabb meghatározó dokumentuma (a város Általános Rendezési Terve) 1979-ben került jóváhagyásra a Tanács által. Ez a dokumentum már adottságként kezelte a korábban – az 1961-es Tervben is megfogalmazott – az iparosítás során létrejött városszerkezetet. Óvárost nagy kiterjedésű ipari zóna „hasította” le a központi városrésztől Dunafüredtől, a központi lakótelep (Újváros) ugyanakkor az Erőmű és a Dunai Finomító ipari területe közé épült. Dunafüred pedig üdülőterületi funkciójával, mély fekvésével, alacsony beépítésével határolódott el a központi városrésztől. Az újvárosi települési rész teljes egészében a „tervezett város” képét mutatja. Létesítések jellemzően (1970-es évek) a korszerű városrendezési elveket viszonylag magas színvonalon valósították meg. A város egységei területileg ma egymással szervesen összekapcsolódó, de valós, mindennapos együttműködésében kevésbé aktív együttthatást mutató területrészek.

A város szerkezete, fejlesztési irányai az 1990-es évektől

A szocialista város ideáltípusának meghatározásánál a TERINT-nek volt határozott koncepciója, mivel mindenféleképpen úgy akarta fejleszteni a meglévő településeket, hogy azok valóban szocialista városokká váljanak. Ennek további hangot adott Weiner Tibor, aki Dunaújváros városépítészeként az újonnan létesülő városoknak építési irányelveket határozott meg. Százhalombatta esetében némileg más helyzettel találkozhatunk. A MOL esetében azt láthatjuk, hogy a város külső peremére, szélére helyezték el, védelmi és szakmapolitikai okokból, a

41 Városépítés Magyarországon a felszabadulás után, 1973.

Dunamenti Hőerőmű esetében pedig valóban az ó- és az újváros közötti, de a városból kivezető útvonal mentén letelepített iparvállalat elve érvényesült.

Amennyiben Weiner Tibor elveit tekintjük érvényesnek, úgy a város térszerkezete az alábbiak szerint kell alakuljon:

- *A szocialista városoknak nincsenek kül- és belterületei, a város minden része azonos minőségben épül.*
- *A szocialista város és a szocialista ipartelep egy szerves egységnek két pólusa, így a városcentrum és az üzem főbejárata közvetlen vonatkozásban kell, hogy álljon egymással.*
- *A lakóövezetben a házakat lakóegységekbe kell szervezni.*
- *A város centrumában a „szocialista élet különböző funkciói szerint” a párt, a közigazgatási, a tömegszervezetek, az egészségügy és a kultúra intézményeit kellett elhelyezni (Weiner 1951). Weiner T. szerint a kereskedelmi egységek mindebből kimaradtak. A vizsgált város esetében mindez ellentétesen alakult, a város első intézményei között tartható számon a városközpontba épített ABC.*
- *És végül Weiner T. úgy gondolta, a szocialista városok építészetükben és szerkezeti felépítésükben alkalmassá kell, hogy tegyék a várost a különböző párt, illetve közösségi rendezvények megtartásának biztosítására. Olyan helyeket, tereket kell kialakítani, melyek alkalmasak a rendezvények megtartására, városi képviseletére.*

Százhalombatta esetében a Weiner Tibor féle elképzelés részben valósult meg, ami nyilvánvalóan köszönhető annak is, hogy a szocialista városok építésében egyik kivételzett volt Százhalombatta. E város esetében a korábbi településszerkezetre irányuló döntéseket befolyásolta az a tény, hogy milyen egységekből, részekből álltak várossá nyilvánításuk (Százhalombatta esetén – 1970) időpontjában. E tekintetben legkedvezőbb helyzetben a „zöldmezős” beruházásként létesült szocialista városok voltak, mint Dunaújváros, Tiszaújváros, Oroszlány és Százhalombatta. Ezeknél az új város egy-egy korábbi község közelében épült fel, így csak az utóbb óvárosnak nevezett korábbi falusi részeket kellett bekapcsolni az új organizmusba.⁴² Százhalombatta esetében az 1970-es évekre kialakult településszerkezet (óváros, újvárosrész, urbárium – ekkor még szabadföld), és Dunafüred, valamint az újvárosrészt és az óvárost összekötő Dunamenti Erőmű, és a

42 Germuska 2004.

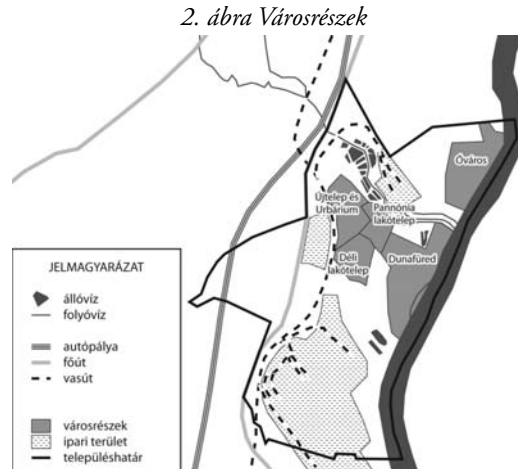
városszélén elhelyezkedő Dunai Kőolajfinomító az 1990-es évek elejéig érintetlen maradt.

A lakosság szám emelkedésével, az ipari létesítmények környezet- és településszerkezetre gyakorolt hatásával, majd az 1993–1994-es Általános Rendezési Terv bevezetésével, valamint a megváltozott területi-társadalmi igények megjelenésével a város szerkezete újragondolásra szorult. A Rendezési Terv fő célkitűzése egy emberközpontú, lakóterület-centrikus, környezetbarát szemléletű településfejlesztés kereteinek meghatározása volt, a meglévő jelentősebb terület felhasználási adottságainak figyelembevételével.⁴³

A szerkezeti átalakítás elemei között jelentek meg azok a törekvések is, amelyek a szocialista iparvárosokban erőteljesebbnek mutatkoztak, azaz a különböző központi terek átalakítása, a lakóterek élhetőbbé tétele, a szocreál építészeti stílus finomítása, az új életterek kialakítása. Ennek nyomán Százhalombatta városa is megkezdte városfejlesztési terveinek megvalósítását. Az épületek rekonstrukciója mellett a különböző városrészek élettere hasonlóan erőteljes hangsúlyt kapott a fejlesztések között. A település városrészei az ezredfordulót követően jelentősen átalakultak, a már meglévő területi egységek mellett újabb újvárosi rész/ek alakult/ak ki. Amíg a 2001. évi népszámlálás a statisztikai adatokat három területi egységre osztotta, melynek megfelelően a város összlakossága ekkor 16.602 fő tett ki, ebből a *központi belterületen* 12.619 fő, az *egyéb belterületen* élők 3967 fő és az ún. *külterületen* 16 fő élt, addig Magyarország helyesnévtára (2011, 2013) szerint ma a város négy városrészből tevődik össze. A legnagyobb és legaktívabban változó része a központi városrész, jelenleg a lakosság 58,6%-a él ebben, a lakások száma pedig 66,1%-ot tesz ki az össz-lakásszámon belül. Itt található a lakótelepi egységek egy része, az új városközpont – új lakóegységekkel, valamint a kulturális, szolgáltatási és oktatási intézmények köre. A település lakótelepei a város centrumában alkotnak egységes összefüggő képet.

Az *Újtelep* lakótelepeit alkotja az 1960 és 1970 között épített úgynevezett *Készenléti lakótelep*, illetve az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején épített *Pannónia lakótelep*, mely párhuzamosan épült a déli lakóteleppel. A készenléti lakótelepet 760 lakással a Dunai Hőerőmű és a Dunai Kőolaj Finomító dolgozói számára szolgálati lakás formájában adták át használatra. A lakások – három nyolcemeletes tömbház kivételével – inkább az ötvenes

43 Rumi 1998.

A térképet készítette: Czirfusz Márton (2013)

évek lakótelepi építkezésének sorába tartoznak. A téglából épített, négyemeletes házak lakásnagysága 47 m²-es, 1,5 szobás összkomfortos, kezdetben olajfűtéses, később távfűtéses. A *Pannónia lakótelep* (200 lakás) már házigyári megoldással készült, lapos tetős kocka- és sáv-épületekből áll. A lakások nagyságukban és elrendezésükben magukban hordozzák a hetvenes évek lakáspolitikai elképzeléseit: 54 és 72 m² közötti, 2 vagy 3 szobás, összkomfortos, távfűtéses otthonok. A két lakótelep környezete jelentős nagyságú zöld területtel, játszóterekkel, parkokkal és parkolókkal tagolt. A környék szolgáltatási egységekkel (közért, iskola, óvoda, gyógyszertár) rendkívül jól ellátott.

Újtelep másik lakótelepi szerkezeti egységét a „*Déli lakótelep*” alkotja. Ez a *Készenléti* és a *Pannónia lakóteleppel* ellentétben építészeti, és lakosság-összetételében még homogénebbnek bizonyul. Az 1970 és 1985 között épült lakótelepen különböző fázisokban kerültek átadásra a lakások. A körülbelül 3000 lakás az 1970-es és 1980-as években alkalmazott házigyári megoldással készült, elsősorban négyemeletes házakban, de néhány tízemeletes épület is felhúzásra került. Az 1–4 szobás lakások nagysága 47 és 78 m² között változik. A lakótelep építésének utolsó fázisában, 1987-ben kezdődött az új típusú, úgynevezett „Z” programban tervezett lakások építése. Az új típus a hagyományos, kockamegoldással készült házigyári lakásokkal szemben már korszerűbb, a korai lakóparkokhoz hasonló lakótömböket jelentett. Az itt épült lakások száma 140, területük 54–112 m²-ig terjed, szobaszámuk 1,5–4-ig. A „Z” programban felépült lakások átadására 1992-ben került sor, azóta nem épült Százhalombattán új lakótelepi öröklakás.

A Déli lakótelep szívébe ágyazva, a „Z” programban épített lakások mintájára, a Széchenyi Terv pályázati segítségével révén 2000-ben új bérlakások építésére nyílt lehetőség. A 112 bérlakás – melyből 40 költségelví és 72 szociális lakás – 2002 októberében került átadásra. A lakások nagysága 35 és 76 m² között változik, a garzontól a háromszobás lakásig.

A *Déli lakótelep* – a Készenléti és Pannónia lakótelepekkel megegyezően – ma szolgáltatásokkal, játszóterekkel, parkokkal és parkolókkal jól ellátott. Lakóköznyezete kellemes közösségi szintér.

Az *Újtelep* kertés beépítésű övezet a lakóteleptől nyugatra, annak közvetlen szomszédságában. A településrész legújabb városrésze az 1990-es évek második felében kiépült, magas státusúaknak készült kertés házas városrész. A városrész ma 929 lakossal és 287 lakóépülettel rendelkezik (Helységnevtár, 2013). A város lakosságának 76%-a él ebben a – három egységből álló – városrészben. A városi átlaghoz képest (15,4%) több a gyermek (2001 – 19%), és kevesebb (10,4%) 60 éven felüli él a városrészben (a városi átlag – 13,1%). A város politikája, területfejlesztési koncentrációja e területesség felé összpontosul. Egyértelműen ez a városrész képes megmutatni Százhalombatta városfejlődésének aktivitását, az új beruházásokkal, a városi terek, közintézmények átalakulásával a változások jól nyomon követhetőségét. A város bevételei, az iparvállalatok mellett részben (27,6%-os – Önkormányzati adat, 2013) e városrészről származnak. A központi városrészben élők korfája eloszlik, a 14–65 éves korosztály egyaránt jelen van, ellenben magas munkanélküliség (ahogy ez a kutatásban is látható volt), valamint inaktivitás jellemzi az itt élőket.

A *Dunafüredi* városrész Százhalombatta kertvárosi lakóterülete, különböző rekreációs és szolgáltatási egységekkel. A lakosság számaránya ebben a városrészben (18.577 fő, 2013) 18%, a lakások számaránya pedig 17,1%-ot tesz ki. A városrész a múlt század első felében, tudatos ingatlanfejlesztési koncepciónak köszönhetően indult fejlődésnek. Ahogy ezt már fentebb említettem, eredetileg „Árpád Fürdőváros” néven bevezetett program Budapest tehetősebb polgárainak biztosított volna üdülési, kikapcsolódási lehetőséget. A Benta-patak dunai torkolatától délre, sík területen fekvő városrész üdülő és lakóteleki parcellázása már a két világháború között megkezdődött. Az 1990-es évekig többnyire a korábbi elveken alapuló eredeti beépítés következtében az alacsony szintszámú, üdülőingatlanok jellemezték. Az elmúlt húsz évben

azonban egyre inkább megjelentek a lakóövezetekhez hasonló ingatlanok, tartós célra készült lakóházak. A terület ugyanakkor a város rekreációs, illetve szabadidő eltöltését szolgáló városrésze. A Városi Strandfürdő, a Városi Szabadidő Központ, a Duna-csatornához kapcsolódó városliget jellegű tó és kiterjedt parkterület, valamint a város római kori romjai. Az innen származó bevétel közepesnek mondható, a turisztikai és idegenforgalom kevésbé számottevő, az iparüzési adóból befolyt összeg hasonlóan nem számottevő.

A Dunafüreden élők korfája hasonlóan alakul, mint a központi városrészben élőké, a 14–65 éves korosztály a területen egyaránt jelen van, bár itt egyre inkább a 40–55 éves korosztály kerül domináns helyzetbe, ellenben magas munkanélküliség (ahogy ez a kutatásban is látható volt), valamint inaktivitás jellemzi az itt élőket.

Az *Ófalusai/Óvárosi* városrész a Duna vonalában elhelyezkedő, a város legrégebbi egysége, elkülönülve a városközponttól, az Urbáriumtól és az Újvárosi résztől. Százhalombatta Óvárosa a szocialista, központosított terület- és településfejlesztés időszakában a magyar falvak sorsára jutott. Az Újváros megépítése idején a régi városrészben jelentős infrastrukturális vagy intézményi fejlesztés nem történt. Az Óváros területén meglévő korábbi intézmények (iskola, tanácsháza) bekerültek az Újvárosba. A településrész a város alapjának is tekinthető, a falusias hangulatú családi házas övezetként van jelen a település-struktúrában. A lakosság számarányát tekintve a város összlakosságának 14,8%-a (2750 fő) él itt, a lakások számaránya az összárosi lakásállományon belül 13%-ot tesz ki.

A városrész meghatározóan lakóövezeti funkciót tölt be, természetesen megtalálhatóak a kereskedelem, a szolgáltatás, továbbá az egyéb funkciójú középületek is. A történeti intézmények (szerb templom, Zenálkó Etel Óvárosi Közösségi Ház) egy része a korábbi, itt élő kisebbségként még ma is létező népcsoportok jelenlétére utal. E területi egység foglalja magába az 1895–1898 között épített Bhon-Drasse cég által alapított téglagyárat, amely az 1900-as évek óta diszfunkcion, és a régészeti parkot, mely a térségben az egyik legnépszerűbb kulturális-szakmai intézmény.

A városrész az 1990-es évekig megrekedt, múltjából építkező egység volt, csak az ezredfordulót követően vált célpontjává a városból kiköltöző, családi miliőre vágyók életterévé. Ebből következően az Óváros/Ófalusai rész még mindig kissé előregedő (65–80 éves korosztály 36,7%-a él a városrészben),

inaktív lakossággal rendelkezik. 15,9%-át alkotják a kisgyermekes, fiatalokból álló családok. A városfejlesztési dokumentumokban foglaltak szerint Százhalombatta negyedik egységét az *Újtelep és az Urbárium* alkotja. Az Újtelep kertes beépítésű övezet a lakóteleptől nyugatra, annak közvetlen szomszédságában. A településrész legújabb városrésze az 1990-es évek második felében kiépült, magas státusúaknak készült kertes házas városrész. A városrész ma 929 lakossal és 287 lakóépülettel rendelkezik (Helységnévtár, 2013). A város lakosságának 76%-a él ebben a – három egységből álló – városrészben. A városi átlaghoz képest (15,4%) több a gyermek (2001 – 19%), és kevesebb (10,4%) 60 éven felüli él a városrészben (a városi átlag – 13,1%). Alacsony munkanélküliség, magasan kvalifikált lakosság jellemzi a településegységet. Ennek magyarázata: az itt élők elsősorban az iparvállalathoz, illetve ahhoz kapcsolódó területeken és az önkormányzatnál dolgoznak, másodsorban magasabb pozíciókban Budapesten (Tájékoztató az önkormányzat illetékesétől, 2013). Az ipari területek mint egy ötödik városrész jelennek meg a település szerkezetében. A városközpont szerves része még a Dunamenti Erőmű Zrt., mely hatalmas területével központi helyet foglal el a város szerkezetében, s egyben meg is határozza a potenciális fejlesztési irányokat és lehetőségeket. A várostól délre terül el a MOL Zrt. Dunai Finomító városrésznyi nagyságú rész, nyugatra pedig az önkormányzati tulajdonú Batta Ipari Park helyezkedik el.

Lakásszerkezet az ezredforduló küszöbén

Százhalombatta városfejlesztését az 1960-as évektől aktív lakáspolitikai elképzelések és megvalósítások jellemezték. Kiemelten fontos szerepet játszott a már korábbiakban bemutatott iparvállalatokhoz kapcsolódó lakótelepi építkezések, valamint az 1980-as évek végén beindult családi házas övezetek (Urbárium, Óvárosi városrészek) köre. A minőségi élet megteremtését a korszerű fűtésrendszerrel, élhető lakó- és környezeti elemekkel, továbbá a kapcsolódó intézményi struktúrával kívánták elérni. Mindezt erősítette a település szociálpolitikája, társadalmi és egyéb támogatottsága. A város lakóépületeinek ezredforduló utáni helyzetét végigtekintve elmondható, hogy 2001-ben a 7033 lakóegység mintegy 89%-a volt lakás, 10%-a üdülő, továbbá 10 db volt az egyéb lakott lakóegységek és 4 db az intézeti háztartási lakóegységek száma.

A lakások 95%-a volt lakott és az üdülők 98%-át használták üdülési célra (csupán 11 üdülő tölt be lakásfunkciót).⁴⁴

2011-ben 7538 lakóegységből 99,7%-a lakás-ként, 0,3%-a pedig üdülőként funkcionált. A lakások 93,7%-a volt lakott, 0,03%-a üdülési célra hasznosult. 2001 és 2011 közötti időszakban a lakások és lakott üdülők számaránya a lakások nagyságának megfelelően alakult át. 2001-ben 8,5%-a egy szobás, ez a számadat 2011-ben már csak 5,5%-ot tett ki. 2001-ben 53%-a két szobás, 23%-a három szobás, míg a négy vagy több szobások aránya 15% (2011-ben 43,7%). Az egy és három szobás lakások arányai alacsonyabbak, mint az országos átlagok (13, illetve 31%), a két szobás lakások aránya viszont magasabb (országos átlag 41%; száz lakásra és lakott üdülőre 253 szoba jut). A lakások szobaszám szerinti megoszlása zömében a lakóegységek jellegéből fakad, így Százhalombattán – a lakótelepi lakások mindvégig magas aránya következtében – a kisebb területű kétszobás lakások dominálnak.⁴⁵

Szociális szempontból kiemelendő, hogy a lakások és a lakott üdülők 2001-ben 96,4%-a természetes személyek tulajdonában van és csak 2,5%-a önkormányzati tulajdonú, 2011-ben a lakásra vonatkozó számadat 94,8%-ra csökkent, az önkormányzati tulajdonú pedig 3,1%-ra emelkedett. Az alacsony tulajdonhányad behatárolja az önkormányzat lehetőségeit a kedvező bérleti díjú szociális bérlakások kialakításában. Ehhez járul hozzá az is, hogy a lakások és lakott üdülők 86,4%-át tulajdonosi jogcímen használják, míg a bérleti és szolgálati jogviszony aránya 2001-re 7,7%-ra csökkent, 2011-re pedig 5,2%-ra. A nagytömegű lakásépítések döntően az 1970–80-as évekre koncentráltak a városban, a lakások és a lakott üdülők mindössze 3%-a épült 1945 előtt. A lakott lakások és üdülők 17%-a 1960–69 között, 43%-a 1970–79 között, minden negyedik 1980–1989 között, 11%-a 1990–2001 között épült és csak 7,2%-a épült 2006–2011 között. Százhalombattán az 50–59 m² alapterületű lakások a legelterjedtebbek (40% – 2001, 2011) és a lakások további több mint ötöde kisebb 50 m²-nél. 18–18%-uk alapterülete nagyobb 80 m²-nél, illetve 60–79 m² közé esik (az egy lakásra jutó átlagos alapterület 66 m²). Az újonnan épülő lakások ma már nagyobb átlagos alapterülettel épülnek, amely fokozatosan javítja ezt a helyzetet. A város kitűnő infrastrukturális ellátottságának köszönhetően a lakások közműellátása magasabb szintű, mint bárhol az or-

⁴⁴ Szirmai 2006.

⁴⁵ Szirmai 2006.

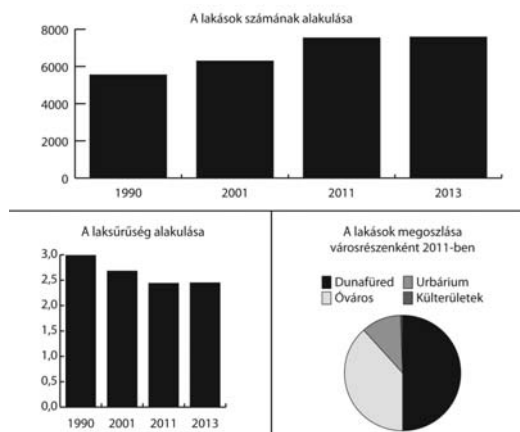
szágban. Az összkomfortos lakások aránya például 86%, amely másfélszeresen meghaladja az országos átlagot. A lakások 99%-ában van vízvezeték, illetve meleg folyóvíz és vízöblítéses WC, továbbá 97%-uk közcsatornával ellátott épületben van. Hálózati gáz a lakások és lakott üdülők 81%-ába van bevezetve és 89%-uk a központi fűtés hálózatára is rácsatlakozott. *A kedvező fizikai infrastrukturális ellátottság részben kedvező társadalmi szociális életfeltételeket jelent, részben azonban erős függőségek alakultak ki a szolgáltatók és az árak vonatkozásában.* Százhalombattán 1990-ben 5550 lakás került regisztrálásra, amely állomány 21,4% százalékpontos bővüléssel 6737-re növekedett 2005-re. Az elmúlt 25 évben az új lakásépítések száma – összehasonlításban is – mindvégig dinamikus volt és jelenleg is az, így ezer lakosra ma már sokkal több lakás jut, mint 1990-ben (mintegy 125-tel). Akkor például száz lakásra még 299 lakos jutott, míg 2011-re ez 214 főre csökkent (a Pest megyei városok átlaga 251).

A lakásépítések száma az 1991–2000-es évek felére csökkent (1981–1990 között 1524 db lakás és lakott üdülő épült a városban), majd a 2001–2005 közötti időszakról lassú növekedés látható, 1991–2000 között 661, 2001–2011 között 663 lakás épült, ezzel szemben 2006–2011 között pedig csak 543. Vagyis az új lakások több mint fele 2000 után épült, és a dinamika ma sem tört meg. *Nem egyértelmű ma még, hogy mindez a szuburbanizációs folyamatok – állami támogatások révén – átmeneti jelleggel történő felelősödésének köszönhető-e, vagy tartós tendencia lesz. Illetve az sem egyértelmű, hogy milyen arányokban származik a város lakótelepeiről kiköltözők, a Budapestről és a környékről beköltözők köréből. Utóbbi sorrend egyben a feltételezett aránycsökkenést is tükrözi.* A megszűnt lakások száma Százhalombattán nem jelentős, 1990 és 2011 között 25 lakásmegszűnés került regisztrálásra.

A lakások építési formája szerint az 1992–94 között épült lakások 10,2%-a még lakótelepi épületben, 27,3%-a többszintes, többlakásos épületben létesült, valamint 59,7%-a épült családi házként, majd 1995–99 között már kizárólag családi házak épültek. 2000 és 2004 között az épített lakások ismét 20,6%-a épült lakótelepi épületben, 1,5%-a többszintes, többlakásos lakóparki épületben, 3,3%-a csoportházban, míg 69,2%-a családi házként épült. Ismét a családi házas építkezés jellemezte a várost 2005–2011 között, ez az épített lakások arányában 13,2%-ot tett ki. Százhalombattán is megjelent az új típusú lakóparki építkezés, de ki-

3. ábra

A lakások számának alakulása 1990–2013 között

Adatok: Laki Ildikó (2013)

Az ábrát készítette: Czirfusz Márton (2013)

sebb mértékben, mint máshol az agglomerációban, ahol átlagosan a lakások 12%-a épült ebben a formában.

Az 1992–94 között épített lakások építetője 56%-ban magánszemély, 43%-ban gazdasági szervezet (az agglomerációban ez az érték csupán 13%), 0,8%-ban az önkormányzat volt. 1995–99 között kizárólag természetes személyek voltak a lakások építetői/építői, majd 2000 után nagyarányú önkormányzati lakásépítés indult a városban, 2004-ig a lakások 21%-át az önkormányzat építtette. Ebben az időszakban a gazdasági szervezetek által épített lakások aránya 6% volt, míg a természetes személyek által épített lakások aránya 74%. 2005–2011 között 86%-ban magánlakások épültek, természetes személyek által.⁴⁶ Többszintes, új lakóépületek a 2000-es évek végén a belváros rehabilitációját követően kerültek átadásra, mely nem a hagyományos építkezési modellt követte, továbbá jellemzően bérlakásként, illetve önkormányzati épületként funkcionálnak. Az építések száma mellett az épített lakások átlagos nagysága is folyamatosan növekedett: az 1990–94 között épült lakások átlagos alapterülete még 98 m² volt (az agglomerációban 92 m²), majd az ezt követő időszakban (1995–2011 között) 104–110 m² lett (egy négyzetméterrel kevesebb, mint az agglomerációs átlag). Az épített lakások szobaszámának növekedése párhuzamosan zajlott az alapterület növekedésével. A város épületállománya az ezredfordulót követően folyamatos panel- és lakóépület-felújítási programon ment keresztül, melynek eredményeként Százhalombatta

46

Szirmai 2006.

lakóépületeinek (beleértve a családi házas övezeteket is) 81,4%-a felújításra került (Önkormányzati adat, 2013). Összességében azonban továbbra is elmondható, hogy a lakáshelyzet szerkezetében és fizikai, építészeti megjelenésében az iparvárosi kép jellemző, azonban infrastrukturális ellátottságában a hazai városok körében a legmagasabb szinten helyezkedik el.

Törekvések a hagyományos és az új iparváros imázsának együttes megtartására

„Százhalombattán a hetvenes években ismerték fel, hogy egy-egy településnek van rejtett erőforrása, mely az ott élőkkel árad, gyökerezik. Ha képes fölismerni, föltárni egy település önmaga lényegét, képes megszervezni jobb életét, az erő átáramlik a környezetbe, s hatással van a létfeltételekre. A legfontosabb, hogy jó érzéssel éljenek lakóhelyükön, legyen akaratuk, szándékuk, melyet aktivitás követ. Legyen olyan jövőképük, melyben fontos szerepe van az ott élőknek” (Rumi 1998). A város „feladatát” s egyben szerepét az 1958-ban létrehozott iparvállalatok (MOL NyRt., Dunamenti Höerömű Rt.), valamint az 1998-ban létesült Ipari Park határozza meg. A vállalatok a település gazdasági helyzetének stabilitása mellett jelentős szereppel bírnak a foglalkoztatás, lakás- és szociálpolitika területén is.

A múlt Százhalombatta esetében a megszakítatlan jelen. A város modernkori fejlődése az iparvállalatokkal parallel történt, helyi társadalmi és politikai segítség mellett. Ennek az ún. „városimázs”-nak megteremtésében az intézményi struktúrákon kívül a városba betelepülők szerepe sem elhanyagolandó. Az 1960-as évektől egészen az 1980-as évek közepéig a Százhalombattára költözők 85%-a az iparvállalatokhoz kapcsolódóan építették életterületüket, legyen az a lakótelepi vagy családi házas övezet. A város szerkezetéből adódó területi különbségek azonban fokozatos a társadalmi elkülönülést is megteremtették, amely egyben további különálló városi terek kialakítását vonja maga után. Mindez tehát azt jelenti, a város imázsa leginkább a lakótelepekre, manapság pedig az új városrészekre irányul. Mindemellett továbbra is a két ipari létesítmény határozza meg a város jellegét, a helyi társadalom úgy gondolja a város ismertségét ezek az intézmények adják.

E kérdéskörnél nem szabad figyelmen kívül hagyni a város politikai identitását. Az 1990-es évek előtti monolitikus szemléletet a rendszerváltás után egy hasonló, de nem szocialista elveken mű-

ködő gondolkodás és városvezetési stratégia jellemezte, jellemzi napjainkban is. A város vezetése a vezetők és a vezetettek elvét követi, a polgármester személye, a hivatal és a képviselőtestület működése a város mindennapjait alapvetően meghatározza, mind politikai, mind pedig szakmai szempontból. A településen élők identitása leginkább a múltra építkező, ebből táplálkozó jelenre épül, mintsem a nagyvonalú változásokat képviselő, békés és idillikus miliőt felváltó városi rendszer működésére. A város akkor él, ha egységes közössége, egységes közösségi színtere van. Százhalombatta esetében a különböző agórák teljes körűek, kiépítettek, a lakosság szolgálatában állnak, viszont a helyi társadalom ezekben a terekben nem találja szerepét. A városrészek külön egységként funkcionálnak, lakosaik között nincs integráció, társadalmi kohézió. A három, egymástól élesen elkülönülő karakterű városrészt funkcionális eszközökkel lehetőség szerint közelíteni kell egymáshoz, azért, hogy a jelenleginél egységesebb városszerkezet alakuljon ki, ezáltal a városrészek közötti együttműködés is erőteljesebbé válhat, legfőképpen a lokálpatrióta érzés felélesztésével, aktívabbá tételével. Ehhez szorosan kapcsolódik a városimázs megteremtésének kérdése, a korábbi ipari városkép átalakítására irányuló identitás formálása. A város lakóinak tradicionális élménye a szocialista iparváros jelenségét foglalja magába, mely még mindig élő modellt jelent a vizsgált városban. A két iparvállalatra épített társadalmi életterek a város létét jelentik, a helyi társadalom jólétének hosszútávú biztosítását, mely ugyanakkor az inaktivitást, a városi értékek megrekedtségének, az elkényelmesedésnek veszélyét is magába rejtheti. Egy település jövőképeinek megfogalmazásakor a jelen helyzetből kiindulva kell megalkotni olyan átfogó víziót, amelynek megvalósulása a várost az abban lakók és az idelátogatók számára elérhetővé teszi. A jövőképek különbözőek lehetnek, attól függően, mit szeretnénk elérni, a mostani állapotot milyen irányba szeretnénk megváltoztatni.⁴⁷ Ahogy ez már korábban is megfogalmazódott, a város lakói nem elégedettek az ipari városképre alapozott identitással. A város rendelkezik sok olyan tulajdonsággal, aminek a segítségével vonzóbbá, élhetőbbé válhat a település. A jövőkép kulcskérdése az, vajon miként viszonyul a város a jelenlegi folyamatokhoz, milyen mértékben és módon kívánja a már megkezdődött folyamatokat szabályozni. Nem elhanyagolandó szempont – bár a korábbiakban a téma vizsgálata során erre nem fordítottam figyelmet – Budapest

⁴⁷ Településfejlesztési Konceptió, 2012.

közelsége, a város déli agglomerációban való jelenléte, a fővárosban zajló folyamatok (területi-társadalmi egyaránt) erőteljesen befolyásolják a Százhalombattán történő változásokat. Ezért lényeges kérdésnek tekinthető a város környező településekhez, térséghez, vagy az agglomeráció alvóvárosaihoz való kapcsolódása. A város kistérségi és környező településekkel való együttműködésében kevésbé hangsúlyos szereppel, az agglomerációval ellenben szorosabb kapcsolattal rendelkezik (elsősorban az oktatási és foglalkoztatási területek bevonása érvényesül). A jövő alakításában két eltérő alternatíva fogalmazódott meg a városvezetés részéről. Tartalmi eltérések mellett dominánsan az önkormányzat erőfeszítési munkáira helyeződhet a szerep, azaz a két fejlődési irányvonal leginkább abban különbözik egymástól, hogy megvalósításuk más önkormányzati erőfeszítéseket kíván, vagy más szereplőkkel való együttműködést.⁴⁸ A passzív jövőkép egy lakossági szolgáltatásokra és lakófunkcióra épülő fejlesztési elképzelés, amely csak alapvető beavatkozást igényel az önkormányzattól. Ez lehetőség szerint csökkenti a városban rejlő belső feszültségeket, de erősíti a lakásdominanciájú alvóváros funkcióját. Ebben a modellben a lakóterületek kiterjesztése és az agglomerációs közlekedés professzionálissá válása a fő cél. A városi fejlesztések a helyi igények kielégítését tűzik ki célul. Az aktív jövőkép modellje a kedvező adottságok (közlekedés, város terek, települések közötti kapcsolatkiépítések lehetőségei) kihasználására, illetve a még nem lévők kiépítésére alapoz. A modell a szélesebb körű kapcsolatok kiépítését javasolja – regionális és kistérségi szinten, melyben a város központi szereppel kell, hogy rendelkezzen. Ez esetben a város fejlődését a külső gazdasági kapcsolatok erősítése, beavatkozási pontok kialakítása határozza meg. A jelenlegi városfejlődés a fejlesztések ellenére a passzív jövőkép felé mutat. A városimázs kiépítésében egyértelműen egy aktív szemléletnek kell megvalósulnia, a település ez esetben részben képes lesz a szocialista iparvállalatra épített múltját feloldani, ugyanakkor egy jelenkori, nyitott, társadalmában és gazdaságában innovatív várost képes létrehozni.

Emberközeli fejlesztések a városlakók érdekében

Minden település valamikor létrejön, „megszületik”, aztán növekedni kezd, stagnál, esetleg elhal

48 Településfejlesztési Konceptió, 2012.

vagy megújul, növekszik, működéséhez a környezetből energiát és anyagokat használ fel, ezek átalakításával saját fogyasztásra és piacra szánt termékeket állít elő, közben hulladékokat bocsát ki, kapcsolatba kerül más településekkel, és köztük – különösen az ellátás terén – bizonyos munkamegosztás alakul ki. A benne élő emberek helyi társadalmat alkotnak, miközben a település saját történelemmel, kultúrával és hagyományokkal rendelkezik – vagyis sajátosan komplex életjelenségeket produkál. Eközben a település műszaki létesítmények meghatározott rendszere, de nemcsak az, hanem élő organizmus is. Ezt az organizmust fenn kell tartani, és a kor követelményeinek megfelelően fejleszteni is kell. A fejlődés – különösen napjainkban – nem feltétlenül (csak) mennyiségi gyarapodás, hanem minőségi átalakulás is. A településfejlesztés mindazoknak az ismereteknek, tapasztalatoknak és módszereknek együttese, amelyek tudatos alkalmazásával elérhető a fenntartható fejlődés dinamikus egyensúlyi állapota. A településfejlesztés ugyanakkor szerves része a területfejlesztésnek, az egyes települések sorsa és esélyei ma már nem választhatók el a nagyobb térségek: településcsoportok, régiók fejlődési esélyeitől.⁴⁹

Százhalombatta városfejlesztésére irányuló törekvések a város fenntarthatóságát, a lakók helyben tartását célozzák meg, különös hangsúlyt helyezve a városvezetés „megtartás elvére való fókuszálására”. Az ezredforduló időszakában magyarországi leggazdagabb és legjobban működő gazdasággal rendelkező városává vált. (A GFK 2012. évi leggazdagabb megyék és városok kutatása szerint Százhalombatta ma a 7. leggazdagabb város Magyarországon).⁵⁰ Az 1990-es évektől számos beruházás valósult meg. Ezek mindegyike a város köztereit, közintézményeit érintette, a későbbiek során a lakóépületek revitalizációját, a családi házas övezetek korszerűsítését. A rendszerváltozást követően Százhalombattán is, hasonlóan más településekhez, a templomépítési kezdeményezések jelentek meg elsőként. A város minderre legalkalmasabb színterévé a főtérré vált, ez esetben egy húsz éves időszakot felölelő felújítás indult el 1993-ban. Új intézmények jöttek létre – kulturális- és oktatási intézmények, önkormányzati és egyéb szolgáltatási funkciókat biztosító egységek (CBA, nyelviskola, posta), a tér mindenki közterévé vált – elveiben hasonló módon, mint korábban, gyakorlatában élhetőbb, emberközeli mó-

49 Meggyesi 2006.

50 Forrás: <http://index.hu/gazdasag/magyar/2012/10/18/gfkkutatasi/> Letöltés: 2014. április 23.

don. A '90-es évek végén indult el a lakótelepi lakások – a panelprogram keretében – később a családi házakra kiterjesztve teljes szigetelése, környezetének revitalizációja. 2011-re a lakótelepi lakások 85%-a teljes körűen, a családi házas övezetekben pedig 48% körüli arányban kerültek felújításra az ingatlanok. A város kiemelt beruházásai közé tartozik a sportlétesítmények átépítése, új sportintézmények létrehozása. A Duna közvetlen közelében, a kertvárosi jellegű Dunafüreden található a Városi Szabadidő Központ folyamatosan fejlődő Városi strandja és Sportközpontja. Az 1980-as években épített intézmény folyamatos felújítás alatt áll, jelenleg három nagyobb egységből áll össze a városi és a városba látogató, sportot kedvelők intézményrendszere.

A város további jelentős fejlesztési irányvonalait az iskolai fejlesztések, épület-felújítás és átalakítás, a kulturális intézmények 21. századi intézménnyé alakítása, a városrészek teljes körű területi megújítása jellemzi – épített környezetükkel együtt.

Mindez azonban csak a város gazdasági működését illusztrálja, és – ahogy ezt egy interjúalany fogalmazta – egyben a polgármester ciklusának újbóli meghosszabbítását jelenti. A város fejlesztése Százhalombatta esetén a város építését foglalja magába, az intézmények, épületek létrejöttét, a különböző támogatási formák kialakítását és mindennapokba ékelését, a lakosság életminőségének fenntartását.

Összegzés

Százhalombattán az ezredfordulót követően számos beruházás indult elsősorban a városépítéssel aktivizálódó, megtartó erő tartalommal. A városfejlesztés legfőbb elemei a város esetében is a sikeresség és az innováció. A sikeresség gazdasági szerkezetéről már a korábbiakban volt szó, ennek eredményeként láthatóvá vált a város esetében, hogy az Enyedi György által európai modell szerinti elképzelés valóban csak elképzelés és lehetőség marad. Enyedi (1997) a sikeres város vonatkozásában egy másik mutatót is javasol az innovációs képességek városi meglétére vonatkozóan.

A település esetében az adottságok és a lehetőségek, illetve ezeknek megfelelően kialakított városi politika hosszútávon is kedvező együttállása eredményezheti a város – országos átlaghoz viszonyítva – vonzó fejlődési útját és eredményeit.⁵¹ A dinamikus vitathatatlan, azonban megjelennek a különböző akadályozó tényezők. Az épített környezet

alakítása csak egy eszköze a városfejlesztési törekvéseknek, még ha az egyik legerőteljesebb eszköze is. A térszerkezetbe való beavatkozás a városfejlesztés céljait tekintve túl kell mutasson a műszaki megoldásokon és a társadalmi viszonyok hosszú távú, kedvező és tervezett irányba történő alakítását kell célozza.

A városépítés és a városfejlesztés Százhalombatta esetében szorosan a várossal összefüggő fejlesztéseket foglalja magába, a közvetlen környezetére gyakorolt hatást figyelmen kívül hagyva. Ez a negatív irányú hatásgyakorlás azonban nem feltétlen a város politikai zártságának köszönhető, a viszonyrendszerek kiépítésében számos más tényező is domináns szerepet játszik. A legfőbb okként a város földrajzi-területi elhelyezkedésének kérdése emelhető ki. A fővárostól 27-30 km-es távolság egyértelműen a budapesti dominanciát erősíti, továbbá ehhez csatlakozik a város foglalkoztatási piac és az oktatási intézményekbe történő kapcsolódása (megemlítendő 2006-ban 1396 fő ingázott naponta Budapestre – ez a lakosság 8%-át tette ki, KSH 2007 –, a 2012-es kutatásnál ez a számadat 2500-3000 főt tesz ki), a települések a térségben szinte egymásra épülnek, a szolgáltatásokat, a mindennapokban igénybe vehető szolgáltatások egymással megosztva működnek. Százhalombatta mindebben vákuumként van jelen, a várost a környező települések nem vagy kevésbé használják, a használók pedig egyértelműen maguk a helyi lakosok. A város helyzetét térségi, területi szinten tovább nehezíti hogy 40 km-es körzetében a főváros mellett két további iparváros, köztük egy megyei jogú város található. Dunaújváros és Székesfehérvár térségi húzóereje területszervezési szinten sem elhanyagolandó, hiszen a két város igen aktív ipari potenciája a tágabb agglomerációnak. Tehát az a feltevés, hogy a város aktív hatást gyakorol a közvetett és közvetlen térségére, megcáfolható, hacsak nem a mindennapi ingázás, vagy egyéb kapcsolódási pontok oldaláról vizsgáljuk. A vákuumszerepből adódóan a fejlődés vonala belső, a település helyi szintű kezdeményezései felé fordul, melyet a 2014. tavaszán elfogadott, 2014–2020 közötti időszakot átölelő Integrált Területfejlesztési Stratégia céljainak meghatározásával és megvalósításával feloldani látszik. A stratégia tizenkilenc beavatkozási ponton keresztül gondolja át a városfejlesztést, városi folyamatokba való beavatkozást. Egyfelől a gazdasági szintű beavatkozási területek aktívabbá tételével, a 2014–2020 közötti időszak egyik gazdaságfejlesztési pontja az iparterületek bővítését segítő ingatlanfejlesztések, ez a város területének növekedésén

51 Kubinszky – Laki 2013.

túl a különböző szolgáltatás-korszerűsítést is magába foglalja. A város gazdaságfejlesztésének másik szegmensét a magánérős, a települési nagyvállalatok és a kis és közép vállalatok által megvalósított munkahelyteremtő és munkahelymegtartó fejlesztések alkotják. A város ipari versenyképességének megőrzése érdekében ösztönözni kell az ágazaton belüli technológiai korszerűsítést, másrészt a fenntartható városfejlesztés alapfeltétele a jövőben a környezet tudatos iparfejlesztés.⁵² A város dinamikus fejlődésének alapfeltételei közé tartozik továbbá a város lakóközösségének megteremtése, a lakóövezetek fejlesztése, egy magasabb életminőséget kínáló város megteremtése.

Százhalombattán kiépült, fejlett infrastruktúra jellemzi a humán szolgáltatások valamennyi területét, ezért a hangsúlyt a szolgáltatások színvonalának, minőségének továbbfejlesztésére kell helyezni, a szükségletekhez igazodó szempontok figyelembevétele mellett. A fejlődéshez elengedhetetlen az egészséges városi társadalom, ezért a terület fejlesztésében a preventív tevékenység bevezetésének van kiemelt szerepe. A jövő időszakban megvalósuló tevékenységek között szerepel még a lakóövezetek fejlesztése (lásd fentebb a település területi egységeinél), egy magas életminőséget kínáló város megteremtésének alapfeltétele, egy olyan városé, amely esztétikus, komfortos és erős közösségi kohézióval rendelkezik. A város hosszútávú fenntarthatósága a lakóterületek fejlesztésébe történő beavatkozással valósítható meg. Százhalombatta esetében mindez három terület mentén koncentrálódik: a szegregációval veszélyeztetett területek fejlesztése, a lakótelepek rehabilitációja és a kertvárosok fejlesztése.⁵³ A lakótelepek megújítása komplex városrehabilitációs programokkal érhető el, öt pont mentén: lakófunkciók fejlesztése, a lakótelepek közösségi, társadalmi és szociális regenerációja, környezeti regeneráció, fizikai környezetének javítása és a lakossági szolgáltatások minőségi fejlesztése. A kertvárosi övezetben a fizikai és a környezeti regenerációra helyeződik a hangsúly. Ugyanakkor itt megjelenik a lakófunkciók bővítésének lehetősége is, azzal nem számolva, hogy a lakótelepekről történő elvándorlás a lakótelepeken milyen területi-társadalmi viszonyrendszereket hoz létre.

---

52 Százhalombatta Integrált Városfejlesztési Stratégiája, 2014.

53 Százhalombatta Integrált Városfejlesztési Stratégiája, 2014.

Absztrakt

Tanulmányom Magyarország egyik legjobban fejlődő városának rövid bemutatására fókuszál, azzal a céllal, hogy illusztrálhassa a hazai volt iparvárosok között még mindig találkozhatunk olyan aktívan működő településsel, amely mintáértékű, követendő példát állíthat a fejlődési és fejlesztési lehetőségek előtt álló iparvárosok elé. A város történetiségében rejlt érdekességek mellett ismertetem azokat a változásokat, amelyek a mai napig meghatározóak. A városfejlesztés és városépítés jelensége nemcsak az épített környezetre, hanem a társadalmi, intézményi rendszerre is vonatkozik, ezért nem hagyható figyelmen kívül a helyi szereplők köre. Így a lakosság, az oktatási és kulturális intézmények, továbbá még azok a helyek, terek sem, amelyek a város egészének szolgálatában állnak.

Abstract

My study aims to focus on one of the most rapidly developing towns in Hungary with the goal of demonstrating that among domestic former industrial towns we can still find viable, functioning municipalities that can serve as examples to imitate for other industrial towns in need of development. Besides expanding on the opportunities presented by the history of the town I also elaborate on the fundamental changes that impact its life currently and even into the future. Urban development and construction do not apply merely to the built-in environment, but also to social and institutional structures which also entail significantly a number of local actors. Such include the local population, the educational and cultural organizations and bodies, furthermore, public areas and spaces which serve the whole of the town.

Felhasznált irodalom

- Germuska Pál 2004 *Indusztria bővületében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok*. Budapest, 1956-os Intézet Közalapítvány.
- Kubinszky Balázs – Laki Ildikó 2013 *A hűség városának térbeli, társadalmi mutatói*. Kézirat.
- Meggyesi Tamás 2006 *Településfejlesztés*. Egyetemi jegyzet a BMGE Építőmérnök szakos hallgatóinak. Budapest, BMGE. <http://www.urbanisztika.bme.hu/segedlet/telepulesfejleszt-es-jegyzet.pdf> (Letöltés: 2014. május 22.)
- Rumi Imre 1998 *Városépítéssel az önkormányzatban. Százhalombatta a XX. század végén*. Százhalombatta, Modulus-R Bt.
- Százhalombattai adatok. Magyarország helységnevtára*.
http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=17312 (Letöltés: 2014. április 27.).
- Százhalombatta Integrált Fejlesztési Stratégiája 2014 (Önkormányzati belső dokumentum).
- Százhalombatta településfejlesztési koncepció aktualizálása. (2008) DC Településfejlesztési Tervező és Tanácsadó Kft. és END ENG TERV Építész Iroda. <http://www.battanet.hu/battanet4/userfiles/eloterj/2008/11/10-466m4.pdf> (Letöltés: 2013. december 2.).
- Szirmai Viktória 2006 *Százhalombatta város szociális térképe*. Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Város- és Környezetszociológiai Műhely.
- Városépítés Magyarországon a felszabadulás után* (1973). Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- GFK-kutatás*, Tiszabő a legszegényebb település, Index. <http://index.hu/gazdasag/magyar/2012/10/18/gfkkutatasa/> Letöltés: 2014. április 23.
- www.erd.hu

NAGYVÁROSI TÉRSÉGEK, MINT GLOBÁLIS „VONATKOZÁSI PONTOK”

Globalizációs környezet és elméleti alapvetések

Napjainkra a glóbusz industrializált és posztindustrializált nagyvárosi térségei (*metropolitan area*) társadalmi, gazdasági és kulturális szempontból olyan rendkívül dinamikus és komplex entitásként írhatóak le, amelyek kiterjedt belső területi és funkcionális struktúrákkal rendelkeznek (pl. kommunikációs és tömegközlekedési szisztémák). A modern nagyvárosi térségek szerteágazó társadalmi és gazdasági hálózatokon alapulnak, egyre inkább függetlenedve a tényleges belső igazgatási-helyhatósági lehatárolásoktól. Az elmúlt két-három évtizedben egyre többször leírt tudományos paradoxon, hogy amíg jó néhány nagyvárosi térség minősíthető gazdasági és társadalmi szempontból globalizációs erőternek, csomópontnak, addig a metropolisz-szintű politikai és igazgatási aspektusok gyengéek, esetlegesen, sok esetben széttartóak.⁵⁴

Az amerikai David Harvey „új területi vonatkozási pontként” (*new spatial fix*) tekint a metropolisz térségekre. Harvey olyan közgazdász teoretikusokra hivatkozik, mint Paul Krugman vagy Jeffrey Sachs, akik az alapvetően a nemzetállami keretek között működő és a nemzetgazdasági csomópontokra épülő preglobalizált korszak után, már mint az „új gazdaságföldrajz” (*new economical geography*) alapegységeként tekintenek a nagyvárosokra, illetve a hozzájuk kapcsolódó agglomerációs, szuburbanizációs övezetekre, metropolisz térségekre.

Harvey nagyhatású 1985-ös *The Geopolitics in Capitalism* című munkájában a következő alapvető premisszákat állítja fel:

- a) A kapitalizmus történeti túlélésének alapja a földrajzi expanzió.
- b) Az innovatív kereskedelmi-szállítási és kommunikációs technológiák, mint ennek a mindent átható expanziónak a természetes és egyre inkább elengedhetetlen feltételei.
- c) A gazdasági-termelési környezetre rendkívül erős befolyással van a rendelkezésre álló nyersanyag, az aktív munkaerő minősége és mennyisége, illetve a fennálló piaci viszonyok.⁵⁵

Ma már szinte közhely, hogy az emberi civilizáció és a kapitalista gazdasági és társadalmi modell földrajzi expanziójának meghatározó dimenziója a városok, nagyvárosok folyamatos térnyerése, illetve az urbanizáció olyan speciális mozzanatai, mint a szuburbanizáció, dezurbanizáció vagy reurbanizáció. Sajátos kettősség alakult ki a metropolisz-térségek működését illetően. Egyrészt napjaink globalizált világgazdasági környezetében a tőke- és pénzügyi mozgások jelentősen felgyorsultak, és jellegüknél fogva rendkívül szenszitivé és volatilisá (múlékonyvá) váltak, addig másrészt a gyors kapitalizáció olyan stabil időtávú technikai, létesítményi valamint egyéb befektetési eredményeket produkál, amelyek alapjaiban strukturálják újra a posztmodern társadalom közösségi tereit – repülőterek; autópályák; iroda-negyedek; kereskedelmi komplexumok és logisztikai bázisok; szuburbán, agglomerációs lakóövezetek, stb.

Területi megközelítésben a központi piaci pozíciót betöltő gazdasági centrumok, koncentrált terek egyre növekvő befolyással bírnak a szűkebb (agglomeráció, szubnacionális régió) és tágabb (állam, szupranacionális makrorégió, kontinens) politikai és igazgatási környezetre. A globalizáció, s vele az 1970-es évektől (a 2008 végén kirobbanó gazdasági világválságig) tartó időszak domináns gazdaságpolitikai paradigmájának a neoliberális gazdasági modell számított. A neoliberális világkurzust a kritikusok egyértelműen az állami kontrollfunkciók tudatos gyengítésével (*lásd a New Public Management és egyéb „államtalánítási” kísérletek!*), s vele a globalizációs gazdasági monopóliumok, oligopóliumok megerősítésével vádolták, valamint ezzel magyarázták a világban az elmúlt négy évtizedben megnövekedett gazdasági és társadalmi különbségeket. Amíg a már korábbról élenjáró, fejlett régiók – köztük kifejezetten a modern nagyvárosi térségek – még inkább elhúztak, addig sok leszakadt térség, régió gazdasági – s vele társadalmi – versenyhátránya tovább duzzadt a globalizáció korában. Harvey erőteljesen hangsúlyozza, hogy a globalizáció általános tendenciái, s így krízisjelenségei mögött kutatni, keresni kell az összefüggések mögötti földrajzi-geopolitika magyarázatokat, és el kell tudni helyezni az okok és okozatok sorában a te-

54 Lefèvre 2010.

55 Harvey 1985, 2001.

rületi jellegű politikai és gazdasági koncentráció-dási folyamatokat.⁵⁶

A globális világgazdaság korában kiemelkedő aspektussá vált a térbeli szemlélet: a földrajzi helyek és terek – úgymint a potenciális globális multinacionális vállalati telephelyek –, valamint a kapcsolódó adottságok, differenciák, lehetőségeik és hátrányok felmérése, amelyek mentén megszületnek a stratégiai befektetési döntések. Ez a regionális-lokális megközelítés alapozott meg olyan közgazdasági irányzatokat, elméleteket, mint az „új gazdaság-földrajz”⁵⁷ vagy maga a regionális gazdaságtan.⁵⁸ Ugyancsak a térbeli szemlélet hatja át a regionális gazdasági klaszterek, mint a vállalkozás-gazdaságtan egyik legfrissebb elméleti hajtását.⁵⁹ Krugman a világgazdaság és a nemzetközi kereskedelmi tendenciák vizsgálatától jut el a földrajzi koncentráció fontosságáig, Porter pedig a globális vállalati stratégiák elemzését állítja a fókuszba.

Ugyancsak meghatározó vizsgálódási pont a gazdasági klaszterek regionális, nemzeti, illetve szupranacionális gazdasági térben betöltött szerepe: olyan globális és lokális paraméterekkel, mint a multinacionális vállalati telephelyek, az együttműködő helyi-lokális vállalatok (beszállítói kapcsolatok) és egyéb intézményi (államigazgatási, önkormányzati) dinamikák és kooperációk. Európában egyre kiterjedtebb irodalma van az ún. klaszter-elméletnek és a területi gazdasági versenyképesség empirikus megközelítéseinek.⁶⁰ Mivel a működő gazdasági klaszterek jellegükénél fogva szinte igénylik a fejlett városi illetve városkörnyéki infrastrukturális környezetet, megkerülhetetlen a helyi közigazgatás és politika támogatása az ilyen típusú kezdeményezések esetében. Így a gyors és hatékony hatósági engedélyezési, szabályozási gyakorlat; a befektetőbarát politikai környezet; a helyi adómentesség és adókedvezmények biztosítása; egyéb technikai- és pénzügyi transzferek.

A klaszterfolyamatok talán legkényesebb eleme a politika, s vele a közszféra motivációi, valamint katalizátorszerepe a kapcsolódó folyamatokban: a nemzetközi szakirodalom alapvetően egyetért abban, hogy a közszféra nem sajátíthatja ki és nem pótolhatja a reálszféra jelenlétét. Ezért ajánlott, hogy az első lépést a különböző ágazati-iparági gaz-

dasági szereplők tegyék meg, és az állam (és/vagy önkormányzat) csak ezt követően lépjen be a maga támogató katalizátorfunkcióival. Ugyanakkor felmerülő dilemma a klaszterfolyamatok generálása és dinamizálása terén, hogy milyen arányú a központi állami-kormányzati és a helyi (térégi, települési) önkormányzati szintek részvétele – melyik szint a domináns és milyen a részvételi megoszlás. A föderális, regionális államok decentralizált közpolitikai döntési struktúrái eleve szélesebb lehetőségeket, kompetenciákat biztosítanak a térégi és lokális önkormányzati szektorok számára, mint az unitárius, központosított országok centralizált, sokszor „fejnehéz” közpolitikai szisztémái.

A különböző modellek rendelkeznek a maguk rendszerszerű – nyíltan kihangsúlyozott – előnyeivel, így amíg a központi kormányzat képes széles országos áttekintéssel és intézményi koordinációs kapacitással bírni, addig a helyi szereplők (politikuskok, bürokraták, helyi gazdasági lobbik és civil szerveződések) a konkrét helyismeret mellett előszeretettel apellálnak a pozitív személyes érdekeltségre és motivációkra, amikor a lokális üzleti innovációs folyamatokról – amilyen maga a klaszteresedés is – gondolkodnak.⁶¹

Szintén a térbeli szemlélet domináns szerepét hangsúlyozza az ún. növekedési póluselmélet (*growth pole theory*), amelynek az alapjait francia közgazdászok tették le az XX. század közepén, második harmadában – így Jean-François Gravier, J.R. Lausén vagy Francois Perroux.⁶² A francia növekedési póluselmélet híres paradigmátikus hasonlata volt a „Párizs és a francia sivatag”, és az azonos címen megjelent könyvének első kiadása 1947-ben éppen a párizsi központi régió gazdasági túlsúlyának központi kormányzati gazdaságfejlesztési és célzott – a vidéki nagyvárosokra koncentráció – területfejlesztési koncepcióját tűzte zászlóra, mint a területi differenciák mérséklésének gyógymódját.⁶³ A növekedési póluselmélet a központi régiók teljesítményére (benne a legtöbb főváros kiemelkedő gazdasági, társadalmi, népességi és politikai-igazgatási pozícióival) koncentráció monocentrikus növekedési modellt igyekszik módosítani a vidéki régióközponti funkciót betöltő nagyvárosok – mint potenciális növekedési pólusok – ún. policentrikus (többközpontú) növekedési modell megfogalmazásával és közpolitikai gyakorlatba ültetésével.

56 Harvey 2001.

57 Krugman 1991.

58 Isard 1956; Lengyel – Rechnitzer 2004.

59 Porter 1990, 1998.

60 Lengyel – Rechnitzer 2004, 2008; Szanyi 2008.

61 Szanyi 2008.

62 Gravier 1947; Lausén 1969; valamint Parr 1999.

63 Gravier 1947.

A policentrizmus és policentrikus fejlődés, fejlesztés a modern regionális gazdaságtan fontos kulcsfogalma, amely értelmezhető országos (a vidéki nagyvárosok és térségeik támogatása); de szubnacionális térségi megközelítésben is (regionális; metropolisz övezetben). A policentrikus növekedésközpontú – tehát növekedési pólusokon alapuló – alapelv, és a területi-stratégiai célok ma már természetes elemét képezik nemcsak a nemzeti (központi kormányzati) területfejlesztésnek – pl. része a hazánk területfejlesztési irányait meghatározó, jelenleg hatályos keretdokumentumnak az Országos Területfejlesztési Konceptiónak [96/2005. Ogy. határozat] –, de a nagyvárosi agglomerációs terveknek, közpolitikai-kormányzati stratégiáknak is. Így napjainkra részévé vált az Európai Unió területfejlesztési politikai agendájának is – [European Spatial Development Perspectives (ESDP) 1999; Lille Akcióprogram 2000; Lipcsei Charta 2007].

A globális és lokális szemlélet szintetizálása

A világgazdaság térbeli szerveződésével foglalkozó Bernek Ágnes egy a témával foglalkozó 2006-os tanulmányban 7 premisszában foglalja össze a napjainkra a nemzetközi gazdasági viszonyok által egyre inkább determinált *globalizáció vs. lokalizáció* témakört.⁶⁴

- 1) A meghatározó globális gazdasági rendezőelv a koncentráció, amit az ugyanakkor tudatos vagy spontán közpolitikai (igazgatási, fejlesztés- és gazdaságpolitikai) dekoncentráció hatékonyan kiegészíthet – pl. telephely koncentráció; új növekedési pólusok kijelölése.
- 2) Erősödő nemzetközi függőség és hierarchia: a nemzetgazdaságok és a szubnacionális, lokális gazdasági egységek egyre inkább függő helyzetbe kerülnek a multinacionális vállalatok, mint globális gazdasági játékosok által uralt globális gazdasági térben – a kölcsönös gazdasági interdependencia teoretikus megalapozása Immanuel Wallerstein világrendszer-elmélete (centrum – félperiféria – periféria) által.⁶⁵
- 3) A földrajzi elhelyezkedés és pozíciók fokozatos relativizálódása: általában a globalizáció, de különösen az információs forradalom

jelensége látványosan „megrövidítette” a földrajzi távolságokat (pl. e-business); ez a világfalu (*global village*) jelensége az amerikai Marshall McLuhan nyomán.⁶⁶

- 4) A hagyományos földrajzi-geopolitikai pozíciók mellett a térbeli áramlások – legyenek azok gazdaságiak, társadalmiak vagy kulturálisak – és a különböző hálózati jelenségek, tudományos elméletek dominanciája.⁶⁷
- 5) Napjaink világgazdasági rendszerének már közel sem a nemzetgazdaságok, helyettük sokkal inkább a nagyvárosok és agglomerációjuk – tehát a nagyvárosi térségek – jelentik az alapvető elemzési egységeket (*lásd Harvey, Krugman, Porter és társaik írásait!*)
- 6) A klasszikus Wallerstein-i *centrum – félperiféria – periféria* modell a globális hatásoknak köszönhetően – így nagyvárosi régiók kimagasló kitorési és növekedési potenciálja – jelentősen árnyalódik. Sokkal komplexebb és dinamikusabb a globális gazdasági és társadalmi térszerkezet, mint akár 30-40 évvel ezelőtt, így nagyobb az esélye annak, hogy egyedi, speciális versenyelőnyökkel rendelkező szubnacionális térségek, nagyvárosi övezetek „kitörhessenek” a tágabb nemzeti, makroregionális közeg determináns kereteiből – (*lásd a McKinsey Global Institute 2012-es tanulmányának megállapításait!*)
- 7) A globalizáció a nemzetállamokat új típusú szupranacionális és makroregionális kezdeményezésekre ösztökéli, amelyek köre a szimplán gazdasági szabadkereskedelmi együttműködésektől (NAFTA, ASEAN, CENTAO etc.) egészen a bonyolult politikai és gazdasági unióig (*prototípusa az Európai Unió*) terjedhet.

A határokon átnyúló gazdasági folyamatok (tőke- és munkaerő-áramlás; nemzetközi árukereskedelem; globális turizmus) jellege és volumene drámai átalakuláson esett át az 1970-es évek óta: az állami és önkormányzati szektorok felgyorsult privatizációja és a közszektorban tapasztalható erőteljes deregulációja; a nemzetgazdaságok korábbi időszakokhoz képest erőteljes megnyitása a külföldi (globális) multinacionális vállalatok számára; valamint a szabad kereskedelmi övezetek és globális infrastrukturális hálózatok (telekommunikáció, közlekedés, kereskedelem etc.).

64 Bernek 2006:78-79.

65 Wallerstein 1983.

66 McLuhan 1968.

67 Castells 1996.

Ezek a tendenciák még inkább kiemelik a nagyvárosi térségek szerepét a globális gazdasági és társadalmi folyamatok tekintetében. A külvilág és általában a nemzetközi közvélemény (*international community*) számára ezek a nagyvárosok, mint az adott régió, tartomány „szubnacionális szimbólumaként” jelennek meg: olyan nemzetközi eseményeknek adva otthont, mint az olimpiai játékok, világkiállítások, nemzetközi konferenciák és vásárok, nemzetközi kulturális rendezvények. A közelmúltat tekintve az olimpiai rendezővárosok közül Barcelona (1992) Katalónia, Atlanta (1996) az amerikai Georgia állam, Sydney (2000) az ausztrál Új-Dél Wales állam számára hozott nagyon jelentős marketingértéket; de említhetnénk Budapest és a Sziget Fesztivál kapcsolatát, utóbbi a magyar főváros talán legfontosabb *nemzetközi brand-jévé* vált az elmúlt két évtizedben.

A globális anyacégek külföldi leányvállalatai egyszerre koncentrálnak – olyan globális, regionális gazdasági központokat erősítve, mint New York, London, Frankfurt, Szingapúr vagy Sao Paulo –, de egyúttal új helyszíneket (régiók, térségek, városok, központi telephelyek) is keresve-találva, amelyre látványos példát mutatnak az 1989–90-es rendszerváltás után a posztkommunista közép-európai régió olyan nagyvárosai, mint Prága, Varsó, Budapest vagy az ezredforduló után Bukarest. A felgyorsult nemzetközi gazdasági koncentráció és diszperzió eme párhuzamos folyamatán alapulnak az új posztmodern globális városok és városhálózatok (*global city; global urban network*), de ezek dinamizálják, és végső soron biztosítják a nemzeti, szubnacionális, illetve a nemzetközi gazdasági piacok fokozatos egymásba integrálódását.⁶⁸

Ugyanakkor az új termelési és szolgáltatási mechanizmusok – mint a posztfordista gazdasági modell alapegységei – újrastrukturálták a vállalati szektor telephely-stratégiáit, fokozatosan dekoncentrálnak a gazdaság korábbi, sokkal inkább a belvárosokra (*the core of the city, downtown*) összpontosuló térbeli hálózatait. A meghatározó ipari, kereskedelmi és egyéb szolgáltató centrumok tudatos kitelepítése a külvárosok, illetve az agglomerációs övezetek (külterület, szuburbán települések) irányába, maga után vonta a teljes nagyvárosi önkormányzati policy (reguláció, hatósági-engedélyezési gyakorlat, területpolitika, helyi szakpolitikák) újragondolását – kifejezetten egy vállalkozóbarát és befektetés-orientált proaktív metropolisz önkormányzati attitűd felé. A globalizált világgazdaságban a nagyvárosok

szubnacionális, de szupranacionális szinteken is egymás kíméletlen versenytársaivá váltak, lerontva ezzel a metropolisz térségek kölcsönös kooperációs lehetőségeit – pl. kölcsönös fellépés az országos politikai szint ellenében, közös makroregionális közpolitikai kezdeményezések.⁶⁹

A *The McKinsey Global Institute* 2012. júniusban napvilágot látott „*Urban world: Cities and the rise of consuming class*” című összefoglaló tanulmányában vizsgálta a nagyvárosokat, azon belül is a kiemelkedő globális gazdasági pozíciókat betöltő nagy népességű ún. megvárosokat (amelyek térségi népessége a tudományos-szakértői standardok szerint meghaladja a 10 millió lakost), az alábbi tényezők szerint:

- 1) termelés és növekedés,
- 2) pénzügyi piaci pozíciók,
- 3) technológia és innováció,
- 4) urbanizációs folyamatok,
- 5) munkaerőpiac,
- 6) természeti erőforrások.

A tanulmány központi premisszája, hogy a globális makrogazdasági folyamatok és kényszerek alapjaiban befolyásolják a nagyvárosi térségek üzleti stratégiáit és alkalmazott közpolitikáit. Már rögtön a tanulmány elején megdöbbentő becslések találhatók, miszerint a világ 600 legnagyobb nagyvárosa fogja jelenteni a 2010–2025 közötti globális gazdasági növekedés 65%-át (évente mintegy 30 trillió dollár). A globális erőtér átalakulását és a feltörekvő országok és piacok (Kína, India, Délkelet-Ázsia, Latin-Amerika) mutatja, hogy a 600 említett metropolisz közül több mint 440 az említett régiókban található, és – a fejlett világ szereplői nélkül – önmagukban mintegy évi 23 trillió dollár és 47%-os részesedésre becsülik szerepüket a 2025-ig tartó növekedési előrejelzésükben. A számok mögött a fejlődő világ hihetetlen népességrobbanásának további folytatódása, illetve a gazdaságilag is feltörekvő országok (különösen Kína és India) egyre növekvő lakossági fogyasztói elvárásai a tömeges középosztályosodás jelenségéből fakadnak. Az ENSZ-nek a világ nagyvárosi tendenciáit összefoglaló tanulmánya kb. 200 millió lakos felettire becsüli azoknak a számát, akik csak a fejlődő országokban, régiókban és csak a 2000 és 2010 közötti időszakban törtek, törnek ki a mélyszegénység (*slum conditions*) körülményeiből.⁷⁰

A McKinsey munkatársai szerint a világ nagyvárosainak társadalmi és gazdasági fenntarthatósá-

69 Kálmán 2006.

70 UNHABITAT: State of the World's Cities 2010–2011:6.

68 Sassen 2002.

gát legalább évi 10 trillió dolláros növekedési igény képes biztosítani. A metropolisz térségek a történelemben korábban nem látott hihetetlen gazdasági gyorsulása és növekedése óriási mértékben meghatározója a világ demográfiai, népességvándorlási folyamatainak – különösen a már említett feltörekvő régiókban, országokban. A McKinsey tanulmány világosan jelzi a metropolizálódás trendjében tapasztalható globális demográfiai földrajzi egyenlőtlenységét az ún. fejlődő régiók javára: csak 2007–2010 között három kínai metropolisz is bekerült a megaváros (10 millió lakos egy nagyvárosi térségben) kategóriába, addig ez a fejlett világban 2025-ig várhatóan csak az Egyesült Államokbeli Chicagónak és agglomerációjának fog sikerülni.⁷¹

Ez a posztmodern, globalizációs hatások által meghatározott nagyvárosiasodás egyszerre jelent lakosság- és népsűrűség-, gazdasági telephely, munkaerőpiac- és jövedelem-koncentrációt. A McKinsey tanulmány szerint a világ nagyvárosi térségeiben egy olyan közel egymilliárdos népességű ún. globális fogyasztói osztály (*global consumer class*) alakulhat ki 2025-re, amely jövedelmi viszonyaival és vásárlóerejével kiemelkedik a világ népességéből. A McKinsey tanulmány által definiált *globális fogyasztói osztály* sok szempontból rokon a Richard Florida által megalkotott *kreatív osztály (creative class)* értelmezésével, amennyiben az igényes fogyasztói szokások – így a közszolgáltatásokhoz kapcsolódóan is –, a kreatív alkotó munkakörök, a kiegyensúlyozott jövedelmi viszonyok és magas életminőség magas szinten prezentálódnak döntően nagyvárosi rétegek, csoportok esetében.⁷²

Ebből következően a jövedelmi pozíciókhoz hasonlóan magas szintű fogyasztói elvárásokat fogalmaz meg a gazdaság szekunder, terciér és kvaterner (csúcstechnológiai ágazatok – ICT etc.), valamint a különböző közösségi szolgáltatások – így az állami és önkormányzati közfeladat- és közszolgáltatások –, de egyúttal a közösségi fejlesztések, beruházások (terület- és településfejlesztés, lakás- és ingatlan-fejlesztések, gazdaságfejlesztés etc.) irányába.

Azonban már most is tapasztalható, hogy a realgazdaság különböző globális szereplői – folytassanak termelő vagy szolgáltató tevékenységet – egyre kitüntetettebb figyelmet szentelnek a nagyvárosi térségek fogyasztói elvárásai felé. Egyre inkább ennek a formálódó globális fogyasztói osztálynak a demográfiai összetétele, kulturális szokás- és attitűdrendszere, jövedelmi viszonyai határozzák meg

a nagyvállalatok expanzív üzlet- és telephely-politikáját (befektetés, tőke kivonás, struktúraváltás etc.), valamint termék- és szolgáltatás-skáláit. Így például a globális élelmiszeripari szereplők ázsiai üzletpolitikáját nagyban befolyásolják olyan tényezők, mint a nagyszámú vegetáriánus indiai háztartás vagy a gyors népszaporulatból fakadó óriási létszámú gyermek- és fiatalok kohorszok Dél- és Délkelet-Ázsiában; ugyanakkor a magas átlagéletkorú Japánban a nagyszámú, de jól szituált időskorú lakosság szintén egy nagyon fontos fogyasztói csoportot reprezentál.⁷³

A globalizáció korszakának első 25-30 évében tapasztalható volt egy nagyon erős nemzeti dimenzió és értelmezési keret a globális vállalati stratégiai döntések mögött, olyan kérdésekkel a fókuszban, hogy melyik országban érdemes befektetni vagy hol szolgálják ki jobban az állami közigazgatási apparátusok a befektetői érdekeket. A nemzetközi nagyvállalati befektetési motivációkat jelentősen determinálták az expanzióra kiszemelt országok – köztük a konkrét térségek, települések – gazdasági, társadalmi és politikai-igazgatási viszonyai: így a kedvező adózási feltételek (adómentesség, adókedvezmények), a befektetések jogi környezete, a helyben megtalálható szakképzett munkaerő, hatékony állami (és önkormányzati) bürokrácia, stabil és kiszámítható politikai viszonyok, kiépített modern hálózatos infrastruktúrák (internet, szennyvíz, csatorna etc.).

Napjainkra tapasztalható, hogy a nagyvárosi térségek – már az 1990-es évek eleje óta, de az ezredforduló óta drámai mértékű gazdasági és társadalmi dinamizálódás következtében – egyre inkább önálló entitásként, potenciális befektetői célpontként jelennek meg a globális piaci, vállalati szereplők gondolkodásában, akár „kiszakadva” ezzel a tágabb nemzeti, országos keretek közül. A McKinsey példái jól illusztrálják, hogy a fejlődő országok esetében nagyobb eséllyel találhatunk nagyvárosi térségeket, amelyek önmagukban sokkal vonzóbb, éppen feltörekvő stádiumban vannak, s ezzel potenciális befektetési célpontként jelenhetnek meg, mint tágabb (régiós, országos, szupranacionális) környezetük. Néhány példa a McKinsey tanulmányból: a nyugat-indiai Surat, amely a szubkontinentális ország teljes textiliparának kétötödét koncentrálna egy „alig” négy milliós településen, az egyre jelentősebb kikötői kapacitásokkal rendelkező Porto Alegre Brazíliában, vagy Fosan városa Kínában, amely egyszerre mind Guangdong tartományi fővá-

71 McKinsey Global Institute, 2012:16.

72 Florida, 2002, 2005.

73 McKinsey Global Institute, 2012:18-20.

rosa, erős adminisztratív pozíciókkal, de elsősorban mégis mint a népi Kína egyik legfontosabb high-tech fejlesztési központjaként irányítja magára a figyelmet az utóbbi időben.

A McKinsey egyértelmű következtetése, hogy a globális piaci befektetők ma már inkább vizsgálják a célpont-nagyvárosok és a környező övezetek viszonyaiban rejlő fogyasztási, infrastrukturális és egyéb (önkormányzati igazgatási, helyi-térségi piaci beszállítói szereplők) lehetőségeket, mint a nemzeti, országos feltételeket. Az új befektetésekért illetve a telephelyek megszerzésért folytatott küzdelem a korábbi jobbára nemzeti keretek mellett áttevődik a nagyvárosi térségekre – s velük a nagyvárosi önkormányzati politikai szintre –, ki és milyen feltételekkel tudja befolyásolni, fogadni és menedzselni a nemzetközi befektetői szándékokat.

Good governance a nagyvárosi térségekben

A globalizáció korában, de különösen az ezredforduló után megváltozott gazdasági és társadalmi miliőben a nagyvárosi térségi kapcsolatok és koordináció szerepe jelentősen és folyamatosan értékelődik fel. Az európai metropolisz politikai-igazgatási modellek kapcsán született 2003-as tanulmánykötet előszavában a szerzők a nagyvárosi közpolitikai (*public policy*) koordináció 3 szintjét nevesítik:

- a) Területi koordináció – az országos, regionális (szubnacionális területi), metropolisz, valamint a helyi alapszintű önkormányzati egységek közötti interaktív és integrált közpolitikai koordináció (pl. az egyes szakpolitikák nemzeti, regionális és lokális „összemérése”).
- b) Funkcionális koordináció – a nagyvárosi térségen belül a föld- és területhasználat (területfejlesztés és -rendezés etc.) illetve a különböző szakpolitikák (környezetpolitika, gazdaságfejlesztés, közlekedés, lakáspolitikai etc.) ágazati koordinálása, „egymásra hangolása”.
- c) Szektorközi koordináció – a köz- (esetünkben az önkormányzati), a privát és a non-profit szereplők fejlesztési, beruházási és egyéb közpolitikai együttműködései a stratégiai tervezéstől és közös projektek felmerülésétől (*agenda setting*) egészen azok megvalósításáig (*policy implementation*) – pl. nagyvárosi PPP projektek (Kreukels-Salet-Thornley, 2003:6-7.).

Kulcskérdés, hogy ez a hármas koordináció milyen intézményi közpolitikai keretek között valósul

meg: legyen szó előzetes konzultációról és javaslatlételi kompetenciákról, a politikum felől a gazdasági és civil érdekképviseleti szektorok irányába delegált döntési pozíciókról – egyszóval melyek a hatékony és eredményes alkalmazott *governance* eszközök, megoldások a nagyvárosi térségek esetében, amelyek képesek egységesen kezelni a nagyvárost és agglomerációs övezetét, azok problémáit, válságjelenségeit. A területi koordináció, azon belül is a felsőbb szintekkel (országos, regionális, szupranacionális – lásd az európai nagyvárosok brüsszeli irodai képviselőit!) történő formális és informális közpolitikai konzultáció, talán a legfontosabb kooperációs mechanizmus: különösen olyan problematikák esetében, amelyek tartalmuknál és jellegüknél fogva éppen a nagyvárosi térségek lakosságát és közintézményrendszerét sújtják leginkább.

Erre a komplex hármas koordinációra remek *best practice* a glóbusz egyik legfejlettebb és legkifinomultabb közpolitikai mechanizmusait magában foglaló kanadai szövetségi szintű közpolitikai gyakorlat, amely a bevándorlás- és menekültügy kormányzati kezeléséhez a társadalmi partnerség többlépcsős egyeztetési rendszerét alakította ki, és amelyben a területi szereplők – azon belül kiemelten a probléma által leginkább érintett metropolisz térségek – közvetlenül konzultálnak a kanadai szövetségi kormányzattal. A bevándorlásügy 2012. évi kanadai közpolitikai konzultációjának tartalmi és esemény összefoglalóját tartalmazza a „*Consultations on Immigration Levels for 2012 and beyond*”⁷⁴ elnevezésű jelentés.

A globális befektetésekért folytatott küzdelem globális versenyt eredményez a metropolisz régiók között. A már hivatkozott 2012-es McKinsey tanulmány is roppant fontosnak tartja a térségi-lokális önkormányzati közpolitikai válaszokat (terület- és ingatlangazdálkodás, helyi adópolitika, munkahelyteremtés, infrastruktúrafejlesztés, klaszterpolitika, városi szegénység kezelése etc.), kezdeményezéseket, stratégiai növekedési terveket, progresszív igazgatási-adminisztratív kereteket. Középtávú – önkormányzati polgármesteri, képviselőtestületi ciklusokon túlmutató – stratégiai cél a különböző közhatalmi és egyéb közpolitikai tervek, célok harmonikus „összeillesztése”, valamint függetlenítése az önkormányzati politikai ciklusoktól, aktuálpolitikai „vonzalmaktól”. Egyre inkább érzékelhető motiváció kiszámíthatóvá tenni az egyes metropolisz térségek külső központi kormányzati

74 www.cic.gc.ca/english/pdf/pub/consultations-imm-levels.pdf

és önkormányzati kapcsolatait – *intergovernmental network*, ahogy a brit politikatudós Rhodes definiálta közel két évtizede.⁷⁵

Az „okos és vállalkozó város” (*smart & entrepreneur city*) jelszó alatt olyan intézkedés-sorozatok, eljárások válnak mindennapossá, mint a környezetbarát technológiák alkalmazása az önkormányzati ingatlanállomány felújítása, bővítése során; ezen filozófia alapján optimalizálják a metropolisz tömegközlekedési szisztémáit – ezzel mintegy közvetve formálva a helyi-térségi lakossági fogyasztói szokásokat, motivációkat. Mindezt egy fenntartható hatékony és felelősségteljes nagyvárosi fiskális menedzsment hivatott megalapozni. A McKinsey tanulmány gyakorlatilag ugyanazon kívánt közpolitikai intézményi és eljárási bázisra épül, mint az elmúlt másfél évtizednek a kapcsolódó összefoglaló OECD jelentései.⁷⁶

Paradigma-erejű summázat, hogy a globális világgazdaság kihívásai napjainkra hatványozottan jelennek meg a nagyvárosi önkormányzati stratégiák kialakításánál: az elsődleges kulcsszó a versenyképes város (*competitive city*), amelynek közpolitikai megalapozása idestova két évtizede folyik az OECD, az Európai Unió, egyéb nemzetközi kutatócsoportok és szakértők részvételével. A brit Parkinson a nagyvárosok megváltozott gazdasági, társadalmi közegét a következő paraméterekkel írja le:⁷⁷

- 1) A globális, nemzetközi hatások előtérbe kerülése a nemzeti viszonyok rovására – szupranacionális hatások > nemzeti (nemzeti) hatások;
- 2) növekvő hálózati jelleg;
- 3) növekvő (globális) verseny – „győztesek” és „vesztesek” kategóriái;
- 4) kiterjedő gazdasági lehetőségek és potenciál;
- 5) növekvő társadalmi kirekesztettség – szoros kapcsolatban a nemzetközi migráns folyamatokkal;
- 6) gazdasági ágazati és technológiai szerkezetváltás (a kvaterner szektor térnyerése);
- 7) a hagyományos jóléti állam és közszolgáltatások átalakulása – növekvő társadalmi sebezhetőség.

Az európai *metropolitan governance* egyik legfontosabb teoretikusa a francia Christian Lefèvre is hivatkozik a Harvey-féle „új vonatkozási pont” (*new spatial fix*) definícióra – s vele a nagyvárosi

térségekre, mint a jelen globális kapitalizmusának fontos sarokköveire. Néhány globálisan is kiemelkedő metropolisz térség jeleníti meg a globális világgazdaság meghatározó ágazati (pénzügy- és biztosítás; ingatlanszektor etc.) központjait – globális gazdasági-pénzügyi centrumok, amelyeket *globális city* elnevezéssel is illetnek (pl. New York, London, Tokió, Los Angeles). Ugyanakkor Lefèvre hangsúlyozza, hogy a metropolizációs folyamatok politikai-igazgatási dimenziói jelentősen elmaradnak a gazdaságitól. Amíg a globalizált világ eme gazdasági-technológiai központjai – „vonatkozási pontok” – esetében szilárd és egyértelmű kategóriákkal és indikátorokkal írható le a nagyvárosi térség komplex gazdasági tere, addig a létező politikai tér (keret, egység) sokkal cseppfolyósabb. Lefèvre álláspontja szerint ahhoz, hogy a nagyvárosi térségek a gazdaságihoz hasonlóan egységes politikai-igazgatási entitásként is megjelenhessenek, elegendő politikai (állampolgári) legitimitációra, illetve ehhez társuló önálló politikai felelősségre van szükség. Mindez olyan önálló metropolisz-szintű koordinált és komplex szakpolitikákat, közpolitikai rendszert igényel, amely rendszerszinten alkalmas az átfogó gazdasági és társadalmi kihívások, problémák kezelésére; regulációs keretet ad, amely hatékony jogi, intézményi, eljárási eszközöket tud rendelni a célokhoz; és különböző kollektív akciókon keresztül megfelelően képes mobilizálni illetve aktivizálni a metropolisz régiók különböző politikai, gazdasági és non-profit szereplőit.⁷⁸

OECD jelentések a nagyvárosi kormányzásról

A fejlett ipari államokat tömörítő OECD 2000-ben hozta nyilvánosságra az általában a nagyvárosi kormányzás aspektusait összegző jelentését „*The reform of metropolitan governance*” cím alatt. Ez a téma szempontjából mindmáig meghatározó, hivatalosnak is tekinthető nemzetközi *policy paper*. A 2000-es OECD jelentés a városok világszerte tapasztalható koncentrációját, s vele a nagyvárosi régiók számának dinamikus növekedését nevesíti, mint a gazdasági globalizáció és a technológiai változások egyik legfontosabb eredőjét, kulcstényezőjét. És rögtön meg is nevez három tényezőt, mint a „jó kormányzás” (*good governance*) esélyét és lehetőségeit akadályozó konfliktusgócokat a nagyvárosi régiók esetében.

75 Rhodes 1997.

76 OECD 2000; OECD 2001.

77 Parkinson 2005.

78 Lefèvre 2010.

1) Az első a politikai-önkormányzati és igazgatási joghatóság közötti differenciák, anomáliák, amelyek az adminisztratív és funkcionális összhang hiányát okozzák sok nagyvárosi régióban.

2) A második a nagyvárosi térségben található helyi, lokális önkormányzatok fiskális-közpénzügyi kondícióinak, rendszereinek és eljárási módszereinek (*public budgeting system*) különféle negatív deformációi.

3) A harmadik pedig a transzparens, átlátható döntéshozatali (*policy making*) folyamatok hiányában rejlik.⁷⁹

A 2000-es OECD jelentés ugyanakkor jóhiszeműen azt is kimondja, hogy a nagyvárosi kormányzásnak nincs egyetlen üdvözítő modellje, helyette minden nagyváros és környéke – mint metropolisz térség – rendelkezik a maga sajátos lokális-térségi, valamint nemzeti-állami politikai, intézményi, kulturális és egyéb kontextusaival. Nagyfokú rugalmasság és adaptációs kényszer szükségeltetik a rapid gazdasági és társadalmi változások, kihívások kezeléséhez a nagyvárosok részéről. A progresszív nagyvárosi kormányzás – mint afféle szubnacionális *good governance* – nem csupán intézményi és finanszírozási reformokat feltételez. Ezekon túl igényli a különféle társadalmi attitűdök és a kormányzás kultúrájának (*the culture of governance*) valódi szerves fejlődését (fejlesztését), ahol a hagyományos „top-down” dimenziójú, vertikális tagozódású kormányzati rendszerek széles társadalmi befogadáson és konzultáción alapuló participatív, horizontális alapú kiegészítést kapnak a különböző stakeholder csoportok révén – képviselik azokat az üzleti szektor, a non-profit oldal vagy a nagyvárosi térség egyéb közigazgatási, önkormányzati szereplői.

Az OECD jelentés több konkrét közpolitikai irányt (*policy direction*) ajánl megfontolásra a nagyvárosi kormányzás „kinyitása” érdekében. Ezek egy-egy szorgalmazzák:

a) nagyobb legitimitást, de együtt elszámoltathatóságot a politikai döntéshozók, így a polgármesterek és képviselőtestületek irányába;

b) a helyi-lokális politikai elitek vezetői különböző kompetenciáinak fejlesztését;

c) a szavazási eljárások modernizációját, szintén a nagyobb legitimitás céljából;

d) a transzparens és hatékony nagyvárosi kormányzás érdekében a politikai döntéshozatal participatív elemeinek megújítását, a meglévő for-

mák megerősítését – a különböző stakeholderek aktív bevonásán keresztül;

e) a közpolitikai döntések kívánt társadalmi hatásainak (*social outcome*) eléréséhez, a különböző multi-szektoriális megoldások bátor alkalmazását – pl. a köz- és üzleti szféra együttműködésére építő PPP (*public-private partnership*) megoldások.⁸⁰

A 2000-es OECD jelentés kísérletet tesz napjaink sikeres nagyvárosi karaktereinek meghatározására, 14 konkrét ajánlást megfogalmazva. Ezek együttes megléte egy olyan ún. „vállalkozói nagyváros” (*entrepreneurial city*) képét eredményezik, amelyek nemcsak a szűken vett nagyváros, de az egész nagyvárosi régió versenyképességét és életminőségét erősíthetik meg jelentős mértékben. Az ajánlott feltételek között találhatunk kifejezetten „kemény” (a gazdaság, az infrastrukturális adottságok és a közigazgatás) és „puha” (környezettudatosság és egyéb posztmateriális értékek, társadalmi hálózati kapcsolatok etc.) tényezőket, amelyek a végeredmény tekintetében egymásnak komplementerei.⁸¹ A jelentés által ajánlott 14 feltétel alapján a következő funkcionális csoportosítást végezhetjük el:

– Az üzleti szektor feltételei (megfelelően diverzifikált, nagy hozzáadott értékkel rendelkező ipari- és szolgáltató szektor; az új technológiák alkalmazására fogékony ágazatok);

– Infrastrukturális feltételek (megfelelő közlekedési és kommunikációs feltételek; jól képzett humán erőforrás állomány; hatékony köz- és felsőoktatási intézményrendszer; jól funkcionáló hatékony nemzetközi gazdasági kapcsolatok);

– Kormányzati-közpolitikai feltételek (erős és hatékony nagyvárosi kormányzás; stratégiai közpolitikai tervezés; az innováció és a minőségi klaszterek közpolitikai támogatása; a különböző szektorális politikák összehangolása a megfelelő horizontális célok mentén; a különböző közpolitikákat megalapozó indikátorok, monitoring és ellenőrző-rendszerek alkalmazása). A kormányzati-közpolitikai feltételek között gondolhatunk a helyi (város, városkörnyék) önkormányzati közpolitikákra, de a központi kormányzati közpolitikák ösztönző szabályozási, eljárási és közvetlen támogatási, transzfermegoldásaira is – pl. állami szintű keretjogszabályok; növekedési pólusprogramok; egyéb központi hatáskör- illetve pénzügyi transzferek, akciók. Sőt az Európai Unió tekintetében magára, az EU által alkalmazott direkt és indirekt eszközökre (közösségi

80 OECD 2000:2-3.

81 OECD 2000:3-4.

79 OECD 2000:2.

jogforrások; közpolitikai jelentések és riportok; Európai Unió támogatások);

– Egyéb környezeti feltételek (kiegyensúlyozott társadalmi környezet; pozitív kulturális légkör; jól funkcionáló hálózati jellegű város és térsége közötti kapcsolatok).

Mivel „az ördög a részletekben rejlik”, a nagyvárosi kormányzás megújítását szorgalmazó OECD jelentés igyekszik szólni a célokhoz kapcsolódóan az általa legfontosabbnak gondolt pénzügyi-fiskális dimenziókról, alapelvekről is. Ezekben a szervezet többek között szorgalmazza a 1) helyi saját bevételek (amely lefedni a helyi szinten generálható összes önkormányzati bevételt, legyen az vállalkozási, intézményi működési illetve adó- és járulékbévitel) növelését; 2) a központi állami transzferektől, támogatásoktól való függetlenedés motivációját; 3) a nagyváros erőteljesebb megjelenését a tőkepiacokon (közvetlen önkormányzati nyílt értékpapír-piaci műveletek etc.); 4) a korábbiakhoz képest a nagyváros innovatívabb részvételét a térségi tervezésben, valamint 5) a magánszektor (elsősorban az üzleti, másodsorban a non-profit) további térnyerését a különböző közösségi szolgáltatások (*public service*) terén. A központi kormányzati transzferekről való leválás azonban közel sem jelenti a lokális-országos kapcsolatok leépítését, éppen ellenkezőleg az OECD kifejezetten ajánlja a központi kormányzati és nagyvárosi közpolitikák összevetését, és meghatározott struktúrák mentén való koordinációját – az Európai Unió szakzsargonban az ún. *open method coordination* kifejezés lenne itt a helytálló.

A jelentés egyik legtöbbet hangoztatott kulcsfogalma a nagyvárosi kormányzás jövője kapcsán a decentralizáció – itt alapvető befolyásoló tényező az adott állami (törvényhozói és központi kormányzati) szabályozás, a központi kormányzat és intézmények részvétele a feladat- és hatáskörök, a források decentralizációjában, az eljárások decentralizációs irányú átalakításában. A jelentés világossá teszi, hogy a szükséges intézményi változások eredője a *metropolitan governance* fejlesztésében rejlik, s vele olyan rugalmas helyi kormányzati formulák (*resilient local government*) alkalmazásában, amelyek a stratégiai tervezés bázisán eredményesek és hatékonyak lehetnek a különböző jelentkező közpolitikai problémák megoldásában az egész nagyvárosi, városkörnyéki régióban.⁸²

Ugyanakkor a 2000-es OECD jelentés nyilvánvalóvá teszi, hogy a decentralizáció és a szubszidi-

aritáson alapuló ajánlott „nagyvárosi út” napjaink globális gazdasági közegben nagyon is függ bizonyos specifikus tényezőktől. Ilyen többek között a nagyvárosi illetve városrégiók erősebb megjelenítése a nemzeti jogrendszerekben vagy a hatékonyabb (ez esetben kifejezetten értsd: takarékosabb) közfinanszírozási, közpénzügyi modellek alkalmazása. Ugyancsak kiemelt tényező a kreatív, az üzleti szektor szerves bevonására építő közösségi szolgáltatások valamint nagyobb transzparencia és átláthatóság a lokális politikai döntéshozatalban (*decision making process*). Továbbá a hosszú távú stratégiai tervezés; a lakosság minél szélesebb hozzáférésnek biztosítása a közszolgáltatásokhoz illetve a közérdekű információkhoz; a kormányzás egészét átható teljesítményértékelés; és általában a helyi demokrácia (választás eljárássok fejlesztése etc.) erősítése a nagyvárosi régiókban – ez utóbbit a *nagyvárosi kormányzás kinyitásiaként* is értelmezve.⁸³

Alapvető attribútum, hogy ma már egyszerre érik komoly külső és belső kihívások a modern nagyvárost – így az európai városrégiókat, nagyvárosi térségeket is. Külső kihívás a globális világgazdaság, s vele a nemzetközi kereskedelem és a multinacionális gazdasági szereplők megjelenése, amelyre hatékony választ már csak a kiterjedt nagyvárosi régiók (nagyváros és környéki agglomeráció, övezetek) tudnak adni már csak méretgazdaságossági okokból is. A belső kihívást pedig a sokszor ellenőrizetlen szuburbanizációs folyamatok eredményezik, olyan egyenlőtlen területi fejlődés képében, amely egészségtelenül felerősíti a térségi – s vele a gazdasági és társadalmi – differenciákat a nagyvárosi térségében. Erre a kettős kihívásra fókuszál magyar nyelven Tosics Iván egyik 2008-as írása.⁸⁴ Szintén ezt az egyszerre érvényesülő külső és belső nyomást hangsúlyozta a kanadai Alan Tonks is még egy 1997-es OECD workshop-on Torontóban: Tonks, maga is várospolitikus – az 1998-ban a kanadai Toronto és másik hat település fúziójával létrejött Nagy-Toronto (*City of Toronto / Greater Toronto*) első vezetője. Tonks a szolidaritás (a közösen vállalt és vállalt értékek, érdekek) és a szubszidiaritás (helyi autonómia, decentralizáció és szoros együttműködés az emberekkel) gyakorlatát ajánlotta a nagyvárosi problémakörök hatékony feloldásához. Toronto példája mondhatni eklatáns a nagyvárosi kormányzás újragondolása terén, a 2000-es OECD jelentés külön hivatkozik is a kanadai metropolisz példájára: ahol a helyi kormányzás reformját

82 OECD 2000:5-6.

83 OECD 2000:6.

84 Tosics 2008.

olyan fenyegető jelenségek „provokálták ki”, mint az öregedő populáció, a gyermekszegénység vagy a hajléktalanok számának emelkedése. Mindezen negatív társadalmi tényezők egy olyan időszakban törtek fel elemi erővel – követelve a közszolgáltatások mennyiségi (kvantitatív) és minőségi (kvalitatív) növelését –, amikor csökkentek a különböző pénzbeli transzferek, illetve jelentősen gyengült a városközpont (*the core in the city*) munka- és üzleti produktivitása. Maga Tonks igyekezett érzékeltetni, hogy Nagy-Toronto (mint metropoliszhatóság) létrehozásával nem egyszerűen az igazgatási duplikációk kiküszöbölése volt a cél, hanem egyúttal a közpolitikai hatékonyság (*policy effectiveness*) jegyében a közösségi kötelezettségek megerősítése, a közszolgáltatások legalább a korábbi szinten történő fenntartása, és egyszerűen magának az életminőségnek (*quality of life*) a javítása. Ezen holisztikus célrendszerhez pedig olyan eszközök alkalmazása párosul, mint a kormányzati benchmarking vagy a közösségi beruházások. Ahogy Tonks fogalmaz: *a társadalmi kohézió és gazdasági növekedés közötti egészséges egyensúly újralibrálása a szolidaritás és szubszidiaritás mentén.*⁸⁵

A 2000-es OECD jelentés egy röpké utalás erejéig kitér a nagyvárosi kormányzás történetét átható dinamikára. Így az 1960–70-es évek időszak progresszívnek tekintett központi kormányzati jogalkotásra és a nagyvárosi kormányzás kialakítását ösztönző programokra; majd az 1980-as évtized erőteljes visszalépést eredményező, benne olyan szimbolikus lépésekre, történésekre, mint például a Nagy-Londoni Tanács (*The Great-London Authority*) megszüntetése, vagy a holland ún. várostartományokról (*city-provinces*) szóló népszavazás elbukása. És természetesen utal a jelentés az 1990-es évek elejétől, közepétől tapasztalható policy-pezszésre; a *metropolitan governance* egyfajta reneszánszának vagyunk szemtanúi az elmúlt másfél évtizedben. Ezek az egyszerre szakmai, tudományos illetve politikai törekvések és a folyamatok nagyban köszönhetőek az OECD – és más nemzetközi szervezetek (Európai Bizottság, EU Régiók Bizottsága, Európai Parlament) – megnövekedett aktivitásának.

Az OECD téma iránti aktivitásának első jelei egyébként már az ezredforduló előtt megmutatkoztak olyan kiadványokban, mint az 1997-es *OECD Group on Urban Affairs*⁸⁶ – mint az első ilyen tematikus OECD *policy paper* –, amit nemzetközi

szakmai workshop-ok követték a témának szentelve 1997–98-ban: Stockholm, Toronto – ahol a 2000-es jelentés által hivatkozott Alan Tonks megnyilatkozás is történt: Athén. E rendezvényeken magas szintű kormányzati és önkormányzati politikusok, igazgatási hivatalvezetők, szakértők és egyéb nagyvárosi stakeholderek (az üzleti és non-profit szektor reprezentánsai) gyűltek össze tapasztalatcserére. Ezek a workshop-ok jelentették az empirikus alapját a már sokat idézett 2000-es jelentésnek, majd a 2001-ben kiadott „*Cities for citizens*” elnevezésű kiadványnak.⁸⁷ Ezt követően a 2000-es években a szervezet szakmai égisze alatt olyan nagyszabású európai és észak-amerikai kísérleti programok valósultak meg, mint Kanadában a torontói, montreali és vancouver-i városrégiók,⁸⁸ a milánói,⁸⁹ a mexikóvárosi vagy a holland Randstadt városrégió⁹⁰ nevével fémjelzett metropolisz régiók vizsgálata.

„*There is no one ideal model of metropolitan governance*” – vagyis nincs egyetlen ideális nagyvárosi kormányzási modell, ahogy fogalmaz a *Cities for citizens* 2001-ben. Minden egyes metropolisz-kormányzati struktúrájának megvan a maga speciális szubnacionális és nemzeti kontextusa – politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok. Nagyon fontosak a szakmai analízisek és nemzeti-nemzetközi információcserék a különböző „legjobb gyakorlatokról” (*best practices*), ezáltal valamennyire mégis uniformizálható és bizonyos alapelvekre kibontható válik a „jó kormányzás” a *metropolitan governance* területén. A hatékony és eredményes nagyvárosi kormányzás lehet az egyik legjobb eszköz a különböző piaci kényszerek, kihívások valamint hátrányos gazdasági és társadalmi hatások kivédésére. A „vállalkozó és kezdeményező város” (*entrepreneurial & proactive city*) fogalma itt is megjelenik, hasonlóan a 2000-es jelentéshez.⁹¹

Mind a 2000-es *The Reform of Metropolitan Governance*, mind a 2001-es *Cities for citizens* OECD jelentés ajánl közpolitikai, kormányzati alapelveket (*OECD's Principles*) a XXI. század metropolisz térségei számára, ezek minimális differenciákkal fedik egymást, és a következő táblázat tartalmazza az angol kifejezések alfabetikus sorrendjében:

87	OECD 2001.
88	Stevenson – Gilbert 2001; OECD 2004.
89	OECD 2006.
90	OECD 2007.
91	OECD 2001:12-15.

85 OECD 2000:4-5.

86 OECD 1997.

Táblázat: A nagyvárosi kormányzás alapelvei az OECD 2000-es és 2001-es jelentései alapján
(saját szerkesztés)

<p>Koherencia (Coherency) OECD 2000, 2001 Összhang a kulcsproblémák, beavatkozási területek valamint az alkalmazott eszközök, intézményi keretek között.</p>	<p>Rugalmasság (Flexibility) OECD 2000, 2001 Az eszközöknek és intézményeknek adaptálódni kell a felgyorsult társadalmi és gazdasági változásokhoz, a globális kihívásokhoz.</p>
<p>Versenyképesség (Competitiveness) OECD 2000 A nagyvárosi kormányzás eszköztársa harmonikusan illeszkedjen a nagyvárosi térségek vezető globális gazdasági szerepköréhez.</p>	<p>Holizmus (Holism) OECD 2000 A nagyvárosi kormányzás csak az egész nagyvárosi térség, metropolisz régió vonatkozásában lehet eredményes; a városmag és agglomeráció funkcionális egysége alapvető.</p>
<p>Koordináció (Co-ordination) OECD 2000, 2001 Hatékony koordináció a politikai és igazgatási szempontból fragmentált nagyvárosi térségekben.</p>	<p>Részvétel (Participation) OECD 2000, 2001 A nagyvárosi térség minden meghatározó társadalmi csoportja számára (üzleti stakeholderek, civil szektor, idősek, fiatalok, nők, egyéb kisebbségek etc.) lehetővé kell tenni a részvételt, beazolást, a releváns információkat.</p>
<p>Endogén fejlesztés (Endogenous Development) OECD 2000 Kiemelt prioritás az infrastrukturális és humán erőforrás fejlesztés számára, amelyek a szervezet/ térség/intézményrendszer belső erőforrásaiból, lehetőségeiből fakadnak.</p>	<p>Partikularitás (Particularity) OECD 2000, 2001 A nagyvárosi térségek gazdasági és társadalmi sokszínűsége kerüljön figyelembe vételre a különböző nagyvárosi közpolitikai akciók, folyamatok során.</p>
<p>Hatékony pénzügyi menedzsment (Efficient Financial Management) OECD 2001 Transzparens, takarékos és ellenőrzött közpénzügyi, költségvetési tervezés és végrehajtás.</p>	<p>Társadalmi kohézió (Social Cohesion) OECD 2000, 2001 A szegregációs folyamatok, tendenciák hatékony kezelése a nagyvárosi közpolitikai akciók, folyamatok során.</p>
<p>Méltányosság (Equity) OECD 2000 Az alkalmazott kormányzati eszközökön keresztül nagyobb méltányosság és egyenlőbb esélyek elérése a nagyvárosi térségekben.</p>	<p>Szubszidiaritás (Subsidiarity) OECD 2000, 2001 A funkcionális duplikációk elutasítása a közfeladatok, közszolgáltatások ellátása során; eredményes hatáskörmegosztás a nagyvárosi (metropolisz) és lokális (helyi önkormányzatok) szintek között.</p>
<p>Pénzügyi megbízhatóság (Fiscal pobity) OECD 2000 A pénzügyi kötelezettségek megbízható teljesítése; a fiskális egyensúlyra való törekvés (a hatékony pénzügyi menedzsment komplementere).</p>	<p>Fenntarthatóság (Sustainability) OECD 2000, 2001 A gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatósági elv integrálása a különböző közpolitikai programokba; a nagyvárosi térség harmonikus együttműködése a szélesebb földrajzi környezettel.</p>

Absztrakt

Napjaink globalizált világának jövőjét egyre nagyobb mértékben határozzák meg az ún. *nagyvárosi térségek* gazdasági és társadalmi történései. Tanulmányomban a nagyvárosi kormányzás legfontosabb kérdéseinek elméleti és gyakorlati szintetizálásán keresztül teszek kísérletet a témakör közpolitikai definiálására. Arra keresem a választ, hogy az urbanizáció térségi-lokális hatásai hogyan válnak nemzetközi szintű globális folyamatokká. Melyek a nagyvárosi kormányzás – mint önálló közpolitika – legfontosabb elméleti és empirikus dimenziói.

Abstract

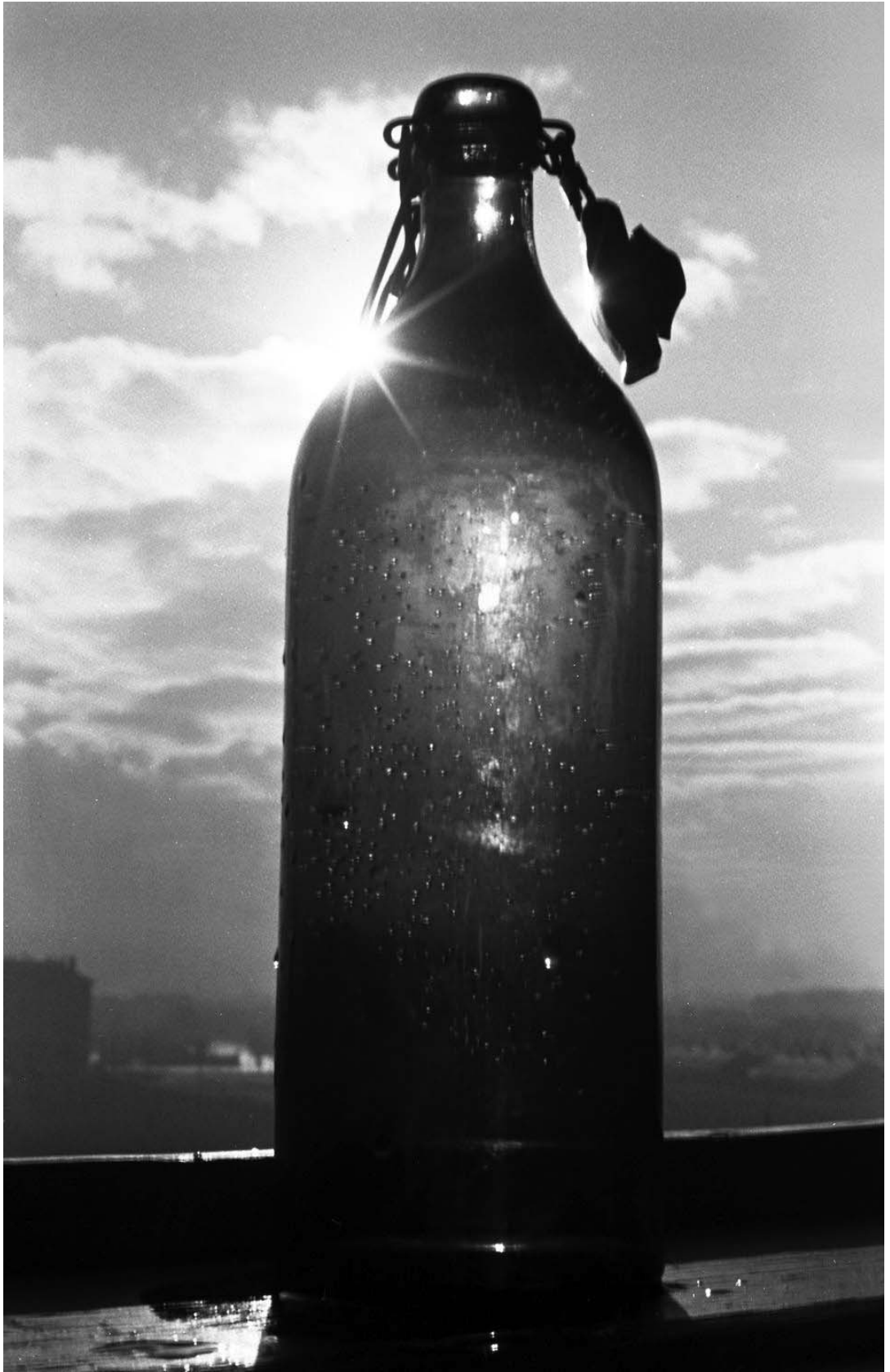
The future of our globalized world is increasingly determined by economic and social issues of the so called *Metropolitan Areas*. In this essay, I attempt to define this topic through the synthesis of the most important theoretical and practical questions of the Metropolitan Governance from the angle of public policy. I am looking for the answers as to how regional and local effects of the urbanization become global processes of international importance. What are the most important theoretical and empirical dimensions of the Metropolitan Governance as independent public policy?

Felhasznált irodalom

- Berneke Ágnes 2006 A helyek hálózatától az áramlások hálózatáig. A globális világgazdaság térszerveződésének elméleti kérdései. In Artner – Berneke – Csiki – Farkas – Schottner *Globalizáció, tökekoncentráció, térszerkezet*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Castells, Manuel 2005 *The Rise of Network Society* (University Press, Cambridge, 1996) magyarul: A hálózati társadalom kialakulása – Az információ kora I. kötet (Gondolat Kiadó, Budapest).
- Consultations on Immigration Levels for 2012 and beyond*, www.cic.gc.ca/english/pdf/pub/consultations-imm-levels.pdf
- Florida, Richard 2002 *The Rise of the Creative Class*. Basic Books, New York.
- Florida, Richard 2005 *Cities and the Creative Class*. Routledge. New York.

- Gravier, Jean-François 1947 *Paris and the French Desert*. Portulan, Paris.
- Harvey, David 1985 *The Geopolitics in Capitalism*. McMillan, London.
- Harvey, David 2001 *Globalization and the „spatial fix“*. Geographische Revue.
- Isard, Walter 1956 *Location and Space-economy. A General Theory Relating to Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade, and Urban Structure*. MIT Press, Cambridge.
- Kálmán Judit 2006 *Urbanizációs, dezurbanizációs folyamatok a fejlett világban*. In: Válogatás – a Nemzeti Fejlesztési Hivatal fejlesztéspolitikai háttéranyagjaiból. NFH, Budapest.
- Krekuels, Anton – Salet, Willem G. M. – Thornley, Andy 2003 *Metropolitan Governance and Spatial Planning: Comparative Case Studies of European City-regions*. Taylor & Francis. Spon Press, London – New York. <http://books.google.hu/books?id=R3mBAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>
- Krugman, Paul 1991 Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, 99:483-499.
- Lausén, José Ramón 1969 On Growth Poles. *Urban Studies*, 2:137-161.
- Lefèvre, Christian 2010 The improbable Metropolitan: decentralization, local democracy and metropolitan areas in the Western World. *Analise Social*, 45 (197):623-637.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János 2004 *Regionális gazdaságtan*. Dialóg – Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- McLuhan, Marshall 1968 *War and Peace in the Global Village*. Bantam, New York.
- OECD 1997 *OECD Group on Urban Affairs*. OECD, Paris.
- OECD 2000 *The Reform of Metropolitan Governance – Policy Brief*. OECD, Paris.
- OECD 2001 *Cities for Citizens – Improving Metropolitan Governance*. OECD, Paris.
- OECD 2004 *Territorial Review of Montreal – Policy Brief*. OECD, Paris.
- OECD 2007 *Territorial Reviews – Randstad Holland, Netherlands*. OECD, Paris.
- Parkinson, Michael 2005 Urban Policy in Europe – Where have we been and where are we going? In Antalovsky – Dangschat – Parkinson *European Metropolitan Governance EIU*. Liverpool – Vienna.

- Parr, John B. 1999 Growth-pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View. *Urban Studies*, 36. No. 7:1195-1215.
- Porter, Michael 1990 *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York.
- Porter, Michael 1998 Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*.
- Rhodes, R.A.W. 2010 *Understanding Governance: Policy Network, Governance, Reflexivity and Accountability*. Open University Press, Buckingham.
- Sassen, Saskia 2002 *Global Networks, linked Cities*. Routledge, New York.
- State of the World's Cities 2010/2011* (United Nations Human Settlements Programme – UNHABITAT). London.
- Stevenson, Don – Gilbert, Richard 2001 Governance and Economic Development: the regions of Toronto, Vancouver and Montreal. In OECD: *Cities for Citizens – Improving Metropolitan Governance*. OECD, Paris.
- Szanyi Miklós 2008 *A versenyképesség javítása együttműködéssel – Regionális klaszterek*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- The McKinsey Global Institute, 2012 Urban world: Cities and the rise of consuming class*. Ed. Dobbs – Richard – Remes – Jaana et al. MGI, June, 2012. http://www.mckinsey.com/insights/urbanization/urban_world_cities_and_the_rise_of_the_consuming_class
- Tosics Iván 2008 Nagyvárosi kormányzás: A város és környéke együttműködése. Külföldi példák és a hazai relevancia. *Tér és Társadalom*, 1:3-25. <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/1153/2302>
- Wallerstein, Immanuel 1983 *Historical Capitalism*. Verso, London.

DUNAHARASZTI A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ HÁNYATATOTT SORSÚ TELEPÜLÉSE

Bevezetés

A budapesti agglomeráció Magyarország és Közép-Európa meghatározó területi egysége, fontos tényező mind gazdasági, mind kulturális téren. A főváros és az őt körülölelő települések közös történelme és jelene azonban közel sem alakult olyan simán, mint az a nyugati nagyvárosok esetében megfigyelhető volt. A kezdeti „egymásra találást” a második világháborút követően úr-szolga viszony váltotta fel, melyben a politikai céloknak alárendelődve a „Nagy-Budapestet” körbevevő agglomerációs települések játszották az alárendelt szerepet, megszakítva ezzel egy amúgy összetartozó térség egybeforrását. A politika által befolyásolt, szakmai érveket figyelmen kívül hagyó, meggondolatlan területfejlesztések során kialakuló szerkezeti hibákat a mai napig nem sikerült orvosolni. A térség életében a rendszerváltás sem hozta meg a közös fejlesztéseket, a településhatárokon túlnyúló összefogást. Bár az agglomerációban az addigi alvóvárosok felébredtek, szemük azonban mégsem nyílt ki annyira, hogy átlássanak a szomszédos településekre és az ezredforduló után is számos a megoldatlan probléma. Budapest és az agglomeráció egyik ütközőzónájában található Dunaharaszti helyzete is hasonló. A város fejlődésére mindig is döntő hatással volt a főváros közelsége, ezért is szeretném a budapesti agglomerációs politika Dunaharasztra kifejtett hatásait górcső alá vetni. Céлом ezzel elsősorban az, hogy a települést térben és szerkezetben el lehessen helyezni az agglomerációban, illetve érzékeltetni szeretném, hogyan képes az átgondolatlan területfejlesztés meggátolni a települések fejlődését. E tanulmány első felében ezért a budapesti agglomeráció kialakulásáig vezető utat mutatom be, majd – ezzel párhuzamosan – a második részben Dunaharaszti történelmét, szemléltetve ez által azokat a folyamatokat, amelyek a döntő hatással voltak mind az egész agglomerációra, mind pedig magára a városra.

A budapesti agglomeráció kialakulása. A fővárosi agglomeráció kezdetei

A történelemben visszatekintve kijelenthető, hogy az 1800-as évek közepéig számottevő városodás Pest-Buda-Óbuda akkori közigazgatási területeit leszámítva nem történt a jelenkori agglomeráció területén. Bár a környező falvak fejlődésére pozitív hatással volt a „piacközpont” közelsége, mégsem alakult ki városellátó gazdálkodás, valamint a népességszám sem gyarapodott. Jellemző volt a várost körülvevő, a Duna mentén, valamint a Budai-hegységben fekvő településekre a betelepített németajkú lakosság magas aránya. Ezekhez a településekhez tartozott többek között Budakalász, Solymár, Budakeszi, Soroksár és Dunaharaszti is.

A negyedmillió város az abszolutizmus idején (1850–1870) kezdett számottevő hatást gyakorolni a környező településekre. Ebben az időszakban indult meg – jellemzően a pesti oldal északi szektorában – az elővárosok kialakulása, mely a falusi átlagot meghaladó népességnövekedéssel is együtt járt. Ennél is nagyobb jelentőségű volt azonban a városellátó agrárgazdaság kibontakozása. Mivel a közlekedés korabeli állapota nem tette lehetővé a romlandó élelmiszerek nagyobb távolságokra szállítását, így a város környezetében sorra alakultak a korábbi, egyszerű piacozáson alapuló kapcsolatokhoz képest specializáltabb kertkultúrával rendelkező és agrártermékek feldolgozására, értékesítésre szakosodott települések. Ilyen település volt többek között Soroksár is.⁹² Az idénymunkásokat leszámítva nem volt számottevő a városhármas munkaerővonzása, azonban Buda hegyvidéki területein már ebben az időben megjelentek a nyaralótelepek és a villák.

Az agglomeráció kialakulásának kezdete egybeesik Budapest európai nagyvárossá válásával. A kiegyezést követő városegysítés (1872) után Budapest gyors fejlődésnek indult. A korlátozott állami szuverenitás, az ipar rohamos fejlődése, a tudatos városfejlesztési politika – melynek köszönhetően megépült többek között a mai Andrássy út a Szabadság-, valamint a Margit-híd – és a Fővárosi Közmunkák Tanácsának létrehozása lehetővé tette, hogy a város a századfordulóra Európa nyolcadik legnagyobb városává váljon. Ez utóbbi szerv látta el

92 Beluszky 2007:131.

a városrendezés feladatait. Ekkor még a szó szoros értelmében vett agglomerációt olyan települések alkották, melyek a mai főváros részeit képezik. Ilyen volt többek között az akkor már fejlett iparral rendelkező Újpest, a hivatali-alkalmazotti réteg kitelepülése következtében egyre gyorsabban növekvő, kertvárosi jellegű Rákospalota, valamint a fővárost kiszolgáló, agrártermelésre berendezkedett Soroksár. Főként a városellátó agrárgazdaságnak és az egyre felkapottabbá váló üdülőtelepeknek köszönhetően a jelenlegi agglomerációban is megindult a népességnövekedés és városiasodás. Ezen települések közé tartozott többek között, Dunaharaszti, Törökbálint, Dunakeszi, vagy éppen Solymár. Az infrastruktúra fejlesztésével a Főváros egyre könnyebben megközelíthetővé válik. 1887. augusztus 7-én útjára indul az első HÉV-szerelvény a ráckevei vonalon, valamint a vasúthálózat bővítése is lendületet kap. Ezek a közlekedési fejlesztések nagyban befolyásolták az agglomeráció és benne Dunaharaszti fejlődését is.

A századforduló után a Budapest környéki települések még inkább „közelebb kerülnek” a fővároshoz. Az egyre bővülő iparosodásnak köszönhetően és az első világháborút lezáró békeszerződések hatására egyre többen költöznek Budapestre a jobb megélhetés reményében. Az olcsóbb lakhatási és megélhetési körülmények miatt a munkát keresők zöme is inkább az elővárosokban és az agglomerációban telepedik meg. Az első autóbuszjáratoknak köszönhetően elérhetővé válnak az olyan, budai oldalon lévő települések is, mint például Budakeszi, Budaörs vagy Solymár. A Vác-Budapest vasútvonal mentén pedig kialakul a – Dunakeszi, Alag, Alsógöd, Felsőgöd, Sződliget által alkotott – „Váci tengely”, melynek mentén gyors iparosodás indul. Észak-keleten Fót, Csömör, Veresegyháza, Keleten Kerepes és Kistarcsa társadalmi szerkezete alakul át a leginkább, míg az Alföld felé haladva egyre jobban megmutatkoznak az agglomerálódás jelei. A szervezett parcellázásoknak, a házhelyosztásnak, helyi infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően sok településen, köztük Vecsésen, Maglódon, Taksonyban és Dunaharasztiin is gyors ütemben növekszik a népesség és ezzel párhuzamosan csökken az agrárkeresők aránya is. A fent említett fejlesztéseknek köszönhetően egyre több budapesti polgár találja meg új otthonát az agglomeráció valamelyik településén, felvállalva a fővárosban lévő munkahelyekre ingázást is.

Budapest és az agglomeráció rendezésével kapcsolatos feladatok ebben az időszakban a már fen-

tebb említett Fővárosi Közmunkák Tanácsának hatáskörébe tartoztak. A térség problematikájával foglalkozók közül leginkább Harrer Ferenc emelhető ki, aki már az első világháború előtt javaslatokat dolgozott ki egy Budapestet körülvevő agglomerációs gyűrű létrehozására. Ez a térség akkor 30 települést foglalt volna magába, amelyeket – városiasodottságuk fokától függően – két csoportra osztott. Kilenc települést alkalmasnak ítélt arra, hogy a főváros részévé váljon, a többinél viszont meghagyta volna a viszonylagos függetlenségüket. A téma az első világháborút követően lekerült a napirendről, és egészen 1933-ig, amikor is az akkori belpolitika főváros-ellenességének, valamint az elszakított területekről a város környékre letelepülők miatti népességrobbanásnak köszönhetően Harrer Ferenc ismét felvetette Budapest és környékének rendezési tervét, szerinte ugyanis ez volt a főváros belső átalakításának feltétele. A felvetését egy esetleges „Budapest megye” létrehozásáról eleinte mind Budapest, mind Pest megye vezetői – különböző okokból kifolyólag – ellenezték, de végül 1937-ben megszületett a „Városrendezésről és építésügyről” szóló törvény, melyben már modern közigazgatási elképzelések körvonalazódtak egy, a városi magot körülölelő, gyűrűsen kialakított településhálózatról. A programot végül csak 1947-ben hagyta jóvá a főváros, de – az időközben megszűnt Közmunkák Tanácsa helyébe lépő – Építéstudományi Központ 1950-ben elutasította azt.

Nagy Budapest születésétől a rendszerváltásig

A második világháborút követően, a negyvenes évek végén két jelentős változás is történt, mely hosszú évekre meghatározta Budapest és térségének fejlődését. Az egyik lényeges változás a szocialista társadalmi berendezkedés átvétele volt. A magántulajdon és az önkormányzatiság felszámolása, a kollektivizálás, valamint a kitelepítések új feltételeket hoztak létre. A másik fontos befolyásoló tényező, hogy 1950. január 1.-vel létrejött Nagy Budapest. Az olvasztótégelyként funkcionáló főváros létrejöttének mikéntjét – azt, hogy mely települések olvadtak be – a tudományos érvek mellett leginkább a politika befolyásolta.⁹³ Az agglomeráció szerves összefonódása helyett ugyanis a törvényhozók elsődlegesen a munkásság és a parasztság megfelelő arányát kívánták biztosítani városi lakosságon be-

93 Perger 2006:17.

lül. A szocialista iparosítás éveiben Budapest adta az ország ipari termelésének több mint felét, melynek következtében rohamtempóban emelkedett a munkaerőigény. Miután azonban a fővárosi lakásépítések nem bírták tartani a tempót a jobb élet reményében az ország többi részéről Budapestre költözők áradatával, a hatvanas évektől Budapest közigazgatási területére való betelepülést adminisztratív módon korlátozták. Ez intézkedéseknek köszönhetően a népességnövekedés a hatvanas évek végétől már az új agglomerációs gyűrűre koncentráldott, mely ugyanakkor nem járt együtt az ipar kitelepülésével, valamint Budapesten kívüli fellendülésével. Ennek oka az ipartelepítési tilalom volt, mely 64 – a fővárost körülvevő – települést érintett. Így azok csupán a fővárosban dolgozó munkások „szálláshelyei” voltak. Az alvótelepülések utcái napközben általában kihaltak voltak, lakói Budapestre jártak dolgozni, vásárolni, szórakozni, valamint a szolgáltatásokat is ott vették igénybe. A hetvenes években elkészült Országos Településfejlesztési Konceptió a településhierarchia élére emelte Budapestet, és bár kitért az agglomerációs városok fejlesztéseire, mégis úgy kezelte azokat, mint bármely más vidéki települést, figyelmen kívül hagyva többek között, hogy a főváros közelsége milyen hatással van az itteni körzetközpontokra, mennyire „beárnyékolja” azokat. A települések itt is ugyanolyan fejlesztési lehetőségeket kaptak, mint az ország többi részén levők, holott azoknak jóval kevesebb betelepülővel kellett számolniuk. Ráadásul – mivel a mezőgazdasági területek lakóterületté minősítését tiltotta a földtörvény –, az építkezések a régi belterületekre korlátozódtak. Ezen folyamatok együttesen azt eredményezték, hogy sok helyen túlszűfolt, rendszertelen, strukturálatlan képet alkot a településkép, melyet ezen felül alacsony infrastrukturális ellátottság és alacsony szolgáltatási színvonal jellemez. A hirtelen népességnövekedés következtében a Budapesthez közeli települések beteltek és ezért az újonnan érkezők egyre távolabb, a főbb közlekedési útvonalak mentén elhelyezkedő településeken tudtak csak letelepedni. A szocializmus idejében élte fénykorát az agglomerációs övezet és a főváros közötti ingázás is. Előfordultak olyan települések, mint például Verseg, Gyal és Göd, ahol a lakosság több mint 80%-a ingázott a településük és a főváros között. Ezt az egyoldalú kapcsolatrendszer tovább erősítette a közlekedési hálózat sugaras kiépítése is. A hetvenes évektől Budapesten ráadásul kezdetét vette még egy folyamat, mely a későbbiekben nagy hatással lett az agglomerációra. Ez pedig a szuburbanizáció.

Összességében megállapítható erről az időszakról, hogy a főváros környéki települések fejlődését és az agglomeráció térszerkezetét mindvégig egy felülről lebontott közigazgatási rendszer befolyásolta, melyben egyértelműen Budapest volt a kedvezményezett fél az agglomeráció többi településével szemben. Az agglomeráció települései közigazgatásilag beolvadtak Pest megyébe és a körzethatárok merevsége miatt az igazgatásszervezés rendkívül bonyolulttá és rugalmatlanná vált. Ezt a helyzetet az Országos Területfejlesztési Konceptió pedig csak tovább nehezítette. Kivételként említeném meg e folyamatok közül az agglomeráció 1971-es statisztikai célú lehatárolását, mely Budapestet és 44 további települést foglalt magába, valamint az 1976-os településcsoportokra történő lebontást.

A rendszerváltásról az ezredfordulóig

A rendszerváltás gyökeres változásokat hozott a főváros és az agglomeráció, valamint az agglomeráció települései közötti kapcsolatban. A piacgazdaság és az önkormányzatiság újbóli megjelenése háttérbe szorította az állam érdekeit és az agglomeráció fejlődése – annak ellenére, hogy Budapest gazdasági szerepe tovább erősödött – áttért arra a „természetes” útra mely a nyugati országokban addigra már régen elterjedt. A fentebb említett szuburbanizáció folyamata a 90-es években felerősödött. Ennek oka elsősorban az olcsóbb megélhetés reménye mellett a hétköznapi nyugodtabb eltöltése volt. A nyugati és az északi szektorba a magasabb telekárak miatt elsősorban jobb módúak költöztek ki, míg a déli és keleti szektorba inkább a szegényebb rétegek. Budapest népessége ennek megfelelően 1990 és 2000 között 10%-al csökkent (2 millió 16 ezerről 1 millió 830 ezerre), míg az agglomerációé ugyanennyi százalékkal nőtt (567 ezerről 625 ezerre). A leggyorsabban azok a települések növekedtek, ahol idejében megkezdtek a külterületek belterületbe vonását, illetve bizonyos területek lakóterületté nyilvánítását. Ezt a folyamatot persze nagy részben kényszer szülte, hiszen a finanszírozási problémákat a helyi önkormányzatok úgy tudták a legegyszerűbben megoldani, ha a tulajdonukban lévő területeket értékesítik. Az önkormányzatok többek között az így befolyt összegek révén kezdhették meg az előző rendszer által örökölt hagyott infrastrukturális elmaradás felszámolását. A gázvezetékekkel ellátott lakások aránya például az agglomerációs gyűrűben 1990-ben csupán 32% volt, 1997-re ez az

arány elérte a 79%-ot. A rendszerváltást követően új és látványos jelenség volt továbbá az agglomerációs gyűrűben megjelenő gazdasági szuburbanizáció is, melynek következtében egyre több vállalat települt ki a fővárosból az olcsóbb telephelyek és kedvezőbb adózási körülmények miatt. Emellett a főváros környékén gombamód szaporodtak az elsősorban külföldi tőkével létesülő zöld mezős beruházások is. Ezek az új kereskedelmi-logisztikai és ipari központok elsősorban a főbb közlekedési útvonalak mellett épültek. Legelső példa erre az M7-es és M1-es autópálya közös szakasza mellett létesült úgy nevezett „Nyugati kapu” volt. Az M0-ás gyorsforgalmi út építése folytán azonban az ilyen jellegű ipari beruházások egyre több Budapest környéki településen is megjelentek. Az ipari parkok kialakítására kapott állami támogatások szintén erősítették a külföldi vállalatok letelepedését. Ilyen ipari parkok létesültek ezidőtájt többek között Vác, Gödöllő, Üllő, Dunavarsányban, Szigetszentmiklóson. Az újonnan megjelenő ipari beruházások pedig az eredményezték, hogy megindult a budapestiek ingázása az agglomerációs gyűrűbe. Az előbb említett folyamatoknak köszönhetően a térség kapcsolatrendszere jelentősen átalakult. Az agglomerációs települések önállósodtak, fővárostól való függésük nagyban meggyengült, a települések egymás közötti kapcsolata viszont megerősödött, a különböző szolgáltatások elérése érdekében már nem volt szükséges a fővárosba történő ingázás.

Közigazgatásilag azonban továbbra is megállapítható, hogy Budapest és a többi agglomerációs települések között a rendszerváltást követően is egyértelmű határvonalak rajzolódtak ki. Az önkormányzati rendszer nem nyújtott megoldást a településhatárokon túlnyúló problémák megoldására, a fejlesztések összehangolására. A térség problémáinak kezelését végül az 1996-os területfejlesztési törvény alapján létrehozott Budapesti Agglomeráció Fejlesztési Tanács (BAFT) volt hivatott rendezni. Ennek a szervezetnek feladat volt egyrészt a térségi fejlesztési érdekek összehangolása kommunikáción alapuló, többlépcsős egyeztetési folyamat koordinálásával, másrészt a térségi fejlesztési célok összehangolása a terület egészére vonatkozó jövőképek kialakításával, illetve a stratégiai célok fejlesztési programokká való lebontásával, azonban a megfelelő eszközök hiányában ez a szervezet is leginkább csak egyfajta fórumként szolgált. Az területfejlesztési törvény 1999-es módosításával a BAFT-ot ideiglenesen meg is szüntették és feladatait egészen a 2004-es újjáalakulásáig a Közép-Magyarországi

Fejlesztési Tanács örökölte meg, megszüntetve egy időre Budapest és az agglomeráció közötti egyeztetésnek lehetőséget adó fórumot.

Az agglomeráció napjainkban

A Központi Statisztikai Hivatal 2003-ban készítette el a nagyvárosi településegységek jelenleg is érvényes lehatárolását. Eszerint az ország területén 21 nagyvárosi településegységet találhatók. A fővárosi agglomeráció területét a budapesti agglomeráció területrendezési tervéről szóló 2005. évi LXIV. törvény szabályozza, melynek egyes elemeit 2011-ben módosították. Eszerint a fővárost 80 településből álló agglomerációs gyűrű veszi körül. Az évezred elejéhez képest az agglomerációban található városok száma 17-ről 33-ra emelkedett. Ennek köszönhetően napjainkban a fővárosi agglomerációban élők háromnegyede városokban lakik. Ezen városok nagy része egyértelműen az agglomerálódás „terméke”. Az olyan települések, mint például Szigetszentmiklós, vagy Gyál, szinte a semmiből jöttek létre. Az egykori agrárfalvaknak – nem meglepő módon – városi tradíció sincsenek, hiszen nagy részük a rendszerváltás után kapta meg a városi rangot, leginkább a lakónépesség számának hirtelen gyarapodása miatt. Míg a főváros népessége a 2001–2011 közötti időszakban 2,8%-al csökkent, és lakónépességének száma a népszámlálási adatokat figyelembe véve 1.729.400 fő, addig az agglomerációban további növekedés (19%) figyelhető meg és lakossága eléri a 805.848 főt. Az adatokat jelentősen befolyásolja az agglomerációba betelepülők száma. Az említett időszakban összesen 153.888 betelepülő érkezett a fővárosba és környékére. Azonban ha természetes szaporodást, illetve fogyást vesszük figyelembe úgy megállapítható, hogy a bevándorlások nélkül jelenleg 70.782 fővel kevesebben élnének a térségben, mint 2001-ben. A természetes fogyás leginkább a fővárosban szembeötlő. Míg itt 74.823 főre tehető a természetes fogyás addig az agglomerációs gyűrű 4041⁹⁴ fős növekedést mutat. A lakónépességről megállapítható továbbá, hogy folyamatosan öregedő. Budapesten a száz gyermekkorú lakosra jutó időskorúak száma eléri a 208 főt, míg ugyanez a szám az agglomerációs övezetben 117. A fővárosból a legtöbben továbbra is a déli szektorba költöznek, a legkevesebben pedig a délkeleti szektorba.

94 *Közlemények a budapesti agglomerációról*, 16. A településszerkezet és a népesség változása 2001 és 2011 között – a népszámlálási adatok tükrében, 6. p.

Bár az utóbbi időben vannak példák arra, hogy az agglomerációból a reurbanizáció hatására sokan visszaköltöznek a fővárosba, azonban számuk – legalább is egyelőre – elenyésző. Ezt a folyamatot szeretné valamelyest elősegíteni, valamint az agglomeráció további népességnövekedését megfékezni a Budapesti Agglomeráció Területrendezési Tervéről szóló 2005. évi LXIV. törvény módosítása, melyet 2011. május 23-án fogadott el az Országgyűlés. A módosított törvény korlátozná az infrastrukturális és a közösségi közlekedés arányos fejlődése nélkül nagyarányban megnövekedett agglomerációs települések további népesség-növekedését. A módosítás – összhangban 2008-ban módosított Országos Területrendezési Tervről szóló 2003. évi XXVI. törvénnyel – megpróbálja koordinálni az ingatlan- és területfejlesztési elképzeléseket. Meghiúsíthat zöldmezős beruházásokat, de periférikus elhelyezkedésű barnamezős területek megújítását, funkcióváltását is korlátozhatja. Szabályozza továbbá a lakóparkok, valamint a nagyobb, kereskedelmi, szolgáltató rendeltetésű építmény létesítésének módját is úgy, hogy azoknak, kötőtpályás közösségi közlekedés megállóhelytől rövid úton, illetve a közforgalom számára szabályosan használható közúton könnyen megközelíthetőnek kell lenniük.

Mivel az új törvény erőteljesen korlátozza az agglomerációba tartozó településeken – az új lakóterületek mellett – az ipari területek kialakítását, azok elhelyezkedését és méreteit, ezért az eddigiekhez képest igencsak megnehezedik a Budapest környéki településeken fejleszteni kívánó vállalkozások helyzete, melyen az elhúzó gazdasági válság nyomai is meglátszanak. Nem létesülnek új ipari területek, sőt az egykor virágzó ipari parkokban egyre több létesítményre tehetik ki a „zárva” táblát. A kis- és középvállalkozások helyzete pedig – az állami források elapadása miatt – szinte teljesen reménytelen. Az azonban kijelenthető, hogy a Budapest és agglomerációja által jelentett hatalmas – 2,5 milliós – felvesőpiac, a hazánk többi részéhez viszonyítottan kiemelkedőnek mondható infrastrukturális feltételek továbbra is nagyobb vonzerővel bírnak az külföldi cégek számára, az ország többi régiójához képest.

A közlekedési infrastruktúra korábban említett problémái a mai napig komoly gondot okoznak az agglomerációban. Bár az M0-ás gyorsforgalmi út meghosszabbításával, valamint a déli szektor nemrég befejezett bővítésével, a Budapest közvetlen közelébe tartozó települések egymás közötti megközelíthetősége jelentősen könnyebbé vált, minél távolabb megyünk a fővárostól, annál inkább ne-

hézkesebbé válik a települések közötti átjárhatóság. Az M0-ás körgyűrűn kívül már nincsenek további gyorsforgalmi-, vagy autópályák, melyek összekötnék a Budapest felől kiinduló sugárirányú főbb útvonalakat. A kötött pályás közlekedés problémája még súlyosabb. Bár az összes jelentős magyarországi vasútvonal áthalad az agglomeráción, a szintén sugárirányú vonalak összeköttetése abszolút hiányzik, a pályák és az azon közlekedő szerelvények állapota – legalábbis a keleti és a déli szektorban – rendkívül rossz. A tömegközlekedésre serkentőleg ható P+R parkolók hiányát pedig még nem is említettem. A települések közötti mobilitást tovább nehezíti az agglomerációt kettészelő Duna. Az Északi és az Észak-nyugati szektor közötti átjárást szinte teljesen lebénítja a folyót átívelő hidak hiánya. Az infrastruktúra egyéb területein – például a csatornázottság és a gázhálózatok kiépítettsége – a térség jól áll.

Ha a települések fejlettségét jellemző mutatókat vizsgáljuk, megfigyelhető egy Észak-nyugat Dél-kelet irányú „lejtés”. Ez a különbség pedig megnyilvánul a településen élők, valamint a frissen kitelepülők társadalmi összetételében és gazdasági helyzetében is. Ezt az állapotot erősítik továbbá az olyan tényezők, mint a vonzó természeti környezet (Dunakanyar, Pilis, Budai-hegység), valamint a már említett „Nyugati kapu”.

A jelenlegi budapesti agglomeráció kialakulása tehát egy hosszú, évszázados folyamat eredménye, melyet tanulmányozva megfigyelhető, hogy a térséget alkotó települések fejlődése azokban az időszakokban volt a leginkább biztosított, mikor saját önkormányzatisággal rendelkeztek, valamint infrastrukturális fejlesztéseket hajtottak végre. A felülről irányított, fővároscentrikus településfejlesztés jól látható módon nem kedvezett sem Budapestnek, sem az agglomerációnak. A térség fejlődésének legfontosabb indikátora (véleményem szerint) a közlekedés fejlesztése volt. Elég, ha csak a század elején történt HÉV- és vasútvonalak, vagy a 90-es években kezdődött M0-ás körgyűrű építésére gondolunk. Különösen igaz ez azokra a településekre, melyek a főváros szomszédságában terülnek el. Ezek közé a települések közé tartozik Dunaharaszti is.

Dunaharaszti helye a budapesti agglomerációban. Várostörténet a 19. század közepéig

Dunaharaszti a Ráckevei-Duna bal partján, a Pesti síkságon fekszik. Területe már a bronzkorban is lakott volt, a rómaiak idején pedig kereskedelmi

út vezetett át a Dunán a térségben (a mai M0-ás helyén), melynek védelmére erődöket emeltek. A honfoglalás után fejedelmi törzs szállásterülete volt. Az oklevelek már 1229-ben megemlítik a nevét, mint Haraszty Zoim földesúr birtokát. Innenről kezdve virágzásnak indult egészen a török idősza-
kig, amikor szinte teljesen elpusztult, pedig Mátyás időszejében még a térség legnagyobb iskolával rendelkező települése is volt.

A törökök kiűzése után német telepesek érkeztek a területére, leginkább a mai Bajorország területéről. Az újratelepítés gyorsan zajlott, ezt jól mutatja, hogy míg 1696-ban a felmérések szerint 45 család élt itt, addig 1703-ban már 82. Rövidesen pedig ismét területközponttá vált, majd a 19. század végéig átlagos ütemben fejlődött. Az ekkoriban még szinte tisztán németajkú faluban leginkább földműveléssel és mezőgazdasággal foglalkoztak.

„Kéz a kézben Budapesttel”

A település második virágkorának kezdete egybeesik Budapest nagyvárossá válásával. Az addigi falut ugyanis a főváros egyesítésével egy időben 1872-ben emelték nagyközségi rangba. Az akkori vezetés célja ezzel nem volt más – az önálló ügyintézésre való törekvés mellett –, mint hogy a Pest környékén letelepedni szándékozók a településre csábítsa. Ezen törekvés gyümölcse azonban csak lassan érett be és majd 5 évtized kellett hozzá.

A fellendüléshez tehát nem a községgé válás adta meg a kezdő löketet, hanem három olyan fejlesztés, amelyek közül kettő az agglomeráció kialakulásához vezető úton is döntő lépésnek bizonyult. Az első ezek közül a mai Budapest-Kelebia vasútvonal megépítése volt, melyen 1882-ben indult meg a közlekedés. E stratégiai fontosságú vasútvonal mellett Haraszti kezdetben csupán egy megállóhelyet kapott, ám a vasút megnyitása után hirtelen lezajló népességnövekedésnek, valamint a megtelepült gyáraknak köszönhetően – az akkor már Dunaharasztnak (1910) hívott községben – 1916-ra vasútállomás is épült, mely már képes volt – az utasforgalom mellett – teheráru fogadására, átrakására is.

A második és talán legfontosabb lépés a község Budapesti tömegközlekedésbe való bekapcsolódása volt az előbb (1882-ben) Budapest Közvágóhíd – Erzsébetfalva – Soroksár útvonalon megépített, majd 1887-ben Dunaharaszti állomással kibővített HÉV-vonal révén. Az így 15,7 km-re bővült vonalszakasz nagymértékben megkönnyítette a telepü-

lésen lakók fővárosba történő ingázása, valamint a teheráruk szállítása mellett a pihenni vágyó budapestiek kiutazását az akkor már üdülő településként is szolgáló községbe. A vonalat 1892-ben tovább építették Ráckeveig, ezáltal még több települést bekapcsolva a személy- és teherszállításba. Az Budapesti Közlekedési Vállalat és a környező települések előrelátását bizonyítja, hogy a közlekedés fejlesztése – legalábbis a tervszinten – nem állt meg. További tervek részét képezték ugyanis egy Dunaharaszti Taksonnyal és később Tassal, valamint egy Dunaharaszti Alsónémedivel összekötő szakasz építése, azonban a tervekből – melyek mai napig létjogosultsággal bírnának – csupán tervek maradtak. A HÉV és a vasútvonal által Budapest vérkeringésére rácsatolt település számára ez is bőven elegendő volt, hogy a fejlődés útjára lépjen, hiszen most már nemcsak egy Pesttől egynapi járásra fekvő, kicsiny mezőgazdasági falucska volt. Az infrastruktúra fejlődésének köszönhetően Dunaharaszti üdülőtelepüléssé vált, melyet egy korabeli – a Ráckevei vonal településeit bemutató, 1930-ban kiadott – füzet így ír le: „A község nagyobbik része villasor, budapesti tisztviselők kertesi családi házaival. Dunaharaszti egyre keresettebb nyaralóhely, amelynek fő vonzereje az itt elhúzódó soroksári Dunaág”. „Két modern strandfürdője a BHÉV állomásának közvetlen közelében van...”⁹⁵ E térséget egyébként egy ideig elkülönülten a mezőgazdasági jellegű és túlnyomó részben svábok lakta Alsó-falutól, Újharasztnak nevezték. A település üdülőhellyé vált és polgárosodott. Kaszinók és különböző egyesületek alakultak. Lakosságának száma 1930-ra felülmúlta mind Ráckeveét, mind pedig Szigetszentmiklósét. Polgári- és tánciskolája révén pedig a térség iskolaközpontjává vált. Jól megfigyelhetők tehát az agglomerálódás korábban leírt folyamatai.

A népesség-növekedés fontos mozgatói – a közlekedés fejlesztése mellett – a településen történt parcellázások voltak, melyet 1900-ban maga a település fölbirtokosa, Földváry Mórné, született báró Laffert Izabella indított. A parcellázásokkal egy időben létrejött a Haraszti Nyaralótelepesek Egyesülete is, melynek feladata az utcák kiépítése, fásítása és fenntartása volt. Az Egyesület egészen 1948-ig fenn állt és nagyban hozzájárult a mai – viszonylag egységes és strukturált – településképp létrehozásához.

A fent említett intézkedéseknek köszönhetően ebben az időszakban ugrásszerűen megnőtt a község népessége. Míg lakosainak száma 1870-ben 1748 volt, addig 1920-ra ez a szám elérte az 5921-

95 Helméczy et al 2000:16.

et, 1941-re pedig a 10.018-at, tehát 71 év leforgása alatt a település lakóinak száma közel hatszorosára nőtt.

Gazdasága a turizmusnak és az ipar kitelepülésének hála, rohamosan fejlődött. Olyan ipari létesítmények létesültek, mint például a mézshomoktéglyár, a Dunaharaszti Faipai és Fakereskedelmi Részvénytársaság, a Vetter-féle bőrgyár, vagy a Hollósy és Társa nád-, gyékény- és fűztermelő gyár üzeme, mely 18 szakmunkásnak és száznál több további munkaerőnek adott közvetlenül, továbbá több mint 200 főnek közvetve munkát. Az iparban dolgozók többsége azonban továbbra is Budapesten dolgozott. Több – a mostani agglomeráció területén lévő – településhez hasonlóan, a mezőgazdaság fontossága háttérbe szorult. Részben az akkori magyar asszimilációs politikának és nyomásgyakorlásnak hatására, részben pedig főváros közelsége miatt (a községbe települő magyar nemzetiségű lakosoknak köszönhetően) a századfordulót követő 40 évben a magukat német anyanyelvűnek vallók aránya a 83,5%-ról 8,4%-ra csökkent. Ennek ellenére községben is működött a Magyarországi Német Népművelési Egyesület, valamint a harmincas évek közepétől a Volksbund megalapításával is próbálkoztak, de a helyi svábok ellenállásába ütközve csupán 1942-ben alakulhatott meg a csupán 32 tagú szervezet.

Dunaharaszti tehát – köszönhetően a főváros-hoz való közelségének, valamint a közlekedést és az infrastruktúrát érintő fejlesztéseknek – nagyon gyors fejlődésnek indult. Ennek nyomán Dunaharaszti a korszak végére a budapesti agglomeráció déli részének vezető településévé vált.

Dunaharaszti az alvóváros

A második világháború nagy pusztítást végzett a településen, mivel 1944 novemberében és decemberében több mint egy hónapig „frontváros volt”. A község 2496 lakóházából 1479 megsérült vagy elpusztult. A következő csapást a település lakosságára az 1956-os földrengés és az azt követő árvíz mérte, mely során 80 ház vált lakhatatlanná. Ám a település fejlődését ezek a katasztrófák csupán ideig-óráig vetették vissza. A fejlett iparral rendelkező üdülővárosból alvóvárossá válás leginkább a szocialista vezetés által folytatott tervszerűtlen területfejlesztéseknek volt köszönhető. Alvóváros alatt olyan települést értek, amely nagyváros – jelen esetben Budapest – vonzáskörzetében található, kevés

munkahellyel rendelkezik, az aktív népességének nagy része a közeli nagyvárosban dolgozik, a különböző fogyasztási-szolgáltatási igényeit is ott elégíti ki. Ennek köszönhetően az alvóvárosokban csupán a lakófunkció dominál, éjszakai népessége pedig a nappali többszöröse.

A háborút követően 1956-ig az egykor magánkézben lévő, virágzó iparral rendelkező településen – az országos tendenciának megfelelően – mindent államosítottak. A kis- és magánkereskedők fokozatosan eltűnnek a településről és helyüket a szövetkezeti boltok vették át. Az infrastruktúra fejlesztésére a háborút követő tíz évben nem költöttek. A községnek gyakorlatilag egy kövezet útja volt, a Fő út, amely törvényhatósági út volt, ezért nem követelt községi karbantartást. Mindent elmond erről az időszakról, hogy a közvilágítási lámpahelyek száma – 1950-1955 db. – kevesebb, mint a háborút megelőző években. Egyedül az intézmények terén látható némi fejlődés. 1951-ben megalakul az első – 20 fősre tervezett – bölcsőde, a Szántó-féle vendéglő „bérbevitelével” pedig kialakítják a mai napig üzemelő Kultúrházat. A magánorvosi rendszerről SZTK körzeti rendszerre történő átállítás keretén belül pedig a Végrehajtó Bizottság központi orvosi rendelőt alakít ki. Az 1957-től 1989-ig tartó Kádár-korszak agglomerációs politikája mély álomba jutatta a települést. Lakosságának száma 1960 és 1980 között 12.474-ről 17.272-re nőtt. A betelepülők és az őslakosok nagy része a fővárosba járt dolgozni és mivel szabadidejük nagy részét szintén a pesti szórakozóhelyeken töltötték, így Dunaharaszti leginkább csak pihenni tértek vissza. Egy a hatvanas években készült tervtanulmányban Budapest regionális bizottsága Dunaharaszti már azon hat alvóváros közé sorolja, melyeket későbbi funkcióik szerint, pusztán e célból szeretnének betelepíteni fővárosba járó munkásokkal. Ezért a településen egy 20 000 fő befogadására alkalmas lakótelep létrehozását javasolták, sőt ennek helyét zárolták is. Bár a tervből végül nem lett semmi, az agglomerációs politikának, valamint Budapest közelségének köszönhetően a hetvenes évekre Dunaharaszti a három legtöbb Pestre bejáró dolgozót adó település egyikévé válik. Jól jellemzi ezt az a számadat is, mely szerint 1980-ban, a Dunaharasztiin élő, összesen 8606 aktív keresőből 5067 személy dolgozott a fővárosban, és csupán 2440 a településen. A község állami besorolása is megváltozott, hivatalosan mezőgazdasági településből olyan agglomerációs településsé vált, ahol mindent az alvóvárosi feladat teljesítésének vetnek alá. Ennek köszönhetően a te-

lepülés vezetése a – zömében fiatal – betelepülők számára nagyszámú olcsó építési telkeket biztosított. Dunaharaszti terebélyesedni kezdett. 1960 és 1979 között összesen 2441 új lakóház épült, közel annyi, mint amennyivel a település 1940-ben összesen rendelkezett. 1976-ban az agglomerációs övezetek alcsoportokra bontásával Dunaharaszti – nagyságrendje, valamint közlekedési csomópont jellege miatt – a Budapesti Agglomeráció VIII-as számú településcsoportjának alközpontjává vált. Igaz, ez a gyakorlatban nem járt különösebb előnyökkel.

A helyben dolgozó lakosság nagy része a helyi termelőszövetkezetben talált munkát. Az ipart ebben a korszakban elsősorban a Budapestről induló főút mentén, a település északi és déli részén letelepülő cégek képviselték. Ilyen volt többek között a MAHART Hajójavító Üzemigazgatóság Dunaharaszti üzeme, ahol 200-240 fő dolgozott, az AUTÓKER vállalat raktárbázisa 153 fős létszámmal, a DMRV Dunaharaszti Üzemfőmérnöksége 200-220 fővel, a TEXGRAF ipari szövetkezet gyár-szerű üzemegysége 180 alkalmazottal, valamint a dunaharaszti központtal rendelkező Dunaharaszti Sütőipari Vállalat, amely fénykorában közel 1000 dolgozót foglalkoztatott.

A településen szolgáltatási és vendéglátó szektor szinte nem, vagy alig volt jelen ebben az időben. A magánkisiparosok száma a rendszerváltásig nem tudta elérni azt a számot, mint a háború előtt. Ez összesen 300 főt jelentett. A boltok kínálatát az egész Kádár-korszakban szegényesség jellemezte. A vendéglátóipar pedig az egész időszakot figyelembe véve kimerült 14-15 db vendéglőben, kocsmában és italboltban. A lakossági szolgáltatás terén az Elektromos Művek kirendeltségén, a Dunaharaszti és Vidéke Takarékszövetkezeten és az 1967-ben nyílt OTP fiókon kívül nem nagyon találunk számottevő szereplőket.

Infrastruktúra terén szintén megfigyelhető volt – az agglomeráció többi alvóvárosában is észrevehető trend –, hogy a gyors terjeszkedést és a hatalmas városnövekedést az infrastruktúra bővülése csak részlegesen tudta követni. Ráadásul, mivel az ehhez szükséges anyagi eszközök felett a járás, illetve a megye rendelkezett, ezért Dunaharaszti ezen a téren is a járási központ Ráckeve és a körzetközponti rangot kapó Szigetszentmiklós mögé szorult. Ennek köszönhetően a rendszerváltás idején meglévő, 123 utcának csupán 6-8%-a volt ellátva szilárd útburkolattal. A település csatornázottságával hasonló volt a helyzet, bár az ivóvíz ellátottság viszonylag jónak mondható

volt, hiszen 1990-re 3262 lakás volt ellátva vezetékes vízzel.

1990-ig bezárólag elmondható, hogy Dunaharasztiin az egy bölcsőde, négy óvoda, három általános iskola mellett egy középfokú oktatási intézmény is létesült. A gimnáziumi oktatás 1962-ben kezdődött. A mai helyére a gimnázium 1969. december 8-án költözött és 1973-ban vette fel Dunaharaszti szülöttének, Baktay Ervin India-kutatónak nevét. Az 1975/76-os tanévtől vízügyi szakközépiskolai osztály indult, az iskola neve ekkor lett Baktay Ervin Gimnázium és Vízügyi Szakközépiskola. A szakmunkások szakközépiskolája levelező tagozat 1973-ban indult. Az 1977/78-as tanévtől a szakképzés tanműhely-épülettel bővült ki.

Közlekedés szempontjából legmeghatározóbb továbbra is a HÉV volt, megelőzve a vonattal történő közlekedést, hiszen előbbieik jóval sűrűbben indultak. A tömegközlekedés leginkább a fővárosba irányult. Helyi autóbuszjáratból csupán két vonal létezett. A település fejlődését kedvezően befolyásoló, jelentős, a térségben közlekedést megkönnyítő beruházások nem történtek ebben az időszakban.

Kulturális élet legfőbb színterévé a József Attila Művelődési Ház vált. A kultúrotthon 1950-ben kezdte meg működését az 1936-ban épült Szántó-féle vendéglőben. Az épületet kezdetben bérelte a községi tanács és a tulaj ott lakhatott, később azonban el is kellett költöznie, hogy az új gondok odaköltözhessen. Az ötvenes években leginkább táncprogramokat, időnként színházi- és filmbemutatókat, politikai gyűléseket tartottak. A hatvanas években – a különböző szakkörök mellett – már nyelvtanfolyamokat és ismeretterjesztő előadásokat is tartottak, valamint itt volt a Szervezett Dolgozók Klubjának székhelye is. Az évtized végén végrehajtott felújításoknak köszönhetően pedig a 70-es években olyan együttesek játszottak a 400 fő befogadására alkalmas nagyteremben, mint a Neoton, vagy a Piramis. A művelődési ház mellett a könyvtár és a Béke Filmszínház nyújtott kikapcsolódási lehetőséget a kultúra kedvelőinek. A Községi könyvtár is ebben az épületben kezdte meg a működését 1954-ben 500 kötettel és 40 olvasóval. Ezek a számok 1977-re elérték a 28 ezret valamint a 2400-at. A 369 fő befogadására alkalmas – napjainkban már nem működő – moziban pedig fénykorában 92 300 fő is megfordult évente.

Bár a dunaharaszti svábokat – köszönhetően a község akkori vezetőinek, akik még az okirat-hamisításoktól sem riadtak vissza, hogy megmentseék őket – nem érintette igazán a világháború utáni

kitelepítési hullám, zaklatásokban és birtokelkobzásokban nekik is bőven volt részük. Ez utóbbiak vezettek ahhoz, hogy megkezdődött a német ajkú lakosság asszimilálódása. Becslések szerint a világháború és a rendszerváltás között 2.500–4000 sváb nemzetiségű lakosa volt a községnek, ennek ellenére saját nemzetiségi képvisellettal nem rendelkeztek, az országos nemzetiségi szövetséggel sem volt semmilyen kapcsolatuk, és az ötvenes évek végétől évente megrendezett nemzetiségi napokat leszámítva hagyományaik sem ápolták egészen a nyolcvanas évek végéig, amikor is az egyre kiterjedtebb és szabadabb németországi és ausztriai kapcsolatrendszereknek köszönhetően egyre többen fordultak vissza a sváb kultúra és hagyomány felé. Az alvóvárosi sajátosságokból fakadó hátrányok a 80-as évekre váltak igazán láthatóvá. Az, hogy a település nem volt több egy Budapest környéki, saját, komolyabb iparral vagy fejlődési perspektívával nem rendelkező községnél, megváltoztatta az addig pozitív mérlegű migrációs tendenciát is. Különösen akkor, amikor a fővárosba bevándorlás ismét szabadabbá vált. Jól követhető ez a lakónépesség számának alakulásában. Amíg 1980-ban 17.272 lakosa volt a községnek, addig 1990-re ez a szám 15.247-re zuhant, megszakítva ezzel egy évszázados növekedési periódust, a település pedig, a Kádár-korszak végére végképp elveszítette vezető szerepét a térségben mesterségesen ipari várossá emelt Szigetszentmiklóssal szemben.

Dunaharaszti a rendszerváltás után

Dunaharaszti fejlődése szempontjából az 1990-es év fordulópontot jelentett. Amellett, hogy a település lakói újra átvehették az irányítást a község felett, befejeződött a Budapest körüli M0-ás körgyűrű M1-es M7-es M5-ös autópályákat, valamint a 6-os, 7-es, 5-ös és 51-es főutakat összekötő déli szektorának megépítése, mely nem csupán a Pest-közeli települések közti átjárást könnyítette meg, hanem a határok nyitottá válásának következtében megnövekedett kamionforgalom is kiterelődött a fővárosból. Ennek révén Dunaharaszti közlekedés földrajzi helyzete alapvetően megváltozott, a község, mely addig csak helyi közlekedési központ volt, az ország egyik közúti közlekedési csomópontjává vált. Azáltal, hogy a település közvetlen közelében több fontos főútvonal található, a korábban már említett „Nyugati kapu” után az M0-ás Dunaharaszti csomópontja vált a második legforgalmasabbá. Ez azonban még egymagában nem jelentett volna ha-

almas fellendülést. Legalább ilyen fontos volt, hogy a lakosság tiltakozásának eleget téve a gyorsforgalmi út forgalmát nem az akkor már meglévő, a településen áthaladó 510-es útra terelték, hanem az 51-es számú főutat „átalakítva” egy külön utat építettek, mely megkerülte községet. Ez a fejlesztés, valamint a város határában földekkel rendelkező termelőszövetkezet felbomlása, területeinek kárpótlási céllal történő felosztása tette lehetővé a későbbiekben a település határában lévő 100 hektáros iparterület létrehozását. Az első nagy multinacionális cég, amely itt megtelepedett a Schwarzmüller Járműgyártó és Kereskedelmi Kft. volt még 1990-ben. A cég később olyan követőkre talált, mint a Coca-Cola, a MAN Kft, vagy a Gebrüder Weiss logisztikai cég. A rendszerváltást követően a községbe települő cégek által befizetett adóból származó bevételek közel megharmincszorosodtak. Az újonnan létrejött iparterületen dolgozók száma 1994-ben 309 fő volt, addig öt év múlva ez a szám elérte a 2054 főt. Az infrastruktúra-fejlesztések is újraindultak. A településen szinte mindenhol elkészült a közvilágítás, megépült a község szennyvíztisztító telepe, elkezdődött a csatornázás és felgyorsult a gázellátást biztosító hálózat kiépítése. A szilárd burkolatú utak hossza 9 év alatt megduplázódott, míg a hírközlő hálózatra bekapcsoltak száma megtízszereződött.

A fent említett pozitív hatások következtében Dunaharaszti lakosainak száma lassan újra növekedni kezdett. Ez elsősorban a betelepülőknél volt köszönhető, hiszen a természetes szaporulat ebben az időszakban már negatív volt. A népesség száma így érte el az 1990-ben mért 15.247 főről 1998-ra a 16.277 főt. Az új iparterületeknek és az egyre bővülő szolgáltató szektornak köszönhetően csökkent az ingázók száma, valamint egyre több Dunaharasztiin foglalkoztatott személy jött más településekről.

A lakosság, valamint a településen létrejövő munkahelyek számának növekedése következtében szükségessé vált a település egészségügyi és szociális intézményeinek bővítése. Az addigi egyetlen gyógyszerár mellé további kettő létesült, valamint újabb, modernebb épületbe költözött a gyermekorvosi rendelő, és a községi orvosi rendelőt is kibővítették. Szociális téren is történtek fejlesztések. Az Öregek Napközi Otthona – 1990-től Területi Gondozási Központ – által biztosított egész napos ellátást 1999-ben már 34 fő látogatta rendszeresen és 145 fő részesült napi étkeztetésben házhozzállítás keretében. Az önkormányzati intézet mellett megjelentek a magánalapításúak is.

A rendszerváltás után a település kulturális élete is fellendülésnek indult. Amellett, hogy a József Attila Művelődési Ház programjaiból eltűntek a pártprogramok, egyre több civil szervezet vette bérbe az épület egyes helyiségeit gyűlések és előadások céljából, majd 1998-ban a könyvtár is elköltözött. Saját, kétszintes épületet kapott a város központjában, könyvtárája pedig annyira megnövekedett, hogy az ország második legnagyobb könyvtárányú községi könyvtára lett. Közvetlen a rendszerváltás után új kulturális épület is csatlakozott a fent említettekhez. A Helytörténeti Emléktárban gyűjtötték össze és állították ki a település történelméhez köthető tárgyakat, iratokat. A civil szféra is megjelent a községben. A 48 különböző civil szervezet között voltak sportegyesületek, alapítványok, nemzetiségi és kulturális alapítványok.

A haraszti svábok életében szintén fordulópontnak bizonyult a rendszerváltás. Megalakult a Német Ifjúsági Hagyományörző Egyesület, melynek berkein belül három tánc csoport is működik és tagjainak száma 1999-re elérte a 130 főt, újjászervezték a Nemzetiségi Asszonykórust, valamint a 17 tagú Dunaharaszti Német Nemzetiségi Baráti Kör Kórust. Ezeket felül újraélesztették a tradicionálisan sváb szokásokat, valamint a német nemzetiségi napokat – Haraszti Sváb Napok név alatt – többnapos rendezvénysorozattá bővítették. Fontos mérföldkő volt továbbá, hogy a helyi svábok 1994-ben megválaszthatták kisebbségi önkormányzatukat is. A község ebben az időszakban tehát kezdett ismét magára találni. Ez a fejlődés nagy részben egy, a térség életére is pozitívan ható infrastrukturális fejlesztésnek volt köszönhető, bebizonyítva ezzel a települések egymás közötti összekötésének, a tranzithálózatokba bekapcsolódásnak, valamint a Budapestről sugarasan kiinduló autópályák és autóutak egymással történő összekötésének fontosságát. A kulturális élet felpozícióba kerülése, a szociális és egészségügyi hálózat fejlesztése pedig szintén hozzájárult ahhoz, hogy a település vonzóvá váljon az főváros közelébe letelepülni vágyóknak.

Dunaharaszti az ezredforduló után és napjainkban

Dunaharaszti 2000-ben nyerte el a városi rangot. Lakosainak száma a 2000-es években tovább növekedett. 2013-es adatok szerint a város lakosságának a száma 20.396, a lakásoké pedig 7955 volt. Ezzel Dunaharaszti az agglomeráció 11. leg-

népesebb települése, és a lakások számában is csupán 9 település előzi meg a rangsorban. Ugyanakkor, ha település területének nagyságát nézzük, kiderül, hogy ebben a viszonylatban csupán a 24. legnagyobb. Ezek az adatok bizonyítják egyrészt, hogy a település az utóbbi két évtizedben mennyire vonzóvá vált, valamint azt is, hogy a folyamatos fejlesztéseknek köszönhetően a városba költöző családokat meg is képes tartani. Ugyanakkor a számok felhívják a figyelmet arra is, hogy a település egyre inkább közelít befogadóképessége felső határához, hiszen az 1870 óta eltelt időszakban a településen élő lakosság száma több mint tízszeresére nőtt. A népességnövekedés köszönhető – többek között – annak, hogy leginkább Budapestről, de a távolabbi településekről is sok, főként kisgyermekes család (kb. évi 3-400 fő) választotta lakhelyéül a települést fővárosához való közelsége, a fejlett infrastruktúra és a nyugodt, kisvárosias hangulata miatt. A 2011-es népszámlálás adatai szerint a város lakosságának 82,6%-a tartotta magát magyar, 5,5%-a német, 1,2%-a cigány, 0,2%-a bolgár nemzetiséghez tartozónak. Mind a három említett kisebbség rendelkezik kisebbségi önkormányzattal a településen.

A város területe jelenleg 2917 hektár. A történelmi városmag a jelenlegi Óváros a Duna vonalában kialakult Fő út mentén terül el. A népesség növekedésével kelet felé két másik – főként lakóövezetként funkcionáló – terület kapcsolódik hozzá: a Ligetváros és a Kertváros. Pest felé a jelenlegi 510-es főút mentén kapcsolódik az Óvároshoz az Újhegyi-dűlő, mely már üdülőterület funkcióval lett kikapcsolódási terület. Ez a terület jelenleg a város központi részétől elzárt, elkülönülő rész, hiszen a M0-s körgyűrű elvágja a városközponttól. A város rekreációs zónáinak legjelentősebb területe a Szigetek városrész, mely a Fő útról a szigeti lejárón keresztül érhető el a városközpont felől, és a Duna–Tisza Csatorna és a Ráckevei (Soroksári) Duna holtágai szeparálják. A legfiatalabb, de területét tekintve a legnagyobb – csak részben belterületbe eső – üdülőterület a Tavak városrész. A régió és Dunaharaszti kereskedelmi, ipari és logisztikai ágazatának fellendülésével kapcsolódtak keletről és délről a városrészhez az Iparterületek, melyek főként volt mezőgazdasági területekből lettek kikapcsolódási területként nem besorolt területek külterületek, és főként mezőgazdasági területek, erdők, szántók és közlekedési útvonalak tartoznak ide.

1. ábra Dunaharaszti városrészei

Forrás: Dunaharaszti Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2009.

Dunaharaszti ezen felül egy több mint félezer négyzetkilométeres – a Kis-Duna és az 50-es főközlekedési út közti – kistérség központja. Ebbe a kistérségbe tartozik többek között Taksony, Alsónémedi és Dunavarsány. Gazdaságára továbbra is az ipar térhódítása jellemző. Ez a tény, valamint az, hogy a városvezetés az utóbbi években célul tűzte ki a turizmus fellendítését, a mezőgazdaság jelentős visszaeséséhez vezetett. A budapesti agglomeráció déli térségébe az elmúlt két évtizedben egyre több – főleg külföldi tőkéből épülő – gyűjtő-elosztó raktárbázis, logisztikai és kereskedelmi központ alakult ki. Ez alól Dunaharaszti sem kivétel. A város iparterületein – a gyártó üzemek mellett – számos logisztikai cég raktárbázisa található, és idetelepültek az olyan bolthálózatok is, mint a TESCO vagy az ALDI. A településen regisztrált vállalkozások száma megközelíti a 2500-at és az idetelepült cégek közül számos multinacionális cég neveit is megtalálhatjuk.

A városban a munkavállalási lehetőségek száma oly mértékben megnőtt, hogy egyszerre tudja a helyi lakosság és a környező települések igényét ellátni. A bejáró ingázásra vonatkozó felmérés szerint a legtöbben Budapestről érkeznek, de olyan – távoli – településekről is érkeznek a városba dolgozni, mint Gyál vagy Dabas. Az infrastruktúra kiépítettsége a

térségi átlagnál jóval magasabb. A villany-, víz-, gáz- és telefonhálózat teljesen kiépült. A csatornázottság 2006-os adatok szerint 80 százalékos, ami közel 5600 ingatlan bekötését jelenti 97 km hosszan, a szilárd burkolatú belterületi utcák aránya pedig jelenleg 95%-os. Térségi szerepe szempontjából döntő fontossággal bír, hogy naponta közel 200 vonat-, autóbusz- és HÉV-járatpár köti össze a fővárossal és vonzáskörzete többi településével. Valamint a városban helyi buszjárat is üzemel több vonalon. A fővárossal való összeköttetést elősegítendő, 2009-ben nagy befogadású P+R parkoló készült a Dunaharaszti felső HÉV-megálló szomszédságában. A város piaca, mely egyike a legnagyobbaknak a megyében, minden héten kétszer (szerdán és szombaton) megtelik a környékről érkező árusokkal és vásárlókkal. Öt bankja térségi szerepkörrel is működik. Élelmiszer-nagyáruházai és egyéb szaküzletei 10-15 kilométeres körzetben bírnak térségi vonzeróval. Ezek közül meg kell említeni az ipari területen az elmúlt évtized végén épült Tesco hipermarketet, valamint az Aldi és Lidl szupermarketeket. A multik letelepülése azonban szerencsére nem viselte meg a kisebb üzleteket. A mai napig nyílnak a város különböző részein a kisebb üzlethelyiségek, de leginkább a Fő út mentén, a legkülönbözőbb szolgáltatásokat nyújtva a helybeliek számára. A településen egy

bölcsőde, négy óvoda, három általános iskola és egy gimnázium működik. Az óvodás gyermekek száma 830, az általános iskolásoké pedig 1400 körül mozog. A 2008–09-es tanévtől nem indult vízügyi képzés, 2011 júniusával pedig visszaállt a tisztán gimnáziumi profil. A gimnáziumban tanulók létszáma 2009-es adatok szerint 422 fő volt. Dunaharaszti továbbá Alapfokú Művészetoktatási Intézmény (zeneiskola) is működik 233 diákkal. Itt meg kell jegyezni, hogy bár az iskolákat és óvodákat folyamatosan bővítik, főként az óvodai és bölcsődei férőhelyek száma hagy még azonban rengeteg kívánni valót maga után. Dunaharaszti egyik legnagyobb problémája jelen pillanatban az egészségügyi ellátás igen gyenge intézményi színvonala. A városban egy gyermekorvosi és kettő felnőttorvosi rendelő van, ahol a tb. által finanszírozott kezeléseket végzik. Három gyermek-, valamint 10 háziorvos praktizál, ehhez jön még hozzá a védőnői szolgálat. A rendelők állapota és kapacitása elég szomorú képet mutat. Már a Dunaharasztinál jóval kisebb Dunavarsányban is nagyobb egészségház üzemel, jóval fejlettebb laborral. Az orvosi ügyeletnek a rendelkezésre álló egy darab gépjárművével pedig nemcsak Dunaharaszti, hanem Taksony területét is le kell fednie. A városban működik továbbá négy gyógyszertár, valamint számos magánrendelő.

A városban több mint harminc különböző célú egyesület és alapítvány működik. A sportegyesületek és szakosztályok száma pedig húszon felül van. Ezek közül a legnagyobb taglétszámmal a DMTK futballcsapata működik, amely jelenleg az NB 3-ban szerepel. A településen rengeteg vallási felekezet megtalálható. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a városban 9 templom, illetve imaterem van. A legnagyobb létszámmal a 2011-es népszámlás adatai szerint a római katolikusok rendelkeznek (31,7%). Ez főként a hívő lakosok hagyományosan sváb felmenőinek vallási hovatartozásával magyarázható. Kulturális élete is egyre sokszínűbb. A helyi szervezetek közül a Polgári Kör, a József Attila Művelődési Ház, a Zeneiskola, a kisebbségi önkormányzatok és az egyházak hagyományosan kulturális és nemzeti napokat rendeznek. Rendszeresen a művészeti kiállítások, zenei rendezvények, szellemi fórumok, irodalmi összejövetelek, melyeknek a művelődési házon és Szent István templomon kívül leginkább a gimnázium épülete, a nemrégiben felújított Laffertkúria ad otthont. A helyi svábok identitásának további erősödése is megfigyelhető. Köszönhető ez a város vezetésében is részt vevő helyi vállalkozók egy szűk körének, akik 2007-ben létrehozták a Német

Nemzetiségi Tájékoztató, ahol minden évben számos, a svábság hagyományait ápoló kulturális eseményt rendeznek. Ezen felül a sváb ének- és tánc csoportok egyre több nemzetközi meghívásnak tesznek eleget, valamint egyre több külföldi csoport érkezik bemutatásokat tartani a településen. 2013-ban pedig húsz éves jubileumát ünnepelte a németországi Altdorffal kötött testvérvárosi kapcsolat is. A fentieket összegezve elmondható tehát, hogy Dunaharaszti ismételten jó úton halad afelé, hogy újra elnyerje a második világháború előtti fényét és egy nagyméretű alvóvárosból az agglomeráció meghatározó településévé nője ki magát. Jól mutatják ezt a bevándorlási adatok is, melyek szerint a Budapestről kivándorlók nagy előszeretettel választják lakóhelyüknek a várost, hiszen friss kimutatások szerint a Budapestről 2001 és 2011 között elvándorló 264.967 fő közül 6492 fő választotta Dunaharaszti, és ezzel az agglomerációban a 10. legkedveltebb települése lett a fővárosból kiköltözőknek. A város pedig a fejlett infrastruktúrájának, a rendezett környezetnek, a nyugodt kisvárosi jellegnek, pezsgő kulturális életének, valamint Budapest közelségének köszönhetően sikeresen meg is tudja tartani újdonsült lakóit.

Összegzés

Magyarországon a szuburbanizáció folyamata leginkább a budapesti agglomeráció esetében vált látványossá és térformálónak. Tanulmányom első felében ennek a folyamatnak a történetiségét vizsgáltam, megemlítve azokat a főbb momentumokat, amelyek mind a mai napig nagy hatással vannak az agglomeráció településeire, köztük Dunaharaszti is. Az 1872-es egyesítést követően egyre jelentősebbé váló főváros mindig újabb és újabb kihívásokat támasztott az öt körülvevő településekkel, illetve településhálózattal szemben. Jól megfigyelhető, hogy kezdetben az ipar és a polgárosodás hatására Budapest határain kívülre szorult az élelmiszertermelés. Ebben az időszakban a legtöbb agglomerációs település arra rendezkedett be, hogy a fővárost élelemmel lássa el. Következő lépcsőfokként jelent meg a turizmus. A munkában megfáradt nagyvárosi emberek egyre inkább választották a környező településeket szabadidejük eltöltésére. Ez a folyamat főként azokat a településeket érintette kedvezően, ahol a természeti adottságok (vízfelületek vagy dombságok) megvoltak. Az agglomerációs folyamatokat felgyorsították az olyan mobilitást elősegítő és a települések közötti összeköttetést biztosító

beruházások, mint a vasútépítés és a főváros közeli települések bekapcsolása a budapesti közlekedési hálózatba (HÉV).

Az agglomeráció eliparosodását Nagy-Budapest létrejötte akadályozta meg. A szocialista rendszer egy főváros-centrikus országot képzelt el, mind politikai, mind gazdasági téren. E törekvésnek leginkább a budapesti agglomerációban található települések látták kárát. A főváros nem tudta felszívni a hatalmas ipara által a térségbe vonzott munkaerőt, ezért a környező falvakat, községeket és városokat nevezték ki egyfajta „munkásszállónak”, ahova az ember csupán aludni tér vissza, idejét és pénzét pedig a fővárosban költi el. Így az akkori döntéshozók – egy-két szerencsésebb települést leszámítva – nagyobb fejlesztéseknek sem látták értelmét a térségben. Változást ezen a téren a rendszerváltás hozott, amikor is a települések visszakapták a jogot, hogy a fejlesztésekre felhasználható javak felett ismét saját maguk rendelkezzenek. A Budapestet elkerülő tranzitútvonal megépítése szintén kedvezően hatott a főváros közvetlen közelében lévő településekre, azok bekapcsolása a nemzetközi úthálózatba megteremtette a lehetőségét az iparterületek létrehozásának. Azonban azáltal, hogy egyre több ember és ipari termelő egység költözött ki az agglomerációba, újabb gondok jelentek meg – többek között a zöldterületek fogyása, melyeket az utóbbi években törvényi rendelkezésekkel próbálnak szabályozni. Az agglomerációnak ez a tény, valamint a közlekedés további fejlesztése, a települések vertikális összekapcsolása jelenti a közeljövő nagy kihívásait.

A tanulmány második felében a fentebb említett, az agglomerációban végbemenő folyamatok Dunaharasztra kifejtett hatását próbáltam bemutatni. Szemléltetni szerettem volna, hogy a főváros közelsége mikor és milyen hatással volt a településre. Megfigyelhető ugyanis, hogy a város életére nem mindig volt pozitív hatással a főváros közelsége. A 19. század vége felé, amikor Budapest egyesítést követően megindultak az agglomerációt is érintő vasúti fejlesztések, Dunaharaszti is fejlődésnek indult. Az akkor még saját önkormányzatisággal rendelkező mezőgazdasági faluban üdülőtelepek jöttek létre és a főváros közelségének köszönhető népesség-növekedés hatására megindultak a parcellázások és az infrastrukturális fejlesztések is. A fejlesztések hatására tehát település lakosságának száma a századfordulóhoz képest megnégyszereződött, és az egykori mezőgazdasági kistelepülésből iparral rendelkező nagyközségé vált. A világháború után a felülről irányított településvezetés alvóvárossá alakította az addig

dinamikusan fejlődő Dunaharaszti. A Budapesten dolgozó munkások szálláshelyének szánt településen az infrastruktúra és a helyi ipar fejlesztése nem követte betelepítések ütemét, ennek eredményeképpen a 1980-as évekre a település népességnövelő ereje meggyengült. Így történhetett meg az, hogy 1949 és 1990 között a település lakosságának száma csupán másfélszer lett nagyobb úgy, hogy 1980 és 1990 között egy közel 12 százalékos csökkenés is megfigyelhető volt. Ennek a folyamatnak vetett véget a rendszerváltás – melynek hatására a település újból saját kezébe vehette sorsának irányítását –, valamint az M0-ás körgyűrű megépítése. A fővárosban növekvő telek- és ingatlanárak önmagukban nem jelenthették azt, hogy a Budapestről kiköltözők Dunaharaszti választják későbbi lakhelyüknek. Legalább olyan fontos tényező a lakhelyválasztásnál a települést jellemző fejlett ipar és infrastruktúra, melynek létrejöttére nagy hatással volt az önkormányzatiság és a fent említett gyorsforgalmi út megépítése. A 2000-ben városi rangot kapó település a rendszerváltást követően tehát ismét fejlődésnek indult mind gazdasági, mind pedig kulturális téren. 23 év alatt lakóinak száma közel annyi fővel nőtt, mint 1949 és 1990 közötti 41 év alatt összesen, és bár az agglomerációhoz hasonlóan Dunaharaszti is kezdi lassan kinőni magát, a település városfejlesztési stratégiája továbbra is egy vonzó településkép kialakítását tűzte ki célul. Ebben a főszerepet a szabadidő helyben történő tartalmas eltöltése és a már meglévő infrastruktúra további fejlesztése mellett a környező településekkel kialakítandó szorosabb együttműködés kapta. Megállapítható továbbá az a tény, hogy Budapest közelsége nem minden esetben fejt ki pozitív hatást a környező településekre. A főváros és az agglomeráció fejlődése nagyban függ a Budapest határain átvívelő, de demokratikus elveken működő együttműködéstől, valamint az agglomerációban található települések közötti kapcsolatot biztosító közlekedés fejlesztésétől. Az agglomeráció kialakulásának kezdeti időszakig visszatekintve megállapítható továbbá az, hogy Dunaharaszti is csupán azokban az időszakokban tudott fejlődést felmutatni, mikor ezek a feltételek adóttak voltak.

Absztrakt

A budapesti agglomeráció nem csupán Magyarország, hanem Közép-Európa egyik gazdasági és kulturális téren is meghatározó régiója. A fővároson kívül további 80 települést is magában foglaló

településhálózat kialakulásához azonban hosszú út vezetett, mely nem minden esetben volt konfliktusmentes. Kezdetben a települések kölcsönösen kihasználták egymás kedvező adottságait és az újonnan születő metropolisz köré egy természetes úton létrejövő agglomeráció kezdett körvonalazódni. Ezt a folyamatot a szocializmus felülről irányított településfejlesztése akasztotta meg egészen a rendszerváltásig, amikor a fővárost és környékét érintő közlekedés-fejlesztéseknek és az önkormányzatok újraalakulásának köszönhetően ismét magukra találtak az agglomeráció települései. Tanulmányom célja bemutatni, hogy a fent említett folyamatok miként hatottak Dunaharasztra, hogyan alakították át szerkezetét, továbbá igazolni szeretném azon feltevésemet, hogy a főváros közelsége nem minden esetben (illetve időszakban) volt pozitív hatással az agglomeráció egyes településeire, ehhez további feltevételek teljesülése is szükségesnek bizonyult.

Abstract

The agglomeration of Budapest is an important economic and cultural region not only for Hungary, but also for Central Europe. Besides the capital include another 80 villages metro area, whose foundation was a long and not always conflict-free way. At the beginning of the individual towns have mutually exploited their good circumstances, and so nice and slow a natural agglomeration has formed around the newly formed city. This naturalistic development was slowed down in the course of socialist development steered the country until the fall of the communist regime, from which, thanks to the development of communities and the infrastructure of the capital, agglomeration is re-awakened. The aim of my work is to show how the above-mentioned processes on the site took Dunaharaszti influence and structural changes took place. I would also like to show that the close location of the villages to the capital were not positive for the individual towns of the agglomeration anytime. Other requirements had to be met for it.

Felhasznált irodalom

- Andorka Rudolf 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Babbie, Earl 2008 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Beluszky Pál 2007 *Közép-Magyarország*. Pécs–Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- Helméczy Mátyás et al 2000 *Dunaharaszti története I.*, Dunaharaszti, Dunaharaszti Helytörténeti emléktár, 260 p.
- Helméczy Mátyás et al 2000 *Dunaharaszti története II.*, Dunaharaszti, Dunaharaszti Helytörténeti emléktár, 286 p.
- Helméczy Mátyás et al 2001 *Dunaharaszti története III.*, Dunaharaszti, Dunaharaszti Helytörténeti emléktár, 400 p.
- Farkas Péter 2006 *Egymásba kapaszkodva*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Giddens, Anthony 2008 *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Általános információk a Budapesti Agglomeráció Területrendezési Tervéről <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/budapesti-agglomeracio/a-budapesti-agglomeracio-teruletrendezesi-terve> Letöltés ideje: 2013. szeptember 22.
- A Budapesti Agglomeráció Területrendezési Tervéről szóló 2005. évi LXIV. törvény 2011. évi módosítása <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/budapesti-agglomeracio/a-budapesti-agglomeracio-teruletrendezesi-terverol-szolo-200> Letöltés ideje: 2013. szeptember 02.
- Pergler Éva 2006 *A Budapesti Agglomeráció*. Kézirat, Budapest. http://store1.digitalcity.eu.com/store/clients/release/AAAABJFV/doc/bp_agglo_2007.12.18-11.27.33.pdf Letöltés ideje: 2013. november 02.
- Tóth Géza – Schuchmann Péter 2010 *A Budapesti agglomeráció területi kiterjedésének vizsgálata 2010* http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2010/05/toth_schuchmann.pdf Letöltés ideje: 2013. szeptember 02.
- Dunaharaszti város honlapja*. www.dunaharaszti.hu Letöltés ideje: 2013. szeptember 02.
- Dunaharaszti Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2009*. <http://www.dunaharaszti.hu/dokumentumok/dhivs200905.pdf> Letöltés ideje: 2013. szeptember 22.

Kézikönyv a Budapesti Agglomeráció Területrendezési Tervéről szóló törvény alkalmazásához (2011) <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/budapesti-agglomeracio/kezikonyv-a-budapesti-agglomeracio-teruletrendezesi-terverol> Letöltés ideje: 2013. szeptember 22.

KSH: Magyarország közigazgatási helynévkönyve 2013. január 1. http://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2013.pdf Letöltés ideje: 2013. szeptember 02.

Közlemények a budapesti agglomerációról 16. A településszerkezet és a népesség változása 2001 és 2011 között – a népszámlálási adatok tükrében. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/bptelepuleszerk.pdf> Letöltés ideje: 2013. szeptember 02.

KSH Helynévtár, Dunaharaszti http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=09584 Letöltés ideje: 2013. szeptember 02.

Laki Ildikó 2013 *Társadalmi fenntarthatóság Budapesten.* http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=455 Letöltés ideje: 2013. október 02.

Tubákos Zsuzsanna 2010 *Dunaharaszti város közoktatási esélyegyenlőségi programja.* <http://www.dunaharaszti.hu/galeria/file/honlapra.pdf> Letöltés ideje: 2013. szeptember 02.

ELLENSZÉLLENBEN – A NŐI EVEZÉS ÉS VERSENYZÉS KEZDETEI

Bevezetés

Az evezés a kezdetektől szerepel az újkori olimpiák műsorán, már 1893-ban rendeztek férfiak számára Európa-bajnokságot. A „gyengébb nem” képviselői ezzel ellentétben sokáig voltak hátrányos helyzetben a hazai és nemzetközi szinten. Az első női bajnokságot 1943-ban „írta ki” a Magyar Evezős Szövetség, 1954-ben volt első ízben női Európa-bajnokság, 1974-ben az első világbajnokság, és csak az 1976-os olimpia óta vannak női evezős-versenyszámok is a programban. Tanulmányom célja, egyrészt a női evezés elterjedésének történeti bemutatása, másrészt a kezdeti nehézségek feltárása a korabeli dokumentumok és sajtó, valamint „szemtanúk” segítségével.

Módszerek

Vizsgálatom során a Magyar Evezős Szövetség sporttörténeti gyűjteményében levő, selejtezés elől megmentett Götz Gusztáv hagyaték köteteit használtam fel tartalomlemezésre. Götz Gusztáv (1900–1970) – evezős Európa-bajnok, később mesteredző, nemzetközi versenybíró, a MESZ alelnöke – bámulatos gondossággal gyűjtötte össze a nemzetközi és hazai evezős szakirodalmat; folyó évenként kötetbe fűzte az adott év hazai és nemzetközi versenyének eredményeit; ide ragasztotta be a magyar, német, angol, francia, orosz, olasz napilapokban, sportlapokban megjelent cikkeket, az edzésprogramokat, edzésnapló részleteket. Külön „köteteket” szentelt a női evezés történetének, valamint a női Európa-bajnokságok bemutatásának. Igazi „különlegességek” a versenyekről adott beszámolók, feljegyzések, a csapatkijelölésre, a kalóriapénzek elosztására történő javaslatok, a beragasztott vonatjegyek, evezős bankettekre szóló meghívók, menükártyák, és nem utolsósorban a rengeteg fénykép.

Míg egy korábbi tanulmányomban a női Európa-bajnokságokhoz kapcsolódó Népsport, Képes Sport, illetve Magyar Ifjúság cikkek kvalitatív szempontú analízisével a női sport megjelenítését vettem szemügyre (Alliquander 2013), addig a mostani írásom a történeti, szakmai, és sportegészségügyi

1. kép A Götz Gusztáv hagyaték kötetének és dokumentumainak egy része

vonatkozásokra fókuszál. Nem csak a kötetekben olvasható FISA (Fédération Internationale des Sociétés d’Aviron – Nemzetközi Evezős Szövetség) kongresszusi anyagokból, egyes nemzeti szövetségek állásfoglalásairól írt beszámolókból, evezőstörténeti és sportorvosi cikkekből tudtam következtetni a női evezés lassú elterjedésének okaira, hanem a „szemtanúktól” is sok ismeretre tettem szert. Ki kell emelnem közülük az idén 103. születésnapját ünneplő, jó egészségnek örvendő „Juventus Első Magyar Hölgyevezős Club” egyik alapítóanyját, Zarándy Aladárné Czögler Klárát, de rendszeresen van módom találkozni az 50-es, 60-as, 70-es évek nagy bajnokaival, leggyakrabban Domonkos Annával,⁹⁶ Bán Ágnessel,⁹⁷ Rakitay Zsuzsával.⁹⁸

96 dr. Domonkos Anna, háromszoros Európa bajnoki bronzérmes, háromszoros EB negyedik helyezett, sokszoros magyar bajnok, később Magyar Evezős Szövetség főtitkára, jelenleg a Magyar Evezős Szövetség Hagyományörző Bizottságának tagja, valamint a Danubius Nemzeti Hajós Egylet általános alelnöke.

97 Bán Ágnes, háromszoros EB negyedik helyezett, sokszoros magyar bajnok, jelenleg a Danubius Nemzeti Hajós Egylet edzője.

98 Rakitay Zsuzsa, kétszeres EB bronzérmes, kétszeres EB negyedik helyezett, sokszoros magyar bajnok, jelenleg a Magyar Evezős Szövetség Hagyományörző Bizottságának tagja.

Az evezős sport meghonosítása

Gróf Széchenyi István 1823. évi angliai útján ismerkedett meg a sportjellegű evezéssel, és annyira megszerette, hogy 1826-ban már Angliából hozott magának hajót, amivel komoly evezős túrákat tett. Széchenyi, az angol evezősklubok mintájára, 1841-ben megalapította az első Hajós Egyletet, más néven a Csolnakedát. Ő rendezte az első magyarországi evezősversenyt is 1842-ben a tulajdonában lévő hajókkal. Széchenyi István és társai néhány éven át „*még állandóan evezgettek, még hölgyek csónakoztatásával is szórakoztak*”, és kisebb-nagyobb kirándulásokat tettek (Kertész 1937). Az 1840-es évek második felétől a politika és a függetlenségért vívott küzdelem kötötte le az alkotó erőket, a szabadságharc leverését követő önkényuralmi időszak pedig egy időre ellehetetlenítette a civil kezdeményezéseket.

Az 1860-as évek elején kezdenek sorra alakulni az evezősegyletek: a főváros után Pozsony, Győr, Szeged, Temesvár, Arad a legjelesebb evezősbázisok. 1861-ben megalakul a Budapesti Hajós Egylet, az egy évvel korábban elhunyt Széchenyi István emlékére. A fővárosi Nemzeti Hajós Egylet igazgatója, Fülepp Kálmán, valamint a Győri Csónakázó Egylet titkára, Miháلكovics Tivadar elévülhetetlen érdeme, hogy előkészítették a Magyar Evezős Egylet Országos Szövetsége megalakítását, amely első közgyűlését tizenegy klub részvételével 1893-ban tartotta (Domonkos 2004).

A női evezés kezdetei

Sok víz lefolyt a Dunán/Tiszán, azóta, hogy a hosszú szoknyás, matróruháas női „flották” megjelentek a vízén. Az 1894. júliusi szegedi regattán már női kormányos négyesre is kiírtak versenyt, amelyre a Temesvári Csónakázó Egylet és a Torontál Korcsolyázó és Hajós Egylet is nevezett egy-egy csapatot. Miután a temesváriak nevezésüket visszavonták, a győzelmet a Vattay Margit, Miháلكovics Erzs, Zsiros Éva, Rónay Olga összeállítású négyes szerezte meg, kormányosuk Rónay Jenő főispán volt. A nagybecskerekiek egy másik négyessel is végigvezették a pályát, amelyben az előbb említett csapat tagjainak édesanyjai ültek. Valójában ezeket a futamokat inkább közönségcsalogatónak szánták a verseny szervezői, hogy „elálljon mindenkinek a szemé-szája” (Keresztes 1943).

Hogy ez idő tájt milyen volt a nők és a sport kapcsolata, érdemes felidézni egy 1885-ből származó német tudósítást: „*A Hamburgban első ízben megrendezett női úszóversenyt a rendőrség hosszú megfontolás után akként engedélyezte, hogy a nők bő, ráncos ruhában indulhatnak. Hátúszás és férfiak jelenléte tilos. A kirendelt férfizenekar csak függöny mögött játszhat*”.⁹⁹

Az első világháború előtt inkább a társaságbeli sportokat (tenisz, golf) fogadták el a nők részére. Az 1920-as években kezdett a nők sportja teret hódítani, különösen az úszás, a kézilabda, a jégkorcsolya, a vívás, az asztalitenisz. Ezekben a sportágakban női bajnokságokat is rendeztek már Európa-szerte. Női vonalon, az úgynevezett stílusevezés fejlődik (különösen Németországban), kimondottan esztétikai és mozdulatművész kiképzéssel. Az 1930-as évek elején már gyakran lehetett találkozni a Római-part mentén „merész elhatározású” amazonokkal, vadevezősökkel, akik lélekvesztőjükkel sikálva¹⁰⁰ rótták a kilométereket.¹⁰¹ Nem sokkal később már szervezett, klubszerű formában gyakorolhattak a Jánosházy Evezős Iskola (Jánosházy EI) tanítványai kezdetben egy, majd két öreg klinker nyolcasban.¹⁰² Eleinte az Újpesti Evezős Egylet Evezős Osztálya stégéről, az újpesti rakpartról történt a vízre szállás, persze csak szigorúan a délelőtti órákban, amikor nem zavarták a férfiakat. Később a Neptun Budapesti Evezős Egylet margitszigeti csónakházát vették igénybe. Itt a teniszpályák miatt, amúgy is előfordultak evezősök teniszezni vágyó hölgy hozzátartozói, így volt női öltöző is. Végül a Rendőrtiszti Atlétikai Club Evezős Osztálya mellett, az IBUSZ sporttelepén (az Óbudai rakparton, a Tímár utcánál) béreltek egy-két kabint, és itt alakították ki vízi-bázisukat, itt tárolták hajóikat.

99 Götz Gusztáv *Női evezés, E.B. 10 éve* című „kötetéből” egy *Ruder Sport* írás beragasztásából származik ez az idézet, melyről annyit lehet tudni, hogy 1964-ben jelent meg, a pontos dátum a kivágás miatt lemaradt.

100 Sikálás, amikor áthúzás után (csapás), előre gurulás közben az evezőslapát hozzáér a vízhez.

101 Ilyen vadevezősről szól Gaál Béla 1933-as *Vica a vadevezős* című filmje.

102 A versenyhajók könnyűek és keskenyek, a gig-hajók ellenben nehezek és szélesek, ezáltal sokkal stabilabbak a vízén, így jól használhatók kezdő evezősök sokoldalú képzéséhez. A gig-hajó egy fajtája a klinker borítású; ez részben egymásra illeszkedő falemezekből áll.

2. kép 1932. A Nagyregattán győztes női csapat Jánosházy János trénerrel (a kép jobb oldalának legszélén, félig takarásban áll Czögler Klára)

Az első magyar hölgyevezős klub megalapítása 1935. március 27.-én tartották a „Juventus Első Magyar Hölgyevezős Club”, alakuló közgyűlését.¹⁰³ A korabeli sajtó így számol be az eseményekről:¹⁰⁴

„Az ország legszebb közgyűlését rendezték az Országos Testnevelési Tanács termében. Csupa mosolygás, csupa jókedv, mintha érettségi vizsga izgalma előtt álló fiatalság jött volna össze, az egész teremben lányok és asszonyok sokasága. Az elnöki emelvényen is szokatlan kép: fiatal lányok között ül, Dr. Kelemen Kornél az OTT elnöke. Arcán a megelégedés látható jeleivel, minden mozdulata, minden szava biztatás. Büszkének látszik, hogy az első aktív evezős női club hivatalosan is megalakul. Dr. Jánosi Erzsébet már megrázza a csengőt, elhalkul a sok csevegés, és elindul útjára az első magyar női egyesület. Csupa ígéret, két nyolcas, egy négyes, komplett csapat, ha pénz lesz, clubház is lesz, versenyezni akarunk, és így tovább. Csak úgy röpködnek a tervek, melynek arányában pirulnak el a hallgatók, mert már ott látják magukat a célban, győzteseknek. Hosszú évek kitartó munkájának eredménye ez a mai megalakulás, a női versenyevezős sport megteremtése. A tisztikar választására kerül sor: igazgató, dr. Jánosi Erzsébet; alelnök, Czögler Klára; titkár, Ábrahám Panni.¹⁰⁵ Ezután dr. Kelemen Kornél köszöntötte az egyesületet. Ez a beszéd nem a szokásos sablon volt, hanem sokkal több. Egy sportban meg-

103 Az alakuló közgyűlést megörökítő kép hátoldalán található ez a dátum, más dokumentumok ettől eltérő időpontról számolnak be.

104 A *Vízisport* című lapból (1935) származik az idézet, a pontos szám a cikk-kivágás miatt lemaradt.

105 Más dokumentumok, képfeliratok szerint: igazgató Dr. Jánosi Erzsébet, általános elnök, Czögler Klára, alelnök: Ábrahám Panni.

edzett férfi szerető atyai szavai, és elismerése az első női sportalაკulat minden egyes tagjának”.

A „Juventus” Első Magyar Hölgyevezős Club, a sportág aranykorszakában alakult. A Nemzetközi Evezős Szövetség által, az Európa-bajnokságon legeredményesebb nemzet számára alapított Glandaz-díjat négyszer is elnyerték a magyar evezősök. Az idén 103.-ik (!) születésnapját ünneplő egykori klubalapító, Zarándy Aladárné Czögler Klára elmondása szerint, nem a sportág sikerei miatt kezdtek evezni a későbbi „Juventusos” lányok, hanem az edzéseket, „gyakorlásokat” irányító Jánosházy János építész-mérnök, a Műegyetemi Evezős Club tagjának hívó szavára. Ráadásul a rendszeres kasztlítás,¹⁰⁶ egyben felmentést adott a felső-iskolákban is kötelező gerendagyakorlatok és kézenállások alól.

A klub színeiben (fehér pamut trikó, hátán nagy piros kör, benne piros J betűvel, kis fehér sapkával) versenyen kívül is gyakran megjelentek: az 1934-es Szent István Ünnepe alkalmából rendezett virágdíszes csónakfelvonuláson is feltűnnek.¹⁰⁷ Az *Elnök-kisasszony* (1935), és a *Tisztelet a kivételnek* (1936) című magyar filmekben is sokáig látható evezésük. Egyidejűleg Szegeden, Szentesen és Szolnokon is megindult a női evezés, és a magyar női evezősport, dacára a mostoha elbírálásnak, határozott fejlődésnek indult.

A dunai ismeretségekből gyakran házasságok is kötődtek. Jánosházy János egykori tanítványát, Ábrahám Pannit vette feleségül, míg Zarándy Aladár Czögler Klárát. Klári néni első gyermeke születésekor, 1940-ben lemondott elnöki tisztségéről, és azt Somkúti Ilona vette át.

1943-ban még beszámol a korabeli sajtó¹⁰⁸ a Juventus Hölgyevezős Club meghívásos versenyéről, amit az óbudai Duna-ágban rendeztek meg, és „igen szép számú közönség gyűlt össze, hogy tanúja legyen a hölgyek mérkőzésének”. A versenyen a Juventus hölgyeken kívül részt vettek még az Országos Tiszti Kaszinó, az Országos Földhitelintézet, a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt., a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Rendőrtisztek Atlétikai Klubjának evezős hölgyei. A beszámolóban külön dicsérettel illették Kiricsi Lajosnét, a lelkes, tehetséges háziasszonyt.

106 Tanmedencében való evezés.

107 2014-05-14, URL: <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=1149#1'04>-tól.

108 *Huszedik század*, 2014-05-14, URL: <http://www.huszedikszazad.hu/sport/szepseg-baj-sot-tudas-a-holgyevezosok-versenyen>

3. kép 1938. A Juventus hölgyek versenyre indulnak a Juventus nevű hajóban.

A képen balról a hatodik Czögler Klára.

A második világháború utáni újjáélesztés

Nem csak a második világháborúban megsemmisült úszóházakat, hajóparkot kellett újjáépíteni a romokból, hanem az új politikai rendszerrel is meg kellett „küzdenni”, hiszen 1948-tól az evezést „úri sportnak” minősítették és betiltották a nagy múltú, patinás klubok többségét (MAC, Pannónia, Hítelbank, Sirály, Neptun, Hungária, Nemzeti Hajós Egylet), a többieket egymásba olvasztották, államosították (Alliquander 2011). A női evezősök sorait a régi és lelkes „Juventus” tagok rendezték. Somkúti Ilona (1919–2002), akit az egész magyar evezős társadalom becenevén Cícának, Cica néni-nek ismert, a második világháború után egyik fő szervezője volt az evezős sport, benne különösen a női evezés újjáélesztésének. Segítségével gyűjtötték össze a megmaradt hajóparkot, éledeztetett újjá a fiatalok evezős kedve.¹⁰⁹

4. kép Somkúti Ilona mint edző. Oktatás tantutajon

Még 1946 elején a Magyar Evezős Szövetség az ő beszámolója és tájékoztatása alapján választotta a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium sportügyekért felelős miniszteri tanácsosának, dr. Mező Ferencnek, aki ügyosztálya egyik legfontosabb feladatának tartotta a női sport megszervezését és szélesebb alapokra való helyezését. Az alábbiakban ebből a beszámolóiból idézek:

„A magyar női evezős sport terén, annak dacára, hogy a múltban milyen mostoha elbánásban volt része, határozott fejlődés észlelhető. Jelenleg női evezéssel foglalkozik a KASE-JUVENTUS Első Magyar Hölgy-evezős Klub, mint a Közalkalmazottak Sportegyesülete keretén belül működő önálló női evezős egyesület 52 taggal, a Budapesti Rendőr Egylet evezős szakosztálya 10 női evezőssel, és a Ganz Hajógyár evezős szakosztálya 10 női evezőssel. A férfi egyesületek közül többen tervezik az idei évadra női evezős szakosztály felállítását.

Tekintettel arra, hogy női evezőseink az ostrom utáni nehézségek dacára komoly és lelkes munkájukkal lehetővé tették az evezős versenyeknek női számokkal való tarkítását és jelenleg is a legkomolyabb edzéseket folytatják, (...) javaslatot teszünk arra, hogy a folyó évben megtartandó európai és világbajnokságra női evezős-számot (és pedig női egyes, női kettőst, és női négy párevezős számot) beiktatni szíveskedjenek. (...) A női evezés minél szélesebb körbe való meghonosítása érdekében célszerű volna még egy önálló női evezős egyesület létesítése, azon kívül a gyárak és vállalatok körében propagandát kellene kifejteni a célból, hogy túrahajók és a vízi cserkészletben olyan nagyszerűen bevált őrsi hajók beszerzésével, (ezek lényegesen olcsóbbak, mint a négyes, nyolcas stb. hajók) természetesen szakszerű tanítás mellett ránevelje a dolgozó női ifjúságot a vízi sport megszeretésére. Az így kapott nagyszámú túraevezősökből okvetlenül kiválogatható lenne egy olyan keret, amely a magyar női evezős-versenyzés szempontjából szóba jöhetne. (...) Tekintettel arra, hogy az érdeklődők száma sokkal nagyobb, mint az elhelyezési lehetőség, okvetlenül szükség volna arra, hogy anyagi segítségben részesüljön, ellenkező esetben a továbbfejlődés, vagyis a nagyobb tömegek bekapcsolása teljesen lehetetlenné válik”.

Az elkövetkező években Somkúti Ilona, „Cica” élénk nemzetközi levelezést folytatott, és intézte, szervezte, hogy női versenyzők is eljussanak külföldre. 1950-ben (a kor eszmerendszerének megfelelő nyelvezetet használva) így számol be a magyar női evezős sport helyzetéről:¹¹⁰

109 Kisfaludi Júliának, a Magyar Evezős Szövetség Hagyományörző Bizottság Elnökének Somkúti Ilonát bemutató méltatása: 2014-05-14, URL: <http://www.hunrowing.hu/muzeum/somkuti-ilona-1919-2002>

110 Götz Gusztáv *Női evezés, E.B. 10 éve* című „kötetéből” egy beragasztott, írógéppel írt beszámoló, Bohm Ferencné, Somkúti Ilona aláírásával.

„A magyar női evezős sport a felszabadulás után új életre kelt. A romokból újjá kellett építeni evezős házainkat és hajóikat, a szerte széjjel lévő női evezősöket össze kellett szedni, új csapat és egyéni versenyzők felneveléséről kellett gondoskodnunk és le kellett küzdenünk azt az egészen érthetetlen ellenszenvet, amellyel egyes evezős szakemberek a női evezés iránt viseltettek. De mint annyi más vonalon, így a mi szeretett evezős sportunkban is meghozta az eredményt a női egyenjogúság, munkánk nem vész kárba és mind több és több olyan egyesület, amely eddig kizárólagosan csak férfievezéssel foglalkozott, veszi fel a női evezést. (...) 1946-ba felvettük a kapcsolatot külfölddel, érdeklődtünk a többi ország női evezős kultúrájáról. (...) 1947. májusában meghívást kapott a legjobb magyar női scull négyes a bécsi tavasi regattára. (...) Igen sokat tanultunk az osztrákoktól, kiknek igen szép lapát és remek lábmunkájuk van. (...) Még ez év szeptemberében megmutatkozott szorgalmas munkánk eredménye az őszi bécsi regattán, ahol sikerült az osztrák válogatott csapatot megvernünk. (...) 1949. júniusában meghívást kaptunk a Zürich-i női evezősöktől, sajnos a meghívásnak technikai okokból nem tudtunk eleget tenni. Ez év július 28-29-én (...) élveztük a lengyelek vendégszeretetét. Ezen a regattán találkoztunk először a csehekkel és a lengyelekkel. Sikerült győznünk. A külföldi tapasztalatokat egybe vetve arra a megállapításra jutottunk, hogy a jövőben úgy az oar, mint a scull¹¹¹ evezést folytatnunk kell, nagyobb súlyt kell helyezni a oar négyes és nyolcas számokra, annál is inkább, mert a Szovjetunió evezős női egyes és kettős számokon kívül kizárólagosan ezekben a számokban indulnak. (...) Ha összehasonlítást teszünk a felszabadulás előtti női evezős sport és a jelenlegi között, örömmel láthatjuk a felszabadulás utáni óriási fejlődést. (...) Ha tovább is szorgalmasan dolgozunk és szervezzük a dolgozó ifjúságot evezős sportunk művelésére, bátran állhatunk az 1950. évi nemzetközi találkozások elé, hogy méltóan képviseljük a magyar népi demokrácia színeit”.

A női evezés „vegyes” nemzetközi megítélése

Időközben a Nemzetközi Evezős Szövetségben (FISA) is visszatérő kérdéssé vált a nők nemzetközi versenyzésének szabályozása, az esetleges női Eu-

111 Oar evezés – váltott evezés, az evezős egy lapátot fog a kezében, vagy jobbra, vagy balra evez. Scull evezés – párevezés, az evezős egy lapátot tart a jobb, és egy lapátot a bal kezében.

5. kép Berlin-Grünau 1952, győzelem után.
Balról jobbra: Rónai Klára, Hambalgó Istvánné, Skotniczky Ilona kormányos, dr. Ballya Hugó edző, Horváth Margit, Somkúti Ilona

ropa-bajnokságok megszervezése. A FISA először 1937-ben és 1938-ban vitatta meg azt a német javaslatot, hogy a nők részére rendezzenek Európa-bajnokságot, de erre a felvetésre egészen 1951-ig nem született válasz. Ennek a „késlekedésnek” az volt az oka, hogy az egyes nemzeti szövetségek eltérően ítélték meg az evezés női egészségre gyakorolt hatását, a nők egyenjogúsítását az evezőssportban, a női versenyszámok nemzetközi regattákon való kiírását, a női nemzetközi versenyszabályokat, a női versenybíráskodás bevezetésének kérdését.

A női evezés eltérő sporttörténeti hagyományai

Németországban 1937-ben rendeztek először „stílus versenyeket” az evezős bajnokság ideje alatt. Valójában Németország női evezőssportjában kezdetektől a „stílus versenyek” domináltak, amit pontozással jutalmaztak a versenybírók, és nem a hajó minél gyorsabb hajtása, hanem a tökéletes technikai kivitelezés volt a fő szempont. A megalakult

6. kép Stílusevezés a hamincas évek Németországában

német evezős iskolák, mint a Rückert Iskola, vagy a Sophie-Scholl Iskola és még mások, stílusversenyeken indították tanítványaikat. 1940-ben már kiirtak hivatalosan is bajnoki számokat a nők részére, ami jelentős előrelépés volt az előrehaladás útján.

Az evezés női egészségre gyakorolt hatásainak eltérő megítélése

A második világháború után a két Németország női evezésének pártfogói a női stílusevezés fenntartása mellett szembe kerültek egymással a pár- és váltott-evezés kérdésben. A Nyugat-Német Evezős Szövetség bejelentése, hogy lemond a nők váltott-evezős hajókban való versenyztetéséről, maga után vont a Francia Evezős Szövetség hasonló elhatározását. A sportegészségügyi kutatások eredményeiből más-más következtetést vontak le a különböző országok sportorvosai, sportélettani szakemberei, illetve sportvezetői. Az NDK Evezős Szövetségének álláspontjával szemben, a Ruder Sport (NSZK) több cikkében rámutat arra (Walter R. Ulrich, Ria Böbbis, Gudrun Lehmann, Prof. Dr. med. habil. H. Noack), miért célszerű a nőknek csupán párevezős hajókban evezni. A gerincoszlop aszimmetrikus terhelését emeli ki az összes tanulmány, amivel szemben – mint munkaegészségtanból ismert – a nők sokkal érzékenyebbek. Ezen kívül ismerteti általában a versenyzési lehetőségek szigorú szabályait (ld. alább), az evezős sportsérülések formáit, az evezős mozgás várandósság alatti teljes tilalmát. E kérdéskörrel Pap Kornélia,¹¹² – a később egypárevezősben négyszeres Európa-bajnok evezős – cikket írt,¹¹³ amelyben így foglalta össze (a cikkbe végül cenzúrázva került) véleményét:

112 Sportolói pályafutása alatt négy egymás utáni évben nyert Nyílt Európa Bajnokságot egypárevezősben: 1958. Poznan, 1959. Macon, 1960. London, 1961. Prága. Harmadik helyezést ért el: 1955. Snagov, 1956. Bled. Sportpályafutása után Pap Kornélia a Nemzeti Sport munkatársaként dolgozott, 26 évig volt sportújságíró. Sportmúltjáról szóló önéletrajzi könyve a *Vizek szabadja lettem* már két kiadást ért meg. A versenyzés abbahagyása óta ma is aktívan sportol (evez, kajakozik, korszolyázik, kerékpározik és síel), életmódja követendő példaként szolgálhat a felnövekvő nemzedék számára. Többször teljesítette Európa leghosszabb evezős versenyét, a 172 km-es Budapest–Baja maratoni evezős versenyt, legutóbb 2003-ban, 72 évesen (!).

113 Götz Gusztáv *Női evezés, E.B. 10 éve* című „kötetében” egy beragasztott Képes Sport (?) cikket olvashatunk, de a pontos dátum a kivágás miatt lemaradt.

„Szándékosan hagytam utoljára azokat a vádakat, amiket a nők egészségvédelmének ürügyén szólnak bőkezűen a szegény női versenyzőnők fejére. (...) Áltudományos hiedelmek, előítéletek ellen pedig csak mi versenyzők vehetjük fel a küzdelmet, saját példánkkal igazolva, mennyire nincs igazuk azoknak, akik ettől a szép és egészséges sporttól féltik a „gyengébb nemet”. Kellő fizikumú, orvosi felügyelet alatt álló, ésszerű, fokozatos terhelésű, rendszeresen edző nő szervezetét nem érheti semmiféle károsodás. (...) Az asszonyok, sokévi kemény evezősedések után, ha annak eljön az ideje, komplikációk nélkül, gyönyörű gyereket szülhetnek. Mindezek a vádak és mellőzések még nem akadályozhatják meg az európai női evezés fejlődését, ha a FISA túlnyomórészt maradi vezetői (tudomásom szerint nincs köztük nő) állásfoglalásukkal és intézkedéseikkel nem nyomnák el oly mértékben, mely már aggodalomra ad okot.(...)”.

7. kép Pap Kornélia
(Kivágás a Képes Sport címlapjából)

A női versenyszámok a nemzetközi regattákon

Voltak nemzeti szövetségek, akik hallani sem akartak a női versenyevezésről, például Olaszország és Svájc. Érdemes megemlíteni, hogy nemcsak az evezésben, hanem a nemzetközi sportéletben is nagy tiszteletnek örvendő FISA elnök Thomas Kel-

ler – aki 1958-tól egészen 1989-ig, haláláig vezette a Nemzetközi Evezős Szövetséget – svájci nemzetiségű volt. Voltak, akik a női Európa-bajnokság mellett kardoskodtak. Ezen az állásponton volt Franciaország, Hollandia, Belgium, Anglia, Dánia és Magyarország is. Ennek megvalósítása érdekében 1951-ben megrendezték az első hivatalos nemzetközi női regattát a franciaországi Maçonban, mely kiindulópontja volt az 1954-ben Amsterdamban elsőként megszervezett női Európa-bajnokságnak.

A női nemzetközi versenyszabályok

A női nemzetközi versenyszabályok javaslatának tárgyalását már 1950-ben megkezdték, azonban annak végleges szövegét csak 1953. májusban megtartott FISA kongresszus hagyta jóvá 1954. januári érvénnyel. Ebben meghatározták a kormányos minimum testsúlyát (50 kg), a versenytávot (1000 m), a versenyszámokat (egypárevezős, kétpárevezős, kormányos négyes, kormányos négy párevezős, nyolcas). A Nyugat-Német Evezős Szövetség sportegészségügyi szempontokra hivatkozva szigorúan szabályozta a versenyzés feltételeit a német evezősnők egészségének védelmében. Ilyen például a juniorok számára kötelező sportorvosi vizsgálat, és „versenykorlátozás” (egy nap csak két futamot „húzhatnak”, egy szezonban összesen csak négy regattán vehetnek részt).

Következtetések

A női evezés és versenyzés kezdetén a lassú elfogadásban több tényező játszott fontos szerepet. Hátráltatták az elterjedést a különböző sporttörténeti hagyományok, az evezés női egészségre gyakorolt hatásainak eltérő megítélése, a sportpolitikai érdekek, a versenyszabályok egységesítése, míg végre 1954-ben sor került az első női evezős Európa-bajnokságra Amsterdamban.

Absztrakt

Vizsgálatom célja, hogy bemutassam a Magyar Evezős Szövetség sporttörténeti gyűjteményében levő, Götz Gusztáv hagyaték köteteit mintául használva a női evezés és versenyzés kialakulásának történetét, kezdeti nehézségeit. A kongresszusi beszámolókból, nemzeti szövetségek állásfoglalásaiban, evezőstörténeti cikkekből, sportegészségügyi

írásokban kutatva azt találni, hogy megosztott volt a nemzetközi evezős társadalom, nagy különbségek adódtak a sporttörténelmi hagyományok terén, és eltérő volt az egyes országokban az evezés női egészségre gyakorolt hatásának megítélése is. Kulcsszavak: női evezés, gender és társadalom, sportsajtó.

Into headwind – the first steps of woman's rowing

Abstract: The subject of my study is to show the history of women's rowing, racing, and the difficulties surrounding its first steps using the Gusztáv Götz Heritage from the Hungarian Rowing Federation's Archives of Sports History. Searching through the Congress reports, resolution of national Federations, historical articles, and documents of sports medicine, one can find that the international society of rowing was divided with huge differences in sports historical traditions; also each country had different opinions about the effect of rowing on women's health. Keywords: Women's rowing, gender and society, sport media.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Kisfaludi Júliának, a Magyar Evezős Szövetség Hagyományörző Bizottság vezetőjének, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Götz Gusztáv hagyaték közel hatvan kötetét kutatási célra.

Felhasznált irodalom

- ALLIQUANDER A. 2011 Az első nyár, amikor a hölgyek elkezdhettek evezni. *Kaleidoscope Művelődés- Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*, 2011/3 DOAJ: 2062-2597 p.
- ALLIQUANDER A. 2013 „Ez az otthonépítő, asszonyi törődésbe oltott hajóskapitány...” - női evezős Európa-bajnokságok a korabeli sajtó tükrében. *Magyar Sporttudományi Szemle, Hungarian Review of Sport Science*, 1, 4-5. p.
- DOMONKOS A. 2004 *Evezés. Víz, mozgás, harmónia*. Budapest, Danubius Nemzeti Hajós Egylet, 9. p.
- KERESZTES H. I. (szerk.) 1943 *Magyar Evezős Szövetség 1893–1943*. Budapest, Magyar Evezős Szövetség, 22-23. p.

KERTÉSZ Á. 1937 *A Nemzeti Hajós Egylet 75 éves története 1862–1936*. Budapest, Nemzeti Hajós Egylet, 6. p. Valamint a kötetekben megtalálható sportcikkek, interjúk, Götz Gusztáv által összeállított sporttörténeti írások, kongresszusi beszámolók.

Képjegyzék: A képek a Magyar Evezős Szövetség tulajdonát képezik, kivéve a 2. és 3. kép, melyeket dr. Zarándy Aladárné Czögler Klára bocsátott a rendelkezésemre.

ETNOMETODOLÓGIAI REFLEXIÓK EGY PLURILOKÁLIS ETNOGRÁFIAI KUTATÁSRÓL¹¹⁴

1. A múltkoriban a www.cibervalle.com oldalon – Bepillantás¹¹⁵ a globális életvilág mindennapjaiba

Hétfő reggel, 8 óra. Egy kaliforniai kisvárosban a paraguayi Angela éppen felkel. A fürdőszobába menet bekapcsolja a számítógépét, megmossa a fogát, aztán visszamegy a hálószobába, és belép a Messengerbe.¹¹⁶ Megnézi, hogy az ismerősei közül kik

vannak éppen online, aztán elindítja a böngészőjét, hogy direkt a paraguayi Online-fórum, a Cibervalle¹¹⁷ főoldalát nyithassa meg, amely hazájával és a világ minden részén élő honfitársaival köti őt össze. Megnyit egymás után néhány tópicot¹¹⁸ – amelyekben előző este a barátjával társalgott –, hogy lássa, mi történt az éjszaka folyamán a Cibervalle-n. Aztán felébreszti a gyerekeket, felöltözteti őket és reggelit készít nekik. Amikor meghallja az ismerős szignált, amely értesíti arról, hogy valamelyik ismerőse megszólítja a Messengerben, visszaül a számítógéphez. Megnyílik egy privát beszélgető ablak, amelyben a bátyja köszön neki. Nem régóta van Spanyolországban, és alig várja, hogy elmesélhesse neki, hogy megkapta az állást annál az építőipari cégnél, amelynél aznap reggel járt állásinterjún. Röviden csetelnek, aztán Angelának be kell fejeznie a beszélgetést, mert a gyerekek veszekednek a konyhában.

114 A teljes cím magyarul: *Etnometodológiai reflexiók egy plurilokális, számítógépes közvetítésű terepen végzett etnográfiai kutatásról*. Eredeti megjelenés: Heike Monika Greschke: Bin ich drin? – Methodologische Reflektionen zur ethnografischen Forschung in einem plurilokalen, computervermittelten Feld, FQS 8(3), 32. szám, 2007, <http://www.qualitative-research.net/fqs/> Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research (ISSN 1438-5627). Fordította Baumann Tímea.

115 Itt természetesen nem abban az értelemben beszélek „bepillantásról”, hogy a Cibervalle valódi napirendjét írnám le. Az elbeszélési forma, amelyet választottam, hogy az olvasó számára egy jól elképzelhető képet adjak a számítógép által közvetített együttélésekről a mindennapokban a Cibervalle-n, hasonlatos a fakció irodalmi műfajhoz. Hasonlóan, mint Capote *In cold blood* című krimije (1965), amely egy valóban kivitelezett bűntényről gondosan összegyűjtött adatokon nyugszik, és ezeket fikatív elbeszéléselemek segítségével egy izgalmas regénnyé sűríti, a Cibervalle mindennapjairól szóló leírás olyan gyakorlatokon és eseményeken nyugszik, amelyeket a Cibervalle-t@gok különböző élethelyein Paraguayban, Kaliforniában, Argentínában, Németországban és a kibertérben résztvevő megfigyeléssel gyűjtöttem egybe. Az elbeszélés annyiban fikatív, hogy tipikus gyakorlatokról és alakokról gyűjtött empirikus adatok alapján konstruált, és egy fikatív szituációt egyidejűleg különböző helyi perspektívákból mesél el.

116 Írásbeli azonnali kommunikációra használható program, amely lehetővé teszi ún. kapcsolatlisták (buddy list) létrehozását. Így elmenthetjük a többi résztvevő címet, és azonnal jelzést kapunk a programtól, ha ezek az emberek elérhetők interneten és szintén a Messengert használják. A kommunikáció privát, és általában két főre korlátozódik, ugyanakkor megengedhetjük további résztvevőknek is, hogy csatlakozzanak a beszélgetéshez. A program újabb verziói a csetelés mellett webkamera, voice-chat (egyfajta internetes telefon) használatát, fájlok küldését és online-játékok használatát is lehetővé teszik.

Mindeközben Asunciónban, Paraguay fővárosában, egy irodában Eduardo ebédjével a kezében kényelemben helyezi magát a számítógép előtt, és ugyanezen a fórumon átnézi az éppen megvitatott tópicokat. Egy munkával töltött délelőtt után most kihasználja az ebédszünetet, hogy az ez évi adománygyűjtő kampánnyal foglalkozzon, amelyet szokás szerint karácsonykor a Cibervalle-t@gok¹¹⁹ szerveznek. Ebben a pillanatban Angela üdvözlö a Messengerben. Gyermekai éppen elmélyülten játszanak a gyerekszobában, ezért kap az alkalmon, hogy online-kapcsolatait ápolja. Megkérdezi Eduardot, hogy áll az adománygyűjtő kampány szer-

117 A fórum és használóinak nevét megváltoztattam. Cibervalle [θieberba] a beszélgetőfórumnak egy pszeudonimja, amely névvel a felhasználók közösségüket és önmagukat is (Cibervalle-t@g) megnevezik. A Cibervalle szó az angol cyber előtag hispanizált formájából és a valle [guarani: otthon] szóból áll össze.

118 Tópicnak [spanyol: téma] a Cibervalle-n az egyes beszélgetésszálakat nevezem a fórumon belül.

119 Az eredeti szövegben Cibervaller@, amely kifejezéssel a szerző a Cibervalle résztvevőit jelöli meg. Az @ karakter használata azt kívánja jelölni, hogy a résztvevő lehet férfi vagy nő is. Ezt a jelölésmódot követve magyarul a könnyebb befogadás érdekében a Cibervalle-t@g kifejezést alkottam meg. [A fordító]

vezése, amellyel ebben az évben egy utcagyerekek számára létrehozott asuncióni magánotthont szeretnének támogatni. Eduardo elmeséli neki, hogy tegnap meglátogatta az otthont néhány további fórumtaggal együtt, hogy megismerhessék az ott élő gyerekeket és gondozóikat, és így képet alkothassanak arról, mire van leginkább szükségük. A Messenger beszélgető ablakán keresztül elküldi neki a tópicó linkjét, amelyet éppen megnyitott. Angela megnézi benne a fotókat, amelyeket Eduardo a gyermekotthon meglátogatása alkalmával készített, és átfutja a sürgősen szükséges dolgok listáját, mely a fotók alatt található. Még tisztáz néhány részlet Eduardóval, és felvet néhány további beszerzendő dolgot, melyeket Eduardo hozzáad a listához. Angela elkéri Eduardo bankszámlaszámát, és megígéri, hogy egy kisebb pénzadománnyal hozzájárul a kampányhoz, és sajnálatát fejezi ki, hogy nem segídezhet helyben az előkészületekben.

Ugyanekkor Irén is megnyitja Messengerét Asuncióban, és arra vár, hogy barátja, Tomás New Yorkban belépjen. Szokás szerint együtt töltik az ebédszünetet. Az időpont egyeztetése nem jelent problémát, mivel a két város ugyanabban az időzónában helyezkedik el. Miközben Tomásra vár, átnézi a fórumon az aktuális tópicókat, felírja magát Eduardo tópicójában az adománygyűjtő akció segítőinek listájára, és aztán csodálkozva állapítja meg, hogy barátja utolsó hozzászólásainál annak a szervernek az IP-címe¹²⁰ szerepel, amelyet otthon szokott használni. Ezek szerint előfordulhat, hogy ma nem is ment dolgozni? Gyorsan küld neki egy üzenetet a Messengeren keresztül a mobiljára, amely folyamatos kapcsolatot biztosít számára a Messengerrel, amikor úton van. Hamarosan csörög a mobilja. Tomás tudatja vele, hogy éppen az orvostól jön, mert előző éjszaka szörnyű hasfájásra ébredt, és így ma reggel nem tudott munkába menni. Még röviden beszélnek, Irén ajánl neki egy fajta Yuyost¹²¹ inni, amelyet nemrég küldött neki postán a Tereréjéhez,¹²² aztán megbeszéljük, hogy este a szokott időben csetelnek. Mielőtt Irén visszatérne a munkájához, még megnyit a fórumon egy

tópicót, amelyben jobbulást kíván a barátjának. A tópicó hamar megtelik jókívánságokkal, melyeket a fórumközösség tagjai küldtek. Ezután Rafael szólítja meg Irént Svájcából a Messengeren keresztül. Olvasta a tópicót, és aggódik Tomásért. Irén elmeséli neki, amit tud, és megígéri neki, hogy tájékoztatja a fejleményekről. Gyorsan kilép a Messengeréből, kifizeti a pénztárnál a kért összeget, majd sietve elhagyja az internet-kávézót, nehogy késve érjen vissza a munkahelyére. Amikor este hazaér a munkahelyéről, rögtön a szobájába megy, és bekapcsolja a számítógépet. Tomás már várja őt. Ágyban fekszik, a számítógép kézközelben van mellette, és úgy állította be a webkamerát, hogy Irén jól láthassa őt. Irén is bekapcsolja a webkameráját. Megbeszéljük, hogy mi újság van velük, és röviden beszélnek a fórum aktuális témáiról is. Ismét vita van az „új” Nickről.¹²³ Feltételezik, hogy az állítólagos „új tag” egy fórumrésztvevő klónja,¹²⁴ és azért szól hozzá a tópicokhoz, hogy másokat provokáljon. Tomás elküldi Irénnek egy tópicó linkjét a Messengeren keresztül a következő kommentárral: „Cibervalle-nek új szerelmes párja van!”. Úgy tűnik, hogy Anastasia és Perrito egymásba szerettek a találkozó alatt, amelyet tegnap rendezett a ciudad del este-i csoport. Irén kíváncsian a linkre kattint, és közvetlenül abban a tópicóban landol, amely a tegnapi összejövetelről számol be. A találkozót abból az alkalomból rendezték, hogy Perrito hazalátogatott. Perrito egyébként New Yorkban él, és csak a szabadságát szokta szülővárosában tölteni. Irén végignézi a fotókat, és somolyog, amikor együtt látja Anastasiát és Perritot. „Nahát, micsoda meglepetés” – gépeli a beszélgető ablakba, amelyben Tomással beszélget, és kijelentésének iróniáját egy kacintó smiley-val fejezi ki. Már régen feltűnt neki a gyakori üzenetváltás Anastasia és Perrito között. Bármely tópicóban is jelent meg az egyik, nem kellett sokat várni a másikra sem. Tomás félbeszakítja Irén gondolatmenetét, és egy sakkpartira hívja ki. A Messenger legújabb verziójával különböző játékokat lehet használni, többek között van sakkjáték is. Végül Irén nyer, és

123 Nick = az a név, amellyel regisztrálhatjuk magunkat aktív résztvevőként egy fórumbeszélgetésben.

124 A fórumkommunikáció esetében megszokott gyakorlat, hogy párhuzamosan több különböző Nicket használnak, amelyek általában különböző személyiségjellemzőket hordoznak, miközben többnyire van egy fő-Nick, amellyel magát a résztvevő nyilvánosan azonosítja. A további Nickeket különösen tabu-témákról szóló beszélgetéseknél, vagy a közösség által nem elfogadott viselkedés követése esetében alkalmazzák, miközben általában tisztázatlan marad, ki áll a klón mögött.

120 Az IP (Internet-Protocol-Adresse) segítségével címet rendelhetünk a számítógépekhez és földrajzilag lokalizálhatjuk őket, ha egy elektronikus hálózatban összeköttetésben állnak egymással. Az IP a számítógépes hálózatban bizonyos értelemben funkcionális megfelelője a telefonszámnak egy telefonos hálózatban.

121 paraguayi gyógynövény.

122 paraguayi nemzeti ital.

győzedelmes arcot vág a kamerába. Tomás nevet, és rákacsint. Holnap – így jelenti be – Irénnek nem lesz semmi esélye ellene. Jó éjszakát kívánnak egymásnak, Irén kilép, kikapcsolja a számítógépet, és lekapcsolja a villanyt.

A www.cibervalle.com egy nyilvánosan elérhető beszélgető fórum az interneten, amely virtuális találkahelyet kínál a világ majdnem minden pontján élő paraguayinak.¹²⁵ A dél-amerikai ország, Paraguay a gazdasági helyzet folyamatos romlása miatt erősen érintett a tartós migrációs mozgásokban, amelyek elsősorban a szomszédos Argentína felé irányulnak, de Észak-Amerikába és Európába (ezen belül főként Spanyolországba) is sokan vándorolnak ki. Az emigráns felhasználóknak a fórum lehetőséget biztosít, hogy imaginárius hazájukkal kapcsolatban maradhassanak, vagy újra közeledhessenek hozzá. A fórum beszélgetésein keresztül naprakész információkat kaphatnak a származási régiókból és honfitársaikkal beszélhetnek meg különböző témákat egy olyan bizalmas nyelven, amely a közös tapasztalatok bázisán jön létre. A migrációból következő élethelyzet okán, amelyet a nagy törések, az izoláció és a kockázatok jellemeznek, a Cibervalle – melyet gyakran neveznek „ablaknak Paraguayra” – a felhasználóknak kulturális kontinuitást, közösséget és kölcsönös szolidaritást kínál.¹²⁶ Azoknak a felhasználóknak pedig, akik Paraguayban laknak, a fórum funkciója, hogy nyisson egy „ablakot a világra”, amelyen keresztül idegen életvilágokba pillanthatnak be, szélesíthetik tudásukat és látókörüket, de lehetséges migrációs törekvéseiket is előkészíthetik.

125 A Cibervalle-fórum része egy spanyol nyelvű paraguayi internetes portál interaktív kommunikációs környezetének. Még ha a beszélgető fórum potenciálisan el is érhető globálisan, valóságos társadalmi kiterjedése mégis korlátozott. Először is meg kell találni a World Wide Web mélyebb bugyaiban. A www linkelő logikájának következtében annak valószínűsége, hogy valaki rátalál a Cibervalle-fórumra, akkor a legmagasabb, ha Paraguay-jal kapcsolatos információkat keres. Továbbá birtokában kell lennie a spanyol nyelv tudásának, hogy értelmesen részt tudjon venni a kommunikációban. Így globális hozzáférhetősége ellenére a Cibervalle-fórumot ténylegesen elsősorban paraguayiak használják.

126 Sok paraguayi az állami hivatalok megkerülésével valósítja meg migrációs szándékát, gyakran informális utazási ügynökségek segítségével, és így gyakran legális tartózkodási engedély nélkül élnek az egyes országokban. Élethelyzetük ennek megfelelően bizonytalan és rizikókkal teli, mivel tartózkodási helyükön nem rendelkeznek állampolgári jogokkal, és egyúttal azt tapasztalják, hogy anyaországuk állami szerveitől alig számíthatnak kielégítő védelemre (lásd Luna Nueva 2005; Greschke 2005).

Amellett, hogy a virtuális ablakon keresztül be- vagy kipillanthatunk Paraguayból vagy Paraguayba, az elektronikus hálózat lehetőséget ad olyan honfitársak lokalizálására és személyes megismerésére, akik a saját lakóhely közelében élnek. Azonban a szemtől szembeni találkozások, amelyek a fórum segítségével jöhetnek létre, egyáltalán nem helyettesíthetik a virtuális kapcsolatokat. Az adatok elemzése sokkal inkább arra mutat rá, hogy a fizikailag és lokálisan szituált események és kapcsolatok és a virtuális szintér összefonódásai a Cibervalle alapvető jellemzői. Ez azt jelenti, hogy a Cibervalle-t@gok egyes élettereiben rendszeresen vannak lokális találkozók, amelyeket a fórumon keresztül hirdetnek meg, majd azt követően fotók segítségével a fórumon újra alkotják mediálisan, és megosztják a globális közösséggel.

A Cibervalle-ban nemcsak az a meglepő, hogy a legtöbb tagja nem ismerte egymást azelőtt, hogy a Cibervalle-fórumon találkoztak. Az is érdekes, hogy a felhasználók nem csak azért nyúlnak a világhálóhoz, hogy aktuális információkat kapjanak szülőhazájukról, megszervezzék kivándorlásukat vagy politikai, kulturális vagy társadalmi nézeteiket megvitassák, hanem elsősorban azért, hogy mindennapjaikat megosszák egymással. Amint feljebb bemutatuk, a felhasználók virtuális cselekvései nem csak mindennapjaik fontos részét képezik a cselekvők egyes lakhelyén, sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy a Cibervalle-t@gok egy virtuális társadalmi teret konstruálnak meg kommunikatív módon, amelyet együtt „laknak be”, és amely megengedi számukra, a különböző földrajzi távolságok ellenére, az együttélést. Így az anonim elektronikus közösségi hálózat többéves fennállása alatt egy globális életközösséggé vált.

Ugyanakkor a Cibervalle-nak különböző jelentősége van lakói számára, a részvétel életvilágbeli kontextusának megfelelően. Ugyanúgy, mint ahogy különbözik egymástól a lokális találkozók társadalmi jelentősége és kapcsolódásuk a fórum felszínén történő utólagos elmesélésükhöz, az egyéni élethelyzethez, az egyéni élethelyzethez függően. Egyesek számára a Cibervalle egy kísérleti mező, ahol például alternatív identitáskreációkat próbálhatnak ki. Mások, főképpen a migrációban élő Cibervalle-t@gok, társadalmi kapcsolataik lényeges részét élik meg benne, és így a Cibervalle az egyéni életvilág központjává is válhat. Az anyaországukon kívül élő résztvevők számára a lokális találkozók egy szituatív társadalmi önértelmezést nyernek, mert lehetőséget adnak arra, hogy honfitársakkal együtt ápolhassák a származási kul-

túrához való kötődésüket és „olyan pillanatokot élhessenek meg együtt, mintha Paraguayban lennének”.¹²⁷ Ezzel szemben a Paraguayban rendezett találkozók leginkább a Ciberville-fórumon való újraalkotásban nyerik el társadalmi jelentőségüket, mivel nagyon erősen orientálódnak a fizikailag távol lévő tagok felé. Amint a bevezető elbeszélés megmutatta, nem csak azért szerveznek Paraguayban találkozókat, hogy az országba látogató tagokat üdvözöljék; lehet például egy jelen nem lévő tag születésnapja is alkalom az összejövetelre. A születésnap bulin készült fotókat rövidesen megosztják a fórumon. A lokális esemény csak virtuális újraalkotásában nyeri el társadalmi jelentőségét, amikor az ünnep testben jelen nem lévő résztvevője és minden más tag is „ott” lehet az ünnepen. Bármilyen kapcsolatot is feltételeznek a cselekvők saját társadalmi valóságuk fizikai-lokális és virtuális-globális dimenziói között, mindenesetre koordinálniuk kell az egyidejű jelenlétet a virtuális és a fizikai térben.

A bevezető fikatív, ám kutatási eredményeken alapuló elbeszélésnek és néhány centrális kutatási eredmény összefoglalójának most elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy az olvasónak egy hozzávetőleges elképzelést adjak arról a társadalmi valóságról, amely a Ciberville pszeudonim mögött rejtőzik. Hogyan lehet azonban egyáltalán etnográfiailag megragadni egy ilyen furcsa társadalmi alakzatot, amely mind a kibertérben, egyidejűleg pedig különböző fizikailag szituált lokalitásokban is lejátszódik, amely kiterjedésében potenciálisan globális, praktikus azonban lokális cselekvés-összefüggésekbe ágyazódik?¹²⁸ Milyen kihívások elé néz az etnográfia mint kutatási program általában és az etnográfusok az egyedi esetekben, amikor megkísérik társadalomtudományosan megvizsgálni a virtuális társadalmi tereket és a számítógépes közvetítésű kapcsolatformákat?

Míg az első részben megkíséreltem „etnografizálni” egy társadalmi alakzatot a már meglévő kutatási eredmények alapján, a továbbiakban arról lesz szó, hogy módszertani szempontból reflektáljak a kutatási folyamatra, amely ezeket az eredményeket hozta. Ugyan az internet még egy eléggé fiatal technológia, a kibertér mint kulturális

tér létrehozása és betelepítése már eléggé előrehaladott állapotban van ahhoz, hogy sok etnográfusnak az érdeklődését magára vonja. A továbbiakban ezért az internet különböző etnográfiai megközelítésmódjait mutatom be, amelyeket a társadalomtudományos internetkutatás keretein belül használnak, és ezzel összefüggésben néhány kérdést és problémát vitatok meg, amely az itt bemutatott esettanulmány kontextusában vetődött fel.

2. Egérklikkeléssel a terepre? – Etnográfia az internetkutatásban

Először is hangsúlyoznom kell, hogy nem léteznek az internetkutatás. Sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy a világszerte és tömegesen terjedő internet hatására különböző diszciplínák körében, egymástól függetlenül kialakult és folyamatosan fokozódott a társadalomtudományos érdeklődés az internet jelentőségével és használatával kapcsolatban. Ha követjük az alapvető módszertani és ismeretelméleti kérdésfeltevések fejlődését, akkor bizonyos értelemben ebből a vitából levezethetjük az új technológiák terjedésének és használatának történetét. Az ARPANET üzembe helyezése óta, amely egy decentralizált hálózat, és amelyet az amerikai légierő megbízásából fejlesztettek ki abból a célból, hogy háború esetén különböző csomópontok kiesése esetén is lehetővé tegye a (katonai) kommunikációt, a számítógépek világszerte végbemenő hálózatba kötése elektronikus kommunikáció és információcsere céljából nemcsak a tudományos és a katonai intézmények munka- és kommunikációs gyakorlatát változtatta meg. Az internet fejlődése, amely az ARPANET-ből fejlődött tovább, és először tudományos intézmények összekötését szolgáltatta a kommunikáció céljából, majd az 1990-es évek elején a World Wide Web által a kereskedelmi és a privát felhasználást is lehetővé tette, rohamosan felgyorsította az internet-hozzáférés elterjedését az egész világban, és egy még ma is tartó folyamatot indított be, amely az internetet mind több ember számára mindennapi eszközzé teszi az egész Földön.

Az 1990-es években különböző társadalomtudományos diszciplínák fedezték fel maguknak az internetet mint etnográfiai kutatási terepet. A legfőbb érdeklődés először a kibertér vizsgálatára irányult. Számos esettanulmány foglalkozott kulturális alakzatokkal, közösségtípusokkal, kommunikációs műfajokkal, az identitás-kialakítás mintáival

127 Idézet egy fórumfelhasználótól.

128 Az egyre inkább előre haladó globalizációs folyamatok tekintetében nem csak az etnográfiai internetkutatás konfrontálódik ezekkel a kérdésekkel. Régóta beszélnek az etnográfiairól a globalizációs feltételek kontextusában olyan címkékkel, mint „Multi-sited Ethnography” (Marcus 1996) és „Global Ethnography” (Burawoy et al. 2000; Gille – O’Riain 2002).

stb. a kibertérben. Ugyanazzal a sebességgel, ahogy az internet mindennapi és tömegmédiává vált, változtak a kutatói érdeklődések is, és így most már előtérbe kerültek az új technológiák elsajátításának gyakorlatai és azok integrációja a felhasználók mindennapjaiba.

2.1 Mindennapok az interneten: Virtuális etnográfia

Azoknak a társadalomtudományos kutatóknak, akiknek a terepe az interneten valósul meg, nem kell aggódniuk – úgy tűnik első pillantásra – a terepre kerülés miatt. Anélkül, hogy elhagynák az írászatlalat, nem tesznek mást, mint elindítják a számítógépükön a kereső programot, már is kényelmesen a karosszékükből ismerhetnek meg idegen világokat.

Számos nyilvános vitafórum, e-mail listák, személyes honlapok, weblogok,¹²⁹ MUD-ok,¹³⁰ chat-ek stb. kínálnak bepillantást a kibertér szép, új világába. Az etnográfusok anélkül, hogy reflektálniuk kellene arra, hogy hogyan befolyásolták a terepet, a néma felhasználó (lurker)¹³¹ biztonságos pozíciójából figyelhetnek meg online-közösségeket, miközben azok politikai témákat vagy televíziós sorozatokat tárgyalnak ki, családi életüket vagy legutóbbi nyaralási élményüket mutatják be, virtuális világokban fantasztikus identitásokat kreálnak, öngyógyító csoportokban egymásnak vigaszt és támogatást nyújtanak, vagy sok más tevékenységet végeznek.

A társadalomtudományos internetkutatás első évtizedét tényleg az az elképzelés vezérelte, hogy a kibertérrel egy további valóságmező nyílik meg, amely a cselekvők életvilágbeli kontextusaitól függetlenül egy egyéni dinamikát bont ki, és egy kísérleti tereppé alakul a többszörös identitás-kialakítások, közösségi és kommunikációs formák számára (Jones 1995; Turkle 1995). A következő érveléssel az online-etnográfia a kibertér mint önálló kulturális, illetve társadalmi tér feltérképezésére szorítkozik: „that on-line communications can be analysed

in their own terms for the forms of meaning, the shared values and the specific contextual ways of being which emerge in on-line environments” (Hine 1998). A terep létrehozásának problémáját általában egyes e-mail-listák, chatek vagy vitafórumok kiválasztásával oldják meg. Ezek után a terepmunka vagy a nyilvánosan elérhető kommunikációs platformok anonim megfigyelésére és szövegelemzésére szorítkozik, vagy a kutatók időnként tagokká válnak a kutatási terepen, így egy résztvevői perspektívát szereznek és tudásukat az internet felhasználókkal történő interakciókban mélyítik el azzal, hogy maguk is megtanulják a terepet a gyakorlatban használni.

2.2 Internet a mindennapokban: Az életvilágba kontextualizált internethasználat etnográfiaja

Attól eltérően, ahogy azt az internetkutatás első évtizedében prognosztizálták, az internet kevésbé vezetett olyan virtuális világok létrejöttéhez, amelyek – a felhasználók a reális élethelyzetüktől, élettörténetüktől és testüktől – független identitástervezeteket és életmódokat hoztak volna létre. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy mind a kibertér kialakítása, mind értelemmel magyarázata kikerülhetetlenül összekapcsolódik az egyének fizikai, életvilágbeli helyzetével, mint ahogy a virtuális aktivitások is hatással vannak mindennapjaikra. Boase, Chen, Wellman és Prijatelj a következő megállapítással a figyelmet az interneten és az internettel megjelenő társadalmi aktivitások fizikai-kontextuális vonatkozásaira és kereteire tereli: „people do not exist as ethereal creatures” (2002:1). Az internethez való hozzáférés helye véleményük szerint nem csak a használat közbeni viselkedésmódot befolyásolja, „the place where people use the Internet also affects who will be online and with what sort of facilities” (u.o., 2002:1).

Az internetkutatás második évtizede vissza is tükrözi az internet mindennapivá válásának a folyamatát. „Where the first age of the internet was a period of exploration, hope and uncertainty, the second age of the internet has been one of routinization, diffusion and development” (Wellman – Hogan 2004:5). Tehát az internetkutatás második évtizedét kevésbé határozzák meg a kibertérbe, mint egy további virtuális valóságmezőbe vetett remények, fikciók és utópiák, sokkal inkább arra kérdeznék rá a felhasználók szempontjából, hogy miképpen integrálják az internetet a mindennapjaikba (Bakardjieva – Fraser 2001; Wellman

129 Egyfajta digitális magazin, illetve internetes napló, amelyet egyenként vagy másokkal együtt használhatunk, hogy személyes gondolatokat, véleményeket, élményeket stb. a www-n nyilvánosan megosszunk.

130 Rövidítése a „Multi-User-Dungeon” kifejezésnek, amely egy (általában szöveges) interaktív szerepjáték megnevezése az interneten.

131 Kifejezés az internetszargonból, amely a beszélgetésfórumok, chatszobák, hírcsoportok és levelező listák anonim felhasználóinak pozícióját írja le.

– Haythornthwaite 2002). Kendall (1999) következetesen kiáll a résztvevő megfigyelés módszere mellett az internetkutatás esetében, amely a virtuális térben történő események mellett a számítógép előtti helyzetet, illetve a felhasználók kontextusát is képes megragadni. Klemm és Graner az új technológiai elsajátításának kommunikatív gyakorlataira fókuszál, és a képernyő előtt történő kommunikatív eseményekre koncentrálnak, mivel a technológiai termékekről folyó beszéd is fontos forrás „a számítógép mint médium nyelvi-kommunikációs konstrukciójának vizsgálatához a mindennapok és a felhasználó(csoport)k perspektívájából”.¹³²

2.3. Az internet jelentősége a transznacionális népesség számára

Azonban ez az életvilágra orientáló hozzáállás, amely az internet mint mindennapi médium társadalomtudományos megértését jellemzi, idáig főként a (kulturális és földrajzi értelemben) nyugati felhasználó csoportokra korlátozódott. Ugyan egyre inkább felismerik az internet jelentőségét a transznacionális migrációkutatásban is, a nyugati szituáltágú, „letelepedett” népességgel összehasonlítva a transznacionális kutatás által azonosított internet-felhasználókat csak marginálisan veszik figyelembe mint hétköznapi cselekvőket. Ehelyett a kutatási érdeklődés eddig főként a politikai, illetve etnikai szempontból releváns témákra irányult. Míg a letelepedett népesség esetében az internetet mindennapi médiumként értelmezik, addig a transznacionális tanulmányok esetében a felhasználók életvilágbeli kontextusát módszertanilag elspórolják. Ezekben a tanulmányokban a kibetér az etnikai, illetve nemzeti identitás kifejezésének helye (Adams 2004), vagy egy olyan platform lesz, ahol politikai hatást lehet gyakorolni az anyaországra (Uimonen 2004), vagy amelyen „virtuális diaszpórák” jönnek létre (Karim 2003).

Ebből a hozzáállásból az következik először is, hogy a kibetér ismét a való élettől független – most éppen etnikailag strukturált – valóságmezőként határozzák meg. Továbbá a „letelepedett” népességgel összehasonlítva egy töredezett képet kapunk a migrációs tapasztalattal rendelkező cselekvőkről, amely a migránsokat elsősorban mint

politikai cselekvőket mutatja be, akiknek identitása mindenekelőtt etnikailag meghatározott. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a legtöbb migrációs tapasztalattal rendelkező ember mindennapja – ugyanúgy, mint más emberek mindennapjai – nem annyira a politikai aktivizmus által meghatározottak, mint inkább az életben praktikus kérdések és a privát kapcsolatok ápolása által. Ez utóbbiak azonban a transznacionális népesség esetében gyakran nagy földrajzi távolságokat ívelnek át, ami miatt a globális kommunikációs technológiák mindennapi használatának hatásai a migrációs kontextusokban társadalomtudományos szempontból nagyobb relevanciával bírnak.

2.4 Trinidadtól az internetig

A kevés kivételek egyike Miller és Slater tanulmánya, akik az internet és a kibetér hétköznapi jelentőségéhez Trinidad nézőpontjából közelítenek. Hogy a virtualitás módszertani misztifikálásától elhatárolódhassunk, a következőt ajánlják: „if you want to get to the Internet don't start from there” (2000:5). A szerzők véleménye szerint a virtualitást nem előfeltételezhetjük az internet tulajdonságaként. Ennél fogva azt a megfigyelést, hogy az interneten kialakuló társadalmi kapcsolatokat bizonyos helyzetekben maguk a cselekvők mint járulékos, a fizikai életvilágtól független valóságmezőt interpretálják, a szerzők a kutatás tárgyává teszik, ahelyett, hogy a vizsgálat megkérdőjelezetlen kiindulópontjának fogadnák el. Trinidad empirikus példáján keresztül vizsgálják a terepen az internethasználat sokszínű praktikáit és beágyazódásukat az emberek mindennapjaiba, valamint azok visszahatását Trinidad társadalmi helyzetére. Ezzel együtt a digitális aprezentációt is tekintetbe veszik.

Miller és Slater maga formálja kérdéssé saját – az antropológiai hagyományban egy szigetre korlátozódó – lokalitás fogalmát. Céljuk, hogy megértsék, hogy az internettechnológiákat hogyan használják és integrálják egy meghatározott helyi kontextusban (2000:1). Ezzel együtt azonban arra is jutnak, hogy Trinidadban a lokális jelentésű bőven túlnyúlik a szigeten, „because Trinidad stretches diasporically over much of the world” (uo.). Valóban, a transznacionális kapcsolatok mediális fenntartása a trinidadiak életében a tanulmány egy központi aspektusa, noha ezt elsősorban a szigeten maradtak szemszögéből mutatja be. A szerzők ajánlását követve, hogy ne az interneten induljunk, ha az internethez akarunk jutni, meg-

132 „Erforschung der sprachlich-kommunikativen Konstruktion des Mediums Computer aus der Perspektive des Alltags und aus der Perspektive der Nutzer(gruppen)” (Klemm – Graner 2000:159).

kérdezhetjük, hogy milyen implikációi lettek volna az interneten keresztüli terephez való közelítésnek ebben az esetben. Valószínűleg Miller és Slater arra a következtetésre jutott volna, hogy a trinidadi internet sokkal erősebben meghatározott a szigeten kívülről. Ez a megállapítás valószínűleg ahhoz vezetett volna, hogy a terepkutatás tervezésénél több lokalitást vonjanak be, és megfigyeljék az internet jelentőségét és integrációs erejét a migrációban élő internet-felhasználók mindennapjaiban.

2.5 Megfigyelés részvétel nélkül? – Megjegyzések a néma felhasználó (lurker) gyakorlatairól a virtuális etnográfiában

A virtuális etnográfiában megkülönböztethetünk résztvevő és nem résztvevő megfigyelést. Ez a megkülönböztetés számomra legalább annyira problematikus, mint a döntés a megfigyelésnek csak az egyik formája mellett vagy ellen. Az etnográfiai kutatásnak az a célja, hogy a társadalmi alakzatokat a cselekvők saját, belső perspektívájából értse meg. Mivel a néma felhasználás (lurken) a nyilvánosan elérhető internetalapú kontextusokban egy elfogadott társadalmi gyakorlat, így a nem résztvevő megfigyelés utat nyit a számítógépes közvetítésű társadalmi élet azon dimenziói felé, amelyek egy néma felhasználó számára megnyílnak, és amelyeket bizonyos értelemben neki is címeztek. Ez azt jelenti, hogy a néma felhasználás (lurken) a terep saját gyakorlatához tartozik, ennél fogva a kutató is alkalmazhatja. Ugyanakkor fel kell tenni a kérdést, hogy egyáltalán beszélhetünk-e nem résztvevő megfigyelésről, ha a terep előre számol az anonim megfigyelővel mint szereppel.

Továbbá figyelembe kell venni, hogy a néma felhasználó (lurker) pozíciója csak egy a sok közül, amelyből a virtuális nyilvános térben egy társadalmi mező áll. Ha az etnográfusok csak erre az egy nézőpontra hagyatkoznak, akkor ennek megfelelően az általuk választott társadalmi összefüggés jelentésstruktúráinak megértése behatárolt marad. De mit nem látunk vagy nem értünk, ha a társadalmi gyakorlatok mediális prezentációit anonim módon a képernyőn keresztül követjük? Beaulieu hangsúlyozza a következő összefüggést: „Like in more conventional fieldwork, knowledge comes from engagement and interaction, always both purposive and incidental” (2004:150). Mann és Stewart is rámutatnak a néma felhasználó megismerési hatáira, amennyiben szólnak az internetalapú kommunikációs terek rejtett területeiről („hidden areas”),

amelyeket nem lehet elérni csupán megfigyeléssel. „It is only researchers who both 'find' these secret places, and who then negotiate access, who begin to grasp the boundaries of the community” (2000:90).

Kiderül tehát, hogy a számítógépes kutatási terep virtuális dimenziói is már meglehetősen komplexek és a bevonódás különböző szerepeit és fokait követelik meg, amelyeket egy etnográfiai kutatás során figyelembe kell venni. Ha tehát egy etnográfiai kutatás nem csak azt célozza, hogy egy virtuális társadalmi tér kulturális jellemzőit megértse, hanem az a kérdés még inkább érdeklő – mint a fentebb megvitattott esetben –, hogy mi a jelentősége a cselekvők szemszögéből, és ezen kívül meg akarja magyarázni a technológiák elsajátításának és integrációjának speciális gyakorlatait, akkor a kutatók nem kerülhetik meg, hogy a felhasználók fizikai-lokális kontextusaival is foglalkozzanak.

Összefoglalva megállapítható, hogy az etnográfia határozottan kínál lehetőségeket arra, hogy hozzáférhessünk mind a virtuális társadalmi terek kulturális jellemzőihez, mind a cselekvők értelmezési mintáihoz és az új technológiák domesztikációjának speciális gyakorlataihoz, amennyiben nyitott azoknak a jelenségeknek az önálló logikája irányában, amelyeket vizsgálni akar, és módszertani és konceptuális eljárásaiban igazodik a terep sajátos jellemzőihez. Miközben az etnográfia kísérletet tesz, hogy megfeleljen ezeknek a kihívásoknak, inspirációt nyerhet néhány etnometodológiai premiszától és elvtől.

2.6. Kitekintés: Etnometodológiai megjegyzések az etnográfia számára

2.6.1. "Unique adequacy requirement" az etnometodológiában

Azzal a premisszával, hogy egy kutatási tárgyról csak annyit lehet megtudni, amennyit a felhasznált módszerek „elárulnak” róla, az etnometodológia alapítója, Harold Garfinkel megfogalmazza az „unique adequacy requirement” (Garfinkel & Wieder 1992) radikális módszertani posztulátumát: ahhoz, hogy egy kutatási tárgy sajátosságait megragadhatassuk, a módszereknek és a fogalmaknak, amelyekkel a kutató a tárgyhöz közeledik, egyedi módon kell a tárgyhöz illeszkedniük. Ahelyett, hogy előre elhatároznánk, hogy milyen kutatási módszert használunk, amellyel aztán, mint egy statikus formával, a kutatási tárgyat befedjük, a „módszertani kosztümöt” méretre kell szabni, hogy a kutatandó tárgy

egyedi alakzatát leképezhesük (lásd Bergmann 1993). Hasonló elv érvényes a tudományos előtűdés felhasználására is. A kutatókat itt is visszafogottságra, illetve a fogalmak heurisztikus használatára szólítják fel. Ha a jelenségek egyedi logikájára akarunk hagyatkozni, akkor „nem írhatják le a kutatóndó tárgyat előre megadott koncepciókkal, hanem a leírás koncepcióit magából a tárgy megfigyeléséből kell nyerniük”.¹³³ Naiv gondolat lenne azonban, hogy az elméleti és a módszertani előtűdást csak úgy le lehetne vetni a kutatási terep előszobájában, mint egy kabátot. Ugyanígy hamis lenne, ha abból indulnánk ki, hogy az etnometodológiai kutatók teljesen nélkülözhetik az elméleti és a módszertani képzést. Éppen ellenkezőleg: amennyire fontos a széleskörű módszertani képzés egy tárgyadekvát módszertani korpusz genesiséhez, épp annyira nélkülözhetetlen a mindennapi elméleti és szociológiai koncepciók repertoárja ahhoz, hogy jelenségeket egyáltalán megragadassunk és értelmesen interpretálhassunk. Hogyan oldhatjuk fel azonban azt a paradoxont, hogy egyrészt a társadalmi jelenségeket csak saját kommunikatív eszköztárukon keresztül érthetünk meg, másrészt a jelenségek egyedi logikája eltűnni látszik a kutatók fogalmai mögött? Vagy másként fogalmazva: hogyan írhatunk le valamit és juthatunk „az új” nyomára anélkül, hogy régóta ismert fogalmakat használnánk?

2.6.2. „Becoming member” mint elv

Az egyik lehetőség arra, hogy hozzáférhessünk a cselekvők értelmezési mintáihoz és gyakorlataihoz, ha a kutató egy időre résztvevő lesz a kutatási terepen – amint ezt a módszert az etnográfia és az etnometodológia is alkalmazza. Az etnográfia számára, különösen az életvilág elemzése keretében, a terep gyakorlatainak megtanulása lehetővé teszi, hogy kompenzálja azt a dilemmát, hogy mások szubjektív tudása direkt módon nem hozzáférhető. A kutató egy belső perspektívát vesz fel, és megpróbál „a kutatótt világgal a lehető legbizalmasabb kapcsolatba kerülni... És ezzel együtt a világot valamilyen normalitás ideális típusának szemüvegén keresztül rekonstruálni”.¹³⁴ Az etnográfia tehát azt célozza meg, hogy a

133 „einen beobachteten Sachverhalt nicht in vorgegebenen Konzepten beschreiben, sondern [müssen] die Konzepte der Beschreibung aus der Beobachtung des Sachverhaltes selbst ... gewinnen” (Bergmann, 2006:19).

134 „mit der zu erforschenden Welt hochgradig vertraut zu werden. ... die Welt gleichsam durch die Augen eines idealen Typs (irgend-) einer Normalität hindurchsehend zu rekonstruieren (Honer, 2003:198).

cselekvők szubjektív értelmi struktúráit rekonstruálja, és azt ajánlja a kutatóknak, hogy ennek érdekében tanulják meg a kutatási terep gyakorlatait.

Ha most közelebbről tekintünk a kutatási gyakorlatra, megállapíthatjuk, hogy a leggyakrabban az adatlétrehozás és -elemzés rekonstrukciós eljárását használják (Bergmann 1985). A társadalomtudományos gyakorlat abban nem különbözik a mindennapok gyakorlatától, hogy ugyanúgy alkalmazkodik a rekonstruált társadalmi valósághoz, amennyiben az elmúlt eseményekhez utólagosan értelmet és koherenciát rendel. Ez vagy a kutatás alanyaival való interakcióban történik meg, például narratív vagy biográfiai interjú formájában, vagy a kutatók saját forogatókönyvében, például megfigyelési és emlékeztető protokollok elkészítésében. Ahhoz azonban, hogy egy élettörténetet vagy egy eseményt rekonstruálva érthessünk meg, kutatók először is saját mindennapi és tudományos értelmezési mintákra vannak utalva. Más szavakkal: akkor is, ha intenzíven a terepre hangolódnak, és megpróbálnak felvenni egy belső nézőpontot, végül mégiscsak saját értelmezési mintáik és relevancia-struktúráik – még ha ezek a tereppel való interakcióban változtak is – azok, amelyekkel kutatási terepük társadalmi valóságát felfogják. A felhasznált módszerek és fogalmak, a feltett kérdések, a szelekció és annak leírása, amit megfigyeltek és relevánsnak tekintettek, vagy azoknak az eseményeknek az értelem szerinti rekonstrukciója, amelyeket a terep-kutatás során megélték, mind-mind meghatározó mértékben járulnak hozzá a terep megkonstruálásához. „A kutatónak tehát abban, ami adatként előtte áll, lényeges része van, ennek pedig az a következménye, hogy az adatokban önmagát is újra látja”.¹³⁵

Etnometodológiai szempontból a „becoming member” elv kevésbé a szubjektív értelem rekonstrukciójára irányul, sokkal inkább annak a társadalmi rendnek a rekonstrukciójára, amely jellemző az adott társadalmi helyzetre. Csatlakozva Schütz gondolataihoz, miszerint a társadalmi világ értelemfelteli módon strukturált és elrendezett, az etnometodológia azt javasolja, hogy arra fókuszáljunk, „hogyan” jön létre a társadalmi rend, hogy így utat találjunk a kutatási tárgy sajátos jellemzőihez. Ezzel elhatárolódik Parsons rendszerfunkcionalista szemléletétől, aki a társadalmi rendet egy a társadalom egyes tagjaitól

135 „Der Forscher hat also an dem, was er als Daten vor sich hat, wesentlichen Anteil, mit der Folge, dass er sich in seinen Daten immer auch selbst begegnet” (Bergmann 2006:22f.).

függetlenül létező, kulturális értékrend befogadásával magyarázza (Heritage 1984; Bergmann 1988). Ezzel szemben az etnometodológia a társadalmi rendet nem tekinti előre adottnak, és a figyelmet a makroszintről a mikroszintre irányítja, ahol a társadalmi rendet a cselekvők interakciója hozza létre szituatívan. Kulturális értékeket és normákat az interszjektívan megosztott értelmezési gyakorlat értelmében így tehát nem lehet kielégítő mértékben közvetíteni szocializációval. Sokkal inkább az a kérdés, hogy milyen a cselekvők kommunikációs kompetenciája, hogyan tudják a kulturális értékeket és normákat a helyzetnek megfelelően interpretálni. A cselekvők interaktívan döntenek el, hogyan kell az adott helyzetet értelmezni, és milyen cselekvési lehetőségek mérvadóak. Vagyis: egy társadalmi eseményt először cselekvés-végrehajtás közben definiálnak. Mindeközben a cselekvők mindennapi gyakorlatokat használnak, ún. *etnomódszereket*.

Ennek következtében az etnometodológia leginkább annak felismerésében és vizsgálatában érdekelt, hogy „hogyan lehet a világot mint értelem-teli módon strukturált, rendezett, az események lefolyásában kiszámítható, ugyanakkor mégis gyakran kiszámíthatatlan világot megtapasztalni, leírni, magyarázni és láthatóvá tenni”.¹³⁶ Vagyis az etnometodológia a társadalmi valóság létrehozásának interaktív folyamatára fókuszál, és megpróbálja azonosítani a társadalmi világ adott szeletének immanens rendjét. Ehhez a társadalmi interakció következő premisszáját veszi alapul:

„Mutual intelligibility is only made possible in and through the enactment of recognizably recurrent local orders of shared enacted practices. ... If the individuals are to achieve mutual intelligibility in their endeavors they must produce practices that others recognize the meaning of” (Rawls 2002:25).

Ha tehát egy sikeres interakció előfeltételének számít, hogy a cselekvők által felhasznált eljárások egy társadalmi tény definíciójára mindkét fél számára megfigyelhetőnek és felismerhetőnek kell lenniük, akkor ezek a kutatók számára is megfigyelhetőek és felismerhetőek. A két korábban bemutatott módszertani elv („unique adequacy requirement” és „becoming member”) itt szorosan összekapcsolódik, mivel az etnomódszerek elsajátítása lényeges feltétele annak, hogy az immanens társadalmi rendet egy-

általán felismerjük és a terep fogalmaival leírhatjuk. Egyúttal a „becoming member” elvnek egy további előnye van, amelyet az etnometodológia felhasznál. Ha kívülálló kerülnek a terepre, a terep társadalmi rendjét megzavarják, mivel ezek az emberek még nem ismerik a rend fenntartásának szabályait és gyakorlatait. A kompetens tagok számára egyértelmű etnomódszereket ebben az esetben nyilvánvalóvá teszik, az új tagok számára bemutatják, és a társadalmi rendet visszaállítják. Ugyanez érvényes a szabályszegekre, vagyis azokra a tagokra, akik ellenállnak az implicit szabályoknak és ezzel veszélyeztetik a társadalmi rendet, amely egyben alkalmas ad a szabályok nyilvánvalóvá tételére. Így a terepre lépés (Lindner 1981; Wolff 2003) és a „becoming member” folyamata fontos adatforrásként kezelendő a terep társadalmi rendjének vizsgálatakor, miközben más krízishelyzeteket, például az új tagok, illetve a szabályszegek kezelését is tekintetbe vehetjük az eredmények igazolásának érdekében.

Az a módszertani koncepció, amelyet a továbbiakban bemutatunk, mind a Multi-sited-Ethnography-ról (Marcus 1996), mind az etnometodológiától átvett gondolatokat. Összeköti a „becoming member” elv etnometodológiai és etnográfiai aspektusait, hogy egyrészt hozzáférhessen az interakciómezők sajátos struktúrájához, másrészt a vizsgált technikai-társadalmi összefüggésrendszer jelentését az adott cselekvők perspektívájából, az ő életvilágbeli kontextusába beágyazódva érthesse meg. Megragadva a feltett kérdéseket egy plurilokális és számítógépes közvetítésű terep létrehozásával kapcsolatban, a terepkonstrukció egy lehetőségét kínálom fel, amely – Miller és Slater után szabadon – a következő ajánlással jár: „if you want to get to the Internet start from there but don't stop there”.

3. Egy globális életvilág létrehozása: bepillantás az etnográfiai gyakorlatba egy plurilokális számítógépes közvetítésű terepen

A Ciberville-ről szóló esettanulmány etnográfiai terepmunkán alapszik, amelyet 2003 augusztusa és 2005 decembere között az interneten, és 2004 novemberében és 2005 áprilisa között a vizsgált csoport tagjainak néhány életterében (Paraguayban, Argentínában, Kaliforniában és Németországban) folytattam. Az empirikus adathalmaz, amelyre az esettanulmány épül, különböző adatformátumokból áll, amelyek egyrészt rekonstrukciós, másrészt regisztráló eljárás-

136 „wie die Welt als eine sinnhaft strukturierte, geordnete, in ihren Ereignisabläufen erwartbare, zugleich jedoch oftmals unwägbarere Welt im alltäglichen Handeln erfahren, beschrieben, erklärt und sichtbar gemacht wird” (Bergmann 1988:21).

sokon nyugszanak. Vagyis, míg az adatok egy részét résztvevő megfigyeléssel szereztem, addig az adatok másik része esetében a kommunikációk archivált másolatairól van szó, amelyeket a Cibervalle-n keresztül folytattak, tehát ezek olyan adatok, amelyeket „annyiban 'természetesnek' vehetünk, amennyiben eredeti habitusukban tartjuk meg őket, és a társadalom-kutató és felvevőkészüléke jelenléte nélkül is hasonló módon mennének végbe”.¹³⁷

Az első közeledés a terephez online történt, vagyis a Cibervalle-fórumon zajló kommunikációs aktivitások szisztematikus megfigyelésével. Mivel meg akartam vizsgálni, hogy az internet mindennapi használatában milyen társadalmi gyakorlatok jönnek létre migrációs kontextusokban, szükség volt arra, hogy további mediális és fizikai-lokális kommunikációs tereket vonjak be az etnográfiai fókuszba, már a kutatói érdeklődésből adódóan is. Ez tovább konkretizálódott a fórumon megfigyelt kommunikációs gyakorlatok alapján is. Ugyanis már a beszélgető fórum online megfigyelése során is kiderült, hogy a társadalmi élet a Cibervalle-n különös módon meghatározott a felhasználók különböző lokális, életvilágbeli kontextusainak összekapcsolása által egy közösen megosztott globális kommunikációs térben.

Az „unique adequacy requirement” etnometodológiai premisszát követve a módszerek kialakítása fokozatosan a terep gyakorlataihoz és társadalmi rendjéhez alkalmazkodva történt. Eközben a Multi-sited Ethnography gyakorlatát ültettem át a gyakorlatba, hogy egyrészt a kutatási terepet ésszerűen lehatároljam, és a releváns dimenziókat, lokalitásokat, cselekvőket és (mediális) gyakorlatokat meghatározzam. Másrészt a többterepűség konkrét lehetőségeit használtam ki, hogy a terep különböző dimenzióit egymással összefüggésbe hozzam. A továbbiakban röviden bemutatom a módszertani koncepció néhány sarokkövét, majd reflektálok a Cibervalle-esettanulmány kutatási tapasztalataira a terepre kerülés és a terepen-lét kérdéseivel kapcsolatban.

3.1. A kutatási terep esetcentrikus konstrukciója

A kutatási terep esetcentrikus konstrukciója alatt itt a terep lehatárolását a releváns dimenziók, társadalmi kapcsolatok és szerepek, gyakorlatok és loka-

litások meghatározását értem. Vagyis egy meghatározott eseményre fókuszálok, és szisztematikus megfigyelem az aktivitásokat, amelyek e körül az esemény körül zajlanak. Ez eljárás előnye főként azzal magyarázható, hogy az időbeli, térbeli és társadalmi relevanciákat maga az esemény hozza létre, és nem a kutató állapítja meg akaratlagosan. Az esemény, amelyen a Cibervalle-vizsgálat terepkonstrukciója alapszik, egy tüzeset egy szupermarketben Paraguay fővárosában, amelyben több, mint 400 ember vesztette életét. A tűz kitörésekor a szupermarket tulajdonosa meghagyta, hogy zárják be az ajtókat, hogy megakadályozza, hogy a vásárlók elhagyják az épületet fizetés nélkül. Ezzel a felfoghatatlan hozzáállással pedig elérte, hogy Paraguay egy rövid időre a globális érdeklődés középpontjába került. Ez a tüzeset a Cibervalle-fórum online megfigyelésének első fázisa során történt. Körülbelül egy hétig a katasztrófa határozta meg a fórumaktivitásokat, azután a téma majdnem olyan váratlanul tűnt el, mint ahogyan jött. Lemásoltam és archiváltam minden tópicot a Cibervalle-fórumból, amelyet az esemény körül létrehoztak. Egy a kvalitatív adatok feldolgozását segítő programmal (Atlas.ti) lehetővé váltak az első kategorizálások és a további terepkutatás tervezése.¹³⁸

Az elemzésnek ebben az első lépésében releváns helyeket, résztvevői státusokat, társadalmi pozíciókat, gyakorlatokat és dimenziókat lehetett azonosítani. Egyértelművé vált, hogy a Cibervalle társadalmi alakzat – a résztvevők bevonódásának mértékétől függően – a globális hálózat és a globális életközösség közötti kontinuumban mozog. A Cibervalle földrajzi kiterjedésében potenciálisan globális, ugyanakkor van egy egyértelmű földrajzi hovartartozási referenciája (Paraguay), és ezen kívül pedig lokális szubközösségekben jön létre, főként Paraguayban, Argentínában, az USA-ban és Európában. A lokális szubközösségek alakulása és egymáshoz való viszonyuk elsősorban a lokális találkozókon és azoknak a Cibervalle-fórumban tör-

138 Atlas.ti a megalapozott elmélet (grounded theory) alapján dolgozik, vagyis nem csak az adathalmaz szisztematikus kódolását teszi lehetővé, hanem a különböző kódok között kapcsolatokat is létre lehet hozni, memókat lehet készíteni, és ezeket össze lehet kötni az adathalmaz megfelelő részével, illetve a megfelelő kódokkal és más memókkal. Az Atlas.ti-t akkor is lehet eredményesen használni, ha valaki nem a megalapozott elmélettel dolgozik, hogy az adathalmazt rendezni tudja, és kategóriákat állíthasson fel. Az Atlas.ti a kutatás első felében mutatkozott meg nagyon munka-megkönnyítő segítségként, vagyis az adathalmaz rendezésénél és a kommunikációk elemzésénél, amelyek a Cibervalle-n a tüzeset kapcsán folytak.

137 „die insofern als 'natürlich' gelten können, als sie in ihrem originären Habitat belassen werden und auch ohne den Sozialforscher und sein Aufzeichnungsgerät abgelaufen waren” (Bergmann 2003:531).

tendő utólagos dokumentációján alapszik. Végül az elemzés kimutatta, hogy a nyilvánosság mint rendszerjellemző a Ciberville-n zajló társadalmi eseményekre nagy hatással van. Ebből következően a Ciberville kommunikációs struktúrája triádként írható le, amelyhez az aktívan kommunikálók mellett a közönség is tartozik. A további terepkutatás során a résztvevők fizikai-lokális kontextusait és kommunikációs gyakorlatait kellett közelebből szemügyre venni. Ezért kutatóútra mentem, mely során néhány élettérben tartózkodtam Paraguayban, Argentínában és Kaliforniában. Ennek a kutatóútnak központi eleme volt a lokális szubközösségek aktivitásaiban való részvétel, illetve egyes tagok mindennapjainak végigkísérése.

3.2. Be- és kilépés a plurilokális, számítógépes közvetítésű terepre

A „becoming member” folyamata – amint említettem – egy fontos adatforrás lehet, mivel a terepre lépés „irritációkat” okoz, amelyeket egyúttal a terepen a társadalmi rend kinyilvánítása kísér. A Ciberville-kutatás kontextusában a terep plurilokalitása és többdimenziós volta révén újra és újra újabb terepekre kellett belépni, amelyeknek mind önálló társadalmi rendjük van, és az Online-vitafórum globálisan megosztott színterén egymással kapcsolatban állnak. Egy ilyen komplex terepen résztvevővé válni azt jelenti, hogy kutatóként a terep különböző dimenzióit, társadalmi pozícióit és lokalitásait jártam be, és így a terep társadalmi valóságát különböző perspektívákból szemlélhettem. Mint a vizsgált csoport tagjainak többsége, először én is a nyilvános hozzáférhető vitafórum anonim olvasójának pozícióját vettem fel, hogy megismerhessem a témákat és a kommunikációs gyakorlatokat, mielőtt megismertettem volna magamat a csoporttal, és aktív, új tagként regisztráltam volna.

3.2.1. „What's going on here?” – közeledések a Ciberville-hez

2003 szeptembere és 2004 augusztusa között megpróbáltam tehát az anonim olvasó perspektívájából közeledni a Ciberville-fórum témáihoz és gyakorlataihoz. A fórum kilenc tematikus szekcióra oszlik, amelyekben állandóan újabb és újabb tópicokat nyitottak, és az égvilágon mindenről beszélgettek. Ebben az időben a Ciberville-nek körülbelül ezer regisztrált, többé-kevésbé aktív tagja volt, akik különböző időzónákban helyezkedtek el. Tehát alig volt korlátozás témában vagy időben, és így a fórumon állandóan újabb és újabb szöveges

hozzászólások jelentek meg. Először naponta kb. két órát olvastam, ám így a szöveges hozzászólások mennyiségével nem lehetett megbirkózni. Mivel fő érdeklődésem a migránsok internethasználatára irányult, arra a szekcióra koncentráltam, amely a migrációban élő paraguayiaknak szólt.

3.2.2. Pozícióváltás: néma megfigyelőből (lurker) tag (member)

Az a döntés, hogy egy idő után az anonim megfigyelés helyett a Ciberville aktív tagjaként lépjek fel, némi rizikóval járt, és jól meg kellett gondolni. Addig ugyan a terephez való hozzáférésem korlátozott volt, de ez potenciálisan mindenki számára engedélyezett, így nem kellett sem a terepen betöltött szerepemem, sem az elfogadottságomon törnöm a fejemet. Másrészt már időt és munkát fektettem a kutatásba, amelyet veszélyeztetve láttam, ha az aktív terepre lépés sikertelen lenne, illetve ha a terephez tartozók elutasítanának. Még azután is, hogy a kapcsolatfelvétel az oldal moderátorával problémamentesen zajlott, és biztos lehettem a terep kapuőrének (lásd Wolff 2003) támogatásáról, mégis eltartott egy jó darabig, mire elhatároztam magam, hogy aktív résztvevő leszek. Az a kérdés bizonytalanított el, hogy miként is mutakozzam be, és mennyit áruljak el a valódi céljaimból úgy, hogy ne is kelljen hazudnom, de ne is okozzak szükségtelen riadalmat a terepen.

Lindner (1981) szerint a terepre lépéstől való félelem a kutató metaperspektívájának kifejeződése, amely során elképzeli azt, hogy a terepen hogyan látják őt. Ez a félelem (véleménye szerint) kétoldalú megfigyelésre és ezzel a kutató és a „kutatottak” közötti szimmetriára utal. Mindeközben Lindner kritizálja azt a szakirodalmak által ajánlott módszert, hogy a kutató érdekeinek megfelelően vegyen fel egy társadalmi szerepet a terepen, amely szimmetriát tükröz, hogy ezzel elfedje az aszimmetrikusnak gondolt és kihasznált helyzetet. A társadalmi szerep, a kommunikáció és az interaktív szituáció eszközzé tétele – hogy így férjünk hozzá a terephez és nyerjünk információkat – „az empirikus társadalomkutatás logikájára mutat rá, amely a társadalmi szerepre csupán mint a tudományos szerep funkcionális kelléke tekint”.¹³⁹ Ez a csak-akkor logika azonban megakadályozza a kutatót, hogy annak az adott szituációnak a kontextusára hagyatkozzon, amelyet éppenséggel meg akar érteni. Lindner ehelyett azt ajánlja, hogy

139 „verweist auf die Logik der empirischen Sozialforschung, die soziale Rolle als bloßes Funktionsrequisit der wissenschaftlichen Rolle zu begreifen” (Lindner 1981:56).

a kutatónak a terep általi primer megítélését úgy kezeljük, mint adatokat, mivel ezekben társadalmi és kulturális tapasztalatok mutatkoznak meg.

A fórum moderátora, akit beavattam dilemmáimba és tanácsát kértem, azt ajánlotta nekem, hogy új résztvevőként prezentáljam magamat, hogy így tópicokat nyithassak, amelyekben feltehetem mindazon kérdéseimet, amelyek a kutatásommal kapcsolatosak, anélkül, hogy kutatóként kelljen megmutatkoynom – szerinte más résztvevők is kérdéseket tesznek fel a tópicokban, anélkül, hogy kutatóknak. Továbbá pedig a fórum nyilvánosan elérhető, és azzal, amit ott olvasok, elvileg azt tehetek, amit akarok. A kapuőr, aki először ellenőrizte, de ugyanakkor lehetővé tette a terephez való hozzáférésemet, egyúttal hasznos „kutatótársnak” bizonyult.¹⁴⁰ Tudásával a terep társadalmi rendjéről se-

gített nekem egy szerepet és pozíciót találni, amely jellemző a terepen és egyúttal lehetővé teszi, hogy kutatási érdeklődésemet kövessem. Egyben azt is hangsúlyozta számomra, hogy az anonim nyilvánosság a Cibervalle társadalmi eseményeinek strukturális része, és a résztvevők nagyon is tudatában vannak ennek az alapfeltételnek. Végül az újra-be-mutatkozásnak egy formáját választottam, amely megszokott a fórumon: írtam egy hozzászólást, amelyben szeretettel üdvözöltem az egész közösséget, néma felhasználóként (lurker) határoztam meg magamat, elmagyaráztam Paraguayhoz való kötődésemet, és végül a fórumbeszélgetésekhez fűződő társadalomtudományos érdeklődésemről is szójtettem, anélkül azonban, hogy konkrétan megfogalmaztam volna, hogy a fórum a kutatási terepem része volna.

140 A híres tanulmány, *Az utcasarki társadalom* függelékében, amely egy bos-toni olasz negyed etnográfája, és amelyet először 1943-ban publikáltak, Whyte részletesen leírja a terephez való hozzáférés nehézségeit és az adatközlők jelentőségét a terepen. Whyte részletezi, hogyan alakult viszonya Doc-kal, a negyed egy lakójával a kutatás során. „Eleinte csak egy különösen fontos adatközlő volt – és egyben védelmező is. Miután több időt töltöttünk együtt, már nem kezeltem passzív adatközlőként. Teljesen nyíltan beszélgettem vele arról, hogy mit akarok tenni, hogy milyen nehézségeim vannak és így tovább. Időnk nagy részét ilyen ötletekről és megfigyelésekről szóló beszélgetésekkel töltöttük, és így Doc szó szerint munkatársammá vált kutatásaimban” (1996:302). Amennyiben egyes csoportokkal vagy személyekkel, akik a Cibervalle-t alkotják, személyes kapcsolatba kerültem, tájékoztattam őket a kutatásról, és megkérdeztem őket, hogy akarnak-e közreműködni benne. Mindeközben újra és újra megállapítottam, hogy az adatközlő és a kutató-társ közötti különbségtétel mennyire mesterséges. Csodálkozással töltöttem el az a nyíltság és bizalom, amellyel a Cibervalle-t@gok bepillantást engedtek nyerni nekem hétköznapjaikba és privát életterületeikbe. Örömmel töltött el kíváncsiságuk és érdeklődésük is, hogy együttműködjenek a kutatásommal. A sok segítőkész tanács, gondolatébresztő hozzászólás és kérdés a részükről mélyebbre engedtek látni az egyes jelenségek kapcsán. Gyakran úgy tűnt nekem, hogy kutatási érdeklődésem a Cibervalle-t@goknál termékeny talajba hullt, és beszélgetőpartnereim életvilágbeli tapasztalatai és kérdései által növekedhetett. Talán mivel a Cibervalle virtuális társadalmi világa még relatíve fiatal, lakói is nagy érdeklődéssel fordulnak felfedezése irányába. Mindenesetre a számtalan beszélgetés, amelyet nem csak az én kezdeményezésemből folytattak a fórum jelentőségéről, alkalmat ad erre a feltételezésre.

<p>Hola soy nueva Hola gente buena de cibervalle. Hace rato que suelo leer sus charlas y ahora me gustaria participar. Soy Alemana con parientes paraguayos. Me dedico a las ciencias sociales, en particular me interesa el tema de migraciones. La verdad he aprendido mucho de todos ustedes, ya que en este foro los paraguayos viviendo en todo el mundo intercambian sus experiencias e ideas. Veo que gracias al internet la distancia ya no impide sentirse unidos. Espero compartir la buena onda que son! Nick: mafalda E-mail: m-f-d-_-@hotm**l.com IP: 129.70.100.* Respuestas: 70 Ultima respuesta: 14/09/2004</p>	<p>Hallo, ich bin neu Hallo liebe Leute von Cibervalle. Seit einiger Zeit lese ich eure Diskussionen und würde mich jetzt gerne beteiligen. Ich bin Deutsche mit paraguayischen Verwandten. Ich beschäftige mich mit Sozialwissenschaften, besonders interessiert mich das Thema Migration. Ehrlich gesagt, habe ich schon viel von euch gelernt, da in diesem Forum Paraguayer, die auf der ganzen Welt verstreut leben ihre Erfahrungen und Ideen austauschen. Ich sehe, dass dank des Internets die Entfernung nicht mehr verhindert, sich vereint zu fühlen. Ich hoffe, die buena onda hier mit euch zu teilen. Nick: mafalda E-mail: m-f-d-_-@hotm**l.com IP: 129.70.100.* Antworten: 70 Letzte Antwort: 14/09/2004</p>
--	---

Hello, új vagyok

Hello, kedves emberek a Cibervalle-n. Egy ideje olvasom a vitáitokat, és most szeretnék én is csatlakozni. Német vagyok, paraguayi rokonsággal. Társadalomtudományokkal foglalkozom, különösen a migráció témája érdekel. Őszintén szólva már sokat tanultam tőletek, hiszen ezen a fórumon olyan paraguayiak osztják meg tapasztalataikat és ötleteiket, akik szerteszét élnek az egész világon. Látom, hogy hála az internetnek a távolság többé nem akadályozza az összetartozás érzését. Remélem, hogy megoszthatom veletek a buena onda-t.¹⁴¹

*Első példa a fórumkommunikációra:
 „Mafalda üdvözlő tópicója”*

141 *Buena onda* [spanyol] szó szerint lefordítva annyit tesz: „jó hullám”. Onda a hétköznapi szóhasználatban egy személy kisugárzását, egy helyzet, illetve egy csoport atmoszféráját vagy hangulatát írja le. A Cibervalle-n a *buena onda* kifejezést gyakran használják. Ezzel ugyanannyira kifejezik a pozitív alaphangulatot a közösségen belül, mint a résztvevők jó szándékát is.

Az első tópicom hamar megtelt válaszokkal. Nem csak lelkesen üdvözöltek azonban, hanem az idősebb tagok arra is felkészítettek, hogy mi vár majd rám, és mit várnak el tőlem mint Ciberville-t@gról. Vagyis felvilágosítottak a Ciberville társadalmi rendjéről. Aztán a Ciberville tagjaként megpróbáltam azt tenni, amit mások is tettek. Nyitottam néhány tópicot, olvastam más tagok tópicóit, és részt vettem néhány hozzászólással az éppen zajló vitákban. Ugyanazt a Messenger programot használtam, mint a többiek, és beszélgettem néhány Ciberville-t@ggal erről-arról, de legfőképpen a Ciberville-fórum aktuális eseményeiről. Beharangoztam előre buenos airesi, majd később paraguayi utazásomat, részt vettem a lokális találkozókön, amelyekre meghívtak, és kommentáltam az ezeken a találkozókön készített fotókat, melyeket aztán a fórumon közzé tettem.

Mind az írásbeli hozzászólásaim, mind pedig a lokális találkozókön való részvételem, amennyiben ezek visszacsatolásra kerültek a fórum szintjén, információkat szolgáltatottak rólam, anélkül hogy valakivel direkt módon interakcióba kerültem volna. Azáltal, hogy sűrűn részt vettem különböző paraguayi és argentin csoportok lokális találkozóin, rövid időn belül emelkedett ismertségem foka a globális fórumközösségben, amelynek következtében egyben bizalmat is szavaztak nekem és ez könnyebb hozzáférést jelentett az egyes cselekvőkhöz, még akkor is, ha személyesen nem ismertek. Paraguayban még az is megtörtént velem, hogy egy számomra teljesen ismeretlen férfi szólított meg a buszpályaudvaron a következő szavakkal: „Te vagy Mafalda?”, és úgy mutatkozott be, mint a Ciberville-fórum tagja, aki Texasban él, és éppen a családját látogatja meg Paraguayban. Azokról a lokális találkozókön készült fotókról ismert engem, amelyeken részt vettem. Én azonban nem ismerhettem őt, mivel ugyan a fórum aktivitásait folyamatosan figyelte, maga azonban ritkán nyilvánult meg saját hozzászólásokkal és sosem vett részt lokális találkozón, és így nem is voltak róla fotók a fórumon.

Lindner (1981) azt ajánlja, hogy a terepen a megfigyelési helyzet reciprocitását vegyük kiindulópontként, amikor a társadalmi kapcsolatokra reflektálunk, és ebből következően a terepkutatás normájává teszi az egyenrangú és kétoldalú kommunikációt. Amint megmutatkozott egy ilyen terepen a megfigyelési helyzet sokkal összetettebb, mint egy fizikai-lokális, együttes jelenlétre építő megfigyelési viszony esetében. A reciprocitás egy

nyilvánosan hozzáférhető, számítógép által közvetített kommunikációs térben nem jelenti szükségképpen a kétoldalú kommunikációt, mivel néma felhasználóként (lurker) követhetjük az aktív résztvevőket egy fórumbeszélgetés során anélkül, hogy akár megfigyelnének, akár észrevennének minket. A megfigyelési helyzet reciprocitása sokkal inkább az egyoldalú megfigyelési viszonyok kétoldalúságára vonatkozik. Vagyis, amiként a kutató a terep résztvétel nélkül megfigyelheti anélkül, hogy a cselekvők észrevennék, úgy őt is megfigyelhetik anélkül, hogy észrevenné.

3.3. „Itt és ott lenni” – „itt vagy ott lenni”: Hova vezet a mobil (virtuális) etnográfia?

A terep plurilokalitásából és többdimenzióságából következik, hogy az egész terepkutatás ismételt be- és kilépésekre osztható, közeledésben és eltávolodásban határozható meg. A bemutatkozás és üdvözlés a Ciberville-fórumon, továbbá az első találkozások a különböző szubcsoportokkal a helyszínen fontos adatforrások voltak ahhoz, hogy a lokális társadalmi rendet vizsgálhassam és lehetséges azonosságokat és különbségeket ragadhassak meg a különböző síkokon. A szisztematikus reflexió erre a fajta mobil etnográfia, a terepen történő pozícióváltásra és a részben zavaró megfigyelésekre, amelyeket ezzel kapcsolatban tettem, döntő mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy megértsem ennek a terepnek a sajátosságait.

A mód, amellyel a fórumkommunikációkat olvastam, látványosan mélyebb lett, miközben azokon a különböző dimenziókön és részvételi státusokön mentem keresztül, amelyekből a Ciberville áll. Megtanultam, hogy a fórumon sok kommunikáció csak a párhuzamosan a Messengeren folytatott kommunikáció, illetve a lokális személyes cselekvések összefüggésében követhető. Hirtelen sok mindent megértettem, ami korábban néma felhasználóként (lurker) teljesen értelmetlennek tűnt számomra. Ha a kutatás elején a Ciberville információs hálózat része voltam, amelyhez azért fordultam, hogy bepillantást nyerjek azokba a témákba, amelyekkel a migrációban élő paraguayiak foglalkoznak, úgy egyszer csak a Ciberville életközösség része lettem, amellyel mindennapjaim meghatározó részét töltöttem. Ahogy az életközösség más tagjai is, úgy már én sem az egyes tematikus szekciók felé orientálódtam, hanem a „Recientes” rubrika felé, vagyis az aktuálisan megvitatott tópicok felé, amelyek mentén a Ciberville állandóan zajló társadalmi élete megfigyelhető. Amint megnyitottam a fórum

oldalát, azonnal beléptem az Instant-Messengerbe is, és ezzel kifejeztem jelenlétemet és elérhetőséget. A Messengerben zajló privát beszélgetések gyakran a fórum aktuális történései körül forogtak, megbeszéltek annak tartalmát vagy néhány saját hozzászólást, mielőtt azt nyilvánosan közzétették volna.

A lokális találkozókon való részvételeim során megállapítottam, ezek a fórumon történő utólagos nyilvánossá tételek hatása alatt állnak. Állandóan fotóztak, és újra és újra aszerint kommentálták a szituációt, hogy feltételezhetően mit fognak szólni hozzá a jelen nem lévő tagok. Ezzel együtt azoknak a fotóknak az értelmezése, amelyeket utólag a fórumon közzétettek, határozottan más volt, mint maga a lokális szituáció. Például, ha az online megfigyelés során az a benyomás alakult ki az emberben, hogy az Asunciónban megrendezett lokális találkozók a buenos airesiekhez képest jobban megszervezettek, változatosabbak és izgalmasabban kialakítottak voltak, úgy ez a benyomás a helyszínen való személyes részvétel során majdnem az ellenkezőjébe fordult. Ellentétben mediális rekonstrukciójával a fórumon számomra és a látogatók számára, akiket oda elkísértem, az asuncióni találkozó tartalmilag üresnek tűnt, és a résztvevők meglehetősen kevésbé foglalkoztak egymással és a közös pillanattal. A buenos airesi találkozó mediális rekonstrukciójával ellentétben nagyon is élénk, kommunikatív és érzelmileg sűrű volt, a résztvevők

pedig nagyon is intenzíven foglalkoztak egymással és a közös pillanattal.

Ilyenfajta ingerek fontos útmutatóként szolgáltak az elemzésemnél. A terepkutatás különböző állomásain gyűjtött adatok összehasonlító elemzése során a leírt különböző benyomásokat az egyes cselekvők életvilágbeli helyzetével összefüggésben lehetett megmagyarázni. Amint korábban részleteztem, a migrációban élő paraguayiak számára a lokális találkozóknak egészen más jelentőségük van, mint a Paraguayban élő résztvevők számára. Míg az előbbieknél a lokális szituáció és az együttlét pillanata áll az előtérben, addig az utóbbiak számára a lokális szituáció társadalmi jelentősége csak egy későbbi időpont során mutatkozik meg, pontosan akkor, amikor a fizikailag jelen nem lévő tagok részvehetnek az esemény virtuális újraalkotásában.

A Cibervalle-vel kapcsolatos tapasztalataim megmutatják, milyen összetett és meglepő lehet egy kutatás egy plurilokális, számítógép által közvetített kutatási terepen, ha a kutatók követik a jelenségek diverzitását és sajátos logikáját. Írásomat egy további irritáló felfedezéssel szeretném zárni, amelyet a Cibervalle-n való utazásom során tettem. A következő kommentár, amelyet paraguayi tartózkodásom során fogalmaztam meg a Cibervalle-fórumon, megint csak jól kifejezi azokat a kihívásokat, amelyeket a számítógépes közvetítésű transznacionális életformák a társadalomtudományos cselekvés és gondolkodás elé helyeznek. Olyan kategóriák, mint

<p>les cuento algo que me parece muy curioso y que explica el por qué se me escaparon los últimos posteos en mis tópicos y los dejé un poco abandonados. Lo que pasa es que cuando viajé a Paraguay casi ya no tenía acceso a la internet y por lo tanto no tenía forma de participar mucho en cibervalle. Es decir, estando físicamente en el centro de la comunidad cibervallera me sentí al mismo tiempo desconectada, fuera de la misma. Veo que lo mismo pasa a muchos integrantes: Cuando van a Paraguay para pasar las vacaciones con sus familias desaparecen del foro y no vuelven antes de haberse alejado del contexto físico que forma la base común de la comunidad.</p> <p>Curioso, no?</p> <p>Mafalda Cantidad de posteos: 240 IP: 200.69.45.* Origen: 24/02/2005</p>	<p>ich erzähle euch etwas, was mir sehr sonderbar vorkommt und was erklärt, warum ich die letzten Beiträge in meinen Tópicos* übersehen und sie ein wenig vernachlässigt habe. Es ist nämlich so, als ich nach Paraguay gereist bin, hatte ich fast keinen Zugang mehr zum Internet und deshalb hatte ich auch keine Möglichkeit, mich an Cibervalle zu beteiligen. Das heißt, als ich mich physisch im Zentrum der Cibervalle-Gemeinschaft befand, habe ich mich gleichzeitig mit ihr unverbunden und außerhalb von ihr gefühlt. Ich sehe, dass vielen Mitgliedern dasselbe passiert: Wenn sie nach Paraguay fahren, um die Ferien mit ihren Familien zu verbringen, verschwinden sie aus dem Forum und kommen nicht zurück, bevor sie sich nicht von dem physischen Kontext entfernt haben, der die gemeinsame Basis dieser Gemeinschaft bildet.</p> <p>Sonderbar, nicht?</p> <p>Mafalda Anzahl der Beiträge: 240 IP: 200.69.45.* Herkunft: 24/02/2005</p>
---	---

tér, lokalitás és mobilitás, amelyeknek a jelentése és egymáshoz való viszonya egyértelműnek tűnt, kérdésessé válnak azoknak a tapasztalatoknak a függvényében, amelyeket ez a hozzászólás leír. Azzal a problémával kapcsolatban, hogy meghatározzuk, mit jelent „ott lenni” egy plurilokális, számítógép által közvetített terep esetében, most egy további kérdés merül fel: lehetséges-e egyszerre itt és ott lenni?

elmesélek nektek valamit, ami nekem nagyon különösnek tűnik, és megmagyarázza azt, hogy a tópicomban az utolsó bejegyzések miért kerültek el a figyelmemet, és miért hanyagoltam el őket. Az történt ugyanis, hogy amikor Paraguayba utaztam, alig volt hozzáférésem az internethez, és ezért nem is volt lehetőségem részt venni a Ciberville-n. Vagyis amikor fizikailag a Ciberville-közösség központjában voltam, akkor egyszerre úgy éreztem, hogy elszakadtam tőle, és ki vagyok zárva belőle. Látom, hogy több taggal is ugyanez történik: ha Paraguayba utaznak, hogy családjukkal töltsék a szabadságukat, eltűnnek a fórumról és addig nem jönnek vissza, amíg el nem távolodtak attól a fizikai környezettől, amely a közösség közös alapját adja. Furcsa, nem?

*Második példa a fórumkommunikációra:
„Definir lo virtual”.*

Absztrakt

Írásomban egy „idegen népet” mutatok be, amely a World Wide Web (www) virtuális terében él együtt, miközben az egyes szereplők fizikailag és lokálisan szituált életvilágbeli kontextusai különböznek egymástól. Ez a társadalmi alakzat (földrajzi) kiterjedésében potenciálisan globális, és az életvilág virtuális és globális, valamint fizikai és lokális dimenzióit összekapcsolva, továbbá a kommunikáció mediális és szinkron formáinak kombinált használatával jön létre. Egy ilyen plurilokális, számítógép által közvetített terepen végzett etnográfiai kutatás olyan problémákat hoz felszínre, amelyekre alaposan kell reflektálni, és kreatív megoldásokat kell találni: hol kezdődik a terep, és hol van vége? Mit jelent ebben az esetben „ott lenni”? Már ott vagyok, ha íróasztalomnál ülve a megfelelő weboldalt megnyitom és követem a kommunikációs aktivitásokat anélkül, hogy azt az aktív résztvevők érzékelnék? Vagy terepen lenni azt vonja maga után, hogy jelen vagyok és részt veszek a cselekvésekben,

vagyis egy darabig együtt élek az „idegen néppel”? És mit jelent ebben az esetben egyáltalán „együtt élni”? Eleget tapasztalhatok meg a terepemen, ha csak a virtuális cselekvésekben veszek részt, vagy figyelembe kell vennem a felhasználók fizikai és lokális kontextusait is? Különösen a terepre kerülés és a terepen lét vet fel a gyakorlatban kérdéseket egy plurilokális, számítógépes közvetítésű kutatási környezet esetén, amelyeket ebben az írásban egy nemrég befejezett etnográfiai esettanulmány tapasztalatait felhasználva fogok megvitatni.¹⁴²

Kulcsszavak: etnográfia, etnometodológia, transznacionális migráció, internet.

Abstract

This article aims to introduce an ethnic group inhabiting a common virtual space in the World Wide Web (WWW), while being physically located in different socio-geographical contexts. Potentially global in its geographical extent, this social formation is constituted by means of interrelating virtual-global dimensions with physically grounded parts of the actors' lifeworlds. In addition, the communities' social life relies on specific communicative practices joining mediated forms of communication with co-presence based encounters. Ethnographic research in a pluri-local and computer-mediated field poses a set of problems which demand thorough reflection as well as a search for creative solutions. How can the boundaries of the field be determined? What does „being there” signify in such a case? Is it possible to enter the field while sitting at my own desk, just by visiting the respective site in the WWW, simply observing the communication going on without even being noticed by the subjects in the field? Or does „being in the field” imply that I ought to turn into a member of the studied community? Am I supposed to effectively live with the others for a while? And then, what can „living together” actually mean in that case? Will I learn enough about the field simply by participating in its virtual activities? Or do I have

142 Az esettanulmány, amely ennek az írásnak a forrása, a Daheim in www.ciberville.com – Ethnographie einer globalen Lebenswelt című disszertáció alapja, melyet 2007 júliusában adtam be a Bielefeldi Egyetem Szociológiai Tanszékére (Greschke 2007). A disszertáció globális mikrostruktúrákat vizsgál (lásd Knorr-Cetina – Bruegger 2002), amelyek a mindennapi internethasználat során jönnek létre migrációs kontextusokban.

to account for the physically grounded dimensions of the actors' lifeworlds, as well? Ethnographic research in a pluri-local and computer-mediated field in practice raises a lot of questions regarding the ways of entering the field and being in the field. Some of them will be discussed in this paper by means of reflecting research experiences gained in the context of a recently concluded case study.

Keywords: Ethnography, ethnomethodology, transnational migration, Internet.

Felhasznált szakirodalom

- Adams, Angel Parham 2004 Diaspora, community and communication: Internet use in transnational Haiti. *Global Networks*, 4(2):199-217.
- Bakardjieva, Maria – Fraser, Simon 2001 The Internet in everyday life. Computer networking from the standpoint of the domestic user. *New Media and Society*, 3(1):67-83.
- Beaulieu, Anne 2004 Mediating ethnography: Objectivity and the making of ethnographies of the internet. *Social Epistemology*, 18(2-3):139-163.
- Bergmann, Jörg R. 1985 Flüchtigkeit und methodische Fixierung sozialer Wirklichkeit. Aufzeichnungen als Daten der interpretativen Soziologie. In Bonß, Wolfgang – Hartmann, Heinz (szerk.) *Entzauberte Wissenschaft: Zur Relativität und Geltung soziologischer Forschung*. *Soziale Welt*, 3. külföszám. Göttingen, Schwartz, 299-320.
- Bergmann, Jörg R. 1988 Ethnomethodologie und Konversationsanalyse. *Studienbriefe* (1-2). Hagen, Fernuniversität.
- Bergmann, Jörg R. 1993 Alarmiertes Verstehen: Kommunikation in Feuerwehrnotrufen. In Jung, Thomas – Müller-Doohm, Stefan (szerk.) *Wirklichkeit im Deutungsprozess. Verstehen und Methoden in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Frankfurt a.M., Suhrkamp, 283-328.
- Bergmann, Jörg R. 2003 Konversationsanalyse. In Flick, Uwe – Kardoff, von Ernst – Steinke, Ines (szerk.) *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Reinbek, Rowohlt, 524-537.
- Bergmann, Jörg R. 2006 Qualitative Methoden der Medienforschung – Einleitung und Rahmung. In Ayaß, Ruth – Bergmann, Jörg R. (szerk.) *Qualitative Methoden der Medienforschung*. Reinbek, Rowohlt, 13-41.
- Boase, Jeffrey – Chen, Wenhong – Wellman, Barry – Prijatelj, Monica 2002 Is there a place in cyberspace: *The uses and users of public internet terminals*. <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/index.html> [Letöltés dátuma: 2004.07.27.].
- Burawoy, Michael – Blum, Joseph A. – George, Sheba – Gille, Zsuzsa – Gowan, Teresa – Haney, Lynne – Klawiter, Maren – Lopez, Steven H. – Ó Riain, Seán – Thayer, Millie 2000 *Global ethnography: Forces, connections, and imaginations in a postmodern world*. Berkeley, University of California Press.
- Capote, Truman 1965 *In cold blood. A true account of a multiple murder and its consequences*. New York, The New American Library.
- Garfinkel, Harold – Wieder, Lawrence D. 1992 Two incommensurable asymmetrically alternate technologies of social analysis. In Watson, Graham – Seiler, Robert (szerk.) *Text in context: Contributions to ethnomethodology*. London, Sage, 175-206.
- Gille, Zsuzsa – Ó Riain, Sean 2002 Global ethnography. *Annual Review of Sociology*, 28:271-295.
- Greschke, Heike M. 2005 Nicht zuständig. Tod einer Paraguayerin mobilisiert die globale Community. *Ila, Schwerpunktheft Grenzerfahrungen*/283:16-17.
- Greschke, Heike M. 2007 Daheim in www.cibervalle.com – Ethnographie einer globalen Lebenswelt. *MS Dissertationsschrift (eingereicht)*. Fakultät für Soziologie, Universität Bielefeld.
- Heritage, John 1984 *Garfinkel and ethnomethodology*. Cambridge, Polity Press.
- Hine, Christine 1998 *Virtual ethnography*. <http://www.intute.ac.uk/socialsciences/archive/iriss/papers/proceed.html> [Datum des Zugriffs: 23.04.2006].
- Honer, Anne 2003 Lebensweltanalyse in der Ethnographie. In Flick, Uwe – Kardoff, von Ernst – Steinke, Ines (szerk.) *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Reinbek, Rowohlt, 194-204.

- Jones, Steven G. 1995 *Cybersociety: Computer-mediated communication and community*. London, Sage.
- Karim, Karim H. (szerk.) 2003 *The media of diaspora. Mapping the globe*. Oxford, Routledge.
- Kendall, Lori 1999 Recontextualizing cyberspace – methodological considerations for online research. In Jones, Steven G. (szerk.) *Doing Internet research: Critical issues and methods for examining the net*. Thousand Oaks, Sage, 57-75.
- Klemm, Michael – Graner, Lutz 2000 Chatten vor dem Bildschirm: Nutzerkommunikation als Fenster zur alltäglichen Computerkultur. In Thimm, Caja (szerk.) *Soziales im Netz. Sprache, Beziehungen und Kommunikationskulturen im Internet*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 156-179.
- Knorr-Cetina, Karin – Bruegger, Urs 2002 Global microstructures. The virtual societies of financial markets. *American Journal of Sociology*, 107(4):905-950.
- Lindner, Rolf 1981 Die Angst des Forschers vor dem Feld. Überlegungen zur teilnehmenden Beobachtung als Interaktionsprozess. *Zeitschrift für Volkskunde*, 77:51-66.
- Luna Nueva 2005 *La trata de personas en el Paraguay. Diagnóstico exploratorio sobre el tráfico y/o trata de personas con fines de explotación sexual*. <http://www.oimconosur.org/documentos/buscador.php?tipo=unico&documento=340&categoria=1> [Datum des Zugriffs: 11.10.2005].
- Mann, Chris – Stewart, Fiona 2000 *Internet communication and qualitative research. A handbook for researching online*. London, Sage.
- Marcus, George E. 1996 Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24:95-117.
- Miller, Daniel – Slater, Don 2000 *The Internet – An ethnographic approach*. Oxford, Berg.
- Rawls, Anne Warfield 2002 Editor's introduction. In Garfinkel, Harold *Ethnomethodology's program: Working out Durkheim's aphorism*. Lanham, Rowman & Littlefield, 1-64.
- Turkle, Sherry 1995 *Life on the screen: Identity in the age of the internet*. New York, Simon & Schuster.
- Uimonen, Paula 2003 Mediated management of meaning, Online-nationbuilding in Malaysia. *Global Networks*, 3(3):299-314.
- Wellman, Barry – Haythornthwaite, Caroline (szerk.) 2002 *The Internet in everyday life*. Oxford, Blackwell.
- Wellman, Barry – Hogan, Bernie 2004 The immanent Internet. In McKay, Johnston (szerk.) *Netting citizens: Exploring citizenship in a digital age*. St. Andrews, University of St. Andrews Press, 54-80.
- Whyte, William, F. 1996/1943 *Die Street Corner Society. Die Sozialstruktur eines Italienviertels*. Berlin, de Gruyter.
- Wolff, Stephan 2003 Wege ins Feld und ihre Varianten. In Flick, Uwe – Kardoff, von Ernst – Steinke, Ines (szerk.) *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Reinbek, Rowohlt, 334-349.

GYERMEKEK AVATARVÁLASZTÁSI TENDENCIÁI

Bevezetés

Az alábbiakban bemutatott kutatás a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen (MOME) zajlott. Az egyetem Kreatív Technológia Laborja révén részt vesz egy EU konzorciumban, mely olvasási nehézségekkel küzdő gyermekek számára fejleszt IKT eszközökre alkalmazásokat. A projekt összetett, számos területről igényel szakértelmet. A magyar konzorciumi tag, jelesen a MOME feladata a vizuális felületek elkészítése, a megjelenítés igényes megvalósítása. E feladat része a gyermekek számára választásra felkínált avatarok elkészítése. A munka végzése és a figurák előzetes tesztelése során vált világossá, hogy *milyen bonyolult kérdés is az, ha gyermekek avatarválasztási viselkedését szeretnénk megérteni*. Ekkor kapcsolódott be a kutatásba a MOME Elméleti Intézetének néhány tagja, hogy elsősorban a tanárképzésben érintett kollégákkal s az ELTE TÓK munkatársával együtt megvalósítsunk egy közös kutatást a fentiekre vonatkozóan.

Fontos kitérni arra a tényre, hogy nem pusztán egy egyszerű preferenciaválasztásról van szó ez esetben. Nem csupán helyes kis figurák közül választ egyet a gyermek, hanem az a figura végigkíséri és segíti a játék (tanulás) során. Ahhoz, hogy hatékony legyen az avatar támogató szerepe, fontos, hogy a gyermek azonosulni tudjon vele. Lényeges szempont egy alkalmazás kialakítása során, hogy a jövőbeli felhasználók találjanak számukra közeli, jelentésteli, azonosulásra alkalmas figurát.

A hosszas szakmai viták után arra jutottunk, hogy legjobb a gyerekeket megkérdezni arról, hogy milyen figurákat kedvelnek.

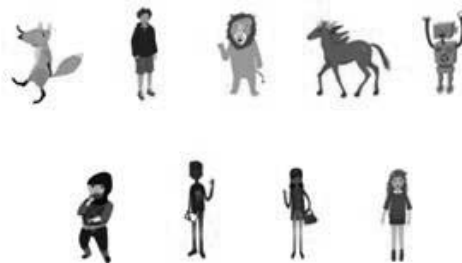
A kutatás sajátos, „valós idejű” jellegéből következik, hogy ebben az esetben nem a kutatók által alakított avatarkészlet került vizsgálat alá, hanem a projektben eddig kifejlesztett figurák. Ez a tény egyrészt jelenségközelibbé teszi a vizsgálatot, másrészt természetesen bizonyos kérdések kevésbé közvetlenül tesztelhetőek.

A TERENCE alkalmazásról

Interaktív könyvek formájában napjainkban akár egész kis korban elérik a gyermekeket IKT al-

kalmazások. A TERENCE alkalmazás (ugyanazon névvel végzett EU FP7 projekt) olvasási anyagokat kínál olyan gyerekeknek, akik 7-11 évesek és szövegértési nehézségekkel küzdenek. Az adaptív rendszer (más komponensek mellett) olvasni való történeteket és játékos teszteket ajánl annak érdekében, hogy ellenőrizhető legyen az, hogy a gyermek érti-e a tartalmakat (lásd Alrifai et al. 2012).

Az alkalmazásba bekapcsolódott gyermekek hetekig követhetik a TERENCE fejezeit. Az avataroknak központi szerepe van a játszós-tanulós rendszerben. A játék kezdetekor a gyermek egyedül indul el az alkalmazásban, de hamar választ egy társat (avatart). Innentől kezdve az avatar segíti őt az egész alkalmazás során. A „segítés”, amit az avatar nyújt, nem más, mint támogatni a gyermeket: ha a gyermek jól teljesít, akkor az avatar vele örül, ha pedig szükséges, akkor biztatja, bátorítja. Mindez arckifejezéseken keresztül mutatkozik meg.

1. ábra

A konzorciumi tagoktól kapott útmutatások és leírások mentén kezdték el a MOME munkatársai (jól képzett grafikusok) a figurák megtervezését. Kilenc figura készült el, aranyos állatok, fikciós emberszerű karakterek és két pár (a kiskispolás célcsoport korával megegyező korú) embergyerek (lásd 1. ábra). A figurák tervezése közben sok vita folyt arról, hogy a karaktereknek milyennek kellene lenniük és hogyan kellene kinézniük. A karakter típusa (ember, fikciós figura, állat) és dizájn stílusa (realisztikus vagy sem) vajon hogyan járul hozzá a tetszéshez? Milyen tervek lesznek azok, amelyeket a gyerekek az őket kísérő társul választanak? A választásaikat miként befolyásolja a koruk, nemük, életkörülményeik, a média hatása vagy akár az olvasási és játszási szokásaik?

Miközben a gyermekek el vannak árasztva a legkülönbözőbb figurákkal (valóságokkal és virtuálisakkal egyaránt), vajmi keveset tudunk a választásaiuk természetéről. A plüss maciktól kezdve a műanyag figurákon át a számítógépes játékok és filmek hőseiig igen nagy a választék. De a gyermekek választásai gyakran abból adódnak, hogy mi van az orruk előtt, azaz mit látnak a TV-ben vagy a monitoron, s ehhez járul még a marketing nyomása.

Az empirikus esztétika szakirodalmának (azaz a művészet és dizájn pszichológiai vizsgálatainak) alaposan vizsgált területét alkotják a néző karakterisztikumainak és a szemlélt tárgy preferenciájának együttjárásai mintázatai (Locher, Martindale, Dorfman 2006). A néző, illetve művészeti tárgy esetében a befogadó tulajdonságai (mint pl. a személyiségvonások, állapotok, szocioökonómiai státusz, művészetben vagy vizualításban való jártasság) mind olyan tényező lehet, ami a tetszésre valamilyen hatást gyakorol. Az esztétikai befogadást befolyásoló vagy meghatározó tényezők közül igen sokat és sokfélet azonosítottak már (Farkas 2003, 2007). Éppen ezért igencsak inspirálónak tűnik, hogy a gyermekek preferenciájának befolyásolói illetve meghatározói vizsgáljuk akár olyan vizuális objektumokon is, mint az avatárak.

Az empirikus esztétika szakirodalmában többek között egy olyan összefüggést találtak, amely a tetszés és a befogadó ideális szelfje közötti hasonlóságra utal (Alexander and Marks 1983). Az eredmények szerint az emberek jobban kedvelik azokat a képeket, amelyek szemantikailag közel állnak ahhoz a karakterhez, amilyenek lenni szeretnének. Az avatárpreferenciákra nézve ennek jelentősége abban áll, hogy feltételezhetjük: a gyermek is olyan figurát fog választani, ami az ideális szelfjéhez közeli. Azaz hasonlít is hozzá, de mégis egy vágyott, különbnek vélt ideált céloz.

A gyermekek preferenciaválasztása az empirikus esztétikában, továbbá a vizuális képességek fejlődésének vizsgálatában különleges terület (Kárpáti 1995). Azt gondoljuk, hogy ha a gyerekek maguk választhatják ki az avatart, akivel dolgoznak (játsszanak, tanulnak), az egyértelműen pozitív hatású lehet. Amennyiben ők maguk választhatják ki az avatart, akivel az alkalmazást végigvinni szeretnék, akkor ismerősebbé és otthonosabbá válik számukra a folyamat, sőt még a kompetencia élményét is megélik általa („én választásom, én tudom, én csinálom” öröme és tapasztalata). Az így elért szubjektív jóllét emeli az önbizalmat és ezáltal megteremt a lehetőségét annak, hogy a gyerekek élvezzék

a tanulási folyamatot. Ez a gondolat szinkronban van egy korábbi avatarkutatás eredményeivel. Inal és Cagiltay (2006) azt találták, hogy „Az avatárakat arra lehet használni mint pedagógiai ágenst, hogy növelje a játékosokban a motivációt amikor számítógépes játékot játszanak” (3440 old.).

Mi arra vállalkozunk, hogy közelebbről megnézzük 6–11 éves magyar gyerekek preferenciaválasztásait.

Kutatás

A kutatáshoz kilenc avatart használtunk, melyek a TERENCE projekt keretében lettek kifejlesztve. A figurákat random sorrendben szerkesztve, A4-es papírra színesen nyomtatva használtuk (1. ábra). A gyerekektől azt kértük, hogy karikázzák be pirossal a kedvenc figurájukat (első választás), azt követően kézzel, ami még teszik nekik (második választás).

A gyerekekről úgy tudtunk meg egyéb információkat, hogy egy szintén A4-es papíron számukra is érthetően kérdeztünk rá korra, nemre. Majd a következő kérdéseket tettük fel: Mi a kedvenc játékod? Mi a kedvenc meséd? Szeretsz olvasni? Milyen gyakran olvasol otthon könyvet (soha – néha – mindennap)? Külön kérdésekként: Szoktál használni okostelefont, táblagépet vagy számítógépet (soha – néha – mindennap)?

A kutatás meghatározó körülményei

A kérdezés formája egy rövid, képes, néhány perc alatt egy egész osztály által kitölthető, egyszerű kérdőív. Ezt a pontosításhoz, korrektúrához a kipróbálás fázisában az ELTE Tanító és Óvóképző Karának Gyakorlóiskolájában és Vörösmarty Általános Iskolában egy-egy alsó tagozatos osztállyal töltöttük ki.

Az iskolákba eljuttatott nyomtatott feladatlapokon a választott betűtípusokkal és betűméretekkel is igyekeztünk alkalmazkodni a 6–10 éves korosztályhoz. A feladatlapokon az általuk megszokott formában kerültek eléjük a feladatok (utasítások) leírásai, a tanítóknak szóló utasítás szerint azonban minden feladatot meg is hallgattak, tehát az olvasási készség nem befolyásolhatta a megoldás eredményességét. Voltak olyan első osztályosok, akik az adatgyűjtés idején még nem tudtak írni. Ők a kérdezőnek diktálták le a nyílt végű kérdésekre szánt válaszaikat.

A kérdőív kitöltését egy-egy osztályban az ELTE TÓK hallgatói bonyolították le. Az adatfelvételben részt vevő tanítójelöltek, az ELTE Tanító- és Óvóképző Karának vizuális műveltségterületéről, az „Alternatív pedagógiák vizuális nevelése, kutatásmódszertan” kurzusának hallgatói voltak.

A munkához minden anyagot (kérdőív, a szülők számára elegendő információ a kutatás részleteiről, melynek értelmében eldönthették, hozzájárulnak-e ahhoz, hogy gyermekük részt vegyen a vizsgálatban, egy levél formájában) ők (a hallgatók) biztosították, a gyerekeknek csak egy piros és egy kék ceruzára volt szükségük.

Vizsgálati minta

A kérdőívet 16 iskola összesen 377 hat-tíz év közötti tanulója töltötte ki. A részt vevő iskolák, ill. osztályok, a vizsgálatban részt vevő gyerekek kiválasztása kutatómódszertani szempontból véletlen mintavételi eljárás alapján történt (Csíkos 2009) abban a 18 osztályban, ahol a kérdező hallgatók 10 hetes pedagógiai gyakorlatukat töltötték.

Adatfelvételi megfontolások

A befogadó iskolák vizsgálatunk szempontjából releváns statisztikai adatait kiegészítő adatlapon rögzítettük. Az adatokból elsősorban a szociopedagógiai háttér feltérképezését céloztuk meg. Ennek feldolgozása a kutatási beszámolóknak nem jelent meg, részben azért, mert nem kerültünk pontos információk birtokába, részben etikai megfontolások miatt.

Adatfelvételi elképzeléseinket, elemzési szempontjainkat gazdagították a vizsgálat iránt érdeklődő tanítójelöltek elvárásai. Fókuszcsoportos beszélgetésünkön a témával kapcsolatban elhangzott vélekedések, sztereotípiák nyomába eredtünk, és ezek körülményeivel is bővítettük elemzési szempontjainkat az adatok feldolgozása során.

Kutatási kérdések

H1: A gyerekek a saját nemüknek megfelelő figurákat kedvelik.

H2: Kisebbségi gyerekek az állatokat, idősebbek az emberi figurákat kedvelik.

H3: AZ IKT használati szokásoknak van hatása az avatár választásra.

Eredmények¹⁴³

Általában az IKT használatról

Vizsgálatunkban találtunk érdekes eredményeket az avatár választástól függetlenül is, általában az IKT használatot elemezve. Az egyik leginkább említésre méltó adat a nemi egyenlőtlenségekre mutat rá. Egyértelmű, hogy a lányok kevesebb eszközhasználatról számolnak be. Például a fiúknak előnyük van a mindennapi számítógép-használatban (42,2% vs. 27,5%), továbbá több fiú használ táblagépet (51,4% vs. 41,7%). A mindennapi eszközhasználat is nagyobb frekvenciát mutat a fiúk között, mint lányoknál (56,6% vs. 43,9%).

A másik figyelemreméltó szignifikáns különbség az IKT használat tekintetében az olvasási szokásokhoz kapcsolódik. Azt találtuk, hogy az olvasási szokásokhoz kapcsolódó kérdések és az IKT használat jellemzői érdekes mintázatot mutatnak. Jele-sül, azok a gyerekek, akik inkább olvasnak, inkább használnak valamilyen eszközt (táblagépet vagy számítógépet, vagy mindhárom, általunk kérdezett eszközt). A mintavételi ország szocioökonómiai háttérét is figyelembe véve ez azt is jelentheti, hogy a szívesen olvasó gyerekek, illetve azok a gyerekek, akiknek az olvasás élménye ismerős, inkább találkoznak olyan lehetőségekkel, hogy eszközöket használjanak, azaz technológiai előnyökhöz jussanak. Mindkét eredmény további részletes vizsgálatot igényelne. Ehelyett csak az avatár választás háttéréként ismertetjük őket.

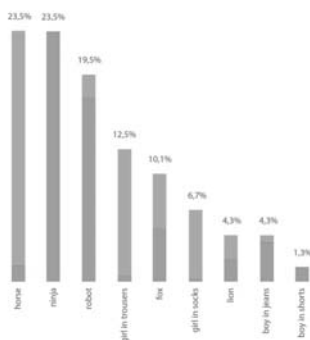
Avatár választás

Az avatár választás bemutatását egy olyan diagrammal kezdjük, melyen egyértelműen leolvasható a nemek alapján megjeleníthető preferenciaeloszlás (2. ábra). Ezen jól láthatóak a legnépszerűbb figurák is: a nindzsa, a ló és a robot. Mindebből úgy tűnik, hogy a gyerekek nagyon is gyerekekre jellemző vonzódásokat fejeztek ki.

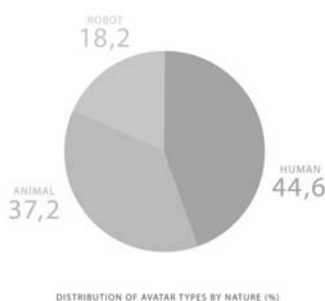
Másrészt további elemzések alapján arra bukkantunk, hogy a gyerekek csaknem fele szívesen választ emberi figurát (lásd 3. ábra). A fiúk még inkább követik ezt a tendenciát, és szeretik még a sem ember, sem állat robotot is. Ugyanakkor az idősebb lányok is inkább humanoid karaktert vá-

143 Jelen tanulmányban csak a $p < 0,05$ szintnél erősebb szignifikáns eredményekre utalunk (Pearson-Chi-négyzet, McNemar-teszt).

lasztanak elsősre. Az ember, állat, robot választással kapcsolatban a háttérváltozóinkkal összenézve úgy tűnik, hogy azok, akik szeretik az emberi figurákat, nagy valószínűséggel használnak okostelefont mindennap, vagy soha nem olvasnak, vagy fiúk, vagy 9 évesnél idősebbek. Az állatpreferencia korrespondál a mindennapi olvasással, vagy a soha nem használ okostelefont kérdéssel, vagy azzal a ténnyel, hogy az illető lány. A robot választása úgy tűnik viszont, hogy kéz a kézben jár azzal, hogy az illető fiú vagy azzal, hogy nem használ okostelefont.

2. ábra. Az avatarválasztások eloszlása (sötétszürkével a lányok, világosabbal a fiúk választásai)

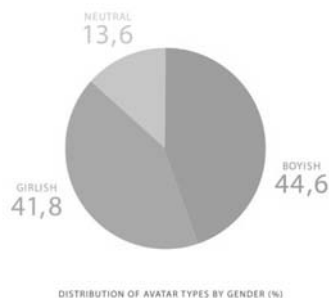

3. ábra. Az avatarválasztások eloszlása ember – nem ember.

Nem

Adataink áttekintése során a legmarkánsabb hatást az avatarválasztás esetében a nemi különbségekben találtuk. Teljesen egyértelmű volt, hogy melyik nem melyik figurát választja. Részben ez alapján is, az avatarokat nemi jellegük alapján csoportokra osztottuk, és úgy is bemutatunk egy eloszlást (lásd 4. ábra). A fiús figurák csoportja: a két fiú, a robot

és nindza, míg a lány csoportba a két lányfigura és az oroszlán került. A semleges csoportot a róka és az oroszlán alkotja. Az így képzett gender alapú csoportok és a háttérváltozók összevetése azt mutatja, hogy általában a fiús karaktereket választók nagyobb valószínűséggel nem olvasnak egyáltalán otthon, vagy nem olvasnak mindennap, továbbá mindennap használnak számítógépet.

4. ábra. Az avatarválasztás eloszlása a figurák neme szerint

Humanoid karakterek vizuális megjelenése

Mielőtt rátérnénk az egyenként történő avatarvizsgálat bemutatására, előtte az emberi karakterekkel kapcsolatban kell pár mondatos kitérőt tennünk. A TERENCE projekt fejlesztése során kétfajta stílusú emberfigura is kidolgozásra került. Ezeket mi most a megjelenésük alapján realiztikus, ill. vékony figurának hívjuk. A realiztikusnak elnevezett („gyerekesebb”) emberi figurák általában a lányok között voltak népszerűek. A vékony emberfigurák („trendibb”) pedig inkább azok között, akik lányok vagy okostelefon-használók vagy mindhárom eszközt használják.

Avatarról avatarra

Közelebbről is meg akartuk nézni az avatarválasztásokat, azaz egyesével áttekinteni, hogy melyik figura választása mögött milyen tényezők húzódnak meg. A legizgalmasabb különbségek a ló figurája kapcsán voltak tapasztalhatóak. A ló figurája az első választások 23,5 %-át elvitte. Ez igazán nagy százalék a kilenc avatar között. A szavazatok jelentős részét 6–8 éves lányok adták. A ló kapcsán az igazán elgondolkodtató eredmény pont ez az egyöntetűség: a kicsi lányok határozott választása, s a lányos lófigura óriási sikere.

Egy másik állatkarakter nem osztotta meg a nemek alapján a gyerekek választásait, ugyanis az oroszlán esetében egyenlő volt a nemek eloszlása. Ez a nemileg semleges állatkarakter leginkább azok között volt sikeres, akik egyáltalán nem vagy nem mindennap használnak IKT eszközöket, továbbá: okostelefon-használók egyáltalán nem választották az oroszlánt.

A róka is egy teljesen nemileg semleges választásnak látszik, ami főleg a 8–9 évesek között volt népszerű. Az olvasás, a mindennapi olvasás, a néha számítógépezés, a nulla eszközhasználat vagy a nulla mindennapi eszközhasználat korreláltak erősen a róka választásával. Azok a gyerekek, akik okostelefon-használók vagy pedig mindig komputereznek, a rókapreferenciával ellentétes tendenciát mutattak.

A farmeres fiú (a vékony humanoid karakterek közül a fiú) főleg fiúk által választott, illetve olyan gyerek által, aki néha táblagépet használ (ez nem meglepő: táblagépet tart a kezében). Azok a gyerekek, akik őt választották, nem okostelefon-használók, nem mindennapi táblagéphasználók és nem mindennapi eszközhasználók.

A rövidnadrágos kisfiút (a realiztikus fiú figura) csak néhány gyerek választotta, főleg olyanok, akik néhány eszközt használnak mindennap.

A hosszúnadrágos kislányt (a vékony humanoid karakterek közül a lány) lányok választották, és meglehetősen népszerű volt. Olyan gyerekek kedvelték, akik valamilyen eszközt főleg számítógépet vagy okostelefont használtak.

A szoknyás kislány (realiztikus lány figura) a lányok között volt népszerű, és főleg olyan gyerekek között, akik semmilyen eszközt nem használnak.

A robot volt a második legnépszerűbb figura. A legfontosabb adat róla, hogy fiúk kedvelték, főleg a fiatalabb fiúk. Hasonló a tendencia ahhoz, ahogy a fiatalabb lányok pedig a lovat választották.

A nindza is érdekes karakter. Elsősorban fiúk választották. Azok a gyerekek, akik kedvelték, néha vagy mindennap olvasnak otthon, mindennap használnak számítógépet vagy valamilyen eszközt.

Kedvenc játék

Elsősorban azt szerettük volna kideríteni, mekkora szerepet játszanak a gyerekek mindennapjaiban az elektronikus eszközökre fejlesztett játékok, esetleg maguk az eszközök mennek-e náluk játékszámba. Ezért nem kifejezetten játékszer, nem is időöltést jelöltünk meg a nyílt végű kérdésben,

hanem egy jóval szabadabb értelmezést engedő kategóriára, kedvenc játékokra kérdeztünk rá. A gyerekek egy része több kedvencét is megjelölte, ezeket – amennyiben nem egy-egy kategória értelmezéseként írt több válaszpéldát – külön válaszként kódoltuk. A „Kedvenc játékom” nyílt végű kérdés elemzése összetett feladatnak bizonyult. A válaszok kategorizálásánál a klasszikus játékelméleti csoportosításból indultunk ki (Lakatos 2001).

I. Játékszerek: 1. szerethető, biztonságot adó tárgyak, babák, plüssfigurák; 2. autók, robot, egyéb járművek. 3. Legó. Tapasztalataink alapján azt feltételeztük, hogy az első alkategóriát (babák) elsősorban a lányok, míg a másodikat (járművek) fiúk jelölték meg.

II. Mozgásos játékok: Bújócska (Külön is megjelöltük a mozgásos kategórián belül.)

III. Társasjátékok – gondolkodtató, fejlesztő, táblás társasjátékok. Kártyajátékok.

IV. Szerepjátékok (Különválasztottuk azoktól a tárgyszerű játékoktól, melyek alkalmasak szerepjátékokhoz is, mint pl. a Barbie és a kötött szabályrendszerű táblás társasjátékoktól is).

V. Az utolsó kategória alá az időöltésszerű játékokat rendeztük: Játékok elektronikus eszközökön, rajzolás, gyöngyfüzés, hajtogatás, kirakózás, Rubik-kockázás, olvasás, éneklés, zenélés, fényképezés, TV-nézés.

Sikerült azonosítanunk néhány együttjárást a kedvenc játék típusa és néhány háttérváltozó, illetve az avatárválasztás között. Összefoglalva mutatjuk be a legérdekesebbeket.

Az elektromos játékokat főleg fiúk említették, továbbá olyanok, akik hat–nyolc évesek, nem olvasnak otthon egyáltalán, minden nap használnak számítógépet, okostelefont vagy valamilyen digitális eszközt vagy mindegyiket. Az avatárpreferenciájuk pedig a nindza volt elsősorban, vagy humanoid karakter vagy fiúfigura. Az elektromos játékok nem voltak vagy sokkal kevésbé voltak említve olyan gyerek által, akik nem komputerhasználók, vagy szeretik az állatokat, a lovat vagy a lányfigurát.

A mozgásos játékokat leginkább olyan gyerekek említették, akik az oroszlánt választották. Mozgásos játékot kevésbé jelöltek meg olyanok, akik realiztikus emberavatart vagy egyáltalán az ember alakú avatart szeretik.

Babák és plüssállatok kedvelői a lányok, a hat–nyolc évesek, és avatárpreferenciájuk szerint pedig a szoknyás kislányt, nadrágos lányt, a lovat, az állatokat, általában a lányokat, a realiztikus embert vagy általában az emberszerű figurát választják. A

baba és plüssállat nem volt vagy sokkal kevésbé volt emlegetve azok között, akik robotot, nindzsát vagy farmeres fiút választanak.

A táblás játékokat elsősorban a lányok emlegették, olyanok, akik használnak valamennyi eszközt, de nem mindent és a lovat választják. A táblás játékokat nem vagy sokkal kevésbé emlegetik a mindennapi eszközhasználók vagy a minden eszközt használók.

Legót emlegettek sokszor fiúk, vagy olyan gyerekek, akik nem (vagy csak egy) eszközt használnak, olyan fiúk, akik a robotot választják vagy akik fiúavatart. A Legót nem vagy kevésbé említik a valamelyik lányt vagy a lovat választók.

Kedvenc mese

A kedvenc mesére vonatkozó kérdést igen nehéz volt elemezni. A gyerekek mindenféle történetet belekeverték a válaszaikba a TV-sorozatokról kezdve a rajzfilmekig, beleértve a csak könyvekben elérhető történetekig. Ezért az elemzésben visszatértünk a TERENCE projekt eredeti céljához, jelesen az olvasáshoz. Az alapján kategorizáltuk a válaszokat, vajon a történetet olvasták, vagy látták, vagy nem lehet kategorizálni. Találtunk némi együttjárást néhány faktor és a könyvekből származó sztorik között. Tehát mondhatjuk, hogy egy olvasott történetnek megjelölt kedvenc mese együtt jár a mindennapi olvasással, a „soha nem számítógépezik” esetével, vagy a „csak egy digitális eszközt használ” tétellel. Az olvasott történet és az avatarválasztás kapcsán azt mondhatjuk, hogy az olvasott sztorit jelölők a rövidnadrágos fiút, a rókát, a nadrágos fiút, a lovat, az állatokat, a lányokat általában vagy a nemileg semleges figurákat választják. Ami nagy valószínűséggel nem kíséri a könyves meséket emlegetőket, az az okostelefon-használat, a mindennapi komputerhasználat, vagy a robot, a nindzsa vagy a fiúfigurák választása.

Konklúzió és további feladatok

A gyerekek szívesen vettek részt a vizsgálatban. Nagyon érdeklődőek voltak, s az egyértelmű válaszaik (amelyek erős szignifikáns különbségekben realizálódtak) bizonyítják a kutatási kérdésünk validitását, miszerint a gyermekek számára az avatar kiválasztása egy igencsak jelentőségteli folyamat. *Egyértelmű mintázatot kaptunk nem és kor szerint, valamint elég árnyalt képet az eszközhasználat kapcsán.*

A társadalmi nem által meghatározott IKT használatról bőven található empirikus bizonyítékok (pl. Kay 2007; Fischer – Margolis – Miller 1997). Egy kulturaközi vizsgálat is bizonyította, hogy egyetemi hallgatók közül (még ha a vonatkozó tudásuk és a készségeik azonosak is) a lányok kevésbé érzik magabiztosnak magukat az IKT használatban (Li és Kirkup 2007). A mi adataink megerősítik ezeket az eredményeket. Éppen ezért az az adatokból származó tény, miszerint a fiús, illetve lányos kinézet kiemelten fontos a vizsgált korosztály számára, további megfontolásokhoz vezet. Mert ha figyelembe vesszük, hogy a lányok hátrányban vannak az IKT használatával és fontos a korosztály számára a nemi jelleg, akkor annak érdekében, hogy a lányok ne maradjanak le, lényeges szempont lányos figurákat is kínálni az avatarkészletben. Ezáltal is motiválhatóak a lányok az IKT használatra. Az IKT használat és a nemi különbségek együttjárásai miatt tehát az *avataroknak muszáj vonzónak lenni a lányok számára is, hogy megnyerje őket a digitális világ számára.*

Határozottan kiemelkedett az együttjárás tendenciákból az okostelefon-használók csoportja, amennyiben sok mindennel szemben az ellentétes trendet mutatták. Az okostelefont használó gyerekekről elmondható, hogy a főáramtól elkülönülő volt a preferenciájuk. Például nem szerették az oroszlánt és a rókát, ellenben a vékony figurát igen. A preferenciájuk sajátossága mindenképpen az egyik kérdés, ami további vizsgálatot érdemel. Vajon ez eredmények magyarázata kielégítő a szocioökonómiai státus megjelölésével (?), vagy többről van szó: *az okostelefon mindennapi (folyamatos) használata más életstílust jelent? Az előbbi feltevés részletesebb és pontosabb adatgyűjtést igényel a gyermek családi, iskola, gazdasági stb. háttéréről, míg az utóbbi az okostelefonok világa által teremtett életmódváltást feltételez.*

Adataink arra is rámutatnak, hogy a fiatalabb (6–8 éves) gyerekek az állatokat és a robotot kedvelik, míg az idősebbek (9–11 évesek) inkább az emberszerű figurákat. Ezeket az eredményeket érdekes összevetni egy hasonló kutatási eredményével, amit valamivel idősebb gyerekeken végeztek, s miszerint a gyerekek inkább magukhoz hasonlatos avatart kreálnak (erre abban a kutatásban lehetőségük volt) mint fantasztikusokat (McCue 2008).

Köszönet

A szerzők munkája támogatást kapott a TERENCE projekttől, ami EU pályázatban nyert alapot (FP7, RTD, Strategic Objective ICT-2009.4.2, ICT, TEL). A tanulmány tartalmáért az EC természetesen nem felelős, az csak a szerzők nézőpontját tükrözi. A munkához hozzájárult még a „Interaktív Gyerekkönyvkutatás” projekt, ami a MOME Nonprofit Kft-én, keresztül a Belügyminisztérium révén nyert támogatást.

Absztrakt

A tanulást támogató számítógépes alkalmazások kialakítása során a fejlesztők gyakran avatarkészlet beépítésével válaszolnak a motiválás és azonosulás elérésének kihívásaira. Az ilyen alkalmazások sikerességéhez hozzátartozik, hogy a gyermekek számára vonzó azonosulásra felkínált figurákat tartalmazzon az avatarkészlet. Hazai kisiskolások körében végzett felmérésünk (377, hat-tizenegy éves gyermek) azokat a tendenciákat igyekszik feltárni, amelyek meghatározhatják a gyermekek avatarválasztásait. A vizsgálathoz egy nemzetközi EU projekt (TERENCE) keretében szövegértést segítő alkalmazáshoz kidolgozott figurakészletet használtunk. Túl azon, hogy az életkor és a nem megjósolható hatásait azonosítottuk, további eredményekre is jutottunk. Többek között az IKT eszközhasználat, valamint az olvasási szokások mintázatai mentén is érdekes összefüggések mutatkoznak.

Kulcsszavak: avatar, gyermekek IKT használata, nemi különbségek.

Abstract

In most of the applications which aims to support the process of learning it is a frequently applied method to include avatars in order to increase motivation and identification. There is a highly perceived need to offer an excellent set of avatars to be able to reach all the children. There was a research carried out in Hungary in the spring of 2013 to explore the tendencies of the choices of avatars among children (377, age 6-11). The research was based on the set of avatars designed for a text comprehension application supported by the EU project TERENCE. There were some predictable correlations found related to age and gender, and

furthermore, there were some interesting correspondence shown up according to ICT usage and reading habits.

Felhasznált szakirodalom

- Alexander, B. – Marks, L. 1983 Aesthetic preference and resemblance of viewer's personality to paintings. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 21:384-386.
- Alrifai, M. – Gennari, R. – Tifrea, O. – Vittorini, P. 2012 The user and domain models of the Terence adaptive learning system. *Proceedings of the ebTEL workshop*. (lásd még: P. Vittorini et al. Eds. International Workshop on Evidence-Based TEL, AISC 152:83-90. springerlink.com _c Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2012/.
- Csikós Cs. 2009 *Mintavétel a kvantitatív pedagógiai kutatásban*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Farkas A. 2003 *Az esztétikai ítélet. Művészetpszichológiai modellek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Farkas A. 2007 *Az esztétikai ítélet II. Művészetpszichológiai kísérletek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fisher, A. – Margolis, J. – Miller, F. 1997 Undergraduate women in computer science: experience, motivation and culture. *ACM SIGCSE Bulletin*, 29. (1):106-110. <http://www.cs.cmu.edu/afs/cs/project/gendergap/www/papers/sigcse97/sigcse97.html>
- Inal, Y. – Cagiltay, K. 2006 Avatars as Pedagogical Agents for Digital Game-Based Learning. In C. Crawford et al. Eds. *Proceedings of Society for Information Technology & Teacher Education International Conference 2006*:3440-3443. Chesapeake, VA: AACE.
- Kay, R. H. 2007 *Gender differences in computer attitudes, ability, and use in the elementary classroom*. Ontario Universities, Literacy and Numeracy Secretariat, Toronto.
- Kárpáti Andrea szerk. 1995 *A vizuális képességek fejlődése*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lakatos Margit szerk. 2001 *Játéklepszichológia*. Budapest, ELTE TÓFK.
- Li, N. – Kirkup, G. 2007 Gender and cultural differences in Internet use: a study of China and the UK. *Computers and Education*, 48(2):301-317.

Locher, P. – Martindale, C. – Dorfman, L. eds.
2006 *New Directions in Aesthetics, Creativity
and the Arts*. Amityville, New York, Baywood
Pub Co.

McCue, C. 2008 Tween Avatars: What do online
personas convey about their makers? In K.
McFerrin et al. Eds. *Proceedings of Society for
Information Technology & Teacher Education
International Conference 2008*:3067-3072.
Chesapeake, VA: AACE.

A TERENCE project internetes elérhetősége:
<http://www.terenceproject.eu/web/guest>

DIE KULTURPOLITIK DER UNGARISCHEN KOMMUNISTISCHEN PARTEI ZUR ZEIT DER NACHKRIEGSDEMOKRATIE / 1945–1946/¹⁴⁴

Die Bildungspolitik kommunistischer Parteien muss generell der Ganzheit des arbeitenden Volkes dienen. Dies folgt aus ihrer allgemeinen ideologisch-politischen Gesinnung. Laut der öffentlichen Meinung fungierte jedoch die Kulturpolitik der Ungarischen Kommunistischen Partei (UKP) zwischen 1944 und 1948 vorzugsweise als Propaganda- und Agitationsmittel. Sie stand im Dienst der allgemeinen politischen Aufgaben der Partei und stellte keinen eigenständigen Politikzweig dar. Zum Thema wurde außer dem Buch von Éva Ständeisky über die Literaturpolitik der UKP keine weitere Monographie verfasst. Über den Aufsatz von Éva Ständeisky, Róbert Czigler und József N. Szabó zu einigen Fachgebieten kommunistischer Bildungspolitik hinaus wurde in der Thematik kein bedeutender Aufsatz geschrieben. Dadurch begründet sich das Bedürfnis, eine einschlägige Monographie mit wissenschaftlichem Anspruch zu veröffentlichen

Ein wissenschaftliches Herangehen hat hier zur Aufgabe, den Stellenwert und die Rolle der Kulturpolitik zwischen 1944 und 1948 unter den damaligen politischen Verhältnissen und den Bedingungen des frühen politischen Pluralismus zu analysieren. Der vorliegende Aufsatz soll auf die Frage Antwort suchen, mit welchen Reformvorschlägen und Modernisierungskonzepten die UKP als Koalitionsmitglied auf verschiedenen Kulturgebieten zur Entwicklung und Demokratisierung Ungarns beizutragen suchte. Weiter hat sich die Forschung damit auseinanderzusetzen, welche Konzeptionen und Programme die bis dahin illegal bzw. in der Emigration agierende UKP unter demokratischen Verhältnissen ausarbeitete, um die verschiedenen Kultursparten zu entwickeln. Die kommunistische Kulturpolitik mit wissenschaftlichem Anspruch zu erfassen ist auch deshalb eine wichtige Aufgabe, weil das Buch eine Epoche untersucht, in der das Ungarntum eine Krise durchmachte, aber gleichzeitig vor einmaligen Möglichkeiten des Aufstiegs stand. Ungarn hatte den Herausforderungen zu begegnen, die mit dem

verlorenen Krieg und den Veränderungen internationaler Verhältnisse zusammenhingen. Als Folge nahm die Rolle der Kulturpolitik stark zu. Meine Forschungen zur Bildungsgeschichte, Kulturpolitik und Kulturdiplomatie von über 40 Jahren haben mich überzeugt [József N. Szabó], dass Demokratisierung und Modernisierung nur dann richtig erfolgreich sein können, wenn der wirtschaftliche, gesellschaftliche und politische Umbruch mit einer kulturellen Entwicklung einhergeht.

In der vorliegenden Arbeit bemühten wir uns auch herauszufinden, in welchen Kulturbereichen welche Konflikte die UKP in Zeiten der politischen Demokratie und im Kampf der Parteien mit jeweils anderer Weltanschauung und anderen politischen Prämissen auf sich nahm. Wir setzten uns zur Aufgabe, bei der Untersuchung einzelner kulturpolitischer Bereiche nicht nur die Zusammenarbeit und den Kampf mit Koalitionspartnern vorzustellen, sondern auch für wirtschaftliche, gesellschaftliche, politische und internationale Einwirkungen ein Auge zu haben, die die Bildungspolitik 1945–46 determinierten.

Die unter demokratischen Verhältnissen praktizierte Kulturpolitik der UKP aufzudecken ist weiter aus dem Grund von hoher Bedeutung, dass die ursprüngliche politische Philosophie der Kommunisten nicht für den Pluralismus gedacht war. Die kommunistische Revolutionstheorie und politische Praxis kollidierte bis dahin nicht mit Parteien mit anderer politischer Kultur und sie kannte die Konflikte nicht, die in einem demokratischen Umfeld entstehen und behandelt werden. Die UKP hatte keine Erfahrung in der Konsensgestaltung, weder mit Parteien mit anderen Ansichten noch mit Koalitionsparteien. Da die ungarischen Kommunistenfunktionäre ihre Parteitätigkeit zwischen den beiden Weltkriegen in Ungarn in der Illegalität ausübten, konnten sie keine parlamentarischen Erfahrungen mitbringen. Kommunisten in der westlichen Emigration konnten zwar das politische System der Demokratie sowie die Freiheit der Kultur kennen lernen, selbst an Parlamentsgefechten teilzunehmen war ihnen mit einigen Ausnahmen nicht möglich. Die Mehrheit der Kommunisten, die nach Kriegsende aus der Moskauer Emigrati-

144 Der Aufsatz summiert József N. Szabó Forschungsergebnisse von über einem Jahrzehnt.

on heimkehrten und im ungarischen politischen Leben immer mehr Einfluss ausübten, konnte sich nur mit der Stalindiktatur vertraut machen. Die kulturpolitische Auffassung der Sowjetemigration war durch die Theorie und Praxis des Schdanowismus ungünstig beeinflusst. Was die Emigranten in der Sowjetunion in kultureller Hinsicht erlebten, war der Dienst der Politik – eine Legitimation, die schwerlich auf demokratische Auseinandersetzungen in Ungarn anzuwenden war. Natürlich gab es in der Moskauer Emigration auch Akademiker auf internationalem Niveau, die sich ein Bild von der verheerenden Wirkung der Schdanowschen Kulturpolitik machen konnten. Der Spielraum dieser Akademiker war jedoch durch Parteidisziplin und Sendungsbewußtsein eingeschränkt.

Die „traditionelle“ kommunistische Kulturpolitik ließ sich daher in der entstehenden Konkurrenzsituation der Kulturpolitiken der demokratischen Nachkriegs-Koalitionsparteien nicht mit Erfolg in die Praxis umsetzen. Die „ursprüngliche“ kommunistische Kulturpolitik war auch aus dem Grund nicht fortzusetzen, dass sich die Moskau-Heimkehrer zu dieser Zeit bereits der Volksfrontpolitik verschrieben. Auch stimmten sie als Folge der antifaschistischen Kooperationsregeln des demokratischen Politikmachens auf sowjetische Anregung hin zu. Dies setzte allerdings die Akzeptierung der Ansichten und Konzeptionen anderer politischer Akteure sowie die Zurücknahme voraus, dass in politischen Auseinandersetzungen auch andere Standpunkte in Betracht gezogen werden müssten, mit denen zu polemisieren war.

Es ist auch nicht uninteressant zu wissen, ob sich Abweichungen zwischen verschiedenen Gruppierungen der UKP (illegale Kommunisten bzw. Emigranten) ausmachen lassen, oder aber diese verschiedenen Strömungen bis dahin dem Willen von Anführern aus der Moskauer Emigration untergeordnet waren. Im Buch wird ferner versucht, die Frage zu beantworten, ob die Partei imstande war, zwischen den relativ eigenständigen, doch miteinander zusammenhängenden und interagierenden Bildungspolitik-Teilbereichen der Intelligenz-, Bildungs-, Wissenschafts- und Volksbildungspolitik sowie der Kulturdiplomatie eine Kohärenz zu schaffen und ob folglich eine einheitliche kommunistische Bildungspolitik nachzuweisen ist. Es fragt sich auch, ob die UKP eine Bildungspolitik zustande bringen konnte, die über die Wahrung der Werte der ungarischen Kultur hinaus den durch die Wende von 1945 evozierten gesellschaftlich-politi-

schen Herausforderungen Rechnung trug, und ob die UKP die verschiedenen Kulturbereichen in den Dienst der Modernisierung stellen konnte, so dass die Freiheit der Kultur gewährleistet war.

Wir wollen ebenfalls offenlegen, welche Rolle die UKP der Intelligenz in der neuen Demokratie sowie beim wirtschaftlichen und kulturellen Umbruch zuwies. Wissenswert ist zu wissen, was für ein Bildungssystem die Kommunisten in den Dienst der demokratischen Entfaltung und der Modernisierungsziele stellen wollten. Es zeigt sich ein wissenschaftlicher Anspruch, die Thematik der Volksbildung als Mittel für die Befriedigung kultureller Bedürfnisse breiter Volksschichten aufzuarbeiten. Ohne die Kulturdiplomatie der Partei aufzudecken kann keine realistische Einschätzung darüber entstehen, wie das Verhältnis der ungarischen und universellen Kultur sowie die zu Nachbarstaaten aufzubauenden Beziehungen von den Kommunisten verstanden wurden. Sowohl hinsichtlich der Offenlegung neuer Ergebnisse als auch der Methode der Aufbereitung erweist sich das Buch innovativ, wenn man bedenkt, dass bisherige Arbeiten die Kulturpolitik nicht im Rahmen des damaligen zeitspezifischen politischen Pluralismus untersuchten. Die auf pluralistischen Fundamenten entstandenen und an der Koalitionsregierung teilhabenden Parteien standen auf unterschiedlichen politischen und Weltanschauungsgrundlagen und all dies brachte Interessenkollisionen und Konflikte mit sich. Die Koalition implizierte gleichwohl eine Teilidentität der Interessen. Die Autoren setzen sich weiter zur Aufgabe, die Ursachen der erzielten Konsense vorzustellen. So ist anzunehmen, ein realistisches Bild über die Kulturpolitik der UKP zu erhalten, was nicht nur wissenschaftlich relevant ist, sondern auch über eine nicht zu vernachlässigende politische Dimension verfügt.

Die Forschungen bestätigten, dass die Kommunisten nach Kriegsende – im Jahr des demokratischen Aufbaus – bis zu den 1945-Wahlen in den verschiedenen Kulturbereichen mit unterschiedlicher Intensität und Eingriffstiefe versuchten, die Entwicklung Ungarns mit Reformvorschlägen und Modernisierungskonzepten voranzutreiben und die Interaktion zwischen der ungarischen und universellen Kultur zu ermöglichen. Es wurde auch klar, dass es zu dieser Zeit mit der Ausnahme der Volksbildung keinen wesentlichen Unterschied zwischen der Kulturpolitik der UKP und der Auffassung der anderen Parteien gab, weil alle politischen Kräfte

nach der Demokratisierung der Kultur strebten. Ebenfalls gab es keinen wesentlichen Unterschied zwischen den kulturpolitischen Konzeptionen der illegalen Funktionsträger der UKP in Ungarn sowie der Funktionsträger, die aus der Emigration heimkehrten. Die UKP verfolgte eine pluralistische und demokratische Kulturpolitik.

Wir können auch festhalten, dass die Kommunisten zu Zeiten des demokratischen Aufbaus eine Kulturpolitik betrieben, die mit den kulturpolitischen Vorstellungen von Koalitionspartnern rechnete. Die UKP behandelte andere Parteien in demokratischen Auseinandersetzungen als Partner und passte ihre eigenen Schritte der Politik der anderen Parteien an. Die Koalitionspartner, die zugleich politische Konkurrenten waren, machten ihrer Meinung Luft, polemisierten, und opponierten die kommunistischen Konzeptionen. Im Interesse des Wiederaufbaus und des demokratischen Umbruchs des Landes wurde in Ungarn auch im heftigen Wahlkampf von 1945 ein Politikstil mit demokratischer Gesinnung praktiziert, der den Gegner besiegen, nicht aber vernichten wollte. Ausnahme hiervon war die Intervention antideutscher Kreise der ehemaligen Herrscherklasse im Sommer 1945 gegen Gruppen, die sich in der provisorischen Nationalversammlung und Regierung betätigten. Der politische Angriff der Kommunisten erhielt eine kulturpolitische Dimension, da Géza Teleki, als Mitglied dieser antideutschen Gruppe, das Amt des Ministers im Ministerium für Religion und öffentliche Bildung bekleidete.

Die kulturpolitischen Auseinandersetzungen im Parlament sowie die Gefechte in der Presse und in der kulturell-wissenschaftlichen Öffentlichkeit blieben abgesehen von einigen Fällen im Rahmen demokratischen Politikbetriebs. In diesen politischen Kämpfen wollten die Parteien, einschließlich der UKP, ihre kulturell-wissenschaftlichen Positionen stärken und ihren gesellschaftlich-politischen Einfluss durch die einzelnen kulturpolitischen Schritte erhöhen. Das war auch deswegen ein faires Wettlaufen, weil die Parteien der Nachkriegskoalition vor 1945 in der Opposition waren, mit der Herrscherklasse des vorangehenden Systems nicht verbunden waren und ausnahmslos ein demokratisches Land auf die Beine stellen wollten. Sie wollten ein demokratisches Ungarn, wo sich Kultur und Wissenschaft frei entwickeln, Klassenunterschiede abgebaut werden, das Grund- und Mittelschulwesen auf der Höhe der Zeit sind, sich Hochschulen und Universitäten auf annähernd

internationalem Niveau befinden und einer kulturellen Selbstbestimmung und -organisation nichts im Wege steht. Sie wollten ein politisches System zustande bringen, in dem gesellschaftliche Mobilität gewährleistet war.

Auf die kulturpolitischen Vorstellungen der Parteien wirkten sich Klassenzugehörigkeiten und gesellschaftliche Basen der Parteien aus. Um diese Basen zu erweitern, hielten die politischen Akteure Präferenzen fest. Im Jahr des demokratischen Ausbaus ordneten sich diese Präferenzen jedoch der demokratischen Reorganisation des Landes sowie der Entwicklung der nationalen Kultur und Wissenschaft unter. Während des Wahlkampfes, der ab Sommer 1945 Fahrt aufnahm, wurde die Bildungspolitik ein integrativer Bestandteil der Konzeption zur Demokratisierung und Modernisierung sowie zum kulturellen und wissenschaftlichen Umbruch. Zu diesem Zeitpunkt ging das Verhältnis zwischen der Kultur und Politik in Ungarn mit den Standards eines demokratischen Staates konform. Die Freiheit der Kultur und die Autonomie des Hochschulwesens und der Wissenschaft waren mit einigen kurzzeitigen kleineren Ausnahmen, bedingt v.a. durch die Politik der UKP, sichergestellt. Die UKP übte eine demokratische Bildungspolitik aus, solange sie es für möglich hielt, mit demokratischen Mitteln im Rahmen parlamentarischer Demokratie in Machtposition zu kommen. Die Misserfolge bei der Wahl 1945 bewiesen der Partei, dass die Mehrheit der ungarischen Gesellschaft nicht hinter den Kommunisten stand. Der Weg zur Macht führte also nicht über die Einhaltung der Spielregeln der bürgerlichen Demokratie, sondern über die Straße und die Aktionen von Volksmassen.

Nach den Parlamentswahlen vom Herbst 1945 kam es in der kommunistischen Kulturpolitik zu einer wesentlichen Veränderung. Die UKP sah ein, dass von einer kommunistischen Machtübernahme auf demokratischem Wege keine Rede sein konnte. Die Partei setzte den nach Kriegsende akzeptierten demokratischen Formen nicht nur im politischen Kampf, sondern auch in kulturpolitischen Auseinandersetzungen ein Ende und griff nach „traditionellen“ klassenkämpferischen Mitteln und Methoden. Statt fairer parlamentarischer Auseinandersetzungen ging die UKP dazu über, Straßendemonstrationen zu bevorzugen, politische Gegner auf unlautere Weise zu marginalisieren oder ggf. auszuschalten. Während 1945 nur die Volksbildungspolitik in den Dienst politischer Zielsetzungen gestellt wurde, erschien eine mit politischen

Zielsetzungen durchsetzte kulturpolitische Denkweise nach den misslungenen Parlamentswahlen in jedem Bereich der Kulturpolitik; eine unmittelbare politische Erwartung der Kultur und Wissenschaft gegenüber kam zum Vorschein.

In der kommunistischen Kulturpolitik setzten sich eine unmittelbar politisch motivierte kulturpolitische Betrachtungsweise und Praxis nach dem Bruch mit dem Pluralismus immer mehr durch. Die Veränderung der Auffassung der UKP lässt sich nicht nur mit innenpolitischen Veränderungen in Ungarn in Zusammenhang bringen, sondern auch mit internationalen Umwälzungen, der Auflösung der antifaschistischen Koalition sowie der Auswirkung von Fulton. Nach dem Beginn des kalten Krieges schickten sich die Kommunisten angesichts des Scheiterns demokratischer Methoden an, auf eine Kulturpolitik Kurs zu nehmen, die die Regeln der pluralistischen Demokratie nicht mehr akzeptierte. Die Folgen der Veränderung tangierten die einzelnen Bereiche der Kulturpolitik und auch die der Kulturdiplomatie.

Aus Untersuchungen der Intelligenzpolitik der Epoche ist ersichtlich, dass sich Koalitionsparteien, so auch die UKP, darüber im klaren waren, dass die Demokratisierung und Modernisierung Ungarns ohne die tatkräftige Mitwirkung der Intelligenz nicht zu stemmen war. Wenn es darum ging, der Intelligenz im demokratischen Ungarn einen Stellenwert zuzuweisen, konnten die politischen Parteien die Zwischenkriegsposition der Intelligenz sowie ihre Einstellung zur Macht nicht ausblenden. Gleichwohl musste sich die Intelligenz klarmachen, dass sich ihre Funktion wegen des politischen Systemwechsels erheblich modifizierte.

Trotzdem wurden gemeinsame Interessen anfangs nicht erkannt und aufeinander abgestimmt. Dies erklärt sich einerseits daraus, dass der Großteil der desorientierten Intelligenz ihren Platz im neuen Ungarn nicht richtig finden konnte. Andererseits wollten gewisse politische Akteure der Intelligenz keine gebührende Rolle bei der Wiedergeburt des Landes zuteilen. Dies führte zu zwischenparteilichen Auseinandersetzungen. Es drehte sich um die Fragen, ob die Vergangenheitsrolle der Intelligenz diese dazu befähigte, sich am Wiederaufbau zu beteiligen bzw. welche Intelligenzgruppen sich in die Etablierung des neuen Ungarn mit einbeziehen ließen. Die mitunter extremen Meinungen hierzu gingen weit auseinander. Bei der Jahreswende 1945/46 hieß es bei der UKP, dass die Mehrheit der Intelligenz im demokratischen Ungarn eine Zukunft haben müsse.

Im Interesse des Wiederaufbaus strebte die UKP danach, die Gründe zu beseitigen, die die Aktivierung der Intelligenz bis dahin erschweren. Die UKP beabsichtigte vor allen Dingen, die technische Intelligenz für sich zu gewinnen. Da der Wiederaufbau in der Politik der anderen Parteien keine zentrale politische Rolle spielte, zeigten sie ein gemäßigtes Interesse für die technische Intelligenz. Die einzelnen Parteien, v.a. die UKP, richteten wegen ihrer Wirkung auf die Massen und der nachhaltigen Modernisierung auf die wissenschaftliche Elite besondere Aufmerksamkeit und wollten diese für sich gewinnen. Die Einschätzung der Elite – und spezifisch die von Wissenschaftlern – weicht aufgrund ihrer besonderen Lage in mehrerer Hinsicht von der anderer Fachgruppen ab und ist zugleich Teil der Intelligenzpolitik der Parteien.

Die Demokratisierung und Modernisierung des Hochschulwesens wurde von maßgebenden politischen Kräften annähernd gleich beurteilt; ebenfalls hatten sie keine wesentlichen Differenzen, was die Umstrukturierung des Wissenschaftslebens anlangte. In der Beurteilung der früheren Rolle von Pädagogen, deren Schicht bei der Gestaltung der nationalen Bildung und der politischen öffentlichen Meinung eine wichtige Rolle spielte, gab es nur winzige Unterschiede. Ihre Vergangenheit bzw. ihr Verhältnis zur Herrscherklasse wurde im Frühjahr 1945 von der Mehrheit der Parteien kritisch betrachtet. Mit Ausnahme vereinzelter Initiativen wurden Ärzte weder von der UKP noch anderen Parteien ihrem gesellschaftlich-politischen Gewicht entsprechend eingeschätzt.

Die Verwaltungsintelligenz behandelten die Parteien wegen ihrem politischen Machteinfluss mit besonderer Aufmerksamkeit. Ihre in der Horthy-Ära gespielte Rolle wurde anfangs von allen Koalitionsteilnehmern negativ bewertet, daher wollten alle eine neue demokratische Verwaltung installieren.

Da die Parteien ein demokratisches Ungarn schaffen wollten und in dieser Hinsicht das gleiche Interesse hatten, hatten sie über die Intelligenz eine weitgehend ähnliche Meinung. Der Kampf aber, einzelne Intelligenzgruppen für sich zu gewinnen, differenzierte die Standpunkte der Parteien. Zu einem Konflikt zwischen den Koalitionsteilnehmern kam es allerdings solange nicht, bis der Kampf einen politischen Charakter erhielt. Die Heranziehung politischer Gesichtspunkte brachte sodann eine ausdifferenzierte Vielfalt mit sich.

Der Einstieg ins politische Leben seitens der Intelligenz war sowohl für die Parteien als auch

für die Intelligenz selbst eine komplizierte Angelegenheit. Anfangs war die Mehrheit der Intelligenz unter den neuen Bedingungen nicht in der Lage, sich zu orientieren und auszuloten, welche der Kräfte der Ungarischen Nationalen Unabhängigkeitsfront am ehesten ihren politischen Interessen entsprachen. Die Lage der Mehrheit der Parteien war auch nicht einfacher, denn die Vergangenheitsrolle der Intelligenz war schwer mit ihren politischen Vorstellungen und Demokratiekonzeptionen auf einen gemeinsamen Nenner zu bringen. Man wusste auch nicht, wie die Intelligenz politisch eingestellt war. So kamen beide Lager in Zeiten der Neuausrichtung des politischen Lebens zu einem Scheideweg. Mit den obigen Problemen wurde von den Koalitionsparteien zunächst die am frühesten etablierte UKP konfrontiert.

Im politischen Leben kam die Meldung 1945 überraschend, dass ein Teil der Intelligenz der UKP beitreten wollte. Darauf war die Parteiführung nicht gefasst. Für die Partei stellte ferner eine Herausforderung dar, dass einzelne Koalitionspartner den Konflikt zwischen der Vergangenheitsfunktion und der politischen Einstellung der Intelligenz sowie des neuen demokratischen Systems bereinigen konnten. Für die Koalitionsteilnehmer war nicht gleichgültig, wie die Stellungnahme der meinungsbildenden Intelligenz im politischen Kräftemessen ausfiel. Nachdem die Parteien die politische Bedeutung der Intelligenz erkannt hatten, fingen sie an, sie nicht nur aufgrund ihrer Fachkompetenz zu beurteilen, sondern auch ihr politisches Gewicht ins Kalkül zu ziehen. Nach der Bestimmung der politischen Rollen gingen die Parteien dazu über, die Interessen der Intelligenz zu vertreten. Das Aufeinandertreffen von Parteien und Intelligenz hing davon ab, ob es – wie oben umrissen – gelang, den Widerspruch zwischen der alten Funktion und der in einer Demokratie zu spielenden Rolle aufzuheben bzw. die Interessen der Intelligenz auf eine auch für diese annehmbare Weise zu vertreten. Von der Zahl der Akademiker, die einzelnen Parteien beitraten, lässt sich nicht eindeutig auf ihre Wirkung auf die Ganzheit dieser Schicht schließen, da ein Großteil der Intelligenz doch außerhalb von Parteiorganisationen blieb und sich politisch von dieser Position aus betätigte.

Da der Intelligenzeinfluss bei den Koalitionspartnern zunahm, wurde immer dringender, die Intelligenzbasis der UKP zu vergrößern. Was ihren Standpunkt zur Intelligenz betraf, ordnete die UKP das Prinzipielle den taktischen Interessen im

Wesentlichen nur während des Wahlkampfes unter. Ende August 1945 fing auch die UKP mit der Mitgliederwerbung an. Im Herbstwahlkampf waren die Parteien bestrebt, die unterschiedlichsten Intelligenzgruppen für sich zu gewinnen. Dabei zeigten die UKP und die Unabhängige Bauernpartei (UBP) die höchste Aktivität. Die Mehrheit der Intelligenz sah ihr politisches Idealmodell, d.h. die bürgerliche Demokratie in ihrer reinsten Form durch die UBP gesichert; sie stimmte daher bei den Wahlen für die UBP. Die Intelligenzgruppen, deren politische Vorstellungen mit einer Sammelpartei nicht vereinbar waren, stellten sich nicht hinter die UKP, sondern der Ungarischen Sozialdemokratischen Partei oder der Nationalen Bauernpartei. Für die UKP entschied sich nur ein kleiner Anteil der Intelligenz.

Nach den Nationalversammlungswahlen legten die Parteien die höchste intelligenzpolitische Aktivität an den Tag, deren Einfluss auf die Intelligenz nicht hoch genug ausfiel. Nach einer Situationsanalyse und den notwendigen Schlussfolgerungen wollte die UKP mit einer dynamischen und in mehreren Bereichen revidierten Intelligenzpolitik ihre Position in Kreisen der Intelligenz stärken. Der Wiederaufbau und die Sanierung der Wirtschaft erschienen als Vorbedingung jeglicher anderen Zielsetzungen, darum bauten die Arbeiterparteien die besten Beziehungen zur technischen Intelligenz von allen Intelligenz-Fachgruppen aus. Durch ihre Maßnahmen wollten sie auch diese Beziehungen stärken. Da das Betätigungsfeld der technischen Intelligenz weniger ideologiegebunden war, trat kein Konflikt um die Gruppe herum auf. Die UKP suchte auch nach den Wahlen von 1945 nach Möglichkeiten und Formen des Meinungsaustausches mit der „Elite“ der Intelligenz. Der Elite war nach wie vor die Rolle zugewiesen, die Massen der Intelligenz für die Partei zu gewinnen. Bei der besonderen Behandlung der Elite wurde auch klar, dass der Spielraum der privilegierten und überdurchschnittlich anerkannten Elite nach kommunistischer Auffassung nur im Bereich der Kultur gegeben war. Die UKP machte klar: Geistige Exzellenz ermächtigt nicht zur politischen Führerrolle.

Im politischen Kampf nach den Wahlen spielte die Intelligenzpolitik keine Zentralrolle und Konflikte entstanden deswegen in diesem Bereich recht selten. Ein politisches Akademikerproblem um die Polemie über die Pädagogenfrage herum schaukelte sich allerdings zum Politikum hoch. Mit den Auseinandersetzungen bezüglich der ungelösten Probleme dieser Gruppe drangen die politischen Fragen

der ungarischen Demokratie an die Oberfläche. Neben den ungelösten Problemen der Pädagogen konnte die Frage auch deswegen zu einer Konfliktquelle werden, weil das ideologisch-politische Element auf diesem Betätigungsfeld ausschlaggebend war. Bei unentschiedenen Macht- und politischen Verhältnissen konnte diese Gruppe in Augen der Politik vorübergehend eine entscheidende Bedeutung erlangen. In der Intelligenzpolitik der UKP bekamen Pädagogen – v.a. Grundschullehrer – eine besondere Rolle zugewiesen. Die Partei beschäftigte sich mit den Problemen dieser Gruppe auf unterschiedlichsten Foren der Öffentlichkeit und betonte die Wichtigkeit ihrer Lösung.

Im Frühjahr 1946 artikuliert sich die Unzufriedenheit der Pädagogen in einer bis dahin ungeesehenen Form, auf die die Parteien unterschiedlich reagierten. Die UKP war mit der Meinungsäußerung der Pädagogen nicht einverstanden. Sie missbilligte die Streiks und die entschlossene Interessenvertretung.

Nach den Nationalversammlungswahlen zeigte die Mehrheit der Parteien nach wie vor kein Interesse für Ärzte. Die UKP hielt es jedoch aus politischen Gründen für wichtig, die Ärzte für sich zu gewinnen. Um ihren Einfluss zu stärken, initiierte sie Maßnahmen in mehreren Bereichen.

Bereits zeit der politischen Kämpfe 1945 machte sich bemerkbar, dass ein Teil der Parteien bei der Beurteilung der Beamten fachliche Aspekte, ein anderer Teil wiederum politische Aspekte in den Vordergrund stellte. Es war offensichtlich, dass die Parteien ihre eigenen Interessen erneut entweder anhand politischer oder fachlicher Gesichtspunkte zu vertreten gedachten. Für die linken Parteien war es eindeutig, dass sie ihren Einfluss nur erhöhen konnten, wenn sie bei der Beurteilung der Tätigkeit der Gruppe den größten Wert auf das Politische legten. Auch Kräfte mit der Absicht, eine bürgerliche Demokratie zu etablieren, waren sich darüber im klaren, dass sie ihre Positionen nur halten konnten, wenn das Fachliche präferiert würde. Die Klärung des Problems um die Verwaltungsintelligenz wurde von den Linken angeregt. Der Umstellung des Verwaltungssystems wurde von der UKP eine hohe Bedeutung beigemessen, deshalb betonten die Kommunisten über die Finanzargumente hinaus vorwiegend politische Gesichtspunkte.

Im Herbst 1946 erfolgte eine radikale Änderung im Verhältnis der Politik zur Intelligenz. Auf dem dritten Kongress der UKP änderten die Kommunisten, die sich vom politischen Pluralismus

mittlerweile auf deklarierte Art und Weise verabschiedeten, auch ihren Standpunkt zur Intelligenz grundlegend. Ihre Meinung über die 1945–46 noch zu integrierenden Gruppen modifizierte sich auf mehreren Gebieten. Weiterhin wurde besondere Wichtigkeit der wissenschaftlichen Elite und der technischen Intelligenz eingeräumt, die im Wiederaufbau und im künftigen Sozialismus eine zentrale Rolle spielen sollten. Die UKP erwartete aber von der Elite ein anderes Herangehen; eine Mentalität, die die Aufgabe ihrer Autonomie und Unabhängigkeit bedeutete. Die Partei verband ihre Unterstützung bereits in der postpluralistischen Ära (Herbst 1946–1948) damit, dass die Elite die kommunistische Politik legitimiert. Mit der Marginalisierung herausragender konservativer Wissenschaftler, die sich an der Legitimierung nicht zu beteiligen gewillt waren, wurde bereits zu dieser Zeit begonnen. Ihre Verdrängung aus dem Hochschulwesen und Wissenschaftsleben wurde im Jahr der Wende bzw. mit der Universitätsreform perfekt gemacht.

Die technische Intelligenz genoss wegen der Modernisierung der Industrie nach wie vor eine besondere Behandlung, was sich neben ihrer materiell-moralischen Unterstützung in ihrer planmäßigen zahlenmäßigen Aufstockung äußerte. Die Kontinuität kommunistischer Intelligenzpolitik im Hinblick auf die technische Intelligenz bedeutete auch, dass politisch Unzuverlässige diskriminiert, sogar verfolgt wurden.

Die Analyse der damaligen Bildungspolitik belegte, dass der Erfolg der angekündigten Demokratisierung und Modernisierung auch davon abhing, ob es gelang, eine Schulreform auf weitem und demokratischem Fundament auf die Beine zu stellen und ein Schulsystem einzurichten, das Wissen auf internationalem Niveau vermittelt. Im Interesse der Verwirklichung bildungspolitischer Ziele musste das vom vorangehenden Regime geerbte, mit antidemokratischen feudalistischen Überresten belastete Schulsystem mit überholter Qualität und Ansichtsweise abgeschafft werden. Stattdessen sollte ein zeitgemäßes Schulwesen geschaffen werden.

Als Einstieg mussten die Überreste des Faschismus aus dem Weg geräumt werden und der geistige Wiederaufbau musste endlich anlaufen. Die Schaffung einer neuen Kultur wurde von allen Koalitionsparteien unterstützt. Ab Frühjahr 1945 wurde die demokratische Reorganisation des Bildungswesens als eine dingend zu lösende politische Frage auf die Tagesordnung gesetzt. Wegen der kulturpolitischen Wichtigkeit dieser Frage erar-

beiteten alle Koalitionsparteien Reformvorschläge zum allgemeinen Bildungswesen. Auch die UKP, die ein neues Menschenideal definierte, trat für die Gestaltung eines demokratischen Schulsystems in die Schranken.

Die Parteien beschäftigten sich mit bildungspolitischen Fragen auch im Rahmen des politischen Kampfes, wenn auch mit unterschiedlicher Intensität. Die Grundkonzeption der Reformvorschläge bestand darin, dass keine wirtschaftliche, gesellschaftliche und politische Erneuerung erfolgen könne, es sei denn die öffentlichen Bildungseinrichtungen würden modernisiert. Nach ihrer Auffassung gehe ein modernes Bildungswesen vom Kern der Demokratie aus und die demokratischen Prinzipien kämen konsequent und restlos zur Geltung, sobald Neigungen und Fähigkeiten zu den Maßstäben der Selektion würden. Bei der Analyse der bildungspolitischen Vorstellungen der Parteien kann festgestellt werden, dass im Hinblick auf bildungspolitische Ziele ein Konsens zwischen den politisch und gesinnungsmäßig unterschiedlichen Parteien zustande kam. Mit dem Mehrparteiensystem waren zwar die Rahmenbedingungen für das Austragen von Interessenkonflikten gegeben, keine entsprechende bildungspolitische Denkweise konnte sich aber Geltung verschaffen. In der Bildungspolitik konnte von einer klar umrissenen Vielfalt keine Rede sein, denn alle Parteien waren einverstanden, dass das überholte antidemokratische Bildungssystem abgeschafft gehöre und ein neues Schulsystem auf höherem Niveau und mit mehr Demokratie aufgebaut werden müsse.

Im Jahr des demokratischen Ausbaus wollte die UKP das Bildungswesen vor allen Dingen unter Berufung auf ideologische Werte umstrukturieren. Dass es eines demokratischen Bildungssystems bedurfte, war Teil der ideologischen Vorstellung aller Parteien. Unterschiede zeigten sich nur in der Verwirklichung von Interessen einzelner Schichten, die die Basen von Parteien bildeten. Parteien waren 1945 durch Erziehungsideale nur teilweise differenziert. Die zu vermittelnden Werte waren allgemeine universelle humanistische Ideale, bei einzelnen Parteien (UKP, Sozialdemokratische Partei) wurden aber auch Ideale mit Klassencharakter formuliert. Bei der Mehrheit begegnen wir idealistisch-utopischen Vorstellungen auch. Das neue Schulsystem wurde in Ungarn den demokratischen Idealen entsprechend ausgestaltet. In der demokratischen Nachkriegsatmosphäre erschien die Zielsetzung der Massen und der demokratischen Parteien am na-

türlichsten, die für ein Schulsystem plädierte, das statt nach Abstammung und Klassen nach Kindesalter differenzierte. Die Etablierung einer Grundschule war mehr als ein kulturpolitisches Problem: Es wurde zum Politikum und wurde für die zweite Bodenreform der politischen Parteien gehalten. An der Etablierung einer mit politischen und ideologischen Argumenten gestützten Achtklassen-Grundschule konnte nicht gezweifelt werden. Mit der Aufstellung der Grundschule wurde bezweckt, das allgemeine Bildungsniveau der Bürgerinnen und Bürger zu erhöhen und ein gleiches Bildungsrecht und eine gleiche Ausgangslage für jedes Kind zu garantieren. Die demokratischen Parteien hielten dies für einen großen kulturpolitischen Erfolg. Zur gesellschaftlichen Unterstützung der Bildungsreform trug nicht nur bei, dass sie demokratische Vorstellungen formulierte, sondern auch, dass sie mit dem Interesse der Mehrheit der Gesellschaft konform ging. Diese Bildungspolitik legte auf die sog. Elitenkultur, das Interesse einer Minderheit, keinen Wert. Ihre Pflege vernachlässigte sie schon zu Zeiten des Pluralismus, was ein Defizit dieser Bildungspolitik war.

Der Umbau des Bildungswesens war ohne eine Hochschulreform undenkbar. Ein Teil des ungarischen Hochschulwesens stand 1945 weder aus fachlich-wissenschaftlicher noch aus ideologisch-politischer Sicht auf dem Niveau der Zeit. Die sich am Aufbau der Demokratie beteiligenden politischen Parteien strebten deshalb im Hochschulwesen nach Reformen, mit denen diese den Anforderungen des demokratischen Umbaus und einer Bildung auf internationalem Niveau gerecht werden konnten.

Da eine der wichtigsten Zielsetzungen der Kulturpolitik 1945 in der Demokratisierung des Bildungswesens bestand, tauchten Reformvorstellungen im Hochschulwesen zumeist um die Pädagogenausbildung herum auf. Die Koalitionsteilnehmer wollten ihre modernisierungsbezogenen Vorstellungen unter Berufung auf ideologische Werte, politische Gesichtspunkte und wissenschaftliche Anforderungen umsetzen. Die Reform der Pädagogenausbildung wurde von sämtlichen Koalitionsparteien befürwortet, weil sich die größte Herausforderung von allen Hochschulzweigen ausgerechnet in diesem Bereich ergab. Folglich wurden wesentliche Vorstellungen bezüglich der Reorganisation des ungarischen Hochschulwesens von der Politik hier artikuliert. Die Mehrzahl der Reformvorschläge enthielt Allgemeinheiten. Ein Teil der Experten-Vorstellungen war vielseitig aus-

gearbeitet. Diese brachten auch den Standpunkt der Parteien zum Ausdruck und wurden gelegentlich geradezu in Auftrag gegeben. Da die Reform annähernd gleich interpretiert wurde, gab es unter den Vorschlägen keine wesentlichen Abweichungen. Die Zentralfragen der Hochschulpolitik stellten 1945 die demokratische Umstrukturierung der Universitäten, das gegenseitige Verhältnis der Universitäts- und Wissenschaftlerausbildung, die Ebenen der Pädagogenausbildung sowie die Bestimmung der Hochschulprofile dar. „Reformbeauftragte“ beschäftigte auch, welche Rolle in der Ausbildung allgemeinen Fächern zukommen bzw. wie das Verhältnis zwischen Vorlesungen und Seminaren sein sollte. Der Großteil der angeregten Reformen wurde nicht umgesetzt. Bei ihrer Hinauszögerung spielten nicht nur mangelnde Finanzmittel, sondern auch Dozentengruppen eine wesentliche Rolle, die der traditionellen Struktur der Universitätslandschaft verhaftet waren. Die Entwicklung des Hochschulwesens war aber auch eine der Grundfragen wirtschaftlicher Entwicklung, was von Befürwortern der Modernisierung zu dieser Zeit noch nicht stark genug betont wurde. Dies erklärt sich daraus, dass seitens der Wirtschaft noch kein erhöhter Expertenbedarf gemeldet wurde. Wie Bildung im Allgemeinen, wurde auch das Hochschulwesen v.a. mit politischen Herausforderungen konfrontiert.

Die geplante Reform der Ungarischen Wissenschaftsakademie zur Modernisierung des Wissenschaftslebens warf Probleme auf, auf die die politischen Parteien in den meisten Fällen mit keiner Fertigungskonzeption reagieren konnten. Da der Modernisierungsgedanke im Programm der Parteien festgehalten wurde, unterstützten ihre Vertreter und die Presse den Erneuerungsversuch. Anfangs wollten Wissenschaftler, die für eine Reorganisation plädierten, die Änderungen unter Berücksichtigung der Autonomie und Freiheit der Wissenschaft verwirklichen. Modernisierungsbestrebungen im Wissenschaftsleben hatten durchaus einen politischen Teilcharakter. Die Anführer der Reformvorstellungen gerieten deshalb meistens mit den Gruppen in Konflikt, die ihre Posten im alten politischen System erwarben.

Die Reformgruppe – nach einem anfänglichen Bestehen auf der Autonomie der Wissenschaft und als erfolglos bewerteten Initiativen – war gewillt, sich auch im Bereich der Wissenschaft politischer Mittel zu bedienen. Da die UKP die vollständige Autonomie der Wissenschaft nicht akzeptierte,

wurden die Modernisierungsbefürworter im ungarischen Wissenschaftsleben v.a. von den Kommunisten unterstützt. Die UKP beschäftigte sich daher mit dem Problem der Ungarischen Wissenschaftsakademie mehr als andere Parteien.

Aus Sicht der Entwicklung des Landes und der Wissenschaft war es sehr wichtig, dass ungarische Forscher die internationalen wissenschaftlichen Ergebnisse kennen lernten und mit der universellen Wissenschaft in Kontakt kamen. Die Koalitionsparteien waren einhellig für die Aufnahme internationaler Wissenschaftsbeziehungen. Die ungarische Wissenschaftspolitik erkannte, dass die wissenschaftliche Heranführung Ungarns ans internationale Niveau sowie eine ungarische Kultur mit internationalem Rang ohne vielfältige Kontakte nicht möglich war. Sie schätzten es richtig ein, dass das Niveau der internationalen Wissenschaft nur erreicht werden konnte, wenn Ungarn Kontakte zu Ländern auf höchstem fachlichem Niveau knüpfte. Die wissenschaftspolitische Vorstellung, die die Wichtigkeit mit Nachbarstaaten zu knüpfender Kontakte betonte, war in erster Linie von politischer Bedeutung.

Im Hochschulwesen war ein politischer Druck v.a. in der Pädagogenausbildung vorhanden, trotzdem brachte dies keine wesentliche Veränderung mit sich. Die UKP und die Sozialdemokraten meldeten sich mit neuen Reformvorstellungen. Die Arbeiterparteien wollten für eine Pädagogenausbildung sorgen, die mit einem v.a. politisch motivierten Verwaltungssystem kompatibel war. Nach ihrer Meinung war das Achtklassen-Schulsystem mit der Pädagogenausbildung nicht vereinbar. Die Pädagogenausbildung wollten sie unter Berufung auf fachliche Gesichtspunkte reorganisieren.

Eine der Tragödien der ungarischen Demokratie war, dass die Bildungsreform mit einer sowohl finanziell als auch moralisch unterschätzten Pädagogenschicht angefangen wurde. Die Reformen wurden im Herbst 1945 in einer Weise angestoßen, dass die Pädagogen, die beim Zustandebringen des neuen Schulsystems eine entscheidende Rolle hätten spielen können, an seiner erfolgreichen Umsetzung individuell nicht interessiert waren.

Mehrere Voraussetzungen waren jedoch nicht gegeben, um eine Grundschule zu etablieren. Die Parteien gaben sich daher keinen Illusionen hin. Die UKP ging davon aus, dass die Einrichtung der Grundschule nur der Anfang war; eine prinzipielle Entscheidung, von deren praktischer Umsetzung es abhing, ob der neue Schultyp den

Zielen einer demokratischen Gesellschaft gerecht werden konnte. Die Umstände, die die Umsetzung der Grundschule hinderlich waren, verursachten keine reellen Veränderungen im Bildungsbereich. Während die Einrichtung der Grundschule 1945 eine der erstrangigen politischen Aufgaben war, kreisten die Zentralfragen der Politik 1946 um die Stabilisierung der Wirtschaft und den Kampf um die Macht. Daher strebte die UKP danach, im vorhandenen Organisationsrahmen Veränderungen herbeizuführen, die im Einklang mit den primären wirtschaftlichen und politischen Zielsetzungen zur Verwirklichung kulturpolitischer Ziele beitragen konnten.

In der ersten Hälfte des Jahres 1946 blieben die Parteien auf dem Gebiet der Bildungspolitik passiv. Die Geschehnisse des Bildungswesens waren in polische und wirtschaftspolitische Geschehnisse der Epoche eingebettet. In der Bildungspolitik kam es nicht zu den in der Politik notwendigerweise vorkommenden Interessenkonflikten bzw. diese waren peripher. Dazu trug nicht nur eine politisch-ideologische Verunsicherung bei, sondern auch das Ministerium für Religion und öffentliche Bildung, das seine bildungspolitische Konzeption nicht nach Parteikriterien, sondern fachlich-pädagogischen Prinzipien ausrichtete. Im Ministerium für Religion und öffentliche Bildung waren die Linken weit unterrepräsentiert. Das Bildungswesen konnte v.a. durch seinen Führungsapparat unter Kontrolle gehalten werden, deshalb setzten sich die in dieser Hinsicht schwachen Arbeiterparteien zum Ziel, diesen Apparat zu verändern. Das Hauptführungsorgan wurde zum Schauplatz von Positions- und Machtkämpfen. Die UKP und die Sozialdemokratische Partei vermochten im Bildungswesen ihre ideologischen Vorstellungen nicht durchzusetzen und versuchten daher, den Kontrollapparat zu schwächen und ihre eigenen Positionen dadurch zu stärken. 1946 kam es zu einem Zusammenstoß zwischen dem fachlich neutralen Ministerium für Religion und öffentliche Bildung einerseits und der ideologisch geladenen UKP und SDP andererseits. Der Konflikt hatte auch machttechnisch-politische Gründe. Nichtsdestotrotz erhielt die Diskussion um die Person des Kulturpolitikers Dezső Keresztury auch eine kulturpolitische Dimension.

Bei unseren Forschungen suchten wir u.a. Antworten auf die Frage, welche Rolle die früher in der Emigration lebenden Kommunisten bzw. die früher illegale UKP der Kulturdiplomatie und den

internationalen Kulturbeziehungen einräumten. Offengelegt wurde auch, wie die UKP, die für Modernisierung eintrat, das Verhältnis zwischen der ungarischen und universellen Kultur verstand bzw. mit welchen Nationen sie nach Kriegsende Kulturbeziehungen ausbauen wollte.

Aufgrund der Forschungen kann konstatiert werden, dass die UKP zu Zeiten des Ausbaus der Demokratie über keine umfassende kulturdiplomatische Konzeption verfügte. Weder die Partei noch die Intelligenz ihrer Anhängerschaft gab eine ihrem Gewicht angemessene Antwort auf die Herausforderungen der Kulturdiplomatie. Die kulturdiplomatischen Aktivitäten der Kommunisten sind im Vergleich zu anderen Bereichen der Bildungspolitik als recht gering einzustufen. Im Anbetracht ihrer geistigen Basis hätte die UKP mehr für die Lösung von Fragen ungarischer und universeller Kultur tun können. Bei der Untersuchung der kulturdiplomatischen Rolle der UKP wird ersichtlich, dass sich die Partei abgesehen von einigen eigenständigen kulturdiplomatischen Aktionen nur an der Koalitionszusammenarbeit beteiligte und sich gesellschaftlichen Initiativen anschloss.

Die Außenpolitik Ungarns hatte bei der schlechten internationalen Lage und der internationalen Isolation des Landes keine Relevanz. Genau deswegen hätte die Partei dem Instrumentensystem, über das die Kulturdiplomatie verfügte, eine höhere Wichtigkeit beimessen müssen. Sie hätte die ungünstige Meinung, die sich wegen der verfehlten außen- und soldatenpolitischen Schritte der vorangegangenen Jahre herausbildete, umformen und das Prestige des Landes mit den Mitteln der Kultur erhöhen müssen. Kulturdiplomatie muss nicht nur außenpolitischen Zielen dienen: Sie muss eine wichtige Rolle spielen, wenn es darum geht, Modernisierungsansätze zu fördern, die ungarische und universelle Kultur zu handhaben, die ungarische Wissenschaft ins internationale Wissenschaftsleben mit ihren Mitteln einzuführen. In einigen Fällen (György Lukács, Endre Sík) wurden diese Aufgaben wahrgenommen, mehr wurde aber nicht erreicht.

Die Monographie setzt sich auch zum Ziel, die Vorstellungen über die Volksbildung von einer Partei aufzudecken, die nicht auf der Grundlage des politischen Pluralismus stand, aber in der spezifischen ungarischen und internationalen Lage ihn vorübergehend akzeptierte. Die UKP war ja vor dem zweiten Weltkrieg Teil einer internationalen kommunistischen Bewegung, die der Bildung

im Hinblick auf die kulturelle Emporhebung der Massen, politische Auseinandersetzungen und den Kampf um die Macht eine herausragende Bedeutung beimaß.

Das Buch stellt vor, wie sich die UKP an der kulturellen Demokratisierung teilnahm, welche Rolle sie bei der Gestaltung der sog. unabhängigen Bildung [zu Ungarisch: szabad művelődés] übernahm, und legt die politische Auslegung traditioneller kommunistischer Volksbildung offen, der nach Kultur das Mittel politischen Kampfes sei. Aus der Untersuchung geht hervor, dass die Volksbildung von den verschiedenen Bereichen der Kultur derjenige Bereich war, der von der UKP am ehesten zum Politikum gemacht und in den Dienst politischer Taktik gestellt wurde.

Ende 1944 bzw. Anfang 1945 waren sämtliche demokratischen Parteien einverstanden, dass in Ungarn ein zeitgemäßes und demokratiekonformes kulturelles Leben geschaffen werden musste. Bei der Schaffung eines demokratischen Ungarn wurde die Volksbildung von den Kräften der Ungarischen Nationalen Unabhängigkeitsfront von den einzelnen Kulturpolitikbereichen am wenigsten ausgearbeitet. Die UKP beschäftigte sich in seinem Programm von 1944 kaum mit der Volksbildung. Die Partei war an kulturellen Fragen interessiert, ein umfassendes Volksbildungsprogramm hatte sie jedoch nicht.

Die neue Bildungspolitik strebte nach der Demokratisierung der Kultur, was das freie Zurgelungkommen der Kultur bedeutete. Es entstand eine kulturelle Öffentlichkeit neuen Types und Initiativen von unten konnten anlaufen. Die Modernisierung der Nachkriegsvolksbildung begann mit der unabhängigen Bildung. Die unabhängige Bildung kam als Leugnung einer zentralisierten Volksbildung zustande, die sich unmittelbar in den Dienst der Politik stellte. Durch die unabhängige Bildung wurden die autonomen Kulturorganisationen der Gesellschaft in Bewegung gesetzt. Unter den durch die politische Demokratie gesicherten Bedingungen machten sich Parteien und gesellschaftliche Organisationen ungehindert an ihre Volksbildungstätigkeiten. Die UKP als aktivste Partei im politischen Leben beabsichtigte ihren Kulturtätigkeiten anfangs v.a. im Kreise der Arbeiterschaft nachzugehen. Die UKP betrachtete die Volksbildung – abgesehen von ihrer kulturellen Funktion – als eines der wichtigsten Gebiete des Kampfes für Demokratie und Sozialismus. Von den kulturellen Aktionen erwartete sie die Erhöhung

ihres Einflusses auf die Massen. Zu Zeiten des politischen Kampfes wertete sich die Bedeutung kultureller Arbeit für die UKP immer mehr auf. Die Kommunisten zogen die Volksbildung mit in den Wahlkampf ein und maßen ihr bei der Beeinflussung der Dorfbevölkerung eine besonders hohe Bedeutung bei.

Absztrakt

A kutatás igazolta, hogy a háború után, a demokrácia kiépítésének évében, az 1945-ös választásokig a kommunisták a kultúra különböző területein eltérő mélységgel és intenzitással reformjavaslatokkal és modernizációs elképzelésekkel kívánták az ország fejlődését elősegíteni és a demokratizálást szolgáltni, illetve a magyar és egyetemes kultúra kölcsönhatását biztosítani. Az is bebizonyosodott, hogy ebben az időszakban – a népműveléstől eltekintve – lényeges eltérés a Magyar Kommunista Párt művelődéspolitikája és a többi párt felfogása között nem volt, mivel valamennyi politikai erő a kultúra demokratizálását akarta. Nem volt lényeges különbség a Magyar Kommunista Párt magyarországi illegális vezetői, illetve a külföldi emigrációból hazatért vezetők kultúrpolitikai koncepciója között sem. Az MKP egy többpártrendszeren alapuló demokratikus művelődéspolitikát gyakorolt.

Lényeges változás következett be a kommunista kultúrpolitikában az 1945-ös őszi parlamenti választások után. Az MKP számára bebizonyosodott, hogy demokratikus úton a hatalmat megszerezni nem tudják. Ezután a párt nemcsak a politikai harcban, hanem a kultúrpolitikai küzdelmekben is szakít a háború után elfogadott demokratikus formákkal, és rátér a „hagyományos” kommunista osztályharcos eszközök és módszerek igénybevételére.

A pluralizmussal való szakítás után a kommunista kultúrpolitikában fokozatosan megjelenik a politikát direkt támogató művelődéspolitikai szemlélet és gyakorlat.

Abstract

The research confirmed that after the war, in the year of the establishment of democracy leading up to the general elections in 1945, the Communist Party wished to support the country's progress and to serve democratization, as well as to secure the interrelationship of universal and Hungarian cul-

ture with suggestions for reforms and modernization plans with varied depth and intensity in various fields of culture. It also turned out that in this period, apart from cultural education, there were no important differences between the Hungarian Communist Party's cultural policy and that of the other parties, since all political forces desired the democratization of culture. Nor was there any essential difference between the cultural conceptions of the illegal leaders of the Hungarian Communist Party and those of the returning émigré leaders. The Hungarian Communist Party (abbreviated as MKP) followed a democratic cultural policy based on a multi-party system.

Amid the fierce electoral rivalry in Hungary in 1945, in the interest of rebuilding the country and the democratic reorganization, there was a political culture, which supported democracy and wished to defeat – not destroy – the political opponents.

An essential shift arose in the communist cultural policy after the elections in the autumn of 1945. It became clear for the MKP that they could not obtain power by democratic means. The party thereafter laid aside the democratic forms accepted after the war not only in the political fight, but also in cultural policy duels and they started to use the so-called „traditional” means and methods of communist class warfare.

In the area of educational policy, after the lost elections cultural policy became more clearly aligned with political goals in every branch of cultural policy and a direct political expectation from culture and science emerged.

After breaking with pluralism, cultural policy in concept and practice gradually began directly supporting political aims.

The consequences of the change did not only affect certain branches of cultural policy, but it could also be traced down in cultural diplomacy.

Themenrelevante Veröffentlichungen

- N. Szabó József 1982 A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikája. *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyhaziensis*. Tom 9/a. Nyíregyháza.
- N. Szabó József 1982 A Magyar Kommunista Párt harca az oktatás demokratizálásáért. *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyhaziensis*. Tom 9/c. Nyíregyháza.
- N. Szabó József 1992 A Magyar Kommunista Párt népműveléspolitikája /1945–1946/. *Nevelés és Művelődéstudományi Közlemények*, Nyíregyháza.
- N. Szabó József 1994 A Magyar Kommunista Párt felsőoktatás és tudománypolitikája /1945–1946/. *Kutatásszervezési Tájékoztató*, 4. no.
- N. Szabó József 2013 A Magyar Kommunista Párt koncepciója a Szovjetunióval kialakítandó kultúrdiplomáciai kapcsolatokról a „fordulat” után /1946 ősze – 1948/. *Válóság*, No. 3.
- N. Szabó József 2014 A Magyar Kommunista Párt véleménye Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatairól és kultúrdiplomáciai törekvéseiről a demokrácia kiépítésének idején /1945–1946/ (elfogadva Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézet kiadványába).

INFORMÁLIS TANULÁS A MUNKAHELYEN: A TUDÁSMEGOSZTÁS KOMPETENCIÁJÁNAK FEJLESZTÉSE

*„The illiterate of the 21st century will not be those
who cannot read and write, but those who cannot learn,
unlearn, and relearn.”*
(Alvin Toffler)

Bevezetés

Ahogy az Alvin Toffler idézetéből is látszik, a 21. században kulcsszerepet tölt be a tanulás, tudás, információ. Beszélünk az információs forradalom kapcsán információs társadalomról, a tudás egyre jobban előtérbe kerülése kapcsán tudásalapú társadalomról és gazdaságról, mely elvezet minket a tanulótársadalom fogalmához. Mindez a felgyorsult, globalizálódó világban, az IKT forradalmával a hálózati létet is előtérbe helyezi. Lifton (1999) szavaival élve megteremtődik az önmagát változtatni képes, próteuszi személyiség ideálképe. Ez kiemeli a változáshoz való alkalmazkodás képességét, melyet a Delors-jelentés (Delors 1999) is megfogalmaz. Ezt a folyamatot segíti az élethosszig tartó tanulás és az élet minden területére kiterjedő tanulás koncepciójának beépülése az oktatás világába. Ezzel felértékelődik az informális tanulás szerepe és egyre nagyobb az érdeklődés a munkahelyi tanulás világa iránt. A szervezetek világában egyre fontosabbá válik a rejtett, tacit tudás kiaknázása, mely hatalmas kiaknázatlan erőforrás. Ebben a tudásmenedzsment eszközrendszer lehet a vállalatok segítségére. Mind a makro-, mind pedig a mikrofolyamatok terén megjelenik a tudásmegosztás koncepciója. Jelenünk tudásintenzív környezetében a tudásmegosztás értelmezhető Nonaka (1991) tudásgenerálás modellje alapján, mint externalizáció, de Bourdieu (1978) alapján mint a kulturális tőke inkorporálásának folyamata is. A dolgozat elméleti háttérének feltárása során kitérek a fent említett elemekre. Ennek középpontjában a tudásmegosztás áll, melyet megpróbálok kompetenciaként értelmezni. Fő célkitűzésem, hogy a tudásmegosztás kompetenciáját mérő kérdőívemet megvizsgáljam megbízhatóság szempontjából, illetve feltárjam a vizsgált jelenség mélyebb összefüggésrendszerét.

Ez alapján feltételezem, hogy a magas tudásmegosztási kompetenciával rendelkező egyének magas értékeket érnek el a Nonaka-féle tudáslétrehozás

modell dimenzióiban, illetve ezen belül feltételezem, hogy az externalizáció dimenzióval áll a legszorosabb kapcsolatban. Feltételezem továbbá, hogy a magas tudásmegosztás kompetencia-értékkel rendelkezők elsősorban a konnektivistá tanulásméleti megközelítést preferálják, illetve feltételezem, hogy a tudásmegosztás kompetenciájának értéke növekszik, ahogy közeledünk a behaviorista tanulásméleti megközelítéstől a konnektivistá megközelítés felé. Ezenfelül tételezem azt is, hogy a tudásmegosztás kompetenciája szoros pozitív kapcsolatban van a tanulástámogató szervezeti környezettel és a tanulástámogató vezetési stílussal. Hipotéziseimet kvantitatív megközelítésben, a kérdőív válaszainak SPSS programcsomagban való elemzésével bizonyítom.

Dolgozatomban alapvetően egy humán erőforrás menedzsment központú szemlélettel vizsgálom a problémát, hiszen a munkahely, a munkahelyi tanulás szempontjából ez a legfontosabb perspektíva, de nem hagyom figyelmen kívül az andragógiai nézőpontot, a felnőttek tanulásának sajátosságait sem. A humán tőke felértékelődésével megjelent a vállalati szintű humán erőforrás fejlesztés igénye, melynek célja a személyes és munkahelyhez köthető tudás és képesség fejlesztése az egyéneknél, hogy elérjék maximális potenciáljukat. Ezt támasztja alá a kompetencia alapú oktatás elterjedése, a Nemzeti Képesítési Keretrendszerek megjelenése, a munkahelyi gyakorlatokban elterjedő mentorálás jelensége és a HR szakmai és akadémiai fejlődése (Jarvis 2004). A tudásmenedzsment, szervezeti tanulás, melyek kulcsfontosságú tényezők a dolgozatomban szempontjából, az andragógia művelőit is foglalkoztatják (Kraiciné és Csoma 2012; Henczi 2009; Henczi 2011; Pethő 2009). A humán erőforrás menedzsment központú szemlélet mellett a dolgozatban alapvetően a mikro-szintre koncentrálok, az egyénre a tudásmegosztás és a tanulás szempontjából. Természetesen fontos figyelembe venni, és a keretek szabta lehetőségek között meg is teszem, a szervezeti és tágabb, makro-kontextust is.

A dolgozat első részében bemutatom a kutatáshoz szolgáló elméleti háttérrel, majd pedig az alkalmazott módszertant, a vizsgálati eszközöket és a mintát. Végül az eredmények részletes bemutatására kerül sor, majd pedig összefoglalom a kutatásom tapasztalatait. /.../

A kutatás célja, főbb kérdések és hipotézisek

A kutatás fő célja a tudásmegosztás kompetencia mérőeszközének reliabilitás vizsgálata és eközben a jelenség és annak összefüggéseinek minél mélyebb megismerése, abból acélból, hogy egy differenciált tréning születhessen a fejlesztésére.¹⁴⁵

Ennek érdekében a tudásmegosztás kompetencia építőköveit (előzetes kutatási eredményeimre támaszkodva) kiegészítettem egy saját fejlesztésű, tanulásméleti preferenciát mérő kérdőívvel, beleillesztettem a Nonaka-féle tudáslétrehozás modell kérdőívet Lee és Choi (2003) alapján, illetve egy a tanulástámogató környezet és vezetési stílus felmérésére szolgáló kérdőívet Garvin, Edmondson és Gino (2008) alapján.

Ennek fényében a kutatás két fő vállalással rendelkezik:

1. A tudásmegosztás kompetencia mérésére szolgáló kérdőív reliabilitásának vizsgálata,
2. A tudásmegosztás kompetencia minél mélyebb megismerése, összefüggéseinek feltárása.

A kutatás konkrét hipotézisei a következők:

1. Feltételezem, hogy a magas tudásmegosztás kompetencia értékkel rendelkezők magasabb értékeket érnek el a Nonaka-féle tudás-létrehozás modell egyes dimenzióiban.
  - a. A tudásmegosztás kompetenciája leginkább az externalizáció dimenzióval áll szoros összefüggésben a Nonaka-féle tudás-létrehozás modell elemei közül.
2. Feltételezem, hogy a magas tudásmegosztás kompetencia értékkel rendelkezők elsősorban a konnektivista tanulásméleti megközelítést preferálják.
  - a. Feltételezem, hogy a tudásmegosztás kompetencia értéke növekszik, ahogy közele-

dünk a behaviorista tanulásméleti megközelítéstől a konnektivista megközelítés felé.

3. Feltételezem, hogy a tanulástámogató környezet pozitívan hat a tudásmegosztás kompetencia értékére.
4. Feltételezem, hogy a tanulástámogató vezetési stílus pozitívan hat a tudásmegosztás kompetencia értékére.

A hipotézisek vizsgálatát a kérdőív eredményei alapján SPSS szoftver segítségével fogom elvégezni. A reliabilitás vizsgálatához a kérdőív skáláinak Cronbach-alfa értékeit tervezem megnézni. A mélyebb megismeréshez a további összefüggés vizsgálatok, illetve leíró statisztikák fognak hozzásegíteni. Az első hipotézis esetében leíró statisztikák mentén bizonyítom az elképzeléseimet. Az első hipotézis a) pontja esetében Pearson-féle korrelációs vizsgálatot fogok végezni. A második hipotézis esetében leíró statisztikai adatokból tudunk következtetni a helyzetállóságára, míg az a) részét szintén Pearson-féle korrelációs vizsgálattal fogom bizonyítani. A harmadik és negyedik hipotézis esetében is a Pearson-féle korrelációs vizsgálat lesz a megfelelő módszer.

Kvantitatív megközelítés és a kérdőívek ismertetése

A kutatás során kvantitatív megközelítést alkalmazok, ami már a hipotézisem felállításán, illetve a téma elméleti konceptualizálásánál és operacionalizálásánál is megjelent. A kutatás során két, saját magam által szerkesztett kérdőívet, illetve két adaptált kérdőívet használok. Ez utóbbiak esetében az összefüggések feltárása és jobb megértése a cél. A következőben ezeket a kérdőíveket mutatom be. /Ezeket itt nem közöljük – a szerk./

A tudásmegosztás kompetenciáját mérő kérdőív

A kutatás fókuszpontjában a tudásmegosztás kompetenciáját mérő kérdőív áll. Ennek előzetes összeállítása egy korábbi kutatás során történt meg, melynek részleteiről a továbbiakban fogok írni.

A tudásmegosztás kompetenciáját mérő kérdőív 10 dimenzió mentén, összesen 33 íteimből áll. A kérdések nagy része arra vonatkozott, hogy a kitöltő mennyire ért egyet bizonyos állításokkal, illetve mennyire képes, mennyire ismer bizonyos dolgokat. Ezeket az állításokat 1-től 7-ig terjedő skálán tudták értékelni. A kérdőívet egy Google Űrlap

145 Az itt közölt részlet egy, az ELTÉ-n megvédett szakmunka kiemelt része, a teljes szöveg (81 oldal) közzétételére sajnos nem vállalkozhatunk, amiért Olvasóink szíves megértését kérjük. – a szerk.

segítségével hoztam létre és osztottam meg az interneten.

Tanulásméleti preferenciát mérő kérdőív

A tanulásméleti preferenciát mérő mini kérdőív saját szerkesztés eredménye. A kérdőív szerkesztésében a szakmai koncepció az volt, hogy a behaviorista, kognitivist, konstruktivist és konnektivist tanulásmélet markáns jellemzőit két-két állításban a kitöltők elé tárom az összes lehetséges kombinációban. A kitöltőknek minden esetben választaniuk kell, melyik állítást preferálják. A kitöltés során minden párosítással szembeállítanak (behaviorista-kognitivist, behaviorista-konstruktivist, behaviorista-konnektivist, kognitivist-konstruktivist stb.). A kérdőív eredményeinek összesítésénél csupán össze kell számolni, hogy az egyén az egyes tanulásméleteket hányszor preferálta.

Nonaka-féle tudás-létrehozás modell kérdőív

Az előző két kérdőív az egyénről szólt, a következő kérdőívek pedig valamilyen közösségről, munkahelyi kontextusról. Első körben a Nonaka-féle tudás-létrehozás modell kérdőívet ismertetem, melyet Lee és Choi (2003) alapján adaptáltam. A kérdőív a Nonaka-féle modell négy elemét tartalmazza (externalizáció, kombináció, szocializáció, internalizáció), összesen 19 állítással, melyre szintén 1-től 7-ig lehetett választ adni, hogy az illető mennyire érzi azt relevánsnak a saját közösségére.

A tanulástámogató környezet és a vezetési stílus kérdőív

A tanulástámogató környezet és vezetési stílus kérdőív Garvin, Edmondson és Gino (2008) alapján került adaptálásra. A tanulástámogató környezet négy dimenzió mentén mér (lélektani biztonságérzet, különbözőségek értékelése, nyitottság az új ötletekre, idő a reflexióra), míg a tanulástámogató vezetés egy dimenziós konstruktum. A kérdőív összesen 26 állítást tartalmaz (18 kérdés a tanulástámogató környezetre, 8 pedig a vezetésre utal). Ezeket az állításokat is 1-től 7-ig terjedő skálán tudták értékelni a kitöltők, ezúttal munkahelyi környezetre gondolva.

Minta

A minta választásánál a munkahelyi tanulás kontextusát vettem elsősorban figyelembe, illetve dolgozatomban azon célját, hogy egy tudásmegosztás kompetenciáját fejlesztő tréninget készítek. Ebből a megfontolásból a legrelevánsabb célcsoport a fiatal felnőttek célcsoportja (19–34 év), akik már megjelentek a munkaerőpiacon, vagy hamarosan belépnek oda. Ez a korosztály a kényelmi mintavétel szempontjából is szerencsés választás, hiszen kortársaimat jobban el tudom érni, illetve ők jobban reprezentáltak azokon a közösségi hálózatokon, melyeken keresztül lehetőségem volt a kérdőívemet terjeszteni.

Tehát a kutatásomban a 19–34 éves fiatal felnőttek állnak, egyrészt szakmai megfontolásból, másrészt pedig a kényelmi mintavétel lehetőségeit figyelembe véve. A mintám nem korlátozódik kizárólag a magyar felnőttekre, hiszen szakmai kapcsolataimnak köszönhetően nagyszámú külföldi célcsoportot is meg tudtam szólítani. Szakirodalmi szempontból korábbi fejezetben jellemeztem ezt a korcsoportot, a továbbiakban pedig az eredmények bemutatását az ő jellemzésükkel fogom kezdeni.

Eredmények bemutatása

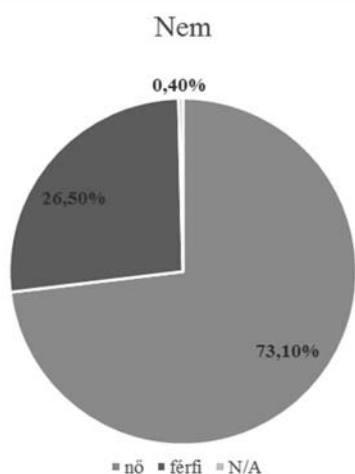
A fejezet során először részletesen jellemzem a vizsgálati mintát a leíró statisztikai jellemzők alapján. Ezután bemutatásra kerül a tudásmegosztás kompetencia építőköveinek felépítése és annak statisztikai alátámasztása. A harmadik fejezet a mérőeszköz reliabilitásának vizsgálatával foglalkozik. Végül a tudásmegosztás kompetencia jellemzői mentén kialakított profilok bemutatása és értelmezése következik, illetve a hipotézisek bizonyítása összefüggés vizsgálatok keretében.

A minta jellemzése

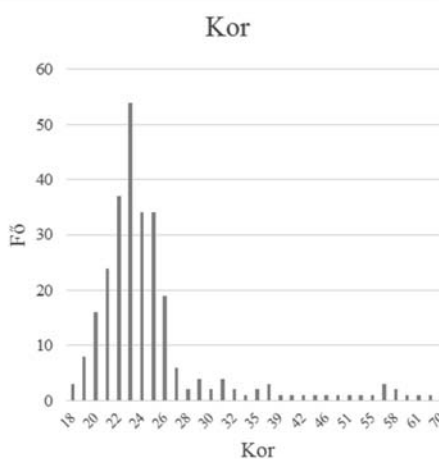
A minta nagysága 279 fő, melyet egy hét alatt értem el, elsősorban közösségi média hálózatokon keresztül megosztva a kérdőívet magyar és angol verzióban. A kitöltők 204 fő (73,1%) nő, 74 fő (26,5%) férfi és 1 fő (0,4%) nem adott meg adatot erre a kérdésre. (6. ábra) Az átlagéletkor (7. ábra) 25,6 év, a kitöltők 91,6%-ban 34 év alattiak, hiszen a célcsoportomban alapvetően a fiatal felnőttek voltak (19–34 év között), de idősebbek is kitöltötték, a legidősebb kitöltő 70 éves. Összesen 6 fő nem adott

meg adatot erre a kérdésre. A kitöltők munkaerőpiaci státuszát (8. ábra) tekintve 4,3% nem tanul és nem is dolgozik, 13,3% főállásban dolgozik, de mellékállásban tanul is. 24,7% főállásban tanul és mellékállásban dolgozik, 23,7% főállásban dolgozik és 34,1% főállásban tanul. Ezzel párhuzamban a kitöltők 7,9%-nak saját bevallása szerint nincs munkatapasztalata (melybe beleértjük a diákmunkát, önkéntes tevékenységet, szakmai gyakorlatot is). 12,2% rendelkezik 1-3 hónap munkatapasztalattal, 11,1% rendelkezik 3-6 hónap munkatapasztalattal, 12,9% 0,5-1 év munkatapasztalattal bír, 29% 1-3 év munkatapasztalatot tudhat maga mögött, illetve 26,9% 3 évnél több munkatapasztalattal rendelkezik. (9. ábra) A kitöltők 58,1%-a nem rendelkezik nemzetközi tapasztalattal (melybe beleértjük a külföldi munkavállalást, a külföldi tanulást, különböző ösztöndíjprogramokat is). A kitöltők nemzetiségi megoszlását tekintve 79,6% magyar nemzetiségű, 20,4% pedig külföldi (a legkülönbözőbb országokból: Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Bulgária, Kanada, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, India, Indonézia, Irak, Írország, Lettország, Litvánia, Mexikó, Norvégia, Pakisztán, Lengyelország, Koreai Köztársaság, Szerbia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Törökország, USA).

talattal rendelkezik. (9. ábra) A kitöltők 58,1%-a nem rendelkezik nemzetközi tapasztalattal (melybe beleértjük a külföldi munkavállalást, a külföldi tanulást, különböző ösztöndíjprogramokat is). A kitöltők nemzetiségi megoszlását tekintve 79,6% magyar nemzetiségű, 20,4% pedig külföldi (a legkülönbözőbb országokból: Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Bulgária, Kanada, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, India, Indonézia, Irak, Írország, Lettország, Litvánia, Mexikó, Norvégia, Pakisztán, Lengyelország, Koreai Köztársaság, Szerbia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Törökország, USA).

1. ábra: A minta nem szerinti megoszlása

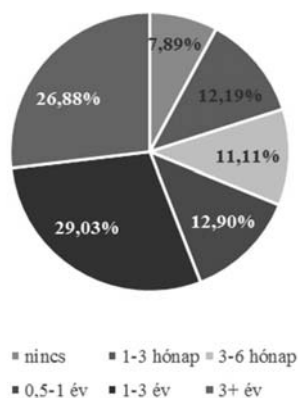
2. ábra: A minta kor szerinti megoszlása

Munkaerő-piaci státusz

3. ábra: A minta munkaerő-piaci státusza

Munkatapasztalat

4. ábra: A minta munkatapasztalata (Saját szerkesztés, 2014)

A demográfiai jellemzők bemutatása után a minta vizsgálati kérdések mentén történő jellemzése következik. Elsőként a Nonaka-féle tudás létrehozás modell kérdőív alapján összeített dimenziókat mutatom be.

- Szocializáció (tacit -> tacit): $N^{146}=279$; [1,00-7,00]; $M^{147}=5,0695$; $SD^{148}=1,11995$
- Externalizáció (tacit -> explicit): $N=279$; [1,20-7,00]; $M=5,1935$; $SD=1,09995$
- Kombináció (explicit -> explicit): $N=279$; [1,20-7,00]; $M=4,6394$; $SD=1,21573$
- Internalizáció (explicit -> tacit): $N=279$; [1,25-7,00]; $M=5,3172$; $SD=1,27941$

Az átlagokat tanulmányozva elmondhatjuk, hogy a kombináció, azaz az explicit tudásból explicit tudás generálása a legkevésbé jellemző a mintára, míg az internalizáció, ami explicit tudás beépítését jelenti tacit tudássá, a leginkább jellemző. A legnagyobb eltérést az egyének között is ez a dimenzió mutatja.

A következő vizsgált egység a preferált tanuláselméleti megközelítés. 26 főről állíthatjuk (9,3%), hogy a behaviorizmus szemléletét preferálja az összes többi tanuláselmülethez képest. 45 fő (16,1%) inkább a kognitivizmust részesíti előnyben, míg 95 fő (34,1%) a konstruktivizmus megközelítésével ért inkább egyet. 113 fő, tehát a többség (40,5%) a konnektivistá tanuláselmületet preferálja. (10. ábra) Itt felmerülhet a kérdőív interneten keresztüli terjesztési módjából fakadó torzítás: feltehetőleg olyan, főleg fiatal korosztályba tartozók töltötték ki, akikhez a hálózatiság világa alapvetően közelebb áll.

A következő részben a tanulástámogató szervezeti környezet és vezetési stílus bemutatása következik. Fontos, hogy a kérdőívnek ezt a részét csupán azok töltötték ki, akik már rendelkeztek valamilyen előzetes munkatapasztalattal, amire tudták vonatkoztatni a kérdéseket, így itt alapvetően 232 fővel számolhatunk.

- Pszichológiai biztonságérzet: $N=232$; [1,00-7,00]; $M=4,7448$; $SD=1,11210$
- Különbözőség értékelése: $N=232$; [1,00-7,00]; $M=3,6336$; $SD=1,23593$
- Nyitottság új ötletekre: $N=233$; [1,50-7,00]; $M=4,8470$; $SD=1,31252$
- Idő a reflexióra: $N=232$; [1,00-7,00]; $M=3,9078$; $SD=1,34426$.

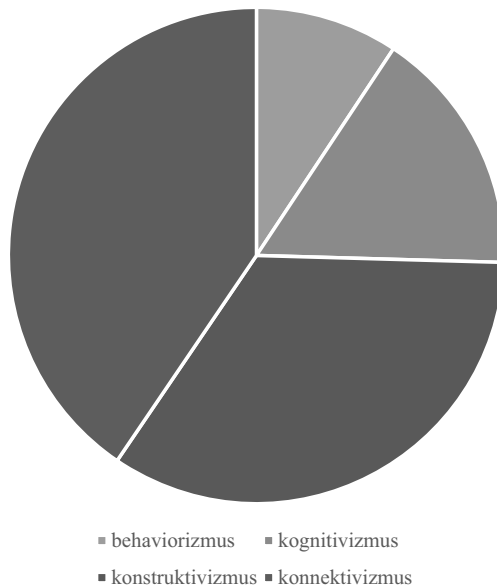
A fenti skálákból láthatjuk, hogy a nyitottság

146 N: elemszám.

147 M (mean): átlag.

148 SD (standard deviation): átlagos eltérés.

Preferált tanuláselméleti megközelítés

5. ábra: A minta preferált tanuláselméleti megközelítése (Saját szerkesztés, 2014)

jellemzőbb a legnagyobb mértékben a mintára, míg a különbözőség értékelése a legkevésbé. A legnagyobb eltérés az egyének között a reflexióra szánt időben figyelhető meg. Ezekből a skálákból alakult ki a tanulástámogató környezet skála ($N=232$; [1,96-6,90]; $M=4,5333$; $SD=1,05660$), melyről elmondható, hogy körülbelül közepes erősségű, de nagymértékben szóródik az egyének esetében. A tanulástámogató vezetési stílus önmagában egy skálát képezett ($N=232$; [1,00-7,00]; $M=4,3672$; $SD=1,39720$), mely hasonló mértékű, mint a tanulástámogató környezet, ám nagyobbak az egyéni különbségek.

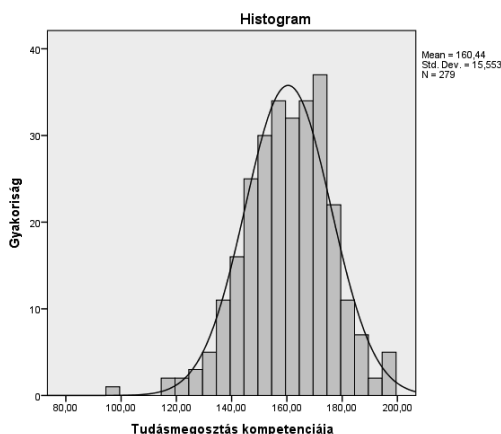
Végül a minta bemutatása során a tudásmegosztás jellemzőinek felsorolása következik.

- Önszabályozó tanulás: $N=279$; [16,00-42,00]; $M=31,9606$; $SD=4,68987$
- Tudásszerzés: $N=279$; [6,00-21,00]; $M=15,9749$; $SD=3,12614$
- Technológiai háttér: $N=279$; [5,00-21,00]; $M=13,0538$; $SD=3,36197$
- Tudásmegosztás hajlandósága: $N=279$; [7,00-21,00]; $M=15,2366$; $SD=3,29944$
- Problémamegoldó tanulás: $N=279$; [3,00-21,00]; $M=14,2724$; $SD=3,46478$
- Korlátozott tanulásfelfogás (R^{149}): $N=279$;

149 R (reversed): fordított skála.

- [11,00-21,00]; M=18,0789; SD=2,31531
- Bizalmatlanság (R): N=279; [5,00-21,00]; M=15,6129; SD=3,18393
- Individuális tanulásfelfogás (R): N=279; [3,00-21,00]; M=9,6380; SD=3,47987
- Kíváncsiság és nyitottság: N=279; [4,00-21,00]; M=16,1290; SD=3,08358
- Mentális tanulás (R): N=279; [4,00-14,00]; M=10,4803; SD=2,04415.

A fenti skálákból áll össze a tudásmegosztás kompetenciája, egyszerű összeadással. (N=279; [97,00-199,00]; M=160,4373; SD=15,55319; SE¹⁵⁰=0,93114; Me¹⁵¹=161,0; Mo¹⁵²=172,0; S²¹⁵³=241,902 A skála eloszlását az 6. ábra szemlélteti.

6. ábra: A tudásmegosztás kompetencia értékének eloszlása (Saját szerkesztés, 2014)

A minta jellemzése során nem törekedtem az összefüggések bemutatására, az egy későbbi fejezet tartalma lesz. Csupán a minta legjellemzőbb leíró statisztikai mutatóit mutattam be. A következő fejezet a tudásmegosztás kompetencia építőköveinek meghatározását mutatja be, így értelmet nyer, hogyan kerültek kialakításra a skálák.

A tudásmegosztás kompetenciájának építőkövei

A tudásmegosztás kompetenciájának felépítése, a kérdőívbe került skálák egy korábbi kutatásban kerültek meghatározásra, ahogyan azt a harmadik fejezetben kifejtettem. Szakirodalmi feltárást köve-

tően összeállt egy kérdőív, mely a tudásmegosztás jelenségének legtöbb lehetséges dimenzióját lefedte. A kérdőívet online közösségi hálózaton terjesztve, hálóba módszert alkalmazva sikerült elérni 372 kitöltőt (22% férfi, 78% nő és 82%-ban 19–25 év közöttiek) (Horváth 2013). A kérdőív elemeit főkomponens analízissel vizsgáltam, ami egy olyan adatredukciós módszer, melynek célja, hogy az eredeti változók kovariancia felépítését minél kevesebb lineáris kombináció segítségével írja le, úgy, hogy a legkevesebb adat vesszen el (Tóthné 2011).

A főkomponens analízis elvégzéséhez varimax forgatást használtam. A könyököbra elemzése alapján 10 főkomponenst különíthetünk el, melyek a teljes változóstruktúra 61,12%-át fedik le. A sajátértékek minden esetben 0,5 felett vannak. A Kaiser-Meyer-Olkin kritérium 0,763-as értéke ($\chi^2(378)=2031,647$; $p<0,001$) jelzi számunkra, hogy az adathalmaz alkalmas a főkomponens analízis elvégzésére.

A főkomponensek az alábbiak:

- **Önszabályozó tanulás:** „Olyan komplex gondolkodási, érzelmi, akaratú és cselekvési önfejlesztő képesség, amely minden esetben szisztematikusan a saját cél elérésére irányítja a tanulási képességet” (Molnár 2002:64). Fontos elem benne a kritika gondolkodás (Brookfield) és projekt alapú gondolkodás (Tough) (Jarvis, Holford és Griffin 2004).
- **Problémamegoldó tanulás:** tanulóközpontú megközelítés, ahol a tanuló a probléma megoldása során szerzett saját tapasztalatokon keresztül tanul. Fejleszti a hatékony probléma megoldási képességet és az önirányított tanulást (Hmelo-Silver 2004). Freire alapján felhatalmazza a tanulót, hogy saját érdekében cselekedjen (Jarvis, Holford és Griffin 2004),
- **Technikai háttér:** különböző tudásmegosztásra alkalmas online platformok, megoldások ismerete, használata és az általuk tárolt információkba és az információbiztonságba vetett bizalom mértéke.
- **Tudásszerzés:** a tudás megszerzésére, felkutatására irányuló motiváció, kezdeményező-készség.
- **Tudásmegosztás hajlandósága:** annak mértéke, hogy az egyén mennyire felkészült arra, hogy mások számára hozzáférhetővé tegye saját intellektuális tőkéjét. Illetve egy erős belső hajtóerő, hogy kommunikálja ezt a tő-

150 SE (Standard Error of Mean): standard hiba.

151 Me: medián.

152 Mo: módusz.

153 S²: szórásnégyzet (variancia).

két másik felé (Van den Hooff és Hendrix é. n.).

- **Korlátozott tanulásfelfogás:** olyan előítéletek, melyek a tanulást korlátozott értelmezésére utalnak. A tanulást kifejezetten az osztályteremre szűkíti, nem tesz különbséget egyéni tanulási stílusok között és jelzi a kritikai attitűd hiányát is.
- **Bizalmatlanság:** alapvető bizalmatlanság az interneten vagy személyesen történő tudásmegosztás során (a személyben, a folyamatban). Félelem az intellektuális tőke eltulajdonításától.
- **Individuális tanulásfelfogás:** olyan előítéletek, melyek a tanulást szűken, az egyénre vetítve értelmezik, kevésbé vannak tudatában a csoportos tudásmegosztás és tanulás előnyeinek.
- **Mentális tanulás:** olyan korlátozott tanulásfelfogás, mely csupán mentális műveletként értelmezi a tanulást és kevésbé fogadja el a tudás társas konstruálását és a tapasztalati tanulást.
- **Kíváncsiság és nyitottság:** alapvető érdeklődés más emberek iránt, elfogadó hozzáállás mások gondolataihoz, illetve belső hajtóerő új tudás felkutatására.

A fenti építőkövek jellemzése rávilágít arra, hogy a tudásmegosztás, mint kommunikációs és tanulási folyamat, igazi andragógiai fogalom. Jarvis (1985) elmélete alapján az andragógia a tanuló önállósága felé mozdul el az önirányított tanulás elméletét alapul véve, a fókusz pedig a problémamegoldáson, közös megbeszélésen van.

A kérdőív összeállításakor az előző eredményeket figyelembe véve javítottam a skálák elemein és jelen dolgozat tárgyát képező kutatás során már egy javított, egyszerűsített kérdőív került kiküldésre, melyben a fenti értelmezés dominált. A következő kérdés, amit meg kell vizsgálni, hogy a kialakított mérőeszköz mennyire megbízható és érvényes.

Megbízhatóság vizsgálata

Dolgozatomban olyan jelenségek mérésére vállalkoztam, mint ismeretek, képességek és attitűdök. Ezek a jellemzők nehezen operacionalizálhatóak és ragadhatóak meg. Ezért átfogó és integratív mérési folyamat szükséges, melybe beleértendő az eredmények kiértékelése, értelmezése, megbízhatóságának megítélése és a jellemzők jóslása (Rózsa,

Nagybányai és Oláh 2006). A tesztelmélet alapján egy mérőeszköznek objektívnek, megbízhatónak (reliabilitás) és érvényesnek (validitás) kell lennie (Falus 2004a). Talán az egyik legfontosabb mutató, a mérés pontosságának megvizsgálása (reliabilitás). A klasszikus tesztelmélet alapján el kell fogadnunk, hogy minden mérés magában hordoz bizonyos mértékű mérési hibát is (szisztematikus hiba, random hiba). A véletlen hibák véletlenszerűen torzítják az eredményeket, így a tesztelmélet első alapelve, hogy többszöri mérés során ezek a hibák kiegyenlítik egymást. A második alapelv szerint, mivel ezek a hibák nem szisztematikusak, ezért tekinthetjük őket függetlennek a mérés egyéb jellemzőitől (tehát a valódi érték és a hibák közötti korreláció nulla). Ebből az is következik, hogy a hibák közötti korreláció is nulla (harmadik alapelv). Ezek alapján kétféle megbízhatóságról beszélhetünk: ismétléses megbízhatóság (teszt-reteszt reliabilitás vagy stabilitás együttható) és belső konzisztencia (tételek homogenitása vagy ekvivalencia mutató – lásd Rózsa, Nagybányai és Oláh 2006). A kutatás körülményei nem teszik lehetővé a teszt-reteszt reliabilitás vizsgálatát, így a továbbiakban a belső konzisztencia vizsgálatra fókuszálok, ahol Cronbach megközelítését alkalmazom, amely szerint a reliabilitás azt fejezi ki, hogy egy adott skála elemei együttesen milyen mértékben képesek az egyéni különbségek differenciálására (Cronbach-alfa) (Rózsa, Nagybányai és Oláh 2006).

Az előző kutatásban meghatározott főkomponens analízis alapján módosított kérdőívet 297 fő töltötte ki. Az egyes skálák Cronbach-alfa értéke (α) az alábbiak szerint alakul:

- önszabályozó tanulás ($\alpha=0,680$)
- tudásszerzés ($\alpha=0,644$)
- technikai háttér ($\alpha=0,570$)
- tudásmegosztás hajlandósága ($\alpha=0,620$)
- problémamegoldó tanulás ($\alpha=0,634$)
- korlátozott tanulásfelfogás ($\alpha=0,471$)
- bizalmatlanság ($\alpha=0,609$)
- individuális tanulásfelfogás ($\alpha=0,550$)
- kíváncsiság és nyitottság ($\alpha=0,440$)
- mentális tanulás ($\alpha=0,302$).

A szakirodalom alapján a legtöbb skála Cronbach-alfa értéke az elfogadható szint körül mozog, tekintve, hogy főleg attitűd-jellegű elemeket tartalmaznak. A mentális tanulás skála csupán egy elem elhagyásával ért el ekkora értéket és még ez sem mondható elégségesnek. Az attitűdök esetében az elfogadott érték 0,5 körül mozog (Rózsa, Nagybányai és Oláh 2006).

Összességében, ha a fenti skálákat egy-egy elemnek tekintjük a tudásmegosztás kompetencia-skálában, akkor 0,594-es Cronbach-alfa értéket kapunk, ami elfogadható eredmény, így összességében kijelenthető, hogy a *mérőeszköz belső konzisztenciája megfelelő*, tehát megbízhatóan mér.

Profilok és jellemzőik

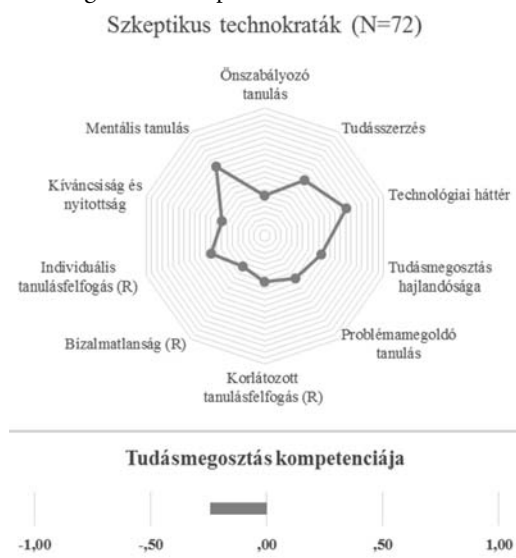
A kutatás egyik fontos célja, hogy a meglévő tudásmegosztás kompetencia építőkövek mentén valamilyen profilba, csoportba sorolhassuk az egyéneket, ezzel lehetővé téve egy differenciált tréningmódszertan megközelítést a fejlesztésre. A profilok létrehozására agglomeratív klaszteranalízist alkalmaztam. Az összekapcsolási módszerek közül a Ward-féle eljárást választottam, mely azon klasztereket vonja össze, ahol a legkisebb a belső szórásnégyzet növekedése. Ez a leggyakrabban használt módszer. A többdimenziós térben lévő távolságmérésre a négyzetes euklidészi távolságot használom. A szakmai szempontok, valamint a szükséges vizsgálatok elvégzése azt indokolják, hogy négy klasztert, azaz profilt hozunk létre (Burns és Burns 2009).

Az első klaszterbe/profilba 72 fő került, a másodikba 116 fő, a harmadikba 40 fő, végül a negyedikbe 51 fő. A tudásmegosztás kompetencia tíz építőkövének standardizált értékei, valamint a tudásmegosztás kompetencia standardizált értéke

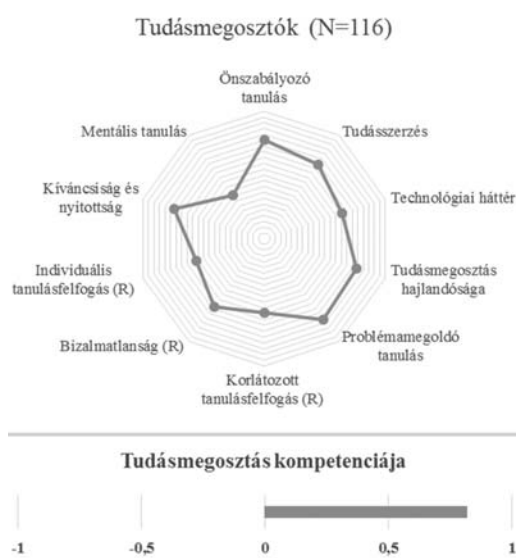
alapján a 8., 9., 10., és 11. ábra jellemzi az egyes profilokat.

Az első profil (szkeptikus technokraták) esetében elsősorban alacsony önszabályozó tanulásról, korlátozott tanulásfelfogásról és jelentős bizalmatlanságról beszélhetünk, illetve erős a technológiai háttér és a mentális tanulás. A második profil (tudásmegosztók) esetében leginkább az önszabályozó tanulás, a tudásmegosztás hajlandósága, a problémamegoldó tanulás és a kíváncsiság és nyitottság dimenziók érték el a legmagasabb értéket, míg a mentális tanulás alacsonynak mondható. A harmadik profil (zárkózott individualisták) esetében alacsony technológiai háttérrel, tudásmegosztási hajlandóságról beszélhetünk, melyhez társul egy alapvetően individuális tanulásfelfogás és nagy mértékű bizalmatlanság. Azonban az önszabályozó tanulás és a mentális tanulás dimenziók mentén magasabb értékeket értek el. Végül a negyedik profil (naiv tanulásanalfabéták) erős bizalommal rendelkezik és kevésbé individuális a tanulásfelfogása, ám ezzel szemben az önszabályozó tanulás és a problémamegoldó tanulás, valamint a tudásszerzés dimenziók mentén nagyon alacsony pontszámot értek el.

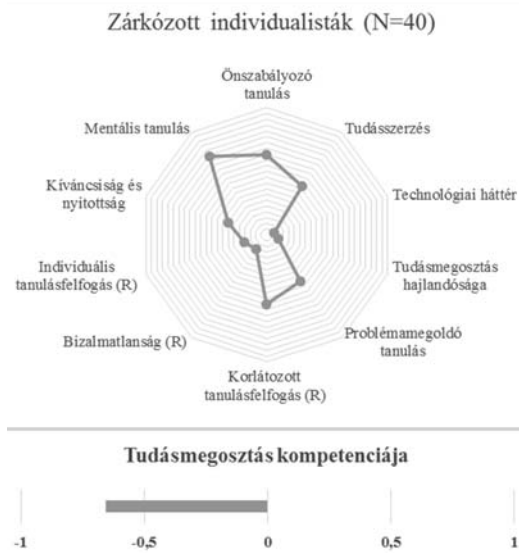
A következőben a profilokat a tanulástámogató környezet és vezetés (11. és 12. ábra), valamint a Nonaka-féle tudás létrehozás modell (13. ábra) eredményei alapján is bemutatom.

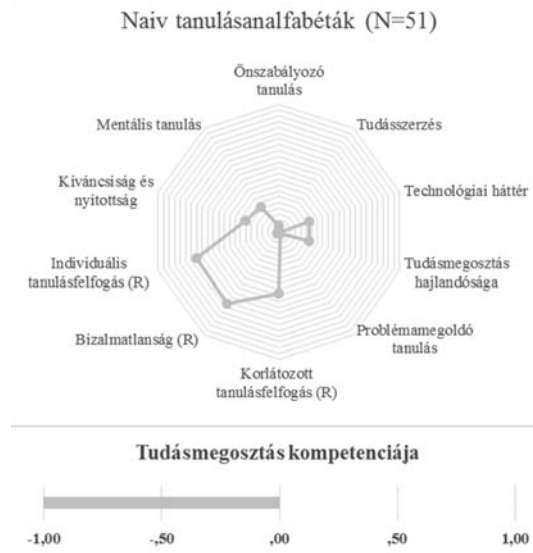
8. ábra: Szkeptikus technokraták profil (Saját szerkesztés, 2014)

7. ábra: Tudásmegosztók profil (Saját szerkesztés, 2014)

9. ábra: Zárkózott individualisták profil
 (Saját szerkesztés, 2014)

10. ábra: Naiv tanulásanalfabéták profil
 (Saját szerkesztés, 2014)

A tanulástámogató környezet dimenzióit figyelve arra a megállapításra juthatunk, hogy a pszichológiai biztonságérzet leginkább a szkeptikus technokratáknál jelenik meg, a különbözőség értékelése a zárkózott individualisták esetében dominánsabb, a nyitottság az új ötletekre szintén a szkeptikus technokraták esetében magasabb, illetve az idő a reflexióra érték is. Ezek a különbségek viszonylag minimálisak, a profilok nem szórnak nagy mértékben ezen dimenziók mentén. Ha a tanulástámogató környezetet és vezetést nézzük, akkor már árnyaltabb képet kapunk. A tanulástámogató környezet a szkeptikus technokraták esetében magas, ám a tanulástámogató vezetés a tudásmegosztók esetében jelentős. A viszonylag alacsony különbségek miatt arra a következtetésre juthatunk, hogy az egyéntől független, külső és környezeti tényezők (környezet és vezetés) kevésbé meghatározóak a tudásmegosztás kompetenciájá-

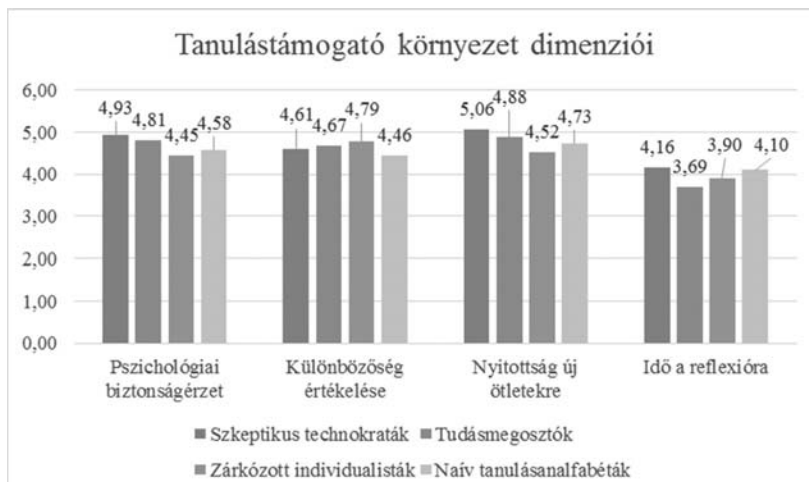
ban. Ezen állítást még egyéb statisztikai vizsgálatokkal is szükséges alátámasztani.

A tudás létrehozásának modelljét tekintve azt láthatjuk, hogy mind a négy dimenzióban a tudásmegosztók járnak az élen, míg a második helyen minden esetben a szkeptikus technokraták állnak. Ebben az értelemben követi a tendencia a tudásmegosztás kompetenciájának csökkenését, azonban a másik két profil esetében már nem ilyen letisztult a kép, bár jóval elmaradnak az előző két profiltól eredményüket tekintve, de az internalizáció esetében a naiv tanulásanalfabéták jelentősen magasabb értéket értek el, mint a zárkózott individualisták. Ebből megállapíthatjuk, hogy a tudás létrehozásában a legeredményesebbek a legjobb tudásmegosztók.

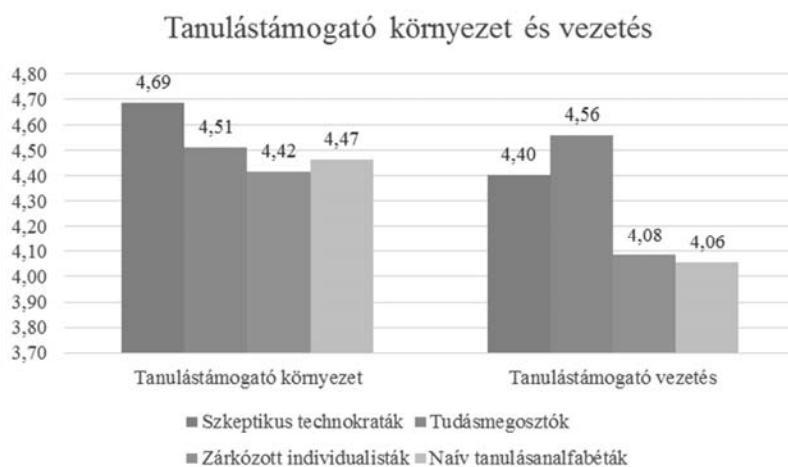
Ha megnézzük a preferált tanulásméleti megközelítést, akkor az alábbi képet kapjuk (2. táblázat).

		Preferált tanulásméleti megközelítés			
		behaviorizmus	kognitvizmus	konstruktivizmus	konnektvizmus
Profilok	Szkeptikus technokraták	42%	27%	27%	20%
	Tudásmegosztók	19%	36%	44%	47%
	Zárkózott individualisták	19%	11%	15%	14%
	Naiv tanulásanalfabéták	19%	27%	14%	19%

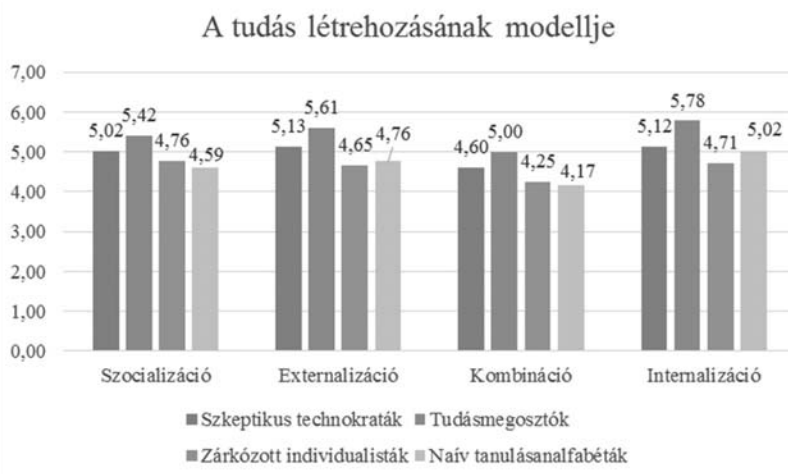
1. táblázat: Preferált tanulásméleti megközelítés arányai az egyes profilokban (Saját szerkesztés, 2014)

11. ábra: A tanulástámogató környezet dimenziói az egyes profilokban (Saját szerkesztés, 2014)

12. ábra: A tanulástámogató környezet és vezetés értékei az egyes profilokban (Saját szerkesztés, 2014)

13. ábra: A tudás létrehozás modell elemeinek értékei az egyes profilokban (Saját szerkesztés, 2014)

		Önszabályozó tanulás	Tudásszerzés	Technológiai háttér	Tudásmegosztás hajlandósága	Problémamegoldó tanulás
Tudásmegosztás kompetencia	Pearson korreláció	,628**	,618**	,509**	,576**	,625**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000
	N	279	279	279	279	279
		Korlátozott tanulásfelfogás (R)	Bizalmatlanság (R)	Individuális tanulásfelfogás (R)	Kíváncsiság és nyitottság	Mentális tanulás
Tudásmegosztás kompetencia	Pearson korreláció	,196**	,394**	,267**	,627**	,163**
	Sig. (2-tailed)	,001	,000	,000	,000	,006
	N	279	279	279	279	279

2. táblázat: A tudásmegosztás kompetencia építőköveinek kapcsolata a tudásmegosztás kompetenciájával (Saját szerkesztés, 2014)

		Pszichológiai biztonságérzet	Különbözőség értékelése	Nyitottság új ötletekre	Idő a reflexióra
Tudásmegosztás kompetencia	PearsonCorrelation	,146*	,068	,097	-,046
	Sig. (2-tailed)	,036	,333	,168	,514
	N	205	205	205	205
		Tanulástámogató környezet	Tanulástámogató vezetés		
Tudásmegosztás kompetencia	PearsonCorrelation	,074	,178*		
	Sig. (2-tailed)	,290	,011		
	N	205	205		
		Szocializáció	Externalizáció	Kombináció	Internalizáció
Tudásmegosztás kompetencia	PearsonCorrelation	,359**	,417**	,296**	,357**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	249	249	249	249
		Behaviorizmus	Kognitivizmus	Konstruktivizmus	Konnektivizmus
Tudásmegosztás kompetencia	PearsonCorrelation	-,242**	-,149*	,162**	,239**
	Sig. (2-tailed)	,000	,013	,007	,000
	N	279	279	279	279

3. táblázat: A tanulástámogató környezet és vezetés, a SECI modell és a tanuláselméleti preferenciák összefüggései a tudásmegosztás kompetenciájával (Saját szerkesztés, 2014)

A behaviorista tanuláselméleti megközelítést preferálók körében a legmagasabb a szkeptikus technokraták aránya. A kognitivisták megközelítést preferálók körében a legmagasabb a naiv tanulás-analfabéták aránya. A konnektivisták megközelítésében pedig a legdominánsabb a tudásmegosztók csoportjának jelenléte (ahogyan a konstruktivisták megközelítésénél is ők dominálnak). A zárkózott individualistákra is inkább a behaviorista megközelítés jellemző. Ezen adatok egybevágnak elvárt megfigyeléseimmel.

Természetesen még jóval részletesebb leírást is lehetne adni az egyes profilokról, de terjedelmi korlátokra hivatkozva most csak a legfontosabb dimenziók mentén szerettem volna bemutatni őket. *A tudásmegosztás kompetencia építőköveinek segítségével összesen négy profilt (szkeptikus technokraták,*

tudásmegosztók, zárkózott individualisták és naiv tanulás-analfabéták) differenciáltam, melyek egyéni sajátosságokkal jellemezhetők. A profilok jelenléte és ismerete hozzásegít egy differenciált, egyéni igényre szabott tréning megtervezéséhez.

A tudásmegosztás kompetenciájának összefüggései

A profilok jellemzése után a tudásmegosztás kompetenciájának összefüggéseit tárom fel. Először azt vizsgálva, hogy a tudásmegosztás kompetencia milyen korrelációt mutat az építőköveivel, ezzel is megbizonyosodva az egyes elemek jelentőségéről. Fontos azonban megjegyezni, hogy a korreláció nem jelent ok-okozati összefüggést.

Ahogy az 3. táblázatban is látszik, minden építőkö erősen szignifikáns kapcsolatban van a tudásmegosztás kompetenciával. Ez a hatás a legerősebb az önszabályozó tanulás ($p < 0,001$; $r = 0,628$), a kíváncsiság és nyitottság ($p < 0,001$; $r = 0,627$) valamint a problémamegoldó tanulás ($p < 0,001$; $r = 0,625$) esetében, de jelentős még a tudásszerzés ($p < 0,001$; $r = 0,618$) és a tudásmegosztás hajlandósága ($p < 0,001$; $r = 0,576$) esetében. Gyengébb kapcsolatnak tekinthető a mentális tanulás ($p = 0,006$; $r = 0,163$), a korlátozott tanulásfelfogás ($p = 0,001$; $r = 0,196$) és az individuális tanulásfelfogás ($p < 0,001$; $r = 0,267$) jelenléte. Ha visszatekintünk a profilokra, akkor láthatjuk, hogy például a tudásmegosztók esetében az itt legerősebb hatásúként megjelölt építőkövek voltak a dominánsak.

Ha tovább nézzük a tudásmegosztás kompetencia összefüggéseit a tanulástámogató környezet dimenziói és a tanulástámogató vezetés, valamint a Nonaka-féle tudás-létrehozás modell és a preferált tanulásméleti megközelítés esetében, akkor már kevésbé tiszta korrelációkat kapunk (4. táblázat).

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a tanulástámogató környezet dimenzióiból csupán a pszichológiai biztonságérzettel korrelál a tudásmegosztás kompetenciája viszonylag gyenge mértékben ($p = 0,036$; $r = 0,146$), míg az összes többi dimenzióval való korrelációja nem szignifikáns. Ez megjelenik a tanulástámogató környezettel való kapcsolatban is, hiszen az sem szignifikáns ($p = 0,290$). Azonban a tanulástámogató vezetés már szignifikáns korrelációt mutat, bár gyenge mértékben ($p = 0,011$; $r = 0,178$). Ez megerősíti a profilok esetében tett előzetes felvetésemet, miszerint a tudásmegosztás kompetenciája feltehetőleg független a tanulástámogató környezettől, hiszen egyéni, belső jellemző, mely ugyanúgy tud funkcionálni egy tanulást kevésbé támogató, mint egy tanulást nagy mértékben támogató közeg esetében. Ellenben a vezetés, mint emberi tényező már kimutatható hatással bír a tudásmegosztás kompetenciájára, hiszen abban fontos tényezőt játszik a motiváció.

A Nonaka-féle tudás-létrehozás modellel való kapcsolatot vizsgálva azt láthatjuk, hogy minden dimenzió mentén szignifikáns, közepesen erős korreláció áll fent, a legerősebb mértékben az externalizációval ($p < 0,001$; $r = 0,417$), mely a tacit tudásból explicit tudás létrehozását jelenti. Ez az eredmény logikusnak mondható, hiszen a tudásmegosztás javarészt a saját tacit tudásunk megosztásáról, azaz explicitté tételéről szól. Ilyen szempont-

ból megerősítettnek tekinthetjük a tudásmegosztás kompetenciájának konstrukcióját.

A preferált tanulásméleti megközelítésnél pedig megfigyelhető a hipotézisben feltételezett tendencia, miszerint minél inkább konstruktivista a megközelítése valakinek, annál magasabb értéket ér el a tudásmegosztás kompetenciájában. Míg a behaviorista ($p < 0,001$; $r = -0,242$) és a kognitivisták ($p = 0,013$; $r = -0,149$) megközelítés esetében a korreláció negatív, addig a konstruktivista esetében enyhén pozitív ($p = 0,007$; $r = 0,162$), a konnektivisták esetében nagyobb mértékben pozitív ($p < 0,001$; $r = 0,239$) a korreláció. Ezáltal a második hipotézisemet igazoltnak tekintem.

További érdekes összefüggés még, hogy a tudásmegosztás kompetenciája pozitív, közepesen erős korrelációt mutat a korrallal ($p < 0,001$; $r = 0,303$), illetve a munkatapasztalattal ($p < 0,001$; $r = 0,298$), ami azt jelenti, hogy az élettapasztalat és a munkatapasztalat növekedésével nő a tudásmegosztás kompetencia értéke is. Azzal, hogy valaki milyen nemű, nem mutat korrelációt a tudásmegosztás kompetenciája ($p = 0,462$).

Összességében elmondható, hogy a tudásmegosztás kompetenciája szoros, de differenciált kapcsolatban van az építőköveivel, feltételezhetően független a tanulástámogató környezet jelenlététől, de a tanulástámogató vezetés befolyásolhatja. Leginkább az externalizáció során van jelen, illetve legnagyobb mértékben a konnektivisták tanulásméleti megközelítés támogatja. A korrallal és munkatapasztalattal együtt növekszik.

Továbbgondolási lehetőségek

Dolgozatom fő célja az volt, hogy megvizsgáljam a tudásmegosztás kompetenciáját mérő kérdőív megbízhatóságát és feltárjam mélyebb összefüggésrendszerét. A tudásmegosztás jelenségét társadalmi-gazdasági kontextusba helyezve bemutattam az információs és tudásalapú társadalom, illetve gazdaság során főszerepbe lépő tudás és tanulás fontosságát, szerepét, kiemelttem a tanulótársadalom politikai, etikai vonatkozásait is, valamint felhívtam a figyelmet a hálózatiság jelenségére. Ez a kontextus adja meg a tudásmegosztásról szóló diskurzus elméleti kereteit és alapját. Áttekintve a tudásgazdaság statisztikai mutatóit Magyarországon, arra juthatunk, hogy a tudásmegosztás egy kulcsfontosságú elem a versenyképesség szempontjából, így témám időszerű és megalapozott.

A tudásmegosztás értelmezése során alapvetően egy konstruktivista, konnektivista tanulásméleti megközelítést alkalmaztam, mely keretében a tudást szociális konstruktként értelmeztem, míg a tudásmegosztásnál kiemeltem a hálózati jelleget. Mindez különösen fontossá válik a munkahelyi és az informális tanulás dimenzióinál. Az informális munkahelyi tanulás keretei között több aspektusból is megjelenik a tudásmegosztás, bár a terület még nem rendelkezik kiforrott definíciós készlettel. A munkahelyi tanulás kutatásainak tapasztalataiból kiindulva a participációs modell kerül előtérbe, mely a közösségi, együttműködési jellegéből adódóan a tudásmegosztást helyezi előtérbe.

Szervezeti kontextusban tekintve a munkahelyi tanulást és a tudásmegosztás kérdéskörét, strukturáló gyakorlatként jelenik meg a tudásmenedzsment jelensége. A szervezetekben hatalmas mértékű, kiaknázatlan humán, intellektuális tőke található (tacit tudás), melynek kihasználása versenyelőnyt jelent a szervezetek számára. A szervezeti tudásgenerálás különböző állomásait is felhasználtam Nonaka alapján (szocializáció, externalizáció, kombináció, internalizáció). A tudásmenedzsment megvalósításához a szervezetek követhetnek emberi (HR) és IT utat is, de a kettő csak együtt hozza a várt eredményeket és megtérülést. A magyarországi tudásmenedzsment-gyakorlatot áttekintve megállapíthatjuk, hogy a cégek fontos eszköznek tartják ezt, azonban konkrét lépések és tevékenységek tekintetében kevés jó példa található.

A szakirodalmi elméleteket áttekintve tudásmegosztás alatt olyan, társadalmi kapcsolatok révén megvalósuló folyamatot értek, melyen keresztül az egyének közös megértést próbálnak kialakítani a valóságról, hogy megteremtsek annak a potenciális lehetőségét, hogy ezt a megértést közös együttműködés keretében valamilyen cselekvéssé alakítsák, ami valamilyen teljesítményhez vezet. Mindez jelek (nyelv, gesztikuláció, illusztrációk) és eszközök (tárgyak, kommunikációs technológiák és mentális modellek) változatos kombinációjával valósul meg (Boer 2005). Dolgozatomban azonban a tudásmegosztást, mint kompetencia (ismeret, képesség és attitűd) szeretném értelmezni, így ennek során saját definíciómat tekintve a tudásmegosztás mint kompetencia egy olyan komplex kommunikációs és tanulási folyamat, melyben az egyén saját tanulási önismeretéből kiindulva képes megszerezni a szükséges tudást és ezt releváns módon, közös tudáskonstruálás keretében megosztani másokkal a megfelelő eszközök alkalmazásával. Ehhez rendel-

kezik a megfelelő kíváncsisággal és nyitottsággal is. Nem csak képes, de hajlandó is ezt megtenni, mivel nem tartja vissza bizalmatlanság vagy egyéb korlátozó attitűd.

A kutatás során célcsoportnak a fiatal felnőtt korosztályt jelöltem meg. A Magyar Ifjúság Kutatás legfrissebb tapasztalatait összefoglalva, hogy mik a fiatalság legégetőbb problémái, meg kell említenünk a kilátástalanságot, bizonytalanságot, a munkanélküliséget, a céltalanságot, létbizonytalanságot és a bűnözést is (Székely 2013). Ezek mind olyan tényezők, melyek aláámasztják a tudásmegosztás kompetenciájában jelen lévő negatív attitűdöket, mint reális feltételezéseket. A kutatás érdekessége a negatív attitűdök megerősítésén túl leginkább az internet, okostelefon és számítógép-penetráció értékeiben rejlik, hiszen ebből is látszik, hogy a digitális világ nagy szerepet játszik a fiatalok életében és így a tudásmegosztási gyakorlatukban is.

Előzetes kutatásaimra támaszkodva hoztam létre a jelen kutatásban használt tudásmegosztási kompetenciát mérő kérdőívet, melyet kiegészítettem egy tanulásméleti preferenciát mérő kérdőívvel. Ezenfelül használtam egy kérdőívet, mely a Nonaka-féle tudásgenerálás dimenzióit méri fel, illetve Garvin alapján egy tanulástámogató szervezeti kultúra és vezetési stílus felmérésére szolgáló eszközt. Ez utóbbiak segítik a tudásmegosztás kompetenciájának mélyebb megértését.

Az eredményeket tekintve a tudásmegosztás kompetenciáját alkotó skálák reliabilitásvizsgálatának elvégzésével kijelenthető, hogy a mérőeszköz belső konzisztenciája megfelelő, megbízhatóan mér. A tudásmegosztás kompetenciájának építőkövei ezek alapján: önszabályozó tanulás, tudásszerzés, technikai háttér, tudásmegosztás hajlandósága, problémamegoldó tanulás, korlátozott tanulásfelfogás, bizalmatlanság, individuális tanulásfelfogás, kíváncsiság és nyitottság, valamint mentális tanulás.

A tudásmegosztás-kompetencia építőköveinek segítségével összesen négy profilt (szkeptikus technokraták, tudásmegosztók, zárközött individualisták és naiv tanulásanfabeták) differenciáltam, melyek egyéni sajátosságokkal jellemezhetőek.

A tudásmegosztás kompetenciájának mélyebb vizsgálata során arra jutottam, hogy az szoros, de differenciált kapcsolatban van az építőköveivel, feltételezhetően független a tanulástámogató környezet jelenlététől, de a tanulástámogató vezetés befolyásolhatja. Leginkább az externalizáció során van jelen, illetve legnagyobb mértékben a konnektivista

tanulásméleti megközelítés támogatja. A korról és munkatapasztalattal együtt növekszik az értéke.

A kutatás eredményeire támaszkodva a következő lépés egy tudásmegosztási kompetenciát fejlesztő tréning megtervezése. Ehhez rendelkezésre áll a szükséges elméleti alap, mely a tudásmegosztás kompetenciájának megértéséből fakad, illetve összefüggésrendszerének feltárásával és a kialakított profilok segítségével differenciált, egyénre szabott megközelítésmódot alkalmazva, hatékonyabb beavatkozás tervezhető egy szervezetben. A tréningek során fontos kérdés a képzés eredményességének és hatékonyságának összekapcsolása vállalati eredményességi mutatókkal, hogy bizonyíthatóan kimutatható legyen a fejlődés az egyének esetében, illetve ennek hatása a vállalati teljesítményre.

Absztrakt

A tanulmány fő célja az általam fejlesztett tudásmegosztás kompetenciáját mérő kérdőív megbízhatóságának vizsgálata és a tudásmegosztás mélyebb összefüggésrendszerének feltárása. A tudásmegosztás jelenségét társadalmi-gazdasági és tanulásméleti kontextusba helyezve kitérek a szervezeti tanulás, a munkahelyi tanulás és a tudásmenedzsment területére. A tanulmányban a tudásmegosztást kompetenciaként (ismeret, képesség, attitűd) értelmezem. A megbízhatóság vizsgálat mellett a megvizsgálom a tudásmegosztás kompetenciájának összefüggését a Nonaka-féle tudáslétrehozás dimenzió értékeivel és Garvin tanulástámogató szervezeti kultúra és vezetési stílus elemeivel is. Az eredményeket tekintve a kérdőív reliabilitása megfelelőnek bizonyult. A tudásmegosztás kompetenciájának építőköveiből négy profilt különítettem el differenciáltan, klaszteranalízis segítségével, melyek egy későbbi tudásmegosztási kompetenciát fejlesztő tréning alapját képezhetik. A továbbiakban érdemes feltárni a tudásmegosztás kompetenciájának mértéke és az egyéni teljesítmény közötti kapcsolatot.

Abstract

The main goal of this study is to test the reliability of the knowledge sharing competency assessment questionnaire developed by me and to reveal the deeper interrelations of knowledge sharing. I put the phenomenon into a social-economical and learning theory context, also mentioning the area

of organizational learning, workplace learning and knowledge management. In this study I use knowledge sharing as a competency (knowledge, skill, attitude). Beside the reliability test, I examine the correlation between knowledge sharing and Nonaka's knowledge creation dimensions and Garvin's organizational culture and leadership style that supports learning items as well. As regards the results, the reliability of the questionnaire is adequate. From the building blocks of knowledge sharing I generated four different profiles with the help of cluster analysis, which can serve as the basis of a future knowledge sharing competency development training. In the future it is advised to examine the relations between knowledge sharing competency and individual performance. knowledge sharing competency and individual performance.

Felhasznált irodalom

- Ackoff, R. 1989 From data to wisdom. *Journal of Applied Systems Analysis*, 16:3-9.
- Ashton, D. N. – Lee, T. – Fuller, A. – Butler, P. – Felstead, A. – Unwin, L. – Walters, S. 2004 *Learning as Work: Teaching and Learning Processes in the Contemporary Work Organisation*. Learning as Work Research Paper, No. 2, Centre for Labour Market Studies, University of Leicester. URL: http://learningaswork.cf.ac.uk/outputs/Workplace_Learning_Final.pdf (Utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)
- Bakacsi Gyula – Bokor Attila – Császár Csaba – Gelei András – Kovács Klaudia – Takács Sándor 1999 *Stratégiai emberi erőforrás menedzsment*. KJK–KERSZÖV, Budapest.
- Beck, U. 2000 *The Brave New World of Work*. Polity Press, Cambridge.
- Beckett, D. – Hager, P. 2002 *Life, work and learning*. Practice in postmodernity. Routledge, London.
- Bell, D. 1976 *The coming of post-industrial society*. Basic Books, New York.
- Benedek András 2009 *A jövő tanulásának színtere a munkahely*. Szakképzési hozzájárulás a lifelong learning szolgálatában. Lifelong Learning konferenciák 2009. Lifelong Learning Alapítvány, Budapest, 29-37.
- Benedek András – Csoma Gyula – Harangi László – Zachár László szerk. 2002 *Felnőttoktatási és -képzési lexikon*. Magyar Pedagógiai Társaság – OKI Kiadó – Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.

- Beniger, J. R. 1986 *The Control Revolution: Technological and Economic Origins of the Information Society*. Harvard University Press, Cambridge.
- Bessenyei István – Szirbik Gabriella 2011 Hálózatok, társas tudás, konnektivizmus. *Oktatás-Informatika*, 1-2. URL: <http://www.oktatas-informatika.hu/2011/12/bessenyei-istvan-/E280/93-szirbik-gabriella-halozatok-tarsas-tudas-konnektivizmus/> (Letöltés: 2014. 04. 13.)
- Billet, S. 2010 Workplace learning frameworks. In Peterson, P. – Baker, E. – McGaw, B. szerk. *International Encyclopedia of Education*. Volume 1. Elsevier, Oxford, 58-63.
- Boer, N. I. 2005 *Knowledge sharing with inorganizations. A situated and relational perspective*. ERIM, Rotterdam. URL: http://repub.eur.nl/pub/6770/EPS2005060LIS_9058920860_BOER.pdf (Letöltés: 2014. 04. 13.)
- Boisot, M. 2004 *Exploring the informationspace: a strategic perspective on informationsystems*. UOC Working Paper. URL: <http://www.uoc.edu/in3/dt/20415/20415.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 08.)
- Bourdieu, P. 1978 *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest.
- Brown, A. 2009 *Higher Skills Development at Work. A commentary by the Teaching and Learning Research Programme*. ESRC, TLRP, London. URL: <http://www.tlrp.org/pub/documents/HigherSkillsComm.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Bukowitz, W. R. – Williams, R. L. 1999 *The Knowledge Management Fieldbook*. Financial Times Prentice Hall, London.
- Burns, R. P. – Burns, R. 2009 *Business Research Methods and Statistics Using SPSS*. SAGE Publications Ltd, London.
- Cairns, L. – Malloch, M. 2011 Theories of Work, Place and Learning: New Directions. In Malloch, M. – Cairns, L. – Evans, K. – O'Connor, B. N. szerk. *The SAGE Handbook of Workplace Learning*. SAGE Publications Ltd, London, 3-16.
- Castells, M. 2010 *The Rise of Network Society*. Wiley-Blackwell, Oxford.
- CEDEFOP 2009 *European Guidelines for validation non-formal and informal learning*. URL: http://www.cedefop.europa.eu/en/Files/4054_EN.PDF (Letöltés: 2014. 04. 08.)
- Davenport, T. H. – Prusak, L. 2001 *Tudásmenedzsment*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Delors, J. 1999 *Oktatás – rejtett kincs*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Eraut, M. 2004 Informal learning in the workplace. *Studies in Continuing Education*, 26. (2):247-273. URL: <http://old.mofet.macam.ac.il/iun-archive/mechkar/pdf/InformalLearning.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 13.)
- Európai Közösségek 2007 *Kulcskompetenciák az egész életen át tartó tanuláshoz*. Európai Referenciakeret. Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, Luxemburg. URL: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/keycomp_hu.pdf (Letöltés: 2013. 05. 20.)
- Falus Iván 2004a *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Falus Iván szerk. 2004b *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Feketéné Szakos Éva 2002a *A felnőttek tanulása és oktatása – új felfogásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Feketéné Szakos Éva 2002b Új paradigma a felnőttoktatás elméletében? *Iskolakultúra*, 9:29-42. URL: http://epa.oszk.hu/00000/00011/00063/pdf/iskolakultura_EPA00011_2002_09_029-042.pdf (Letöltés: 2014. 04. 13.)
- Feketéné Szakos Éva 2013 Akciótanulással a vállalatok megújításáért. In Henczi Lajos szerk. *A szak- és felnőttképzés-szervezés gyakorlata*. RAABE Kiadó, Budapest, VIII/5. 1 – VIII/5. 12.
- Gagné, M. 2009 A model of knowledge-sharing motivation. *Human Resources Management*, 48. (4):571-589. URL http://www.selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2009_Gagne_HRM.pdf (Letöltés: 2014. 04. 13.)
- Garvin, D. A. – Edmondson, A. C. – Gino, F. 2008 Is yours a learning organization? *Harvard Business Review*, March, URL: <http://www.alnap.org/pool/files/r0803h-pdf-eng.pdf> (Letöltés: 2014. 02. 18.)

- Halász Gábor 2003 A munka átalakuló világa és az oktatással szembeni igények. In Bálint Júlia – Baráth Tibor szerk. *Útközben – Minőségfejlesztés a tanuláfejlesztésért*. Válogatás az V. és VI. szegedi minőségbiztosítási konferencia előadásából. Qualitas, Szeged. URL: [http://halaszg.ofi.hu/download/Munka/20-/20kompetenciak/20-/20min.bizt/20\(Szeged/20011105\).htm](http://halaszg.ofi.hu/download/Munka/20-/20kompetenciak/20-/20min.bizt/20(Szeged/20011105).htm) (Letöltés: 2014. 04. 14.)
- Halász Gábor 2012 *Az oktatás az Európai Unióban – tanulás és együttműködés*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Henczi Lajos szerk. 2009 *Felnőttoktató*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Henczi Lajos 2011 *Tudásmaraton*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hmelo-Silver, C. 2004 Problem-based learning: what and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 16. (3):235-266.
- Horváth László 2013 *A tudásmegosztás kompetenciája*. Kézirat.
- Ipe, M. 2003 Knowledge Sharing in Organizations: A conceptual framework. *Human Resource Development Review*, 2. (4):337-359.
- Jarvis, P. 1985 *The Sociology of Adult and Continuing Education*. Routledge, London.
- Jarvis, P. 2004 Adult education and lifelong learning. *Theory and practice*. Routledge Falmer, London.
- Jarvis, P. – Holford, J. – Griffin, C. 2004 *The theory and practice of learning*. Kogan Page, London.
- Kianto, A. – Andreeva, T. 2012 Does KM really matter? Linking KM practices, competitiveness and economic performance. *Journal of Knowledge Management*, 16. (4):617-636.
- Kraiciné Szokoly Mária 2009 Az élethosszig tartó tanulás kihívásai: középpontban a tanulószervezet. *Iskolakultúra*, 12:131-143.
- Kraiciné Szokoly Mária 2010 Új kihívások az oktatás-képzés világában: a tudásmenedzsment és a tanuló szervezetek fogalma. In Henczi Lajos szerk. *A szak- és felnőttképzés-szervezés gyakorlata*. RAABE Kiadó, Budapest, 1-19.
- Kraiciné Szokoly Mária – Csoma Gyula 2012 *Bevezetés az andragógia elméletébe és módszertanába*. ELTE, Budapest.
- Lee, H. – Choi, B. 2003 Knowledge management enablers, processes and organizational performance. An integration and empirical examination. *Journal of Management Information Systems*, 20. (1):179-228. URL: www.ceri.msu.edu/publications/odf/T-Shaped_Skills_2.pdf (Letöltés: 2014. február 18.)
- Lengyel Balázs 2005 Triple Helix kapcsolatok a tudásmenedzsment szemszögéből. In Buzás Norbert szerk. *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATE Press, Szeged, 293-311.
- Lifton, Robert Jay 1999 *The protean self: human resilience in an age of fragmentation*. Basic Books, New York.
- Liyanage, C. – Ballal, T. – Elhag, T. – Li, Q. 2009 Knowledge communication and translation. A knowledge transfer model. *Journal of Knowledge Management*, 13. (3):118-131. URL: http://centaur.reading.ac.uk/12272/1/KT%20Model%20-%20Liyanage%20et%20al_PREPRINT%20VERSION.pdf (Letöltés: 2014. 04. 13.)
- Machlup, F. 1973 *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton University Press, Princeton. <http://press.princeton.edu/titles/1510.html>
- Mäki, E. – Järvenpää, E. – Ziegler, K. é. n. *Communication and knowledges haring in decentralized organization*. URL: http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/wbs/conf/olkc/archive/oklc5/papers/f-2_maeki.pdf (Letöltés: 2014. 04. 09.)
- Molnár Éva 2002 Önszabályozó tanulás: nemzetközi kutatási irányzatok és tendenciák. *Magyar Pedagógia*, (102) 1:63-77.
- Nonaka, I. 1991 The knowledge-creating company. *Harvard Business Review*, 69. November-December, 96-104. URL: <http://bit.ly/Hf8UVx> (Letöltés: 2013. 10. 23.)
- Noszkay Erzsébet – Bencsik Andrea – Boda György – Klimkó Gábor – Kő Andrea 2010 Tudásmenedzsment. In Poór József szerk. *Menedzsment-tanácsadás kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 476-498.

- Obermayer-Kovács Nóra 2007 *Tudatos tudásmenedzselés a tudásgazdaságban. A tudásmenedzsment sajátosságainak vizsgálata a magyar szervezeteleknél*. Doktori Értekezés, Veszprém. URL: http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2007/Obermayer_Kovacs_Nora_dissertation.pdf (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- OECD 2001 *Competencies for the knowledge economy*. URL: <http://www.oecd.org/innovation/research/1842070.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 07.)
- OECD 2014 *Hungary's skills snapshot*. URL: <http://skills.oecd.org/informationbycountry/hungary.html> (Letöltés: 2014. 04. 08.)
- Pethő László 2009 Felnőttoktatók, felnőttképzés a nagyvállalatoknál. In Henczi Lajos szerk. *Felnőttoktató*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 354-367.
- Pippa, N. 2001 *Digital Divide: civic engagement, information poverty and the internet world wide*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Polányi Mihály 1994 *Személyes tudás I-II*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Powell, W. W. – Snellman K. 2004 The Knowledge Economy. *Annual Review of Sociology*, 30:199-220. URL: http://www.stanford.edu/group/song/papers/powell_snellman.pdf (Letöltés: 2014. 04. 07.)
- Rózsa Sándor – Nagybányai Nagy Olivér – Oláh Attila szerk. 2006 *A pszichológiai mérés alapjai. Elmélet, módszer és gyakorlati alkalmazás*. Bölcsész Konzorcium, Budapest. URL: <http://mek.niif.hu/05500/05536/05536.pdf> (Letöltés: 2014. 03. 22.)
- Russ-Eft, D. 2011 Towards a Meta-Theory of Learning and Performance. In Malloch, M. – Cairns, L. – Evans, K. – O'Connor, B. N. szerk. *The SAGE Handbook of Workplace Learning*. SAGE Publications Ltd, London, 120-132.
- Sağsan, M. 2006 A new life cycle model for processing of knowledge management. 2. *International Conference on Business, Management and Economics*. Izmir. URL: <http://staff.neu.edu.tr/~msagsan/files/PUBL/A-NEW-LIFE-CYCLE-MODEL-FOR-PROCESSING-OF-KNOWLEDGE-MANAGEMENT.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 13.)
- Sanghani, P. 2009 Knowledge management implementation: holistic framework based on Indian study. *Pacific Asia Conference on Information Systems*. Proceeding. URL: <http://bit.ly/1e8PFMu> (Letöltés: 2014. 04. 09.)
- Senge, P. – Cambron-McCabe, N. – Lucas, T. – Smith, B. – Dutton, J. – Kleiner, A. 2000 *Schools that learn. A fifth discipline field book for educators, parents and every one who cares about education*. Doubleday, New York.
- Small, C. T. – Sage, A. P. 2006 Knowledge management and knowledge sharing: a review. *Information and Knowledge Systems Management*, 5:153-169. URL: <http://bit.ly/POAop6> (Letöltés: 2014. 04. 09.)
- Social Care Institute for Excellence (é. n.) *Competencies for Knowledge Management*. URL: http://www.scie.org.uk/assets/elearning/knowledgemanagement/km08/object/assets/common/pdfs/competencies_for_knowledge_management.pdf (Letöltés: 2014. 04. 09.)
- Susanty, A. I. – Wood, P. C. 2011 The motivation to share knowledge of the employees in the telecommunication service providers in Indonesia. *International Conference on Social Science and Humanity*, Singapore. URL: <http://www.ipedr.com/vol5/no2/36-H10117.pdf> (Letöltés: 2013. 05. 23.)
- Suveatwatanakul, C. 2013 *Effect of knowledge sharing factors on the learning organisation in tourism and hospitality*. ISS&MLB. URL: <http://ibac-conference.org/ISS%20&%20MLB%202013/Papers/ISS%202013/B2318..doc.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 13.)
- Sveiby, K. E. 2001 *Szervezetek új gazdagsága: a menedzselt tudás*. KJK-KERSZÖV, Budapest.
- Szabóné Fenyvesi Éva 2007 *Együttműködés és versengés a tudásmegosztás során*. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő. URL: <http://www.avf.hu/tanarok/fenyvesi-eva/?download=fenyvesievadisszertacio.pdf> (Letöltés: 2014. 04. 17.)
- Székely Levente szerk. 2013 *10 kérdés. A magyar ifjúság 2012 kutatás első eredményei*. URL: http://kutatopont.hu/files/2012/02/magyar_ifjusag_2012.pdf (Letöltés: 2014. 04. 09.)
- Tóthné Parázsó Lenke 2011 *A kutatómódszertan matematikai alapjai*. URL: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_31_kutatasmodszertan_pdf/31_kutatasmodszertan_1_1.html (Letöltés: 2014. 04. 15.)

UNESCO 2005 *Towards knowledge societies*.

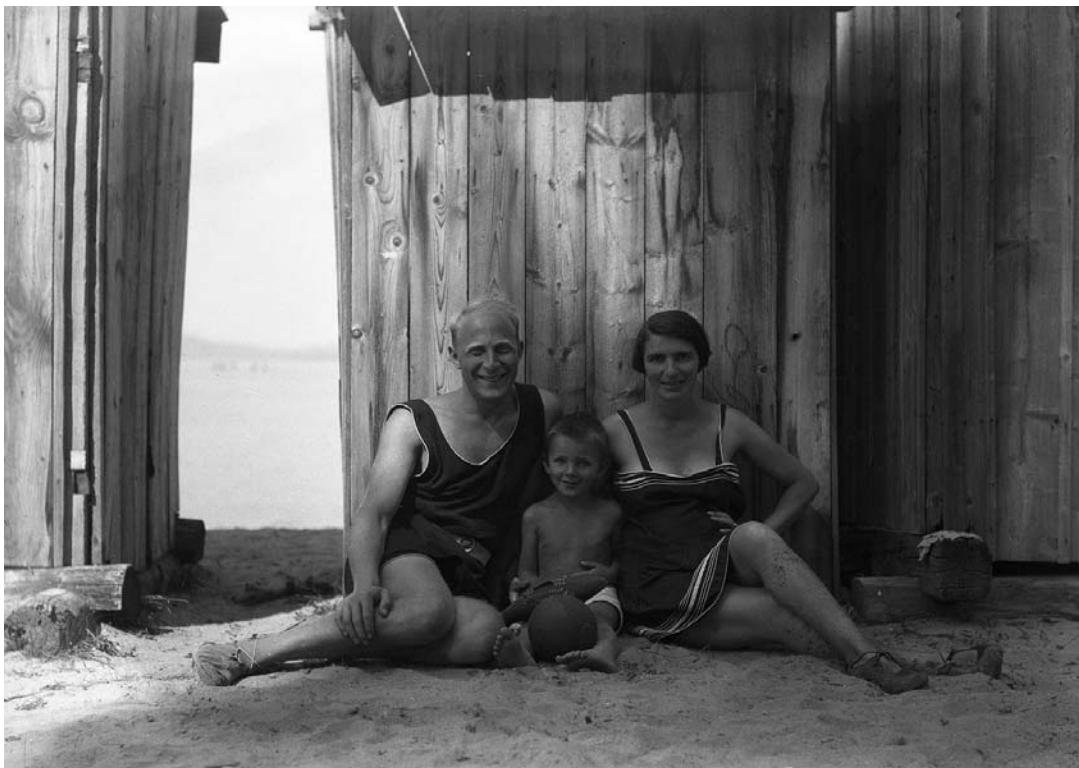
UNESCO, Paris. URL: http://www.unesco.kz/publications/ci/2005/05-World_Report_on_knowledge_societies_ENG.pdf (Letöltés: 2014. 04. 07.)

Van den Hooff, B. – Hendrix, L. (é. n.) *Eagerness and willingness to share: the relevance of different attitude towards knowledges haring*. URL: http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/wbs/conf/olkc/archive/oklc5/papers/d-3_hooff.pdf (Letöltés: 2014. 03. 23.)

Webster, F. 2006 *Theories of information society*. Routledge, Cambridge.

Werquin, P. 2010 *Recognising non-formal and informal learning. Outcomes, policies and practices*. OECD. URL: http://www.eucen.eu/sites/default/files/OECD_RNFIFL2010_Werquin.pdf (Letöltés: 2014. 04. 08.)

World Bank 2014 *KEI and KI Indexes* (KAM 2012). URL: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp (Letöltés: 2014. 04. 08.).

Szilvia Zörgő

ORGANIC AND KINESTHETIC ESL PEDAGOGY:

A DESCRIPTION OF THE HYBRID METHOD AND ITS APPLICATION

The key to every man is his thought. Sturdy and defying though he look, he has a helm which he obeys, which is the idea after which all his facts are classified. He can only be reformed by showing him a new idea which commands his own. The life of man is a self-evolving circle, which, from a ring imperceptibly small, rushes on all sides outwards to new and larger circles, and that without end... Our life is an apprenticeship to the truth, that around every circle another can be drawn.
Ralph Waldo Emerson: *Circles*

1. Introduction

The picture so vividly presented by the transcendentalist writer is the geometry of learning. We come to see the world and classify information according to certain principles and through the process of learning affirm or redefine them. The function of the pedagogue is to urge students to continuously draw their own circles, expanding into the world, exploring and encompassing all to enrich and perfect who they are as individuals and as members of their society.

The following will present a method for teaching English as a second language, as well as its application: class management, teaching techniques and modes of assessment. The description will incorporate my experiences gained over six years of teaching English privately and to small groups, as well as my teaching practice (as a part of teacher training), conducted at a Hungarian public high school. I have continuously worked on this method, having applied it in teaching children between ages 11 to 16; and although I have employed versions of it with older students, young teenagers will be the “target group” for the purposes of this paper. This choice was based upon the fact that I have applied my method with this age-group for most of my teaching career, thus could observe it in practice and document its successes and points to improve on.

Characteristics of the Target Group

In considering a certain method and techniques to be applied, the pedagogue must be aware of age-related conflicts their students face, whether it is young children or adults and although each student must be seen as a separate identity, an individual with their own personality and dilemmas, common problems and characteristics among peers can be pinpointed. These commonalities must open a dialogue with the pedagogical approach taken and must be allowed to shape the method itself.

Aside from the physiological changes puberty induces, teenagers most prominently deal with defining who they are, their place in their peer-group and society. Self-ideal (long-term ideals governing personality), self-image and self-esteem are all important factors of identity, self-image (directly linked to self-esteem) being the most prone to instability during puberty. To form an identity and be a part of their social environment, they experiment with different social roles¹⁵⁴, try different manners of behavior with their peers. At the same time, they are in the midst of separating from their parents emotionally, and are beginning to assume responsibility for themselves and their actions.

For a teenager it is extremely important to be accepted by their environment, especially the acknowledgement of parents and belonging to a reference group. According to psychologist Erik Erikson, teens re-live certain crises they have already resolved in earlier stages of their lives. He names four such crises: 1) *establishing trust* (teens search

¹⁵⁴ A social role is the aggregate of behavioral norms characterizing a certain position in society.

for people who they can believe in and who they can prove themselves to), 2) *establishing autonomy* (emotional, cognitive and behavioral), 3) *the need for initiative* (strive to implement their dreams and goals), and 4) *the need for accomplishment* (accomplishing what the teacher assigns, appointing own goals, taking responsibility for the quality of their work). These general problems and characteristics this age-group faces may already enter a discourse with general pedagogical considerations and pave way for a more specific method further on.

General Pedagogical Considerations

In reaction to the conflicts and characteristics above, children of this age must be aided in their search to define themselves and secure their self-image. They should be encouraged to try different social roles and to build their self-esteem; the latter most prominently achieved by frequent praise and constructive criticism. It is also important to encourage them in their social and educational ventures, in challenging themselves, in maintaining persistence and following through on their initiatives. The teacher must also place great value on what their students accomplish, assessing their accomplishments in relation to their own progress and abilities. Yet since peer-feedback is equally important for a teenager, a constructive forum must be provided for peers to respond to each other.

The teaching of giving and receiving constructive criticism should be a pedagogical goal in itself, for it capitalizes on critical thinking in relation to others and oneself, as well as the mastery of reasoning. These are important tools in adult life regardless of a chosen profession and make for a vital part of cognitive education.

Before examining more general educational goals, the two aspects of education will be discussed. The Oxford Advanced Learner's Dictionary defines education as "systematic training and instruction; knowledge and abilities, development of character and mental powers, resulting from such training" (280). While the above definition seems incomplete, the word "educate" comes closer by stating it is to "give intellectual and moral training". In Hungarian, these aspects are separated into two individual words: *oktatás* (intellectual training) and *nevelés* (physical, intellectual and moral training).

The goals of moral training, according to Sándor Imre, are always two-fold: on the level of the individual and of society. The exploration and understanding of different cultures, through relativism, has taught us that there are few, if any, universal standards of morality. Therefore, how an individual is educated (in all senses of the word) depends greatly on the values of their society. As mentioned above, the Hungarian language and pedagogy distinguishes "nevelés" and "oktatás." Let us view the categories and goals based on Imre's description:

Aspect	Nevelés	Oktatás	Resulting in
Physical education	The protection and development of the body and adaptation to new physical tasks, development of resistance or fitness	Development of movement: mimicking, manipulation and correction, coordination, automatization	a healthy lifestyle
Intellectual education	The protection and development of the mind and adaptation to new mental tasks, aiding the formation of guiding intellectual principles	Cognitive development: knowledge, understanding, application, analysis, synthesis, evaluation	intellectual autonomy
Moral education	The protection and development of the moral sense, ennoblement of emotions, aiding the formation of guiding moral principles and character	Development of emotion and will: openness, tolerance, reaction and cooperation, organization of values	decency and character

The differences between moral and intellectual aspects of education (nevelés/oktatás) are subtle and their meanings are intricately intertwined. Yet making the distinction is perhaps most important in relation to pedagogical attitude and responsibilities. The teacher must be aware of their two-fold task: they not only convey and develop knowledge, but also play a vital part in the child's socialization and moral evolution. The chart can be reduced to a simple, yet complex goal: education must prepare the student and develop their ability to lead a constructive life as an individual and as a member of society.

General Principles of the Hybrid Method

Taking the age-specific characteristics (teenage emphasis on identity-formation and achievement) and general pedagogical concerns (constructive life in physical, intellectual and moral sense) into consideration, we can now move on to method-specific factors. In other words, what does the hybrid method place emphasis on? The organic-kinesthetic method is a learner-centered way to teach English as a second language; it focuses mainly on developing communicative competence, as opposed to solely gaining lexical knowledge without the ability to apply it in everyday life. Through techniques such as drama, role-play/simulation, and creative writing, it builds on the students' natural inquisitiveness, allowing learning, to a certain degree, to direct itself. Referring back to the Eriksonian crises, this pedagogical view or approach allows the student to develop intellectual autonomy, gain a sense of initiative and accomplishment through a shared authority in determining areas of study.

In the following sections, a more detailed description of the "organic" and "kinesthetic" elements will be explained, an elaboration on collaboration and group work as a form of its class management, and clarification of the above mentioned techniques. Finally, I will address student assessment in light of this method and its principles.

2. The Organic-Kinesthetic Method

The educator must be as one inspired by a deep *worship of life*, and must, through this reverence, *respect*, while he observes with human interest, the *development* of the child life. Now, child life is not an abstraction; it is the *life of individual children*.

There exists only one real biological manifestation: the living individual; and toward single individuals, one by one observed, education must direct itself. By education must be understood the active *help* given to the normal expansion of the life of the child.

– Dr. Maria Montessori¹⁵⁵

2.1 The Organic Metaphor

The organic metaphor pictures second language learning more like a garden than building a wall. To elaborate, learners do not learn one linguistic element at a time and after its mastery move on to another, but rather learn several items simultaneously and imperfectly. "The linguistic flowers do not all appear at the same time, nor do they all grow at the same rate. Some even appear to wilt, for a time, before renewing their growth" (Nunan 109). The areas and rate of growth are determined by the interaction of several factors: employed techniques and specific tasks, speech processing constraints, pedagogical interventions, acquisitional processes and the influence of the discourse environment in which the item occurs (Nunan 109). Additionally, in a given material or level, it is the task itself and the process which the student goes through to complete it, that thematically direct the course of the material to follow. In this manner, the organic approach to learning and teaching simulates first language acquisition, where we see many aspects of our entire environment and learn in many areas simultaneously.

Those who adhere to the linear approach (wall) of instruction often present topics incoherently and grammar out of context. "Learners are confronted with decontextualized structures at a sentence level, and are expected to internalize these structures through exercises involving repetition, manipulation, and grammatical transformation" (Nunan 109). Although these tasks may result in a solid lexical knowledge, it denies students the opportunity to see the systematic relationship between form and function, that is, they do not develop communicative competence. This competence, charged with culture-specific knowledge, is vital in all instances of language use, with the exception of the traditional classroom.

As stated under the general principles of the hybrid method, the development of communica-

---

155 Montessori 1912:98.

tive competence is of the utmost importance. This competence, which entails and embraces several sub-competences, was first defined by Dell Hymes, anthropologist and linguist. He described it as “not only knowing *the grammatical rules of a language* but also *what to say to whom* in what circumstances and how to say it; that is, the rules of grammar are useless without the rules of language use” (Hymes 5). Celce-Murcia, Dörnyei and Thurrell developed a refined model of communicative competence in relation to second language acquisition and state that it is a set of knowledge and skills, which embraces:

Linguistic competence (the knowledge of the basic elements of the language code: syntax, morphology, vocabulary, phonology, orthography)

Discourse competence (the ability to combine language structures into different types of unified spoken and written discourse: dialogue, poetry, academic writing, etc)

Actional competence (the ability to understand and convey communicative intent by interpreting and performing language functions: complimenting, agreeing/disagreeing, predicting, suggesting)

Socio-cultural competence (the understanding of the socio-cultural rules of language use: appropriate vocabulary, politeness, style in any given situation, non-verbal communication)

Strategic competence (the knowledge of verbal and non-verbal communication strategies, in other words, the ability to express oneself in the face of difficulties or limited language proficiency).¹⁵⁶

Pedagogues must be aware there is more to language acquisition than linguistic knowledge; “there is only a handful of grammatical rules that are free from discourse constraints” (Nunan 109). If learners are not taught grammar in context and are not prompted to employ the knowledge in a multitude of situations, it will be difficult for them to understand how and why alternative forms express different communicative meanings. Through an organic approach, students learn to form linguistic structures correctly, as well as learn how to use these structures to communicate meaning.

Additionally, organic methodology permits the task itself to generate further topics and linguistic areas of study. For example, in one of my small groups of beginners, I had the 11 year olds

start drawing a cartoon on their third week of class. They dubbed the cartoon “Bob’s Story” and created the initial plot with the superhero/everyday guy in Hungarian. Periodically throughout the year, they were asked to brainstorm about the story and together phrase the sentences in English, but each student was to have a separate copy of the text and individual illustrations. We spent in-class time on the stories every other week, and as their grammar and vocabulary developed, the more intricate the plot became and its language more sophisticated. Every time they wanted to use a tense we had not studied sufficiently or at all until that point, we worked with that topic after the task was finished. For instance, a boy asked me, “How do you make [conditional tense]¹⁵⁷? Because Bob has a dilemma...” I was happy the tense was introduced and we spent that class and several others afterwards practicing conditionals. This on-going cartoon project provided a great opportunity for new grammar and vocabulary to *introduce itself organically* through the natural inquisitiveness of the children, as well as the natural inclination to always ‘outdo’ themselves. I also observed a deep desire to convey exactly what they thought and how they imagined things – this is something to build every task on and is very much like a wave, which if the pedagogue does not ‘ride,’ they ignore the child’s natural impulse and desire to learn language.

The on-going cartoon project served another function as well: it illustrated the continuous development of the children, a piece of proof for them – from simple descriptive phrases like “His shirt was white and his hair was brown”, they could see the introduction of additional characters, intricate sentences and vocabulary from a plethora of topics. The topics were exactly those that interested them and motivated them even further.

Motivation is a central component of learning. We distinguish two sources of motivation: *extrinsic*, based on external rewards (grades, diplomas, advancement, and so on) or threats (from teachers, family, society, and the like) and *intrinsic*, based on internal factors (love of language, culture, desire to learn, succeed). Of course one could argue all motivation, regardless of what we attribute it to, is internal but we cannot neglect *what* motivates us to learn, it has an effect on the learning process as a whole, its outcome and even our attitude towards learning itself. As the cartoon project example illus-

156 Celce-Murcia – Dörnyei – Thurrell 5-35.

157 The phrase “conditional tense” was said in Hungarian.

trates and as psychological/pedagogical studies have shown, the teacher's goal should be the (creation and) maintenance of the students' intrinsic motivation. Integrative motivation¹⁵⁸ and instrumental motivation also have an intensive propelling force, perhaps more so with older students who are already thinking about foreign cultures and profession-related plans. I would like to highlight a special source of intrinsic motivation in relation to the method and target group discussed here: cognitive motivation, or in other words, 'simple' curiosity.

Cognitive motivation impels the individual to seek new sensory stimuli, to explore their environment, to discover new phenomena, and even to complete an interesting task in English class. Anything that is new, exciting and challenging; anything that tickles the imagination; anything that is fascinating or unusual either in content or form – will, through cognitive motivation, propel the student to think, act and accomplish. Setting the mind and body into motion is facilitating learning; learning is through the motion of the mind and body.

2.2 The Kinesthetic Element

We habitually *serve* children; and this is not only an act of servility toward them, but it is dangerous, since it tends to suffocate their useful, spontaneous activity. We do not stop to think that the child *who does not do, does not know how to do*.

– Dr. Maria Montessori¹⁵⁹

We examined organic pedagogy in one aspect, as a means to place grammar and vocabulary in context (or rather to *keep* them in context) to develop communicative competence. In the other aspect, we observed the as method as one that allows the task to generate topics in accordance with the student's natural flow of interests. These sustain intrinsic motivation but the tasks themselves need to capture the student's imagination. Before investigating specific techniques, it is important to review the other 'half' of the hybrid method, which is kinesthetic pedagogy.

It is difficult to deny that we learn best from our own experience. The child who has been warned repeatedly not to touch the hot stove will, in fact, touch it and learn from the burn. Young children

actively use all their senses to explore and understand the world. With increased knowledge, experience and the development of cognitive functions, older individuals do not necessarily have to *try* everything or *see* everything to believe it or understand it. Yet the senses remain pivotal in learning, whether it be solely hearing (a lecture) or seeing (a book), or all senses simultaneously, as when you walk down a street in a foreign country. As we get older and use our cognition at a richer level, it tends to blunt our senses. Imagine a school environment where the students' senses are required and motivated to stay keen; imagine what cognition would be capable of with such 'raw material' from the senses. Everything we see, hear, feel, smell, and taste can teach. These are just our basic, physical senses; we still have not spoken of meta-communication.

The pedagogue teaches with their entire being: the words they utter, the content they convey, the facial mimicry they employ, the body language they use, allowing meta-communication to be expressed in every moment of the class. Unfortunately, many teachers do not or can not harmonize all of the above and either neglect meta-communicative factors, thus sending *partial* information to the receiver (student), or do not harmonize the verbal and non-verbal messages, resulting in a mixed message the receiver cannot decode correctly. Both basic senses and meta-communicative senses need to be developed, sharpened and continuously used for optimized learning and teaching. Not only do we learn more efficiently if we use all our available 'channels,' but information is also secured and imprinted better in this manner.

In teacher training practice, I had my class write assessments at the end of our time together and one of the questions posed was "What was the most memorable moment/thing in class?" Eighty percent of the students responded their most memorable moment was when learning past continuous, which I taught by separating the structure as: past tense of 'be' + verb + ing. ('ing' in Hungarian means 'shirt'). I was writing the structure up on the board and explaining it. When I reached the point of the 'ing' I pulled out a blue shirt on a hanger from my bag and hung it up on the board instead of writing out 'ing.' A few moments passed before the class understood the pun, but then they all started laughing. The shirt was effective because it provided a visual representation of an abstract linguistic element, helping students to learn the item and remember it.

158 The need/desire to join target language groups
159 Montessori 1912:97.

Modern pedagogical literature is awash with justifications for ‘learning styles.’ These reflect the primary way our bodies take in information. Their classification is founded on *perceptual modalities* or intelligences, which are biologically-based reactions to our physical environment and the way we most efficiently process data (Hood, Mantle 1). Since Howard Gardner’s theory of “multiple intelligences¹⁶⁰,” we distinguish the following learning styles: verbal/linguistic, logical/mathematical, spatial/visual, musical, kinesthetic/tactual, interpersonal, and intrapersonal. Unfortunately, as not all the senses are roused during a class, not all perceptual modalities are addressed. A pedagogue cannot live up to the expectation of catering to all learner styles, but at the same time it is poor pedagogy to distill the world to one sense and one-or-two modalities. Yet if we look at senses and intelligences more closely, we may see most senses are provoked by movement and movement stimulates many modalities. If a task involves movement of some kind, it will kindle much more.

Ultimately, it depends on how we define movement and how we can incorporate it in tasks. What does the method consider kinesthetic pedagogy? In the respect of the pedagogue, it requires teaching with one’s entire being, as discussed above: verbal and non-verbal instruction, harmonizing the meta-communicative message (body language, facial gestures, tone) with form and content. In the respect of class work, it considers cooperative learning a form of movement in itself (see next section). On the level of technique, it aims to provide students with operational tasks through “modality-based instruction” (Hood 1).

In what is called *the frontal method*, verbal education has a central role. The student needs to imagine and register all of the material delivered by the teacher and is expected to interiorize all operations¹⁶¹. In *the traditional method*, there are readily available demonstrational objects as symbols of op-

erations, but this could mean nothing to the student if their perceptual modality is not congruent with the mode of illustration. There exists a transitional approach between the traditional and ‘new’ method, where the demonstrative objects are made/assembled in front of the class, as the students internally mimic the operation. While a new form of pedagogy employs the actual, physical completion of the operation and with it, experimentation and interiorization.

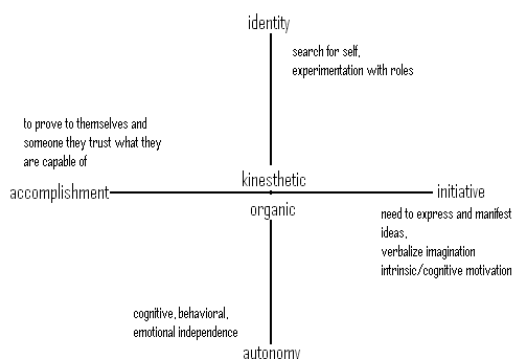
Therefore, an operational task involving movement in an English class can be anything from role play and simulation to a drama presentation, but it can also be illustrating new words with their bodies, miming or presenting their drawings to the class. As hinted at before, movement triggers many of the senses and caters to many modalities. Role play, for instance: aside from developing communicative competence, caters to the verbal/linguistic, the spatial/visual, and the interpersonal intelligences, through kinesthetic pedagogy. ‘Simple role play’ can be extended to contain ‘observers’ who constructively comment on or summarize the task afterwards; this generates a sub-task for students with an intrapersonal modality. Another example is with creative writing and drama. Students write a short story in modality-based groups and then are required to present it in some form (play, ‘music video,’ cartoon presentation, narration, etc). This stimulates and employs many intelligences. On a class level, this leaves students with the experience of seeing a story, a grammatical element or a certain set of words, from multiple points of view, thus helping them to learn and remember the material better. If ten students are asked to mime or present a new word in some way, it will lead to ten different manifestations of the same word: drawn, mimicked, explained, sung, and so on. All of the above necessitate movement and generates forums for several modalities. Eiszler claims that varying teaching strategies to address all channels promotes learning no matter what students’ preferences of cognitive styles are (231-242). This is ‘kinesthetic’ extended to involve all movement, whether it be group work as a means, or presentation as an ends.

Before discussing collaborative learning as class management, it is important to review the main points in consideration as outlined in the chart below.

160 Howard Gardner: *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books, 1993. The theory stated there are at least seven different learner styles, as opposed to three.

161 According to Piaget, an operation is the internal completion of a procedure. Children in a pre-operational phase, for example, need to use their fingers to count, while adults are capable of doing this in their head.

Characteristics of target group and pedagogical considerations

The graph shows the Eriksonian teenage dilemmas (need for autonomy, initiative, accomplishment and trust) as well as the pivotal quest for identity. They are joined in a singularity of communicative competence from which, as a means of conveying autonomy and social stance, all competences and actions stem. Without the competence of communication (first or second language), we cannot develop and employ our identity as individuals or our place in society. To refer back to the main goal of two-fold education (oktatás and nevelés): without developing our communicative competence, we cannot lead constructive lives. The graph also portrays the areas where kinesthetic and organic pedagogy aids the resolution of a specific crisis; this is not as simple as categorizing one crisis under a single pedagogy, it is just a rough illustration. There exists a close interaction between the two pedagogies, which is why it is a hybrid method.

As we will see in the section discussing techniques: drama, role-play and simulation (kinesthetic elements) provoke the student to try new roles, examine themselves critically from many perspectives and induce a strong sense of identity-exploration. This, optimally results in a stable self-image (due to experience and learning from multifaceted sources) and good self-esteem. This is the result of acknowledgement from peers and the teacher. The organic element of the method helps more in establishing a sense of autonomy and initiative. If the student senses they share authority with the teacher (directing the material to some extent), they will also sense a shared responsibility to learn. The problem with large classes being taught with traditional methods is that anonymity among students happens easily. „Does the teacher even care about what I want, what I have learned, what I want to learn,

what I am good at?” the student may ask justly. The answer in most cases is no. Unfortunately, large classes and mass education are not only inadequate learning environments for the student, they are also atrocious environments for teaching.

In clarifying organic pedagogy it must be noted that it does not equal either chaos, or uncontrolled learning permitted to deviate from centralized, level-based requirements. The centrally or individually demanded material is taught, only not in a pre-determined order. The topics are guided by careful planning. The task can be anticipated to generate several questions and themes, it is only a matter of preparation and reacting spontaneously to events, keeping in mind the general direction learning must take (Olaf 1). The method indeed entails the pedagogue to be prepared in a very wide range of topics supported by a multitude of tasks applicable in many areas of study. Perhaps the most difficult obligation of the teacher is to *get to know* her or his students through careful observation. To know the students' learning styles, their interests, how and who they work best with, to know their weaknesses and their goals. In addition, they need to know their language level, skills and weaknesses. Children are sensitive to these aspects; they will feel it if the pedagogue does not care for them as individuals. In a school environment, they wish to establish trust with an adult; the obvious choice is with their teacher. The establishment of trust is unattainable if they do not sense caring. If there is no trust between student and pedagogue, learning and teaching is extremely difficult. „The educator must be as one inspired by a deep *worship of life*, and must, through this reverence, respect, while he observes with human interest, the *development of the child life*” (Montessori 98). If one does not see the miracle of learning, they will not achieve the miracle of teaching.

3. Collaborative Learning as Class Management

Most methods, similar to ideologies, seem coherent and complete in their abstraction. It is their practical application that determines and demonstrates their worth. The first practical aspect of the hybrid method is its mode of organizing the learning process. Collaborative learning entails: modified student/teacher roles (compared to non-collaborative pedagogy), cooperation and group work.

In a collaborative classroom, authority is shared among teacher and students in setting common goals and decision-making (Tinzmann 1). The teacher becomes the leader of the group who influences and guides students towards a goal. Others compare this function to that of orchestra conductors. On this level, the pedagogical aim is ‘scaffolding,’ to give the child increasing responsibility for the task while continuing to support them in it. It takes place within the student’s zone of proximal development¹⁶², a level or range in which a student can complete a task with help (Tinzmann 8).

Shared authority and decision-making have different levels that depend on the teacher, group size, level, class/course time, required material and the individual students. In my smaller groups we decided collectively on the main means of study. I asked these 11 year old students what their prior experiences were with language learning and how they would like to study now. I was pleasantly surprised at the level of sophistication they used to verbalize their feelings about language learning in school. They were critical about using only their workbooks and about linguistic drills. We agreed to focus on speaking and interaction and less on grammar. Although we did not neglect the study of grammatical formulas, we kept to this mode of learning. They shared the responsibility in their learning.

With my larger group of 17 students goal-setting was impossible in this manner. During our first class together I explained “This will be a learning period for both you, the class and me. I want to learn from all of you and want to hear your opinion about how I teach. It *will* count.” I asked them to keep a journal: after every class they had to write down in English, what we did that day, and in Hungarian (or English) write down what they liked or learned from and what they did not like or did not learn from. This is also a form of shared authority. Therefore, students assume new roles in a collaborative classroom as well. Their modified roles are that of collaborator and active participator (Tinzmann 4). Through organic pedagogy they have more responsibility in directing tasks and topics (9).

Thus collaboration between teacher and students exists, but students also have to cooperate

162 Piaget refers to this as “teachable moments;” in Krashen ‘Monitor Model’ of language acquisition, it is ‘i+1’ – stretching a child’s capacity, but staying within what they are capable of understanding.

amongst themselves. This is most prominently achieved through the forum of group work. Children interacting regulate each other, as Vygotsky points out, assist each other like adults and through cooperative work are capable of completing more difficult tasks than they could individually (Tinzmann 8). Conditions for cooperative group work include trust (Ehrman – Dörnyei 76-77), positive interdependency, interaction and reflection/assessment (Tinzmann 11). These may form naturally in a class environment, but may also develop in time through in-class tasks. Group tasks such as project work, discussion and collective assessment develop cooperation, logic and cognitive skills, as well as expose the students to multiple points of view, resulting in tolerance and formation of identity (Bailey 2), many of these direct goals of education (see section 1).

Younger teenagers work better with those who they consider close friends within the class, and according to my observations, circles of friends seem to have the same learning-styles. Some activities may work better with modality-based groups; other tasks may be more interesting and complex with mixed-modality groups. The next section contains several specific techniques and tasks in light of collaborative learning as its forum.

4. Techniques for the Application of the Hybrid Method

Generally speaking, learning should include the following three stages:¹⁶³

- (Stage 1) introduction to a concept/material by the teacher or by the task itself.
- (Stage 2) processing the information, developing an understanding of the concept/material through work, experimentation, creation.
- (Stage 3) Presentation of accomplishment/knowledge by the completion of a new, follow-up task in class, by teaching each other in some form, by completing a homework assignment, or using the acquired information in a totally different task later.

Therefore, a task always includes an introduction or a follow-up activity such as assessment, unless the task itself introduces the material to be covered. An example of the latter would be, in

163 First two stages based on Olaf 1

accordance with the method's emphasis on movement: a good warmer and introductory task to new vocabulary is to hide pieces of paper with the new words written on them in the classroom. This takes five minutes before class for the teacher, and the children even less time to find them. It is a small gesture, but plays on the students' sense of and need for exploration.¹⁶⁴ At the end of the warmer each student may have a new vocabulary word in their hand, infinite possibilities arise from here: the teacher hands out the definitions and they have to match these with the words in groups. Each student is handed the definition of the word and has to mimic it to the class/illustrate it/teach it in some other form. They are handed a text to read and must look for their word in context and so forth.

4.1 Illustration

Other tasks which do not serve as an introduction to a topic or set of vocabulary words, will be grouped under the techniques of creative writing, drama, role-play and simulation. Before preceding to these, it is important to refer back to two techniques briefly mentioned above, illustration of words and 'teaching each other in some form.' During the time I have worked with teenaged children, I was pleasantly shocked at the proficiency and expressiveness of their drawings. Many pedagogues do not take advantage of the skills their students possess, which are not directly connected to the skills necessary in an English class. Not all students enjoy drawing, but those who do, show a remarkable talent for it. Not only do they remember words better if they illustrate them, but their peers benefit from it also. Young artists and visual learners work great with interpersonal and logical learners on a task such as making linguistic dominos. (The two parts of the domino are a picture and a word independent of the picture.) The interpersonal and logical learners coordinate the project, that is, assign words to students, make certain the dominos will match and make sure everyone is working together. The visual, intrapersonal and kinesthetic learners can draw and put together the dominos. Many teachers may think making dominos in

---

164 I did something similar for a section of their vocabulary test. I hid the last part of their test under their seats with scotch tape; they were instructed on their test papers to look under their seats for the last few questions. It made the normally stressful situation of taking a test more tolerable.

class is a waste of time, but in reality, all modalities are addressed in a task such as this and each student has an opportunity to learn by doing in accordance with their learning style. To use the words in many ways, in many tasks is to know them; this task is a good way of securing new information into long-term memory.

4.2 Peer Teaching

The other technique mentioned is having students teach each other in some form. Peer teaching can be one of the most effective ways of dealing with a topic or material. I have employed two main types of peer teaching techniques: 1) retrospective, and 2) progressive. With one of my smaller groups, I periodically had them teach each other what we had learned. They had to think of new ways to explain the material and new tasks for each other concerning what was covered. When I was tutoring two children privately, I periodically asked them to teach me what we had learned. I told them I was going to be a bad student and not pay attention if it is 'boring'. They came up with brilliant ways of teaching and interesting tasks to follow. This meant conceptualizing the already covered material from a different point of view, thinking about ways to explain it differently, and most of all, it meant going back to their notes and revising.

'Progressive' peer teaching connotes teaching current material to each other. There are many versions of this as well, but to mention a few: modality-based groups are given material to work on according to their learning-style and then teach it to the class. Mixed-modality groups are provided with certain material and must cooperatively work on a coherent way to present it to the class resulting in many perspectives on the same items. The class is divided into two groups and the two groups are handed different materials/topics/items; they are asked to work on their set of material in their groups and then to pick a person from the other group and teach the material to each other. Both progressive and retrospective peer teaching must be monitored by the teacher and must not stand on its own. There should be a teacher-led lesson that deals with the material before either of these techniques are applied. The introductory task described, as well as both techniques elaborated on above involve movement and have the inherent potential to organically pave way for new areas of study.

4.3 Creative Writing

As Keplinger states, „Creative writing has been demonstrated to produce outstanding effects on the development of writing and speaking proficiency for students of foreign languages” (1). My experience is in accordance with Keplinger’s statement and so are student evaluations of this particular technique. One student wrote in their evaluation, „We read many stories in class, but what we wrote were the best”. I completely agree; their stories were smart and funny; they were much better than those collected from various sources to use in various tasks. We were studying ‘spooky words’ and each student had to take a separate sheet of paper and write down the sentence fragment „It was a cold and rainy night when...” They each had one vocabulary word from vocabulary we had studied and used. They were instructed to use the word to finish the sentence and then pass the paper to their right.¹⁶⁵ They then had to continue the story with the same word in a sentence. Next they were in-

Initial plot:

You live in England in “the old times.”

You live in an old castle, there are 19 rooms and two towers.
 You got an important letter.
 You go to meet this person in a town near by.
 There was a big rain, it rained for five days in a row.
 The roads are wet and dirty.
 You are in a horse carriage with a few other people.
 You have to go through a forest to get to the near by town.
 The carriage gets stuck in the mud.
 The sun is setting and you start hearing noises.

structed to pass the stories to their right and pass their words to the left. The next sentence had to be formed with the new word, then pass and use this new word in the next sentence. At the end of the task, they each had written six-sentence stories, employing three different words in six different sentences. The task was not only interesting; it provoked continuous movement and creativity, as well as necessitated using the three words in many different contexts. The stories were taken home and corrected as homework, then read aloud the next class. They were coherent, funny and intelligent.

With one of my smaller groups, after studying past simple, they were to write fairy-tales for small children. The stories were then exchanged and they had to write an alternate ending to each other’s story. Creative writing as a technique also works well when joined with another technique: drama. In larger classes, after the beginning of a story was introduced, the students had to create alternate endings in groups based on specific questions:

Questions to answer:

Who did you get the letter from?

What is a horse carriage?
 Who are the other people in the carriage?
 How are you feeling?
 Do you know the others?
 Do you like the others or do you have conflicts?
 What kind of noises do you hear?
 What is making this noise?
 What do you do together with the other people?
 What do you talk about?
 What happens as you are thinking about what to do?
 Do you get to the nearby town?

¹⁶⁵ Do to the complicated procedure, the steps were written on the board to make certain everyone knows where we are and where we are going.

The groups not only had to devise answers and a resolution for the story, but also had to incorporate given words and structures into the text. They were also instructed that they will have to perform the stories so they must think in terms of characters (for everyone in the group) and dialogue (so it is actable and enjoyable for an audience). This brings us to the next technique, drama.

4.4 Drama

Aside from being ESL-specific pedagogical tools, both creative writing and drama are ways of experimenting with and/or expressing identity. Equally, both develop communicative competence through the actual practice of form and multiple functions (Singh 2). Drama also plays with and develops the senses, physical and meta-communicational (Singh 3). According to Katalin Gabnai, the educational goal of drama is the harmonic and differentiated development of the entirety of personality – the mind, the emotions, the body, and the character (5). Drama pedagogy (or educational drama), if applied correctly, aids the development of the following:

- Movement, speech
- Knowledge of self and others
- Creativity (as situational flexibility and the ability to respond immediately to a challenge)
- Autonomy and flexibility in thought
- Concentration and the ability to plan work
- Confidence in using body, spatial security, timing
- Confidence in communication with peers, the opposite sex
- Self-realization (identity and accomplishment)
- Social and aesthetic sensitivity
- Empathy (Gabnai 5-14).

Gabnai also points out, that in this situation of trial and challenge, one has to take on a role and express *themselves* simultaneously. If the individual is capable of doing this while in the center of attention, it requires the same „state of readiness” as our social roles do in everyday life (6). This thought ties in directly with the notion of communicative competence. “Drama gives opportunity to create and express with movement and with words. This provides facility for cognitive and linguistic coordination enriching verbal proficiency and language competence” (Singh 3).

It can be extremely challenging to perform in one’s native language and even more so in a foreign language. One comment in an evaluation from a student said, „I didn’t like the ‘acting,’ but only because I get very nervous”. It depends on the situation, the student, and the teacher to decide whether a student, such as the one mentioned above, should be motivated to push themselves further and develop confidence in performing. Performing, using the body and voice to communicate is a vital tool in everyday life, but not all students can be expected to participate in such activities, especially not all young teenagers. Yet from my observations, mostly it is a case of surmountable shyness, not a serious problem in socialization, which causes students to be hesitant in completing such tasks. If so, they need to be guided and encouraged to overcome this to develop vital communication skills. Another student wrote, „My problem with English is that I can speak it well at home, but somehow, when I’m anywhere else, I can’t. During these classes I felt more liberated, thank you!”

Props help students in performing. Only people with extensive experience in drama are comfortable with standing out in front of others and performing/mimicking without any props or tools, save their bodies. Give a student a pair of sunglasses, a scarf or a baseball cap and immediately they turn into an actor. To some extent, at least among amateurs, props make the actor. Once, for a student-performed drama, I assembled a cache of props from objects in my apartment: a big spoon, a doctor’s mask, a purple flashlight, a brown-curly wig, a baseball, a scarf, a stick, sunglasses, a raincoat, etc. The students made great use of these props in their plays and by using them, the students were noticeably comfortable in their performance. Props not only make the actor, they oftentimes make the play as well (unless the goal of the dramatic exercise is not using anything). Props authenticate the imaginative environment of the performance; they add another dimension.

4.5 Role-play and Simulation

This technique is very close to drama, in fact, incorporates it. Role-play or simulation is a pivotal tool for developing communicative competence because it directly addresses everyday life situations. The completion of these types of tasks not only entails knowing what to say in certain situations, it

necessitates knowing how to say it and how to behave. These tasks adjoin form and function, provide a forum for a palette of multiple meanings. Based on many role-play/simulation tasks I have employed as technique, I distinguish two main types: 1) Task-centric, and 2) Role-centric. The task-centric version requires a student to concentrate more on completing the task, that is, to resolve a simulated real-life situation. An example of such a task is, telling a student to 'come into' the teacher's 'shop;' the student wants to buy a pair of jeans, the teacher is the salesperson. To make the task more interesting and easier to perform, I added, in this particular case, that the salesperson is having a bad day and is sad or annoyed by everything; the buyer is in a hurry to buy a pair of jeans for his girlfriend's birthday. The task is completed when there is a resolution. In this case, the resolution was when the student ended up buying a belt because I took such a long time to 'show' him the jeans.

An example of role-centric role-play would be asking a student to take on a role they do not identify with or can only partially relate to. While in the above version they could be themselves, this version entails 'becoming someone else' for the time period of the task. Such tasks include: having a simulated argument with a 'spouse' or 'boss' about something the student does not normally adhere to (this depends on student, age, sex, etc); convincing someone to be a part of their 'music band,' becoming someone from the opposite sex, as examples.

Role-play aids the exchange of ideas, and through this second version, even develops the skill of making an argument for or against something (whether it is the student's opinion or exactly the opposite). Role-play and simulation also sensitize the child to social and cultural diversity (Singh 2). Thus we arrive back at movement-based tasks aimed at developing communicative competence.

In reality, all of the above discussed techniques rely on movement, but move so much more than just the body. Incorporating drawing and other fine art (painting, multi-media) enriches the learning experience, while using and viewing the word/topic in different ways helps its long-term memorization. Retrospective and progressive peer teaching in both modality-based groups and mixed-modality group is effective, especially with teenagers who place great emphasis on peer feedback and acknowledgement. Creative writing, although not always directly linked to movement, is a multi-faceted technique, applicable in almost every area of study

and efficient because the student gains a real sense of accomplishment and sense of creation in light of their own writing.

Drama may frequently join creative writing, extending it, providing a new dimension in the presentation of a written work. Drama, in itself, offers a means of self-exploration, role-playing, seeking identity, self- fulfillment and autonomy, while cultivating social skills and communicative competence. Role-play, especially role-centric tasks widen an individual's perspective, facilitate empathy and with that, induces tolerance. In addition, all of the above mentioned techniques incorporate the potential for exploration into new areas of study. There will always be questions that arise from these tasks; to allow organic development, the teacher should follow these leads and permit them to generate new tasks, as everyday life does.

Thus, the hybrid method, collaborative class management and specific, movement-related techniques have been discussed. Concepts such as 'shared authority' in the classroom and the emphasis on movement justly pave the way for the question, „How does one maintain discipline in such an environment?” The following section will address this issue.

5. Discipline

Discipline must come through liberty. Here is a great principle which is difficult for the followers of common-school methods to understand. How shall one obtain *discipline* in a class of free children? [...] If discipline is founded upon liberty, the discipline itself must necessarily be active. We do not consider an individual disciplined only when he has been rendered as artificially silent as a mute and as immovable as a paralytic. He is an individual *annihilated*, not *disciplined*.

– Dr. Maria Montessori¹⁶⁶

Montessori talks about „the bench of the soul” (21) that oftentimes forms due to traditional forms of discipline, such as keeping the student silent and immobilized at their desk. This is not how children learn best, in fact, this artificial pose and behavior may inhibit them in learning. There are indeed times and tasks that require silent concentration, but for the most part, learning should involve movement. Movement inevitably causes noise. One must set

166 Montessori 1912:95.

aside their primary (pedagogical) instinct to hush children; silence does not equal learning. Cooperation and group work entail communication; what the pedagogue must regulate is keeping students *on task* and not letting conversation enter realms outside of the given assignment and material.

Shared authority between teacher and student does not usually result in misbehavior, but even in some instances where it does, it is short-lived. It does not occur more frequently than in traditional, authoritarian classrooms, but it does resolve itself much faster and painlessly. For example, one summer day my small group was more energized than usual and digressed from the topic at hand. After some giggling, one girl said to me, „Sorry, teacher, we’re just having this sort of day.” I smiled at her comment, said „Ok” and went on. We did not have any more interruptions that class. Their energy was invested in the tasks that followed. Once, one of my private students, a boy, climbed up a ladder at the beginning of class and said he would participate from there. I gave my consent and began the lesson. His top-of-the-ladder positioning lasted about five minutes, and then he came down and sat with us on the ground. He made this decision on his own. He was given the autonomy to decide and made the right decision.

Many pedagogues would argue taking a friendly tone with teenaged students is dangerous; there should remain a distance between teacher and student: authority is the main disciplinary tool of the pedagogue. I do not find this to be true. Children are more open to instruction if they are handled as equals. Shared authority encompasses this as well. If children are perceived as equals in the classroom, and are spoken to in this manner, it makes a firm disciplinary warning that is much more powerful. For instance, in my larger class the students were supposed to be doing peer teaching. Two girls were in front of the rest of the class, trying to explain a certain vocabulary word and its context. The rest of the class gradually became louder, they lost concentration and digressed into various subjects of conversation. I waited until the point where I could not hear the girls. I said, „Hold on one second” to the girls and turned to the class. Firmly, I asked, „What does respect mean?” I was answered immediately with the Hungarian version of the word. „Give your classmates respect by listening to them!” There was a short silence, and then I asked the girls to continue, which they did. The class was not silent for long, but there were only short com-

ments afterwards, and the comments were all on the material being taught. There was a difference between the two types of noise (before and after my remark), not only in volume but also in content. If the noise remains on a minimal level and the teacher hears the conversation is related to the task (or maybe it is even in English), it should be permitted. It is part of learning.

6. Assessment

The last area I will address is the vital question of assessment. I have hinted at the importance of self-evaluation before, and have stressed the significance of peer-feedback in the form of constructive criticism. A conglomeration of the two and plenty of encouragement/praise from the teacher, result in a healthy self-image, self-esteem and a secure identity. It takes bravery to start speaking in a foreign language; the appreciation of this should be reflected in the teacher’s verbal and non-verbal responses to student initiatives. Most tasks should include a short evaluation at the end for the above reasons, and to point out the linguistic strengths and weaknesses of the product or performance.

I strongly disagree with randomly asking students to give answers to out-of-context questions for a grade, what is called ‘feleltetés’ (spontaneous recitation) in Hungarian, used frequently in public elementary and high schools. Nowhere in real-life does a situation like this occur: a person with authority over another person demanding a single correct answer immediately to a random question, while a crowd watches. Nowhere except in quiz-shows.

Written exams¹⁶⁷ come closer to realistic expectation, where students have time to think things through and check their answers. Yet as certain teaching techniques do not cater to certain modalities, tests are not always the most efficient way to determine what the student has learned. If we are sensitive to modalities, why are we not sensitive to testing knowledge? I had my large class write a vocabulary test for our mid-term. I listed English and Hungarian words at the top of the page and had questions underneath them:

---

167 Most students can really appreciate a well put together, interesting test. A written comment from a student said: „I can see you put a lot of energy and time into our final test”. It is worth spending time on constructing an interesting test that evaluates many skills.

- 1) Choose 3 English words and write two sentences for all 3 words, the sentences need to show the meaning of the word.

For example, with the word 'cat':

- a) The white cat sat by the window and looked at the rain.
  - b) Cats generally like their milk warm.
- 2) Choose 6 English words and write their Hungarian version.
  - 3) Choose 7 Hungarian words and write their English version.

Despite written instructions and their verbal repetition before the test, one student misunderstood the task. She did not pick from the list to answer the second and third questions; she instead chose words from all of the material we had covered. The words she used were impressive and spelled correctly. Knowing well she might have tricked me into thinking she misunderstood in order to use words she wanted to, I gave her full points on both questions. I deducted one point for her mistake and returned her test with my comment about the deduction. For the end-term I provided the class with a choice: they could either choose to take an end-term test or do an end-term project. (The topics and guidelines of both were written down and handed out, see supplement.) The student in question chose to do a project. This was the moment of truth: if her test reflects the level of proficiency I *trusted* her to be at when I gave her full points, it would show in her project. It did. She handed in a wonderfully written project with possibly the fewest grammatical mistakes in class and almost no spelling errors.

This case illustrated two things for me: 1) *indeed it is worth trusting the student*, and 2) there indeed needs to be alternative modes of testing, not just differentiated tasks within the test. Individual project work is an accurate way to test acquired knowledge and its level of usage. It is not inferior to traditional testing. It exemplifies another dimension of knowledge. Another situation further strengthened my belief in fully trusting the student. A boy had been absent for a few weeks and when he came back from his sickness, I gave him separate work to do instead of taking the vocabulary test with the others. He was given words and definitions and asked to write a story with the words,

finish it at home and bring it in the next day for grading (as his vocabulary test grade). The next day he handed me a torn piece of paper with three sentences on it. I asked him whether he knows this will not do, and smiled. He looked at the floor smiling and said „Yes, I know”.

After this he did not bring me his assignment for three days, so I gave him an ultimatum: either he sends it to me over the internet today, or he fails the 'test.' He sent it to me that day. The text was very short, five sentences. However, after carefully reviewing it, I counted several of the given words in a single sentence – a sign of great language use and intense creativity. As happy as I was to discover this, the more disappointed I was to see he had not used all the given words. I wrote him explaining my train of thought and told him to do a self-evaluation. What mark did he think he deserves in light of all this? He wrote back and said he would give himself a 3. I concurred. I was proud of him because his self-assessment was accurate; he did not complete the task fully, but what vocabulary he did employ, he used incredibly well. Most students are capable of accurate self-evaluation from a relatively young age. This is also an area which should be capitalized on in pedagogy.

7. Summary and conclusions

Through an examination of teenage characteristics, we arrived at the four basic crises of students in question (need for autonomy, initiative, accomplishment and trust) and reflected on those concerning general pedagogical objectives. The general intentions of the hybrid method (learner-centeredness, emphasis on communicative competence) were introduced in juxtaposition to pedagogical objectives. From these we ventured more deeply into the organic element of the method. The organic metaphor illustrated the natural path of learning, both through keeping simultaneously studied linguistic elements in their context, and through the potential of a task to generate further topics of study in reaction to the cognitive motivation of students. Concerning the kinesthetic element of the method, we discussed the necessity to harmonize verbal and non-verbal messages, the importance of meta-communication, as well as perceptual modalities. We established that perceptual modalities, governing how we perceive the world, are an important consideration when designing

tasks. The significance of intelligences were also discussed in relation to operational tasks and linked back to movement, as a means of learning.

As we saw, collaboration, cooperation and group work are the main modes of class management. Through shared authority, students share responsibility in their learning. The decisions are made and the goals are set together with the student, thus the role of the teacher changes to that of group leader. Both the method and its class management build on developing communicative competence and autonomy through techniques such as creative writing, drama and role-play. Not only are these techniques effective tools for teaching English as a second language, but also develop the student's social skills, imagination and sensitivity to others.

My students have commented they learned more and remember more in comparison to their earlier experiences in language class. One student wrote they could remember all the words we learned, solely based on class work with no additional memorization. Another student commented: "I feel braver in using English because we acted out situations that are in everyday life." Perhaps the most intense element, which makes the hybrid method successful is its emphasis on playing. Moving in exploration, presenting a work, acting out a sketch are all 'playing' if the class environment is relaxed. Most students remarked they enjoyed "learning by playing" and profited from it in terms of language use as well.

If the pedagogue pays careful attention to the students, allows them more authority and initiative in their learning, they will work harder. Through trusting the student, the student can develop trust for the teacher as well. This is not a trivial part of pedagogy; it is not negligible. Pedagogues must understand the amount of responsibility they have towards a child, their intellectual and moral education. Only through this can a student realize and develop responsibility for their own learning, to continue learning throughout their lives.

Works Cited

- Bailey, Thomas 2004 Integrating Vocational and Academic Education. *The National Academies Press*. 09 March, 2004 <www.nap.edu/readingroom/books/hs_math/ch3.html>.
- Celce-Murcia, M. – Dörnyei, Z. – Thurrell, S. 1995 Communicative competence: A Pedagogically Motivated Model With Content Specifications. *Issues in Applied Linguistics* 6/2:5-35.
- Ehrman M. E. – Dörnyei, Z. 1998 *Interpersonal Dynamics in Second Language Education*. Thousand Oaks, Sage.
- Eiszler, C. F. 1983 Perceptual Preferences As an Aspect of Adolescent Learning Styles. *Education*, 103/3:231-242.
- Emerson, Ralph Waldo 2005 *Circles*. *Emerson Central*. Marc. <<http://www.emersoncentral.com/poems/index.htm>>.
- Gabnai Katalin 1987 *Drámajátékok*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Gardner, Howar 1993 *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York, Basic Books.
- Hood, Karen 2006 *Exploring Learning Styles and Instruction*. 10 April, <<http://jwilson.coe.uga.edu/EMT705/EMT705.Hood.html>>.
- Hornby, A. S. 1974 *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. 3rd ed.
- Hymes, Dell 1974 *On Communicative Competence*. *Sociolinguistics: Selected Readings*. Eds. J.B. Pride – J. Holmes. Harmondsworth, Penguin, 1972.
- Keplinger, David 2001 The Words Themselves: Benefits of Creative Writing Workshop For Students of English as a Second Language. *Radical Pedagogy*, Vol. 3.3. On-line: http://www.radicalpedagogy.org/radicalpedagogy.org/The_Words_Themselves__Benefits_of_Creative_Writing_Workshops_for_Students_of_English_as_a_Second_Language.html
- Mantle, Stacy 2006 *The Seven Learning Styles*. 10 April, <<http://www.lessonstutor.com/sm1.html>>.
- Montessori, Maria 1912 *The Montessori Method*. New York, Frederick A. Stokes Company.
- Nunan, David ed 1992 *Collaborative Language Learning and Teaching*. Great Britain, Cambridge University Press.

- Olaf, Michael 2006 An Introduction to Montessori Philosophy and Practice.” 10 April <http://www.michaelolaf.net/>
- Singh, Asha. 2004 Rhythm, Movement and Drama for Children. 22 March <<http://www.rf-institute.com/radped/034india2.htm>>.
- Tinzmann, M. B. 1990 *What is the Collaborative Classroom? The North Central Regional Educational Library Home Page*. Oak Brook, 1990. <http://www.ncrel.org/sdrs/areas/rpl_esys/collab.htm>.

KEVERT MÓDSZERTANOK ALKALMAZÁSA A MUNKA–MAGÁNÉLET EGYENSÚLY

KUTATÁSÁBAN¹⁶⁸

Bevezető

A munka és magánélet összehangolási nehézségeinek és jellegzetességeinek feltárására irányuló, folyamatban lévő OTKA kutatásunk egyik központi témája a mobilkommunikációs technológiák hatása a munka–magánélet egyensúlyra. Ezt a témát több módszer használatával is igyekeztük körbejárni és megvizsgálni – így teremtve meg a lehetőséget a kevert módszertanok alkalmazásával járó előnyök kiaknázására.¹⁶⁹

A *Kultúra és Közösség* előző számában áttekintettük a kevert módszertan főbb típusait és felépítéseit (Király et al. 2014). Az alábbiakban pedig kutatásunk egy részfolyamatát mutatjuk be, jelezve, hogy mely pontokon és milyen szinteken éltünk a módszertanok keverésének lehetőségével, és alapvetően mi volt ezzel a célunk. Ennek kapcsán kitérünk három kutatási dilemmára, amellyel szembe kellett néznünk: elsőként arról lesz szó, hogy az egyes módszertanok miként kapcsolódnak össze, és hogyan képesek egymást megtermékenyíteni; ezután az írás reflektál az általunk alkalmazott felépítés ideáltípusba történő besorolásának problémájára; végezetül a kvalitatív és kvantitatív kompetenciákkal rendelkező kutatók egyénileg és csoportosan végzett munkája révén felmerülő nehézségekbe és lehetőségekbe nyújtunk betekintést.

168 Ez a módszertani összefoglaló a „Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában” című OTKA kutatáshoz (K104707) kapcsolódóan készült. A szerzők külön köszönik a kutatócsoport további tagjainak munkáját, amellyel közvetetten hozzájárultak ennek a cikknek a létrejöttéhez is. A szerzők ezúton szeretnék megköszönni az anonim lektorok hasznos meglátásait, konstruktív megjegyzéseit.

169 A kutatási részfolyamat, amelyet e cikk keretein belül ismertetünk, egy folyamatban lévő, az előző lábjegyzetben jelzett, átfogóbb OTKA-kutatási projektbe ágyazódik. Tekintettel arra, hogy teljes kutatásunk az emberek munka–magánélet összeegyeztetési stratégiáinak, illetve az ezzel kapcsolatos dilemmáknak a felderítésére irányul, a kérdőíves megkérdezés, illetve a vezetői mélyinterjúk nem csupán a mobiltechnológiák munka–magánéletre gyakorolt hatásaira vonatkozó kérdéseket, hanem egyéb releváns témákat is felölelnek.

A fentieknek megfelelően a tanulmány fő célja, hogy reflektáljon az előző írásunkban bemutatott elvekre és kutatási felépítésekre. A kutatás folyamata során több esetben találkoztunk azzal, hogy míg a módszertani keverés és integráció a tankönyvi útmutatók szerint egyértelműnek tűnik, a gyakorlati alkalmazásuk távol sem ennyire egyszerű. Tanulmányunk tehát saját kutatási pozíciókra és döntéseinkre reflektál, amelyben felvetünk néhány olyan kérdést, ami a mi esetünkben problémát okozott. Reméljük, hogy ezzel támogatást nyújtunk olyan vizsgálatokhoz, amelyek hasonló kérdésekkel szembesülnek. Előzetesen szeretnénk továbbá jelezni, hogy a tanulmány stílusa, ön-reflexív jellege miatt személyesebb és „tépelődöbb”, mint a hagyományosnak számító tudományos stílus.

A kutatás felépítése

Mielőtt továbbmennénk, érdemes röviden ismertetni a kutatási folyamatot. A teljes OTKA-kutatási projektünk fókuszában a munka–magánélet összeegyeztetési stratégiái, illetve az ezzel kapcsolatos dilemmák állnak. Többek között arra keressük a választ, hogy melyek a munka–magánélet egyensúlyának kialakítását befolyásoló tényezők, a vállalatok illetve a család milyen szerepet töltenek be az egészséges egyensúly kialakításában, valamint, hogy mik a kérdéskörrel kapcsolatos egyéni preferenciák, törekvések és stratégiák. A kvalitatív kutatási szakaszban kiemelt figyelmet fordítunk az akadémiai szektoron belül a női kutatókra, illetve az üzleti szektoron belül a menedzser nőkre, elsősorban a problémával kapcsolatos érintettségük miatt, illetve abból a megfontolásból, hogy példaként szolgálhatnak tágabb társadalmi csoportok számára.

A jelen cikkben tárgyalt kutatási részfolyamat a mobilkommunikációs technológiák munka és magánélet összehangolására gyakorolt hatását vizsgálja,¹⁷⁰ és magját egy kérdőíves országos reprezentatív felmérés adja, amelynek kialakítása során kognitív

170 A cikk megjelenésének pillanatában a kvantitatív adatelemzés és a kvalitatív szakasz egy részének adatfelvétele zajlik.

interjúkat¹⁷¹ is folytattunk a kérdések finomítására és az eredmények értelmezési kereteinek finomhangolására. Ez a fázis azonban nem értelmezhető különálló kutatási szakasként (ezt az 1. ábrán szaggatott vonallal jeleztük), ugyanis nem önálló kvalitatív adatgyűjtési és elemzési eszközzel van szó, hiszen eredményeit kimondottan a kvantitatív kérdőív megalkotásához kívántuk felhasználni. A kognitív interjú tanulságai (lásd alább „A kutatási felépítés besorolása” című fejezetben) ugyanakkor példaként szolgálhatnak arra, hogy miként segíthet egy kvalitatív jellegű kérdéses kvantitatív vizsgálat előkészítésében.

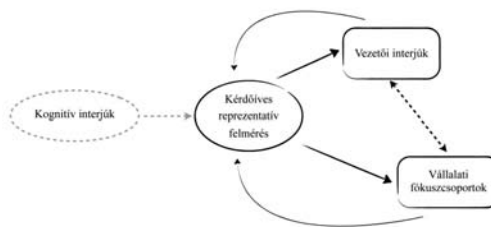
A kvantitatív felmérés így tesztelt kérdőíve utpként szolgált a kvalitatív szakasz számára, többek között a felsővezető nők körében végzett interjúk kérdéssorának kialakításához, valamint keretet adott a vállalati fókuszcsoporthoz tematikus felépítéséhez is. Ebben az értelemben tehát az adatgyűjtés folyamatában több ponton is megvalósítottuk a kvalitatív és kvantitatív technikák együttes használatát ugyanazon jelenség vizsgálatára.¹⁷²

Ezenfelül mind a vezetői interjúk, mind a fókuszcsoporthoz esetében van egy erős értelmezési kapcsolat is a kérdőíves, kvantitatív kutatáshoz, hiszen mindkét – kisebb mintán, a mélyebb, részletekbe menő elemzést is lehetővé tévő – kvalitatív kutatás hozzájárulhat az országos felmérés eredményeinek magyarázatához, egyes jelenségek jobb megértéséhez. Továbbá az országos felmérés eredményei segítenek „helyi értékükön kezelni” a kisebb, speciális célcsoportok vizsgálatával nyert adatokat.

Bár az itt bemutatott kutatási folyamat némileg összetettebb, mint az elméleti munkákban (Creswell 2009; Creswell – Plano Clark 2011; Király et al. 2014; Teddlie – Tashakkori 2006) található „tisztá modellek” (ezt a problémát a következőkben még bővebben is kifejthetjük), véleményünk

171 A kognitív interjú olyan eszköz, amely a vizsgálati anyagok értelmezési folyamatainak mélyebb megértésében segíti a kutatókat. Az eljárás az alanyok válaszadás közben adott szóbeli beszámolóin alapul, amelyek során saját gondolati folyamataikat jellemzik (Blair – Presser 1993; Willis 1999).

172 Ráadásul a két kvalitatív felmérés között is van kapcsolat, hiszen a vezető nők körében végzett kutatás felszínre hoz(hat) olyan kérdéseket, témákat vagy éppen a vállalatokra vonatkozó információkat, amelyek a fókuszcsoporthoz beszélgetésekben megvizsgálhatók és megvizsgálhatók. Ez azonban nem szigorú értelemben vett módszertani keverés, hiszen mindkettő kvalitatív megközelítés, ezért is jelöltük az ábrán szaggatott vonallal.

1. ábra A mobilkommunikációs technológiák hatását vizsgáló kutatási részfolyamat felépítése

szerint példánk alkalmas a kevert módszertanú kutatási felépítések fő ismérveinek, előnyeinek és hátrányainak illusztrálására.

Mitől kevert és miért jó?

Ebben a részben bemutatjuk, hogy miként kevertük a módszereket, és miért találtuk ezt jobbnak a korábban alkalmazott megoldásokhoz képest.

Lássuk tehát először a keverés okát! Az OTKA-kutatásunk kezdetén alapvetően három különböző kutatási módszerben gondolkodtunk: a kutatást – szándékoltan – domináló kérdőíves reprezentatív mintában, emellett pedig csoportos és egyéni interjúkban. Mind szakmai szocializációnknak, mind pedig az egyes kutatói ambícióknak ez a szokványos felosztás felelt meg a legjobban a kutatás kezdeti stádiumában. Mindemellett persze fontosnak gondoltuk és tiszteletben tartottuk a módszertani triangulációt, amelyet korábbi kutatásainkban általában alkalmaztunk is, hogy elkerüljük a szubjektív kutatási megállapítások veszélyét (Creswell 2009; Nagy 2001). Az adottságok alapján – amelyeket elsősorban személyi és tematikai sokszínűség jellemezett – koherens, de némiképp mégiscsak mozaikszerű kutatás képe rajzolódott ki.

Adódik tehát a kérdés: hogyan és miért mozdul el mégis egy kutatócsoport több tagja is a kevert módszerek irányába. Mitől lesz kevert a módszertan, és ez milyen előnyöket hordozhat a korábbi módszerekhez képest? Az elmozdulást az intellektuális kihívások keresése mellett a vegyes összetételű csoport együttes munkája okozta. A műhelymunka vejejárója, hogy a kutató (vagy kutatójelölt PhD és egyetemi hallgató) kilép a megszokott „olvasmány-élmények” és módszertani keretek közül, és új ötleteket, kutatási kérdéseket keres a tágran értelmezett kutatási témához. Ilyen – konvergens, ám változatos kutatási megközelítéseken alapuló – olvasmány-élmények nyomán kezdtük el összeállítani kutatási

kérdőívünket. A jelen kutatásban tehát az első, domináns kutatási fázis a kvantitatív kutatás előkészítése és lebonyolítása volt, amihez hozzákapcsoltuk az egyéni és csoportos interjú előkészítését, majd lebonyolítását (kvantitatív → kvalitatív). A kérdőív-összeállítás intenzív időszaka alatt nyilvánvalóvá vált, hogy szükség lesz a módszerek, és bizonyos esetben a témák keverésére is. Ennek konkrét esete az volt, amikor rájöttünk, hogy a vezetők körében végzett interjúk szakaszba is fontos belevenni az infokommunikációs technológiák vizsgálatát. Eredetileg az interjúk csak a családi és partneri támogatás kérdését járták volna körül, és csak a női vezetőkre koncentráltak volna. Végül a kutatás során a technológiák és a támogatás kérdését egyaránt körbejártuk, továbbá a kérdezettek körét kibővítettük a férfi vezetőkre is. A tematikus keverés ez esetben az értelmezés gazdagításának egyértelmű ígéretét hordozta. (A keverés szükségessége mellett szóló érvek összefoglalását lásd Király et al. 2014.)

A kérdőívek összeállítása során az egyes kérdések a korábbiakhoz képest új megvilágításba kerültek, és ezáltal egyre nagyobb intellektuális „kalandot” is ígértek. Ilyen példa a spillover hipotézis¹⁷³ tesztelhetősége – különös tekintettel a pozitív spillover jelenségére –, továbbá a mobiliszközöknek a munka–magánélet egyensúlyára gyakorolt hatásának feltárása. A vezetők munka–magánélet egyensúlyára vonatkozó interjúvázlatok összeállítása során tehát – miközben követtük az eredeti tematikus terveket – figyelembe vettük a kérdőív szerkesztés közben felmerülő új témákat.

Itt két dologra mindenképpen szükséges felhívni a figyelmet. 1.) A kérdőíves megkérdezés és a vezetői interjúk esetén már a kérdések szintjén meg tudtuk valósítani a keverést. Tehát a kérdőívben feltett kérdéseket akár szó szerint be tudtuk tenni az interjúvázlatba is. Így például a kérdőív blokkja és az interjúvázlat ugyanazzal a kérdéssel kezdődik: „Mennyire érzi azt, hogy a munkája és a magánélete egyensúlyban van?” 2.) Már – előzetesen – reflektálni tudtunk arra a helyzetre, hogy a kérdőívre adott válaszok óhatatlanul szűkszavúak és statikusak, így azok kifejtésére mindenképpen szükség lesz. (Az

azóta elkészült adatfelvétel alátámasztotta a várakozásunkat: a válaszadók 80%-a elégedettséget mutatott).

Mivel az elmúlt hónapban elkezdődött az interjúkészítés, konkrét példán is megvilágíthatjuk a két módszertan viszonyát kutatásunkon belül. Így bemutathatjuk az egyik vezetővel készült interjú tanulságait. Bár az adott vezető általában elégedett a munka–magánélet egyensúlyával, az interjú arra is rámutatott, hogy a fent jelzett kiinduló kérdést („Mennyire érzi azt, hogy a munkája és a magánélete egyensúlyban van?”) gazdagítani kellett már rögtön az elején azzal a kérdéssel, hogy „Mit jelent az Ön számára az egyensúly?”. Ez a keverés máris árnyaltabbá tette a témáról szerzett információinkat: rávilágított ugyanis arra, hogy a kérdezés pillanatában megragadott állapot nem feltétlenül tipikus, mert lehetséges, hogy például a kérdezett éppen a munkahelyváltás időszakában van, viszont ennek a – többnyire szuboptimális – állapotnak kognitívan a tudtában van (Nagy 2014). Továbbá – módszertanilag – fontos adalék, hogy sokkal dinamikusabb munka–magánélet egyensúlyról van szó, mint amit a kérdőívek megragadnak. A dinamika figyelembevétele mellett még egy fontos értelmező kifejezés merült fel az interjúk során: a képesség és lehetőség a két terület (munka és magánélet) feletti kontrollra és irányításra. Ez az igény nyilvánvalóan összefügghet a meginterjúvált csoport jellemzőivel, azzal, hogy vezetőket kérdeztünk. A fenti példák illusztrációk arra, ahogy az interjúvázlat elkészítése során mindvégig igyekeztünk figyelembe venni a kvantitatív fázis tapasztalatait. Ugyanakkor szembe-sülni kellett azzal is, hogy nem lehet az interjúkban – különösen egy ilyen elfoglalt csoport esetében – mindent megkérdezni, ami a kérdőívben figyelemreméltó és érdekes volt.

Miért volt jó tehát a kevert módszer alkalmazása? Új kérdésekkel és témákkal gyarapította a vezetőkre vonatkozó kérdéssort, amelyek részben újszerűek a nemzetközi szakirodalomban is. A kvalitatív adatok értelmezéséhez megfelelő háttérrel fog nyújtani, hogy látjuk az országos reprezentatív minta adatait is ugyanazokban a kérdésekben. Ugyanakkor a kvantitatív szakasz is nyerhet a módszerek és adatok keverésével. Az interjúk tapasztalatok már most segítséget adhatnak a kvantitatív adatok értelmezéséhez, és figyelmeztetnek, hogy az országos adatok interpretációja során különösen gondosan és óvatosan, a kvalitatív eredményeket tekintetbe véve kell eljárni.

173 A spillover hipotézis abból indul ki, hogy a háttérvonalak a munkahely és magánéleti szféra között nem élesek és átjárhatatlanok. Az egyik területen tapasztalt pozitív vagy negatív érzelmek, attitűdök, értékek, képességek és viselkedések átszűrődhetnek más életszférákra is (pl. a munkahelyi problémák hatására valaki otthon is rosszkedvű és gondterhelt) (Staines 1980; Geszler 2012; Dén-Nagy 2013).

A kutatási felépítés besorolása

Egy kevert módszertanú kutatás felépítésének megtervezése általában kihívásokkal teli feladat a témakör és az ahhoz illesztett kutatási folyamat összetettsége, valamint a lehetséges modell-alternatívák sokfélesége miatt. A kvalitatív és kvantitatív szakaszok kombinációjának elméletileg végtelen számú változata lehet, ugyanakkor vannak ideáltípusok, amelyeket különböző szerzők (pl. Creswell – Plano Clark 2011; Johnson – Onwuegbuzie 2004; Morgan 1998; Morse 1991; Teddlie – Tashakkori 2009) eltérő kritériumok mentén határoznak meg. Ilyen szempont lehet például az alkalmazott metodológiai megközelítések sokfélesége, a közöttük lévő integráció foka, a kutatási fázisok száma, azok egymáshoz való viszonya, időzítése, vagy az elméleti és ideológiai megközelítés. A probléma az, hogy bár ezek az ideáltípusok jól megragadják azokat a jellemzőket, amelyekkel kapcsolatban a tervezéskor döntéseket kell hozni, a kevert módszertanú kutatások többsége nehezen sorolható be a tiszta kategóriákba. Korábbi cikkünk írásakor (Király et al. 2014) mi magunk is szembesültünk azzal, hogy milyen nehéz az ideáltípusokra jó példákat találni. A dolgunkat az is nehezítette, hogy sokszor még akkor sem használják a kutatók tanulmányaik módszertani fejezetében ezeket a kategórianéveket, ha az alkalmazott metodológia egyébként jellegzetesen egy ideáltípust testesít meg.

Creswell és Plano Clark (2011) négy fő dimenziót használtak (elméleti keret, keverés módja, súlyozás és időzítés), amelyek alapján hat kategóriát alakítottak ki (összetartó párhuzamos, magyarázó

egymásra épülő, feltáró egymásra épülő, beágyazott, transzformatív és többszakaszú felépítés) (lásd 1. táblázat, illetve bővebben: Király et al. 2014).

A következőkben ezen kritériumok mentén haladva mutatjuk be kutatási felépítésünket.

A módszerek interakciójának szintje

Creswell és Plano Clark szerint akkor teljesen független a kvalitatív és a kvantitatív szakasz, ha a kettő tervezésekor nem alakul ki összeköttetés, tehát a kutatási kérdések, az adatgyűjtés és elemzés elkülönülnek egymástól. Ilyenkor a két módszer csak az eredmények interpretálása és a következtetések levonása során keveredik (Creswell – Plano Clark 2011). Ehhez képest magasabb szintű integrációt testesít meg bármely olyan felépítés, ahol a kvalitatív és kvantitatív módszerek más pontokon is találkoznak. A mi kutatásunknál eszerint egy rendkívül magas szintű integráció valósul meg. A kérdőív, valamint a mélyinterjú és a fókuszcsoportvezérfonalak átfedéseiből, összekapcsolódásaiból adódik, hogy a keverés a kutatás tervezési szintjén kezdődik, és az eredmények interpretációján felül az adatok elemzése, illetve az adatgyűjtés fázisában is megvalósul.

Még szorosabb integrációt állapíthatunk meg, ha figyelembe vesszük, hogy egy kvalitatív jellegű metodológiát a kérdőív tesztelésére is alkalmaztunk (kognitív interjúk formájában), még hozzá a kérdőíves felmérést megelőzően, jóllehet, arra valójában a kvantitatív fázis szerves részeként került sor. A nyolc kognitív interjúnak nem adatfelvétel volt a célja,

1. táblázat A kevert módszertanú felépítések ideáltípusai és jellemzői

Jellemző	Összetartó párhuzamos felépítés	Magyarázó egymásra épülő felépítés	Feltáró egymásra épülő felépítés	Beágyazott felépítés	Transzformatív felépítés	Többszakaszú felépítés
Interakció szintje	Független	Interaktív	Interaktív	Interaktív	Interaktív	Interaktív
Súlyozás	Egyenlő hangsúly	Kvantitatív hangsúly	Kvalitatív hangsúly	Kvalitatív vagy kvantitatív hangsúly	Egyenlő, kvalitatív vagy kvantitatív hangsúly	Egyenlő hangsúly
Időzítés	Párhuzamos	Szekvenciális, kvantitatív kezdés	Szekvenciális, kvalitatív kezdés	Párhuzamos vagy szekvenciális	Párhuzamos vagy szekvenciális	Többszakaszú
A keverés fő területe	Interpretáció, ha független, elemzés, ha interaktív	Adatgyűjtés	Adatgyűjtés	Tervezési szint	Tervezési szint	Tervezési szint

Creswell és Plano Clark (2011:74) alapján

hanem az, hogy kiderítse, a különböző társadalmi csoportokba tartozó válaszadók tudják-e értelmezni a kérdéseket, azonos fogalmakra, koncepciókra gondolnak-e válaszadásakor, és a kérdőívvel pontosan meg tudjuk-e ragadni tényleges motivációikat, attitűdjüket. A kognitív interjúk tapasztalataira alapozva néhány, a kérdezőbiztosnak adott pontossítással egészítettük ki a kérdőívet (például, hogy mit értünk „ingázás” alatt), illetve egyes kérdések megfogalmazását teljesen megváltoztattuk. A kognitív interjúk segítettek abban is, hogy meghatározzuk, melyek azok a kérdések, amelyek interpretációjánál körültekintően kell eljárni.

Súlyozás

Döntésünk értelmében elsődleges módszertanunk a nagymintás kérdőíves felmérés lett, amelyre ráépítettük a mélyinterjú és fókuszcsoportos kutatási szakaszt. Annak ellenére, hogy a kutatás egésze szempontjából a hangsúlyosabb, fontosabb szerepet a kvantitatív szakasz kapta, és a kvalitatív módszertant inkább kiegészítő jelleggel alkalmazzuk, ez utóbbi kapcsán is lényeges és újszerű eredményekre számíthatunk.

A keverés módja

Ahogy arról már az integráció szintje kapcsán is szó esett, a kvalitatív és kvantitatív metodológia keverése már a kutatás tervezésének szakaszában megkezdődött, és mindhárom lehetséges területen, tehát az adatgyűjtés, az adatelemzés és az interpretáció fázisában egyaránt megvalósul. A kérdőív szerkesztés már önmagában is inputot adott a kvalitatív rész számára, ugyanakkor a válaszokból adódó információk is felhasználhatók a következő szakasz megtervezéséhez: a fókuszcsoportos beszélgetések mintavételi stratégiájának meghatározásához, és a mélyebb vizsgálat alá vont kérdések kiválasztásához. Így például képet kaptunk arról, hogy mely eredmények értelmezéséhez szükségesek illusztráló példák, melyek azok a kiugró értékek és meglepő eredmények, amelyek okait érdemes feltárni, valamint mely trendekre érdemes nagyobb figyelmet fordítani.

Időzítés

Az 1. ábra az egyes szakaszok időbeliségét is mutatja. Míg a kérdőíves megkérdezésre és a vezetői mélyinterjúkra párhuzamosan, vagy még pontosabban fogalmazva: csúsztatva¹⁷⁴ került sor, addig a vállalati fókuszcsoportok ütemezése szekvenciálisan történik, vagyis a kvalitatív és a kvantitatív részek külön-külön is, illetve a két kvalitatív módszertan időzítése egymáshoz képest is eltér.

A besorolás dilemmája

Ha a fenti négy szempont alapján megkíséreljük a kutatási felépítés besorolását, akkor észrevehetjük, hogy koránt sincs egyszerű dolgunk, az ugyanis legfőbb jellemzői alapján egyik tiszta kategóriába sem illeszkedik. Bár a vizsgálatunkban megjelennek kvalitatív és kvantitatív módszerek is majdnem egy időben, mégsem beszélhetünk összetartó párhuzamos felépítésről (ld. 1. táblázat), ugyanis bizonyos fázisok bár közel egyszerre, más kutatási fázisok egymást követve, egymás eredményeire támaszkodva következnek, valamint összességében a kvantitatív kutatási rész dominánsabb szerepet játszik a kvalitatív kutatásoknál. Ez utóbbiból adódna a magyarázó egymásra épülő felépítés, de ehhez sem igazán illeszkedik a kutatásunk felépítése, tekintve, hogy a keverés nem elsősorban az adatgyűjtés, hanem a tervezéstől az eredmények értelmezéséig több területen is megjelenik.

2. táblázat *Kutatásunk jellemzői a Creswell és Plano Clark által meghatározott dimenziók mentén**

Jellemző	Többszakaszú felépítés (2 felépítés kombinációja)	
	Nem ideáltipikus összetartó párhuzamos felépítés	Magyarázó egymásra épülő felépítés
Interakció szintje	<i>magas</i>	magas
Súlyozás	közel azonos	kvantitatív dominancia
Időzítés	közel egyidejű	egymásra épülő
A keverés fő területe	<i>teljes folyamat</i>	<i>teljes folyamat</i>

*A táblázatban dőlt betűvel jeleztük, ahol a saját kutatási felépítésünk eltér az ideáltipikustól.

174 Azért csúsztatva, mert a kérdőív megtervezése után, de a kérdés eredményeinek megismerése előtt került sor az interjúvázat véglegesítésére. Tehát a kérdőív szerkesztésének tapasztalatai igen, eredményei viszont nem épülhettek be a kvalitatív szakaszba.

Igazából egy sajátos többszakasú felépítéssel van dolgunk (2. táblázat), amely egyrészt egy nem ideáltipikus összetartó párhuzamos felépítés (kérdőíves megkérdezés és vezetői interjúk esete), másrészt egy 'tisztá' magyarázó egymásra épülő felépítés (kérdőíves megkérdezés és fókuszcsoportok esete) összekapcsolódásából áll. Az első esetben a munka-magánélet egyensúlyának és a mobilkommunikációnak a kapcsolatát kétféle megközelítésből vizsgáljuk, amelyek nagyjából azonos időben folytak, valamint a kvalitatív és kvantitatív kutatási részek jól kiegészítik egymást. Ugyanakkor, szemben az ideáltipikus összetartó párhuzamos felépítéssel, esetünkben már a kutatás tervezésétől kezdve magas szintű volt a módszerek közötti interakció. Azaz a kvalitatív és kvantitatív szakaszok nem egymástól függetlenül, hanem mind a kérdések összeállítása, mind az adatgyűjtés és -elemzés során folyamatosan hatottak egymásra.

Másfelől magyarázó egymásra épülő blokk illeszkedik a Creswell és Plano Clark (2011) által kidolgozott felépítéshez, ugyanis a kvalitatív rész erőteljesen épít a kvantitatív szakasz eredményeire, a pontos kérdések meghatározása és az eredmények magyarázata tekintetében egyaránt. Mindezek alapján a vizsgálati folyamat egésze (1. ábra) leginkább a többszakasú felépítéshez (1. táblázat) hasonlít, míg egyes részei más-más felépítésekhez igazodnak.

Egyedül vagy csoportban?

Miután tisztáztuk kutatásunk felépítésének ismerveit, okait és besorolását, rátérhetünk egy másik érdekesítő kérdésre. Nevezetesen, hogy kevert módszertanú kutatás ideálisan inkább egyéni vagy inkább csoportos kutatási tevékenység, illetve a csoportos működés milyen nehézségekkel járhat, milyen feszültségeket kelthet a különböző módszertani és filozófiai iskolákban szocializálódott kutatók között. Az alábbi rész ezeket a kérdéseket igyekszik röviden körüljárni a szakirodalmi háttér feltárásával és a saját tapasztalataink bemutatásával.

A kevert módszertani irányzat 'állásfoglalása(i)'

Ami a fenti kérdést illeti, azaz hogy ideális esetben egy kutató vagy egy kutatócsoport végezzen-e

kevert módszertani kutatást, meglepő módon¹⁷⁵ konszenzus mutatkozik az irányzat képviselői között: leginkább a kutatócsoportban végzett vizsgálat tűnik reális kutatási alternatívának.

Teddle és Tashakkori (2010) a módszertani szakértelem és együttműködés kérdésével kapcsolatban három kutatási formát vázolnak fel 1) *Egyéni kutató páros készségekkel*, amikor a vizsgálatot végző személy mind kvantitatív, mind kvalitatív módszertani kompetenciákkal rendelkezik. 2) *Kutatócsoport kvalitatív és kvantitatív kutatókkal*, amikor a csapat egy része kvalitatív, a másik része kvantitatív készségekkel bír, és ennek megfelelően van egy munkamegosztás a vizsgálatban. 3) *Kutatócsoport páros készségekkel rendelkező kutatókkal*, amikor az egyes kutatók ugyan alapvetően vagy kvantitatív vagy kvalitatív irányultságúak, de mindenki rendelkezik minimális készségekkel (*minimum level of competency*) a másik területről is. Ilyen értelemben tehát itt inkább arról beszélhetünk, hogy ki miben erősebb, nem pedig arról, hogy ki a szigorú értelemben vett kvalitatív és ki a kvantitatív kutató. Teddle és Tashakkori szerint az tűnik ideálisnak és megvalósíthatónak, ha a kevert módszertanokon alapuló kutatási projekteket olyan kutatócsoportok végzik, ahol a legtöbb kutató beszél mindkét (kvalitatív és kvantitatív) 'nyelvet' valamilyen szinten (még ha az egyiket felsőfokon, a másikat pedig csupán 'csak' alapfokon).

Költségek, dilemmák, konfliktusok

Hasonlóképpen Creswell és Plano Clark (2011) is azt ajánlják, hogy a kutatók inkább csoportokban dolgozzanak, hiszen egy kevert módszertanokon alapuló kutatás meglehetősen nagy erőforrás-rafordítást igényelhet. A különböző módszertani és tárgyi tudással rendelkező kutatók együttműködése számos előnnyel járhat, mint arra az írás korábbi részében már reflektáltunk. Mindazonáltal a kutatócsoportban végzett vizsgálatokkal kapcsolatban (attól függetlenül, hogy kevert módszertanú projektről van-e szó) számos probléma is felvetődik. Egyrészt felmerülnek a munkaerőköltségek, hiszen több kutató egyben több ember munkaidejét is jelenti, amely például egy pályázatnál fontos költség-hatékonysági szempont. Másrészt viszont felmerül

¹⁷⁵ Meglepő, mert ahogyan azt előző cikkünkben ismertettük (Király et al. 2014), elég kevés dologban van egyetértés a kevert módszertani kutatás elméletét és gyakorlatát illetően az irányzat képviselői között.

annak a kérdése is, hogy különböző típusú kutatók (akik sok esetben különböző személyiségű emberek is) közös munkája sok esetben feszültségekkel jár (Creswell – Plano Clark 2011:15).¹⁷⁶ A kevert módszereken alapuló kutatási folyamatban a kutatók közötti hatalmi viszonyok eldönthetők, hogy ki játszhat 'hazai pályán', azaz ki tudja a másikra rákényszeríteni, hogy az ő kutatási stílusához alkalmazkodjon.

A kevert módszertan alkalmazásának feszültségei – tentatív válaszok saját tapasztalataink alapján

A fent olvasható kérdések jelen tanulmány szerzőit is foglalkoztatják. Az egyedül vagy csapatban kérdésre a kezdetektől az volt a válaszuk, hogy csapatban szeretnének dolgozni. Emiatt már a benyújtott pályázatban is megtalálhatóak voltak az inkább kvalitatív és az inkább kvantitatív irányultságú emberek. Szóval a válasz a mi esetünkben is az, hogy kevert módszertani kutatást, annak erőforrás-igényessége, komplexitása és kihívásokkal teli jellege miatt inkább együtt, csapatban érdemes végezni.

A második kérdés, vagyis a munkamegosztás jellege tekintetében is bizonyos értelemben 'öntudatlanul' követtük Teddlie és Tashakkori (2010) ajánlását. A kutatómunka során a kutatócsoport tagjai mindannyian részt vettek a kérdőív-szerkesztésben, hozzászóltak a hipotézisek kidolgozásához, véleményezték a kvalitatív szakaszokra előkészített interjúvázlatokat – módszertani beállítódásuktól függetlenül. Tehát ebben a tekintetben nem volt éles különbség a kutatók között, mindenki igyekezett legalább alapszinten beszélni a másik nyelvét. Valószínűleg illúzió azt hinni, hogy ez az intenzív közös munka nem csupán az adatgyűjtés előkészítésében, de az adatgyűjtés és adatelemzés szakaszaiban is hasonlóan intenzív marad. A törekvés viszont megvan a kutatócsoport tagjaiban arra, hogy megmaradjon az együttműködés, és ne egyéni kutatók dolgozzanak egymástól függetlenül más-más módszerekkel.

176 Lunde és szerzőtársai 2013-as cikkükben épp egy olyan kutatást mutatnak be, amelyben a különböző kutatók viszonya a vizsgálat közben végérvényesen megromlott. A részletesen dokumentált folyamat rekonstrukciója során nyilvánvalóvá vált, hogy mind a kvalitatív, mind a kvantitatív kutatók kölcsönösen megkérdőjelezték a másik munkájának értékét és ezzel együtt a másik 'oldal' szakmai identitását.

Ezt egyébként segíti a kutatás vezetőjének nyitottsága és rálátása a különböző módszerekre, emiatt nincs is kijelölve egy 'jobb' módszertani megközelítés vagy 'érvényesebb' tudás a kutatásban. A vezető szerepét egyébként Creswell és szerzőtársai (2011) is hangsúlyozzák, hiszen az általa mutatott példa és a kevert módszertanon alapuló kutatás iránti elkötelezettsége erősen meghatározza a csapat többi tagjának viselkedését is.

Az is várható, hogy a kutatás során megjelenhetnek feszültségek a különböző típusú kutatók között, különösen, ha az egyes módszerek által nyert eredmények ellentmondanak egymásnak. A kérdés az, hogy az ezzel járó feszültségeket hogyan képes kezelni a csoport, fel tudunk-e erre megfelelően készülni.

Ebben talán a feladathoz kötődő (kognitív) és a kapcsolati (érzelmi) konfliktus különbségére lehet segíthet. Míg a feladathoz kötődő konfliktus egy adott probléma megoldása során felmerülő véleménykülönbségeket és álláspontok közötti feszültségeket jelenti, addig a kapcsolati konfliktus¹⁷⁷ a személyek közötti ellentétet, a különböző személyiségek összeférhetetlenségének érzését próbálja megragadni (Tarnai 2003:701). A szakértők egyetértenek abban, hogy míg a magas kognitív konfliktus elősegít(het)i a jobb csapatmunkát és közös döntéshozatalt, addig a kapcsolati konfliktus kifejezetten káros az együttműködésre és a csoporttal szembeni elköteleződésre.¹⁷⁸

Ez bizonyos mértékben a helyzetből adódik, hiszen ha különböző módszertani iskolákban szocializálódott kutatók dolgoznak együtt, akkor ez mindenkitől megköveteli, hogy kimozduljon a komfortzónájából. Ez pedig könnyen bizonytalanságérzetet eredményezhet. Annak az elismerése, hogy a másik értékes tudást állít elő, egyben megkérdőjelezheti a saját 'igazságigényeinknek' kizárólagosságát és jogosságát. Mivel a legtöbb kutató rengeteg időt és energiát fektetett az általa használt módszerek elsajátításába, a más módszerekkel végzett kutatások érvényességének feltételezése nagy eséllyel vált ki kognitív disszonanciát.

177 Jelen írásban kis mértékben eltértünk a Tarnai (2003) által használt terminológiától (feladattal kapcsolatos és kapcsolati konfliktus), hogy a két típus elnevezésében is jobban elkülönüljön egymástól.

178 A Lunde és szerzőtársai (2013) által bemutatott esetben véleményünk szerint nem csupán a hatalmi dimenzió a lényeges (bár kétségkívül jelentős hatása van), hanem az is, hogy a leírtak alapján a feladathoz kötődő feszültségek pillanatok alatt kapcsolati konfliktussá váltak a folyamatban.

Saját kutatásunkban tehát arra törekszünk, hogy a különböző módszertani irányzatok képviselői közötti párbeszéd fennmaradjon, és mindenki megpróbálja elsajátítani a másik 'nyelvét'. Természetesen ez az út sem egyenes, és valószínű, hogy számos feszültség és konfliktus jelenik meg még a folyamat során. Megfontolandónak tartjuk ugyanakkor a korábbi írásunk (Király et al. 2014) felvetését, miszerint a képzésben közelebb kellene hozni egymáshoz a különböző módszereket (Onwuegbuzie – Leech 2005).

Érdekes módon, a csoporton belüli konfliktusok szakirodalmában a feladathoz kötődő és a kapcsolati konfliktus közötti különbség észlelésének egyik legfontosabb tényezője a bizalom (Tarnai 2003:702). Ha a csoporton belül nincs bizalom, akkor a tagok olyan esetekben is személyközi konfliktust érzékelnek, amikor igazából feladatkonfliktus áll fent. A legfontosabb feladat tehát a kevert módszertani kutatásokat végző csoportokban, így a mi kutatócsoportunkban is, hogy fenntartsuk a magas szintű bizalmat a tagok között. Ha ebben sikeresek leszünk, akkor mindaz a bizonytalanság, ambivalencia és feszültség, amivel egy kevert módszertanon alapuló kutatás jár, remélhetőleg előrevisszi a csapatot a jelenség megértésében, és a tagokat a személyes szakmai fejlődésükben.

Konklúzió

A folyóiratban megjelent előző cikkünkben bemutattuk a kevert módszertanon alapuló kutatások elméleti és módszertani hátterét. Az irányzattal kapcsolatos alapirodalmak számos jól használható dimenzió mentén segítik az ilyen típusú vizsgálatok tervezését, kidolgozását és lefolytatását. Emellett mégis érdemes megjegyezni, hogy az alkalmazási gyakorlatban több dilemma is felmerül, amelyet a szakirodalom vagy nem említ, vagy nem ad elegendő támpontot az esetleges bizonytalanságok és ellentmondások feloldására. Jelen írásban saját tapasztalatainkra reflektálva három ilyen dilemmát mutattunk be.

Egyrészt kérdés, hogy egyáltalán szükség van-e kevert módszertanok alkalmazására, más szavakkal, mennyivel nyújtanak többet az ilyen felépítésű vizsgálatok a „hagyományos”, egy íven futó társadalomtudományi kutatásoknál. Vizsgálatunkon keresztül bemutattuk, hogy milyen pontokon és milyen módon tudják a különböző természetű módszerek gazdagítani egymást a kutatás első pil-

lanatától, azaz a tervezéstől kezdve az adatgyűjtésen át az interpretációig.

Másrészt az is bizonytalanságot okozhat, hogy vajon a gyakorlatban alkalmazhatóak-e és léteznek-e azok a nagyon impozáns kutatási felépítések, amelyeket a kevert módszertani kutatások szakirodalmában azonosított. Kutatásunk példáján keresztül bemutattuk, hogy a kutatási felépítésekkel kapcsolatos tipológia elemeinek kombinációja nagyobb manőverezési teret és szabadságot adhat a kutatóknak a saját kutatási felépítésük kialakításánál.

Harmadrészt pedig fontos dilemma, hogy a kutatásban résztvevők milyen mértékben váljanak maguk is módszertani értelemben „kétéltűvé” vagy inkább kvantitatív és kvalitatív kutatók párhuzamos és viszonylag független munkája jellemezze a kutatási folyamatot. Saját vizsgálatunkban inkább az előbbire törekszünk, miközben tisztában vagyunk azzal is, hogy a különböző módszertani iskolákban szocializálódott kutatók között a szoros együttműködés során könnyen alakulhatnak ki komoly feszültségek.

Reményeink szerint saját tapasztalataink és dilemmáink bemutatása, valamint az ezekkel kapcsolatos reflexió elősegíti a kevert módszertani kutatásokkal kapcsolatos tudományos diskurzus kialakulását és az irányzat iránt érdeklődő kutatók közötti tapasztalatcserét.

Absztrakt

A kevert módszertani kutatásokkal kapcsolatos elméleti írásokban különböző kutatási modelleket találhatunk, amelyek egy több elemet számba vevő szempontrendszer alapján különíthetők el. Ezek az elméleti megfontolások és ideáltipikus kutatási felépítések jó kiindulópontot nyújtanak a kutatási folyamatok tervezéséhez, ugyanakkor konkrét – munka–magánélet egyensúlyát vizsgáló – kutatásunk kialakítása és lebonyolítása több dilemmát is felvetett. Jelen írásban ezek közül (a) a módszertanok keverésével kapcsolatos tapasztalatainkat, (b) a tényleges kutatási dizájn ideáltípusokhoz való igazításából fakadó nehézségeket, valamint (c) a kvalitatív és kvantitatív kutatók együttműködéséből fakadó előnyöket és hátrányokat mutatjuk be.

Abstract

As far as mixed methods research is concerned, various research designs can be found in theoretical papers. The classification of these designs is based on several factors. While these theoretical considerations and ideal-typical research designs can act as valuable starting points for planning research processes, they raise several questions and dilemmas in relation to the preparation and realization of a particular research project concerning work–life balance issues. In this paper we discuss three of these dilemmas, as follows: (a) our experiences concerning the methodological ‘mixing’, (b) the difficulties of finding a match between the messy real life process of our research and the potential research design ideal-types, and (c) the advantages and disadvantages of cooperation between qualitative and quantitative researchers.

Felhasznált irodalom

- Blair, Johnny – Presser, Stanley 1993 Survey procedures for conducting cognitive interviews to pretest questionnaires: A review of theory and practice. Előadás: Proceedings of the Section on Survey Research Methods, Annual Meetings of the American Statistical Association, 370-375.
- Creswell, John W. 2009 *Research Design. Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Creswell, John W. – Plano Clark, Vicki L. 2011 *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Creswell, John W. – Klassen, Ann Carroll – Plano Clark, Vicki L. – Smith, Katherine Clegg 2011 *Best Practices for Mixed Methods Research in the Health Sciences*. Office of Behavioral and Social Sciences Research (OBSSR), Bethesda.
- Dén-Nagy Ildikó 2013 Az infokommunikációs technológiák munka–magánélet egyensúly megteremtésében játszott szerepe – elméleti áttekintés, *Socio.hu*, (3).
- Geszler Nikolett 2012 *A munka és család konfliktusának forrásai az európai férfiak életében*. MA szakdolgozat. Kéziratban. Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia és Társadalompolitikai Intézet.
- Hesse-Biber, Sharlene Nagy 2010 *Mixed methods research: merging theory with practice*. The Guilford Press, New York.
- Johnson, R. Burke – Onwuegbuzie, Anthony J. 2004 Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational researcher*, 33. 7:14-26.
- Király Gábor – Dén-Nagy Ildikó – Géring Zsuzsanna – Nagy Beáta 2014 Kevert módszertani megközelítések. Elméleti és módszertani alapok. *Kultúra és Közösség*, 5. (2):94-104.
- Lunde, Åshild – Heggen, Kristin – Strand, Roger 2013 Knowledge and Power: Exploring Unproductive Interplay Between Quantitative and Qualitative Researchers. *Journal of Mixed Methods Research*, 7. (2):197-210. DOI: 10.1177/1558689812471087
- Morgan, David L. 1998 Practical strategies for combining qualitative and quantitative methods: Applications for health research. *Qualitative Health Research*, 8:362-376.
- Morse, Janice M. 1991 Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation. *Nursing research*, 40. (2):120-123.
- Nagy Beáta 2001 *Női menedzserek*. Aula, Budapest.
- Nagy Beáta 2014 Who is behind successful women? Paper presented at the conference *Gender, Work and Organization*, University of Keele, 24-26 June 2014, Kézirat.
- Onwuegbuzie, Anthony J. – Leech, Nancy L. 2005 Taking the “Q” Out of Research: Teaching Research Methodology Courses Without the Divide Between Quantitative and Qualitative Paradigms. *Quality & Quantity*, 39:267-296.
- Staines, Graham. L. 1980 Spillover versus compensation: A review of the literature on the relationship between work and non-work. *Human Relations*, 33:111-129.
- Tarnai Márta 2003 A bizalom szerepe a gazdasági kapcsolatokban. In Hunyadi György – Székely Mózes szerk. *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 676-715.
- Teddle, Charles – Tashakkori, Abbas 2006 A General Typology of Research Designs Featuring Mixed Methods. *Research in the Schools*, 13. (1):12-28.

- Teddlie, Charles – Tashakkori, Abbas 2009
eds. *Foundations of mixed methods research: Integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*. Sage Publications Inc., Thousand Oaks.
- Teddlie, Charles – Tashakkori, Abbas 2010
Overview of contemporary issues in mixed methods research. Teddlie, Charles – Tashakkori, Abbas eds. *Sage Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*. Sage Publications Inc., Thousand Oaks, 1-41.
- Willis, Gordon B. 1999 *Cognitive interviewing. A 'how to' guide*. Research Triangle Institute, Research Triangle Park, North Carolina.

„LAIKUS SZAKÉRTŐ” PÁCIENSEK, AVAGY A VÁLTOZÓ ORVOS–BETEG VISZONY MEGÉLÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE A MEDDŐSÉGKEZELÉSI ELJÁRÁSBAN

Bevezetés

A gyermekvállalást a családi életút eredendő és alapvető állomásának tekintik a legtöbb társadalomban, ezért a meddőség krízist jelenthet a család és az egyén számára egyaránt (Bartles 2004). A meddőségi kezelések komplikált élethelyzetet teremthetnek, hiszen nagyfokú érzelmi bevonódással és stresszel járnak, emellett magukkal vonják az egészségügyi-kórházi közeg hosszú távú közelségét. Éppen emiatt a medikalizált és egészségügyi szempontból intézményesített 21. században nemcsak arra érdemes odafigyelni, hogy a páciensek miként élnek együtt gyermektelenségükkel, a természetes fogantatás hiányával, hanem arra is, hogyan él meg és értékeli a sikeres vagy éppen sikertelen kezelésüket.

Bár a meddőséggel és gyermektelenséggel kapcsolatos attitűdök és gondolkodásmódok feltérképezése (Mata et al. 2001; Szalma – Takács 2012; Cserepes 2013), valamint a mesterséges megtermékenyítési eljárásokkal kapcsolatos közvélekedés feltárása (Szalma 2014) korábban is előfordult magyar társadalomtudományi kutatásokban, a szociológiai kutatások a tudomány és technológiai tanulmányok (STS) szemszögéből kevesebb figyelmet fordítottak a folyamatosan fejlődő orvosi-biotechnológiai vívmányokra, valamint azoknak társadalomra gyakorolt hatásaira Magyarországon. Egyes kivételek közé tartoznak Vicsek (2011, 2013, 2014), Vicsek – Gergely (2011) és jelen tanulmány szerzőjének munkái (Vicsek – Bauer 2012; Bauer 2013; Bauer 2014).

A közölt tanulmány egyik fő célja az egészségügyi szakemberek és a meddőségi kezeléseken résztvevő páciensek közötti kapcsolatnak vizsgálata, a betegek interpretációjának feltérképezésével. E tanulmány empirikus hátterűl szolgáló kutatás egy nagyobb feltáró kutatás¹⁷⁹ része és doktori disszertáció egyik alapköve. A szélesebb spektrumú OTKA-projekt célja az asszisztált reprodukció átfogó és részletes megértése a magyarországi kontextusban.

179 A kutatás empirikus eredményei a K 108981 OTKA-pályázat (Meddőség és az asszisztált reprodukció technológiák gyakorlata) támogatásával valósultak meg. Kutatásvezető: Dr. Vicsek Lilla (Budapesti Corvinus Egyetem).

Jelen tanulmány a magyar egészségügyi rendszerben ellátott, mesterséges megtermékenyítés különböző formáival kezelt páciensek tapasztalatait és ezek értelmezéseit vizsgálja, elsősorban a páciensek egészségügyi szakemberekről kialakított véleményére összpontosítva. A vizsgálatban szereplő alanyok közül többen meglehetősen markáns véleményt formálnak az egészségügyi rendszerről, valamint saját személyes kapcsolataikról az orvosokkal, ápolókkal, és más egészségügyben dolgozó személyekkel. A véleményformálás mellett az egészségügyi rendszerről szerzett tapasztalatokat és benyomásokat is előszeretettel fejezték ki az alanyok különböző internetes csatornákon.

E diskurzus elemeit gyűjti össze és elemzi e tanulmány, elsősorban az eljárásokra vonatkozó kontextuális ismeretek, valamint az orvos-beteg viszonyról alkotott egyes elméletek tükrében. A vizsgálat célja az volt, hogy a témában szüretlen és elfogulatlan információhoz jusson, ennek érdekében a választott vizsgálati módszer alkalmazásával a kutatás vezetője nem gyakorolt semmilyen hatást az alanyok véleményformálására.

Szakirodalmi háttér

Meddőségkezelés és asszisztált reprodukció Magyarországon

A meddőség diagnózisa egy felettébb komoly, kellemetlen és hosszú ideig tartó kivizsgálási folyamat végén születik meg, és az orvosok által követett, rendkívül pontos és határozott protokoll szerint zajlik (MSZNK 2012). Egy széles körben elfogadott orvosi definíció a terméketlenséget a következőképpen fogalmazza meg: az egy évnél tovább tartó, sikertelen teherbeesés kísérlete rendszeres, védekezés nélküli szexuális élet mellett (MSZNK 2012). Egy 2012-es, a Magyar Szülészeti és Nőgyógyászati Kollégiuma által kiadott klinikai protokoll szerint Magyarországon a párok 10-15 százaléka tekinthető a definíció alapján meddőnek, bár a látencia miatt ezek a becslések pontatlanok lehetnek. Ez az arány Boivin és munkatársai 2007-ben megjelent korábbi nemzetközi kutatásokat összefoglaló tanul-

mánya alapján elmondható, hogy hasonlóságot mutat más európai országokban tapasztalhatóhoz (Boivin et al. 2007). Anderson (2005) alapján elmondható, hogy a meddő párok száma globálisan nagy valószínűséggel emelkedni fog a következő évtizedben különféle társadalmi és biológiai hatásnak és folyamatnak következtében (a szerző kiemeli a fokozott terheléssel és stresszel járó életmódot, valamint a kitolódott, későbbre halasztott gyermekvállalást).

A legújabb orvos-biológiai eljárások gyors fejlődése miatt a meddőségben szenvedő egyének és párok kilátásai megváltoztak, hiszen egyre szélesebb körben tehetik meg, hogy élnek az orvosilag asszisztált reprodukciós eljárások nyújtotta lehetőségekkel (Hudson et al. 2009). Az International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) és az Egészségügyi Világszervezet (WHO) javasolta az alábbi definíciót az orvosilag asszisztált reprodukció fogalmára (medically assisted reproduction): „ovuláció indukció nyomán történő reprodukció, kontrollált petefészkek-stimuláció, ovuláció elősegítés, asszisztált reprodukciós eljárások, és intrauterin, intracervikális, és hüvelyi inszemináció a férj/partner vagy donor spermája által” (Zegers-Hochchild et al. 2009:1523).

Magyarországon az 1997-es CLIV. Egészségügyi törvény és annak későbbi módosításai, valamint a 49/1997 (XII.17) Miniszteri Rendelet és annak későbbi módosításai szabályozzák az orvosilag asszisztált reprodukciót. A meddőségkezelési eljárások kétféle finanszírozás alapján vehetőek igénybe, olyan heteroszexuális párok (házas, vagy regisztrált élettársi kapcsolatban élők), vagy idősebb egyedülálló nők számára, akik az orvosi vizsgálatok alapján, természetes úton nem tudnak gyermeket nemzeni. A TB-támogatás öt lombikkezelt ciklust finanszíroz (két gyermek fogantatásáig), ugyanakkor felmerülnek olyan költségek (egyes nem-támogatott gyógyszerek, orvosi konzultációs díjak), amelyeket a támogatott rendszerben is a betegeknek maguknak kell kifizetniük. Azon kezeltek, akik úgy döntöttek, hogy maguk finanszírozzák a kezeléseket, jelentős költségekkel számolhatnak, hiszen az egyes vizsgálatok pár ezer forinrtól egészen a több százeres nagyságrendig terjedhetnek.¹⁸⁰ A páciensek beszámoló alapján legtöbbször az önfelköltséget az állami rendszerben tapasztalható hosszú várólisták

180 A konzultációk díja a meddőségi klinikák honlapjáról, a gyógyszerárakra vonatkozó információk pedig az Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP) honlapján (www.oep.hu) érhetők el.

és az általuk feltételezett jobb ellátások miatt választják (Bauer 2014).¹⁸¹

Jelen tanulmány alapjául szolgáló empirikus kutatás alanyai olyan nők, akik biológiai okok miatt küszködnek fogantatási problémákkal és már részt vesznek/vettek orvosi kezelésben, amelyre a bejegyzések szövegéből lehet következtetni. A hivatalos orvosi protokoll alapján meddőségkezelésben azok a nők vehetnek részt, akiknél, vagy párjuknál orvosilag bizonyított a meddőség, ugyanakkor elképzelhető, hogy a fórumokon kommunikáló nők nem a szigorú szakmai definíció alapján határozzák meg állapotukat.

A változó orvos-páciens kapcsolat

Az egészségügyi problémák és az egészséggel kapcsolatos hozzáállás átfogó medikalizációja óta az egészséggel, betegséggel és egészségüggyel kapcsolatos kutatásokat az orvosi szociológia elméleti perspektívái hatják át. Ezek az elméleti megközelítések korábban kevésbé voltak népszerűek a magyar társadalomtudományi közösségben, mint a nyugati szociológiai szakirodalomban. Az egyik első átfogó orvos-beteg kapcsolattal foglalkozó elméletalkotók egyike Talcott Parsons volt, aki érintette a kérdést. Strukturális-funkcionalista társadalmi modelljével összhangban Parsons előterjesztette a „beteg szerep” koncepcióját és elemezte az orvostudomány társadalomban betöltött funkcióját (Parsons 1991). A szerző elsősorban az orvos és páciensei között kialakuló egyetértésre és együttműködésre fókuszált, a kapcsolatnak azonban ezt a harmonikus megközelítését megkérdőjelezték a későbbi elméletalkotók, főleg olyan szociológusok, akik a szimbolikus interakcionizmus vagy a konfliktus-elmélet hagyományát követik (Ritzer 2008). Glaser és Strauss (1965), valamint Goffman (1961, 1963) mind nagy hangsúlyt fektettek a páciens és az egészségügyi szakember között kialakuló kapcsolat egyénenként különleges és eltérő jellegére. A konfliktus-elmélet képviselői ezzel szemben az említett kapcsolatokra jellemző érdekek különbözősége fókuszáltak (Cockerham – Scamler 2010).

Későbbi szociológiai elméletek kifejezik, hogy a 20. század végétől lényeges változásokon ment keresztül az orvos-beteg kapcsolat. A viszony természete főként a szakértelemhez/szakértőiséghez fűző-

181 A TB-támogatott kezelésekre vonatkozó 6-12 hónapos várakozási időt a szerző által felkeresett intézmények dolgozói is megerősítették.

dő bizalom terén változott, mely korábban feltétel nélkül kapcsolódott az orvos-szakmához (Ritzer – Waltzak 1988). A 20. század végére a páciensekre korábban jellemző passzív szerepet, melyről Parsons is beszélt, felváltotta egy aktívabb és kritikusabb hozzáállás (Bradby 2009; Píkó 2006). Ez a jelentős fordulat a szakirodalom alapján számos tényezőnek tudható be:

- (1) az egészségügyi szakemberek és páciens/laikus közötti tudás-különbség vélt csökkenése, nagyrészt a digitális korban, szabadon elérhető szakmai tartalmaknak köszönhetően, melyben az orvosi ismeretek forrásai is könnyedén hozzáférhetővé váltak (Hardey 1999; Cockerham 2010);
- (2) a beteg részéről a tudatos fogyasztói magatartás fokozatos terjedése az intézményesített egészségügy keretein belül (Davis 2010; Vanderminde – Potter 2010);
- (3) a szakemberekbe vetett bizalom mértékének általános csökkenése, mely többek között az orvosi szakmát is érinti (Wynne 2008);
- (4) a laikus aktivitás mértékének növekedése, és a laikus szakértelem különböző formáinak megjelenése (Epstein 1993; Prior 2003; Davis 2010).

A következő fejezetben ez utóbbiról lesz szó részletesebben.

Laikus szakértelem, laikus szakértők

Brian Wynne, a kontextuális laikus tudás kutatásának meghatározó szerzőjeként empirikus vizsgálatokat végzett számos különböző tudományos téma kapcsán (ezek közül a kumbriai juhtenyésztők csernobili katasztrófáról alkotott véleményét feltáró vizsgálat a leghíresebb). Wynne (1991) azt állítja, hogy a közvélemény tudományról alkotott képét egy, a hiedelmek, felfogások és válaszok komplex rendszere alkotja, amely kiegészül a laikusok különleges, általuk megtapasztalt szituációkban megszerzett ismereteivel. Wynne nézete szerint a természettudományok megértése egyedi helyzetekhez kapcsolódik, melyben a páciens személyes motivációja indukálja a tudás megszerzését, amiért hajlandóak nagy erőfeszítéseket tenni. Munkássága során Wynne azt állította, hogy a tudomány és társadalom között fennálló kapcsolat tanulmányozásának helyes módja nem a szakértők és laikusok tudásának szintje közötti különbség felmérésében rejlik (ahogyan a tudomány és technológia tanulmányok

egyik másik irányzata, a deficit-modell feltételezte), hanem abban, ha megvizsgáljuk a komplexebb mechanizmusokat, melyek ezeket a nexusokat jellemzik.

A deficit-modell elméleti kereteit alkalmazó szociológusok elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a hétköznapi emberek tudása meglehetősen hiányos, és színvonala meghatározóan alacsonyabb a valódi szakértőkénél. Ennél az irányzatnál, amely során a kutatások elsősorban nagymintás felmérések voltak, a fő hangsúly a tudáskülönbségeken és a tudásbeli szakadékokon van. A deficit-modell hívei gyakran a hétköznapi emberek tudománnyal szembeni viselkedését negatívnak és irracionálisnak bélyegzik, amely a fent említett hiányos tudás végett alakul ki (Bucchi 2008; Brossard – Lewenstein 2010).

Wynne ezzel szemben írásaiban nagy jelentőséget tulajdonított a korábban említett tapasztalatokon keresztül szerzett tudásnak, a „laikus szakértelemnek”. Így a deficit-modell híveivel ellentétben Wynne (2008) azt állította, hogy bizonyos helyzetekben a hétköznapi embereknek különleges, akár mélyebbre ható tudása lehet egy adott tudományos jelenségről, mint akár maguknak a szakembereknek.

Ez a mások, többek között Durant (2008) által támadott elképzelés bizonyos szempontból félreértés és vita tárgyává vált, amennyiben úgy értelmezzük, hogy a laikus szakértelem minden esetben felülmúlja a professzionális szakértő tudását, de Wynne (2008) azt állítja, hogy ezt a félreértést tisztázta elméletében. Így míg a deficit-modell hívei szerint a tudósok, professzionális aktorok szakértelme a mindenható a konstruktivista hagyomány mentén, Wynne azt vallja, hogy a professzionális tudomány felsőbbrendűsége nem magától értetődő (tudós személyeket és tudományos intézményeket is beleértve) (Wynne 1995; Yearly 2005).

Míg a deficit-modell szembeállítja a laikus tudást a tudományos szakemberekével, a konstruktivista modell lehetőséget ad a laikusok számára, hogy véleményt formáljanak komplex társadalmi vagy etnikai kérdésekről anélkül, hogy a mögöttük meghúzódó tudományos és technikai folyamatokat a maguk teljességében értenék meg (Kerr et al. 1998). A konstruktivista megközelítés ennek megfelelően nagy hangsúlyt fektet a tudásbeli különbség mellett (ez a tudás nem feltétlenül mérhető kvantitatív eszközökkel, hiszen egy része az eltérő tapasztalatokból származik) a személyeket ellátó intézményekről alkotott véleményre is (Yearly 2005). A betegség, vagy a meddőség témakörében a páci-

ensek jelentősen eltérő tudással és tapasztalatokkal rendelkeznek, mint az orvosok (Lambert – Rose 1996). Míg az orvosok széles spektrumú tudományos tudással rendelkeznek, az elemzésekből nem érdemes kihagyni a páciensek kezelése során szerzett tapasztalat, kontextuális tudást sem, hiszen ez meghatározó tényezője az orvos-beteg kapcsolat alakulásának is (Bradby 2009). Ez a megközelítés hasznosnak bizonyulhat a betegek egészségügyi rendszerben megélt tapasztalatainak, orvosokkal és más egészségügyi szakemberekkel való kapcsolatainak elemzésekor.

Kutatási kérdések, adatok és módszerek

A kutatási kérdések

A vizsgálatot a következő kutatási kérdések vezették: a meddőségben szenvedő nők hogyan ítélik meg a magyar egészségügyben szerzett tapasztalataikat? Kezelésük során milyen tapasztalatokat szereznek egészségügyi szakemberekkel kapcsolatban? Tapasztalataikat hogyan befolyásolja kontextuális tudásuk, laikus szakértelmük?

Az adatok, a vizsgálati minta

Az adatok forrása két népszerű internetes fórum, melyek témája a meddőség és az asszisztált reprodukció. A vizsgálatban szereplő két fórum a regisztrált felhasználók száma alapján lett kiválasztva. A vizsgált időszakban (2012. április 28. – május 14.) a két legtöbb bejegyzést tartalmazó fórumról a mintába 1260 individuális bejegyzés került. Az elemzés kiterjedt az emotikonokkal történő kommunikációra is, de a mintába nem került olyan bejegyzés, amelyben a megjelenő emotikon mellett nem lett volna szöveges megnyilvánulás is.

Az internetes közösségek lehetőséget biztosítanak hasonló élethelyzetben lévő emberek számára, hogy személyes kontaktálás nélkül is tudjanak kommunikálni egymással (Robinson 1991). Az internetes vitafórumok használata olyan jelenség, melynek hatásait és következményeit részletesen vizsgálták a közelmúlt szakirodalmában. Ellentmondás tapasztalható a diskurzuselemzéssel foglalkozó szakirodalomban arról, hogy az interneten zajló kommunikáció mennyiben hasonló a szemtől szembeni interakcióhoz. Míg számos tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy az internet-felhasználók

hasonlóan beszélgetnek egymással különböző témákról a neten, mint élőben, többen azt is hangoztatják, hogy a kommunikációs csatorna, a médium nagyban befolyásolja a kommunikáció tartalmát, stílusát, nyelvezetét (Cameron – Panović 2014). Az anonimitás miatt sokkal könnyebben vitatnak meg érzékeny témákat, s a névtelenséget az online vitafórumok minden esetben biztosítják (Baker et al. 2011; Murphy et al. 2011). Tanulmányok szerint az interneten az emberek kevésbé takargatják érzéseiket, például haragjukat, sokkal szabadabban fejezik ki gondolataikat (Wallace 2006).

Az egészséggel, betegséggel és egészségüggyel kapcsolatos fórumok a témájuk természeté miatt különleges ágát képezik az online csoportoknak. Tanis (2008) arról számolt be, hogy az egészségüggyel kapcsolatos online fórumok használatának fő indítékai a következők: információgyűjtés, érzelmi támasz, hovatartozás, egymás támogatása, kényelem, időtöltés. Az anonimitás az egyik fő vonzereje ezeknek a csoportoknak. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy így elkerülhető a társadalmi stigmatizáció, miközben a felhasználók olyan „társakra” találnak, akik hasonló élethelyzetben vannak, hasonló problémákkal küzdenek (Wallace 2006). A gyermektelenséggel és meddőséggel kapcsolatos társadalmi stigma hatásai nyomán az egyének úgy érezhetik, hogy ezek a fórumok biztosíthatják az egyetlen olyan színteret, ahol szabadon beszélhetnek féleleimről és reményeikről. Az ilyen beszélgetések elemzése lehetővé teszi a kutató számára, hogy az alanyok kendőzetlen, valódi benyomásaira tekintsen, anélkül, hogy a társadalmi korlátok akadályoznák.

A vizsgálati módszer, kvalitatív adatelemzés

Kvalitatív módszerek alkalmazása lehetőséget ad a kutatónak arra, hogy közel kerüljön a résztvevők szubjektív véleményéhez, tapasztalataihoz és világnézetéhez és kutatás során megértse azt (Vicsek 2006). Snape és Spencer (2010) szerint az alanyok megélt tapasztalata a legfontosabb, amelyet minden esetben átítatja az alany személyes múltja és társadalmi helyzete. Erickson (1977) szerint a társadalmi értelmezés kulcsa abban rejlik, hogy miként cselekszenek az emberek, vagy jelen esetben abban, amit mondanak (Miles – Huberman 1994). A kvalitatív adatelemzés módszere különösen alkalmas arra, hogy a szóhasználatban, megfogalmazásban, közös témákban és témakörökben rejlő hasonló

ságokat azonosítsa, és bizonyos mintákat fedezzen fel az elemzett mintában (jelen kutatás esetében a fórumokon megjelenő szövegekben) (Miles – Huberman 1994).

Az internetes fórumokon megjelenő bejegyzéseket tematikus elemzéssel vizsgáltam. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy a diskurzusban azonosításra kerüljenek a legfontosabb felmerülő témák, ezzel strukturált adva az adatoknak. A tematikus elemzés célja, hogy az alanyok megnyilvánulásaiban, a szövegekben visszatérő témákat és mintázatokat azonosítsa, ezzel strukturálva az adatokat (Boyatzis 1988). Braun és Clark (2006) alapján az egyes témák olyan információkat tartalmaznak, amelyek relevánsak a kutatási kérdések szempontjából, valamint mintázatot és értelmezési keretet adnak az adathalmaznak.

Bazeley és Richards (2000) szerint az értelmezési, kódolási kategóriák kialakítása már az elemzés első lépését képviselik. A bejegyzések kódolása két lépésben, külön logikai lépéseket követve történt (Coffey – Atkinson 1996). Egyfelől a meddőséggel kapcsolatos, valamint az orvosi szociológia elméletei, szakirodalmi alapján deduktív logikával létrejött kategóriák képezték a kódkönyv első változatát, majd a naiv olvasási (témafeltárási) fázis után újabb induktív kategóriák lettek integrálva a kódolási folyamatba. A vizsgálati módszer előnye, hogy a kutató jelenléte semmilyen mértékben nem befolyásolta a kutatási alanyok megnyilvánulásait. A kutató személye nem helyezi további nyomás alá a kényes, személyes témákról kommunikáló alanyokat, mint ahogy esetleg egy egyéni vagy páros interjúkat alkalmazó módszer esetén előfordulhatna (Hirsch 1993).

A fórumelemzés egyik korlátja az adatok természetében jelentkezhet. Robinson (1991) szerint az internetes adatbázist alkalmazó kutatások és elemzések során ajánlatos a demográfiai adatokat fenntartásokkal kezelni, hiszen e tulajdonságok gyakran nem ellenőrizhetők a kutató által. Mégis, mivel elemzésem nem demográfiai tendenciákra, hanem a fórumokon megvalósuló diskurzusokra és konstrukciókra vonatkozik, az internetes térből származó mintán történő adatelemzés e korlátja kevésbé releváns.

Kvalitatív kutatásban, a vizsgált téma természete miatt fontos kitérni az etikai követelményekre és következményekre (Hennink et al. 2011). Jelen fórumelemzésben, mely a reprodukcióval foglalkozik, az etikai megfontolások még inkább fókuszban vannak. Egyik legfontosabb kérdéskört a magán és a nyilvános szféra különválasztása jelenti, mely az interneten kevésbé egyértelmű, mint más helyszí-

neken (Eysenbach – Till 2001). Az adatok témája és forrása egyaránt bonyolult kérdéseket vet fel. Az etikai dilemmák enyhítése érdekében az adatokat fokozott érzékenységgel kezeltük, az anonimitás kétszeres biztosításán keresztül. A vizsgált fórumokhoz való hozzáféréshez a kutatónak nem kellett regisztrálni, azok bárki számára elérhetőek és olvashatóak voltak. A fórumon való íráshoz regisztrációra lett volna szükség, de ez a kutatás szempontjából fel sem merült, hiszen komoly etikai aggályokat vetett volna fel a diskurzus irányítása, ha a kutató nem csupán megfigyelőként viselkedik.¹⁸² Az elemzés során pedig még a felhasználók által választott név sem kerül közlésre.

A kutatás eredményei

Jelen kutatásban – Tanis (2008) korábbi megállapításaival összhangban – a meddőségi kezeléssel kapcsolatos internetes fórumokon való részvétel két leggyakoribb oka az információgyűjtés, és a hasonló helyzetben lévőktől érkező társas támasz keresése volt. Ebben az értelemben a fórumok vagy a tudás átadásának forrásaként szerepeltek, vagy mint egy „virtuális vállként, melyre támaszkodni lehet”. Ez a két kategória azonban szorosan összefügg egymással: az egészségügyi (kezelésekkel és szakemberekkel kapcsolatos) információ és tapasztalat megosztásának szerepe az elemzett szövegek alapján nem kizárólag a tudás átadására alkalmas, hanem a támasznyújtás eszközeként is szolgál. A tudás megosztása egy előző, esetenként szorongást kifejező posztra érkező válaszként azt is mutatja, hogy együtt érez a másik kommunikátorral, foglalkozik a posztoló problémáival, a posztoló szerepel gondolataiban. Az információ megosztása gyakran azt hivatott bizonyítani, hogy szükség idején számíthatnak egymásra. A fórumok emellett kiváló teret biztosítottak a páciensek orvosokkal kapcsolatos tapasztalatainak és érzelmeinek kifejtésére.

Változások az orvos–beteg kapcsolat terén

Az asszisztált reprodukció egy hosszú távú, érzelmileg és fizikailag megterhelő folyamat, mely során számos kontaktus alakul ki az egészségügyi szakemberekkel, így a róluk szóló diskurzus is kiterjedtnek

¹⁸² Hasonló jellegű aggályok és rossz tapasztalatok miatt többek között Nagy-Britanniában szigorúan szabályozzák az internetes kutatások etikai dimenzióit.

bizonyult. A meddőséggel kapcsolatos fórumokon zajló diskurzusban felfedezhetőek a klasszikus orvos–páciens viszonyban megtörtént, vagy éppen zajló változások. A kommunikátorok megnyilvánulásait elemezve felfedezhetőek a szakirodalmi ismertetés során hangsúlyozott tényezők. Ahogy korábban utaltam rá, ezek a kapcsolatban megjelenő változások négy fő befolyásoló tényező mentén mozognak: (1) információ-birtoklás különbségének mérséklődése; (2) laikus szakértelem; (3) egészségügyi szakemberekbe vetett bizalom csökkenése; (4) a páciensek fogyasztói magatartása. A tanulmány alapjául szolgáló mintában mind a négy tényező felmerült, leghangsúlyosabban az egészségügyi szakemberekbe vett bizalom hiánya, vagy annak csökkenése volt jelen a vizsgált szövegekben.

A páciensek által birtokolt információ

A szövegekben gyakran történt nyílt hozzáférésű információs oldalakra való utalás, a különböző honlapokon fellelhető információ tekintetében az alanyok részletesen kifejtették, hogyan és hol érhető el az online térben problémájukhoz, állapotukhoz kapcsolódó egészségügyi információ. Mivel az általuk igényelt információt több esetben sem kapták meg az orvosoktól, internetes oldalakról, saját, illetve más fórumokról tájékozódtak az egyes kérdéskörökben. Arról is nyilatkoztak, hogy ez a megszerzett információhalmaz miként befolyásolta, módosította a kezeléshez és az egészségügyi rendszerhez való hozzáállásukat; egyesek jobban hittek az interneten található írásoknak, mint saját kezelőorvosuk véleményének.

„Elfogadtam volna több információt, mert azt néha harapófogóval kellett kihúzni, ha sikerült egyáltalán...”¹⁸³

„én is endős vagyok, nagyon szeretnék Tőled kérdezni Arwennel és terhességgel/vetéléssel kapcsolatban, én is sajnós átéltem ilyesmit, lehet, tudok Neked írni valahová?”

„A magzatvédők közül egyébként állítólag mind-egy, hogy melyiket szedjük. A neten vannak olyan oldalak, ahol összehasonlítanak 3-4 vitamint, az talán segít dönteni”

183 A kutatás alanyaitól származó idézetek javítás nélkül kerülnek közlésre, az online használt nyelv természetes bemutatása érdekében. Az anonimitást biztosítóan dő a nevek és a felhasználónevek törlésre kerültek.

„Tőled azt szeretném kérdezni, hogy Te terhesség alatt is szedted a D-vitamint nagy adagban? Hallottam olyat, hogy a 12. héten abba kell hagyni, mert csontosodást okoz a babánál (Tűű doki is ezen a véleményen van). Viszont a vetélésekhez kapcsolódóan angol oldalakon azt írják, terhesség alatt is hasznos nagy dózisban. Ha az ember oda jut, melyik tanácsot kövesse ezek után?”

„Ami weboldal címet küldtem Nóriának, ott erről is megtalálhatsz többet, ill. a tornáról is.”

„Pont ezen az oldalon olvastam a DHEA-ról, erről valami tapasztalat? Valahol felírják ezt itthon is? Vagy önszorgalomból szedi, aki szedi?”

Az összegyűjtött orvosi ismeretek hitelességének és megbízhatóságának vizsgálata nem célja a jelen kutatásnak, Prior (2003) érinti részletesebben ezt a témakört, amikor a betegek és a szakértők tudásáról született irodalmakat tekinti át. Jelen mintában és elemzés során az információ, tudás és laikus szakértelem szerepe befolyásolónak bizonyult, melyről az alábbiakban lesz részletesebben szó.

A tudás, a szakértelem

A résztvevők tudása változatos képet fest. Egyes felhasználók ismeretei felettebb alaposnak mondhatóak; széles körű információval rendelkeznek az őket érintő, állapotukat befolyásoló folyamatokról, és a tagok buzgón osztják meg felgyülemlett tudásukat. A résztvevők számos témához kapcsolódó ismerettel rendelkeznek, nem csupán azokról a kezelésekről, melyeken maguk is keresztyülmentek. Többen közülük tájékozódtak (a laikusok orvosi területen szerzett tudásának mértéke arra engedne következtetni, hogy a témában még kutattak is) más lehetséges kezelésekről, gyógyszerekről, módszerekről, tippekről, amelyeket orvosaik nem is ajánlottak fel számukra. Így archetipikus laikus szakértőknek mondhatóak.

A begyűjtött információt készségesen adják tovább társaiknak, és alkalom adtán részletesebb információhalmazzal látják el egymást, mint kezelőorvosaik. Megemlítenéd, hogy előfordul, hogy a résztvevők jobban bíznak a fórumon, az interneten elhangzott információkban, mint abban, amit orvosaiaktól hallottak (ennek lehetséges okait alább taglalom, az egészségügyi szakemberek szándékaival kapcsolatos aggályokat részletesen elemzem).

„Igen, a fórumból már rájöttem”

„Így van, csak magunkban bízhatunk! Van tapasztalat bőven, de ha majd olvasol, úgymint látod. :)”

„a fórumról sokkal több infót gyűjtöttem eddig mint a dokiktól, és ez kicsit gáz!”

„Addig is itt vagyunk egymásnak mint információ forrás. Mi is lenne velem net nélkül”.

A résztvevők sokrétű tudásról adtak tanúságot. A fórumokon szerepeltek az eljárások sikerességéről szóló statisztikai adatok és a vérvételek vizsgálatok, vagy más komplex kontextuális tudást igénylő jelenségek részletes bemutatása és elemzése. Nemcsak a vérképek egyes vizsgált tételeivel voltak tisztában, hanem a különböző klinikák által használt eltérő mértékegységekkel és referencia-tartományokkal is.

„Szia, jól tudod, a pécsiék más mértékegységet használnak, ami elég zavaró, először én is lehidaltam az eredményem miatt. . . Osztani kell kb. 6, 8-cal ha jól emlékszem, hogy a normál érték jöjjön ki.”

Ilyen részletes és megalapozott tudás jelentek azokban a posztokban is, amelyek a kezelésekkal járó lehetséges mellékhatásokról szóltak, vagy amelyek a teljes kezelési folyamatra vonatkoztak. Közismert tény, hogy a hormonális stimuláció, mely a mesterséges inszemináció, és más asszisztált reprodukciós eljárások része, jelentős érzelmi és fizikai megterheléssel járhat (Godwin 2004).

„Egy kicsit visszaolvastam a fórumot és a DHEA-val kapcsolatban szeretnék megosztani egy cikket. A lényegi részt vastagon szedtem. Milyen mellékhatások fordulhatnak elő? Néhány esetben a DHEA jelentős mennyiségű tesztoszteronra – vagyis férfihormonra – alakult át, és ezzel olyan problémákat okozott, mint például hajhullás, pattanások megjelenése, szőrnövekedés gyorsulása az arcon és a testen, illetve 50 év alatti nők esetében a menstruáció elmaradása. A szintetikus szerek egy évnél tovább tartó szedése után vérkeringési problémák alakulhatnak ki. Mivel mesterséges hormon egyes esetekben még daganat kifejlődését is elősegítheti, abszolút ellenjavallt prosztatata-, here-, méh- és mellrák esetén. A menopauza miatt mesterséges hormonkezelésben részesülő nőknek sem ajánlott. Feltétlenül mellőzni kell a DHEA szedését a 35 évnél fiatalabbaknak, illetve a terhes vagy szoptató anyáknak!”

Az ilyen és ehhez hasonló lehetséges mellékhatásra vonatkozó, leíró jellegű statisztikai adatok kelnek életre az internetes fórumokon. A kutatási alanyok birtokában lévő kontextuális tudás, a tapasztalat útján nyert tudás hitelesebbnek és megbízhatóbbnak bizonyult társaik számára, mint amikor a szakemberek magyarázták ugyanazokat a ténytípusú információkat. Ez az eredmény alátámasztja Wynne (1995, 2008) állítását, mely szerint az emberek néha jobban bíznak sorstársaik „szakértelmében”, mint a szakkönyv alapú tudásban. Számukra ez a fajta információ „gyógyászat egy személy tapasztalatain keresztül,” és nem a száraz tények pusztá felsorolása. Ez a típusú „laikus szakértelem” nem csak orvosi oldaláról közelíti meg és teszi elérhetővé az információt, hanem egyben integrálja a meddőségi kezelésen áteső személyek fizikai és érzelmi tapasztalatait.

Meg kell említeni, hogy bár szó esett a negatív mellékhatásokról, fel sem merült, hogy ezek miatt a kezelésről lemondjanak, a saját gyermek iránti vágy olyan mértékben motiválja a mesterséges megtermékenyítésben résztvevő nőket.

„Valamilyen szinten ezért vagyunk itt, hogy egymásnak segítsünk, ki ahogy éppen tud. :) szerintem nagyon klassz, hogy nem hagytad most „lerazni magad” a dokik által. Ok nem ertik a lelki oldalt (tisztelet a kivetelnek) hogy ha mar mas nem sikerul, legalabb valahogy elorebb akarunk tudásban jutni. Minden informacio kozelebb vihet egy lepessel a celhoz”.

„Persze gondolom a mellékhatás ok mindenkinél máshogy jönnek ki, én is inkább a hangulatingadozásoktól félek, mert erre hajlamos vagyok sajna, bár lehet ez is a felborult hormonjaimnak tudható be”.

„de én is voltam párszor úgy, mint ahogy Kati írja, hogy egy-egy szuri már sírva ment. :(”

A meddőséggel való megküzdésben a „laikus szakértelem” megnyilvánul abban is, hogy a felhasználók előszeretettel osztják meg tapasztalataikat a hagyományos, nem orvosi, hanem alternatív gyógyászati megoldások alkalmazásáról. Az alternatív gyógyászat és alternatív megoldások az elemzett csoportokban a várakozásnak megfelelően fontos szerepet tölthetnek be. Ezek lehetnek akár kiegészítői az orvosilag asszisztált reprodukciós eljárásoknak, vagy akár teljesen elkerülve azokat, teljesen új javaslatok. Az orvosi kezelésekkal kapcsolatos internetes csoportok kommunikátorai hajlamosak rengeteg, a

gyógyulást/kezelést elősegítő alternatívával kapcsolatos információkkal ellátni a többi páciens. Ezek a megoldások érdekelhetik is, vagy éppen ellenkezőleg, hidegen hagyhatják az érintetteket, hiszen nem egészségügyi szakemberek által ellenőrzött információk. Az alanyok saját, vagy más speciális gyógymódot választó páciensek tapasztalatairól számoltak be, vagy olyanokról, amelyekről orvos vagy barát ismerősöktől hallottak, vagy éppen csak olvastak róluk valahol. A kutatási eredmények alapján ezeket a gyógymódokat főleg akkor javasolták, amikor a hagyományos módszerek már nem segítettek, azzal a céllal, hogy reményt adjanak a többieknek.

„Én is mindent egy lapra tettem fel, az akupunktúra az egyetlen és utolsó reményem :) 6 hónap türelmet kért a nő, eddig 2 telt el. Nagyon bízom benne :) Talpmasszört is szerettem volna, de egyelőre nem találtam”.

„Sziaztok, egy kérdés: ma olvastam, hogy női meddőségi gondokra sikeresen alkalmazzák Magyarországon az ún. balneoterápiát (gyógyvizes terápia), mely megoldást nyújthat gyulladással eredetű gondokra, petevezetők elzáródása, alhasi összenövés, hormonális gondok, ill. akár endometriózis esetén. Harkányban egy egész profi orvosi-wellness 3 hetes kúraszerű terápia-t is ráépítettek erre. Hallottatok már erről? Van valakinél személyes, vagy más tapasztalat?”

„Fagyöngyöt transzfer előtt 6 hétig kell inni, h megerősítse a nyálkahártyát. Próbáld ki a méhpempőt, állítólag nagyon jó”.

Orvosokkal és az egészségüggyel kapcsolatos kételyek

Az online csoportokban a bejegyzések jelentős százaléka szól az orvosok, egészségügyi szakemberek, és a magyar egészségügy témaköreiről. Ez a magas arány bizonyítja, hogy a résztvevők számára e témák fontosak, internetes kommunikációjukban nagy jelentőséggel bírnak. A kutatási minta alapján beigazolódott, hogy az orvosok mindenhatóságába vetett bizalom hanyatlóban van, és hogy a páciensek gyakran megkérdőjelezik a szakemberek véleményét, döntését. A kétely és bizalmatlanság mérésére létrehozott tematikus kategórián belül különbséget tettem az egészségügyi szakembereknek tulajdonított szándék és hozzájuk kapcsolt tudás témája között.

A kategória, mely az egészségügyi szakemberek tudásába vetett bizalommal kapcsolatos megnyilvánulásokat vizsgálta, kevésbé bizonyult hangsúlyosnak, mint a szándékokról szóló diskurzus. Ezek a bejegyzések elsősorban arról szóltak, hogy vannak speciális orvosi területek, melyekkel kapcsolatban a szakembereknek csak kevés, vagy semmilyen tapasztalata nincs. Ennek megfelelően a fórumozók úgy látják, hogy a meddő nők között a félredia-gnosztizálás esélye elég magas (legfőképp a nőgyógyászokról állították, hogy ismereteik korlátozottak a pontos diagnózis felállítása és az endokrinológiai betegségek kezelésének terén).

„Az osztrák FCR mérésről sajnos nem tudok, de a GI-ben is tényleg fog indulni alloimmun mérés. Állítólag még hetek kérdése és elindul. FCR blokkolót viszont ők sem tudnak majd nézni, mert azt valahogy nagyon nehéz mérni, és Padányi Doktornő halálával, nincs ilyen ember az országban aki ezt pontosan tudná mérni”.

Az egészségügyi dolgozók szándékaival, és az ilyen típusú mulasztásokkal kapcsolatos kérdéseket hosszasan vitatták a fórumokon. A szándék egyfelől a gondoskodással és a személyes kapcsolatokkal áll összefüggésben: számos poszt szólt arról, hogy az orvost egyszerűen nem érdekli a páciens, nem emberi lényként bánik vele, számára csupán egy eset, mely megoldásra vár. Másfelől a beszélgetések nagy részét szentelték annak a nézetnek, mely szerint az orvosok elsősorban nem azért vannak, hogy segítsenek a rázorulókon, hanem csupán a bevétel kedvéért dolgoznak. Csalódottságukról adtak hangot a résztvevők azokkal az orvosokkal kapcsolatban, akikkel szemben úgy érezték, nem a páciens érdekeit képviselik, hanem csak „a pénzre hajtanak”. A kezeléseket után járó profit miatt gyakran a résztvevők úgy érzik: orvosuk csak kihasználja őket és a betegekben csak a pénzforrást látják. Hangvételüket tekintve ezek az üzeneteknek drámai mértékben különböztek a többi elemzett szövegrésztől. A harag és a frusztráció érzése csak ezeknél a bejegyzéseknél volt érzékelhető. Előfordultak olyan üzenetek is, melyekben a posztoló név szerint és rendelőjének pontos címével együtt említette meg a szakmaitlannak, rossz-szándékúnak ítélt orvost. Ennek célja az volt, hogy figyelmeztesse azon sorstársait, akik az adott orvos felkeresését fontolgatták.

„Én már lassan nem hiszek egy orvosnak sem, nekik ez már annyira rutin. Nem kivizsgálják a dolgo-

kat, hanem csak a lombikokat csinálják. Most már én is gondolkozok a laporoszkopián, mert az még nem volt.”

„Ieszarta a fejemet, túl akart rajtam lenni, ezrt lerazott”.

„Én is nagyon irigyellek, biztosan rendben lesz minden. Majd támogatják egymást. A dokival meg ne törődj, most tudtam meg hogy az enyém lelépet a Káli-ból, nem is lehet utólréni sehol sem, teljesen magamra maradtam :(Ma felhívtam volna hogy mit javasol mit csináljak. Közölték hogy velem már ezt nem tudom megbeszélni vele. ...Most nem tudom merre tovább, olyan kusza bennem minden :(”

„Igen a Kovács doktornőről van szó:(Én is úgy érzem cserben hagytak :(”

„Mert makik. Már elnézést.”

„mert nem azt tapasztalom, hogy halára erőltetik magukat a „betegert”.

„Akkor látom, neked is „Jó” tapasztalatod van a dokikkal. Ez valahol nagyon szomorú. . . . mert kibén biznál, ha nem az orvosodban”.

„szóval van ez a dolog mindenhol, mármint a pénz lehúzás! jó biznisz nekik, és nem kifizetődő, ha mindenkinek elsöre sikerül!”

„Sajnos én ebben ismét üzleti megfontolást látok, hiszen minél többször mész vissza, annál több gyógyszer veszel meg, annál többször veszed igénybe a kezeléseket, és ez mind pénz, pénz, pénz a központoknak :(”

Természetesen az egészségügynek nem csak negatív aspektusai merültek fel a beszélgetésekben, hanem számos olyan orvos, specialista is említésre került, akik dicséretet érdemeltek. A negatív üzenetekhez képest azonban ezek a beszámolók sokkal kevésbé voltak hangsúlyosak.

„Zeke doktorúr csinálta a stimulus és beültis részt és nagyon korrekt volt. Én tudom ajánlani melegsítvvel, nem az a csupabúbáj, néha kicsit morcos, de ha kérdeztem válaszolt és lényegében, ha most mennék én biztos őt választanám”.

„Bízom a doktornőben. Nagyon jó szakember”.

A magyar egészségügyről alkotott kép korántsem nevezhető pozitívnek. A kritikák középpontjában a hosszú várakozási idő, és az egészségügyi szolgáltatások hatékonyságának hiánya álltak. A résztvevők arról is szót ejtettek, hogy vajon érdemes-e egyáltalán fizetni a társadalombiztosítást, amikor szükség esetén nem kapnak cserébe megfelelő ellátást.

„király ez az egészségügy!!!imádom!!!”

„Az alapellátás csak arra jó, h nem hagynak a kovon elvezetni, bar velem mar egy helyen ez is majd nem megtorten”

„felejtse el, hogy miért fizetsz TB-t! felesleges kérdéseket nem teszünk fel. ;-) ”

„Sajnos ez igaz... Hiába a TB, ha el akarunk érni valamit akkor magánba kell menni. . És ez nem csak erre a nőgyógyászati ágra vonatkozik, pl. a gyerekeknek tavaly augusztusban allergiás lett. Október végére kaptunk időpontot vizsgálatra. De az asszisztens egyből felajánlott a doktornő magánrendelését, két héten belül... Szóval No Comment...”

A nézet, mely szerint a magyar egészségügyi rendszer teljességében alkalmatlan, gyakran elhangzott a beszélgetésekben. Nem ritkán merült fel az ötlet, hogy a Magyarországon megélt csalódások után külföldi ellátáshoz forduljanak a szomszédos Ausztriában.

A fogyasztói magatartás

A fent említett tény („meddőség túrizmus”), és a szakemberek és klinikák által nyújtott szolgáltatás minőségében megmutatózó különbségekről szóló páciensi diskurzus arra engednek következtetni, hogy a fogyasztói magatartás fokozódik a magyar egészségügy ezen szegletében. Az egészség, és annak megőrzése is árucikké válik (Pikó 2006). Az elégedetlenség többször is elvezetett oda, hogy a mesterséges megtermékenyítésben részesülő pár orvost, vagy egészségügyi intézményt váltott. Ez a tudatossági tendencia mindenképpen újszerű a magyar orvos–páciens viszonylatában. Mivel a kezelés elérhető államilag támogatott és egyenlő finanszí-

rozott formában is, azoknak, akik maguk fizetik¹⁸⁴ a kezelést, nyilvánvalóan érdekükben áll, hogy összehasonlítsák a klinikák, kezeléseik, orvosok tapasztalt/vélt minőségi jellemzőit.

„Ha ténylegesen számszerűek vagyunk, én minden összeget felírtam a Lombik végéig... Mire minden vizsgálat, inszemek, gyógyszerek, stb-t meg volt, kb. 700. 000 Ft. (én beleszámoltam a sok autózást is, merthát azis költség ugye és néhány tízezresre került) De ez az összeg valóban függ attól hogy kinek milyen vizsgálatok kellene, és milyen szurikat írjak fel. A stimu hetében az injekciók kb 70. 000 Ft volt Nekem.”

„Majd írd meg légszi az ottani tapasztalataid, mi is gondolkoztunk, hogy Ausztriába kellene menni”.

„Sajnos ez igaz... Hiába a TB, ha el akarunk érní valamit akkor magánba kell menni... És ez nem csak erre a nőgyógyászati ágra vonatkozik, pl. a gyerekeknek tavaly augusztusban allergiás lett. Október végére kaptunk időpontot vizsgálatra. De az asszisztens egyből felajánlott a doktornő magánrendelését, két héten belül... Szóval No Comment...”.

„De a leggázabb, hogy még a magánorvosok között is ritka az, akitől megkapod, amit a pénzedért elvárnál. Tényleg sokat agyalok azon, hogy érdemes e kiadni egy csomó pénzt, ha az ember semmivel sem kap többet. Mondjuk én a Kaáliban az orvosom miatt szívtam meg nagyon, remélem az új, akit még nem tudom, hogy ki legyen, sokkal rendesebb lesz... 2 orvos között vacilálok. Őket ismerem még a Kaáliban. Az egyik egy garantáltan zabálnivaló ember, csak neki nagyon sok a betege..., a másíknak kevesebb a betege, de nem is annyira kedves, mint az előbbi, na de a volt dokimhoz képest, ő is sokkal sokkal korrektebb!”

„Aztán őt januárban leváltottam, mert semmit nem ért (pedig magándoki volt), a 2. dokim majdnem fél évet kapott, de ő is kudarcot vallott, így tavaly júniusban elmentünk a Kaáliba”.

Következtetések

A vizsgálat olyan női páciensek interneten zajló kommunikációját térképezte fel, akik a magyar

egészségügyi rendszerben részeseülnek asszisztált reprodukciós eljárásokat igénybe vevő meddőségkezelésben. A kutatás fókuszában az állt, hogy miként élék meg a kommunikátorok a kezeléseiket, különös tekintettel az orvosokkal való kapcsolatukról született interpretációjukra. A vizsgálat célja volt a meddő nőkről és a meddőségkezelésről rendelkezésünkre álló információ mélyítése és bővítése. Internetes kommunikációjuk vizsgálata során kutatói beavatkozás nélkül sikerült választ találni a kutatási kérdéseinkre.

A kutatási eredmények összhangban állnak a szakirodalomban leírtakkal, miszerint a laikus szakértelem és a kontextuális tudás szerepe fokozódik a digitális korban. A vizsgált alanyok számos területről származó információval és tudással rendelkeznek, amelyet megosztanak egymással. A tényszerű tudást kiegészíti a saját tapasztalati tudásuk, amelyet a kezeléseik során szereztek. Ez a tudás nem feltétlenül áll összhangban azzal, amire az orvosok beszámolója alapján számítanak, így a fórumozók erősen támaszkodnak egymás tapasztalataira. A fórumok zárt, de befogadó közösségek, ahol a tagok között nincsenek titkok, a kezeléseik során felmerülő összes kérdést és problémát meg tudják beszélni. Felfedezhető volt, hogy egyes felhasználók sokkal mélyebb ismeretekkel rendelkeztek, és a tapasztalatlanabbak hozzájuk fordultak kérdéseikkel.

Ahogy a tudás és az általa ébresztett kételyek mennyisége és minősége fokozódik, az egészségügyi szakemberekbe és az intézményesített gyógyászatba vetett bizalom elsőbbsége és egyértelműsége fokozatosan hanyatlak (Wynne 2008). Ennek következtében a vizsgált mintában is megfigyelhető egy új dinamika és hangvétel a kezeléseikkel kapcsolatos hozzáállásban. Az elemzés kimutatta, hogy a magyar, meddőségben szenvedő páciensek felettébb kritikusak az egészségügyi szakemberek szándékait és képességeit illetőleg, miközben a technológiai újításokra mélyeséges optimizmussal tekintenek.

Ahogy az egészségügy más szegmenseiben is megfigyelhető, a meddőségkezelésben is fokozottan jelen van a páciensek részéről a fogyasztói attitűd. A fórum lehetőséget biztosít a kezeléseik, orvosok, klinikák véleményezésére, a többi felhasználó tájékoztatására. Több esetben is beszámoltak a kommunikátorok az állami és a magánrendelések közötti különbségekről, legnagyobb kritikája az állami kezeléseknél a hosszú várakozási idő volt, amely a problémás teherbeesésnél kiemelten fontos tényező.

Természetesen minden kutatásnak megvannak a maga korlátai, a jelen tanulmány egyik lehetsé-

184 A finanszírozás formája és szabályozása kapcsolatban kialakuló különbségek, egyenlőtlenségek részletes ismertetése meghaladja e tanulmány kereteit, de egy másik forrás részletesen tárgyalja a kérdést: Bauer 2014.

ges gyengesége az, hogy a kutatási alanyok érzelmi terheltég alatt állnak, s ez befolyásolhatja hozzáállásukat, véleményüket. Ezt figyelembe véve érdemes lenne a kérdéskört más módszerekkel is körbejárni, további vizsgálatokat folytatni.

Absztrakt

A bemutatott kutatás (a K 108981 OTKA-pályázat támogatásával) az asszisztált reprodukciós technológiákat alkalmazó meddőségkezelési eljárásban résztvevő nők tapasztalatait és élményeit vizsgálja, arra a kérdésre keresvén választ, hogy melyek a technológiával és elsősorban a technológiát alkalmazó egészségügyi szakemberekkel való kontaktusuk során felmerülő legfőbb témák és problémák. A fórum-elemzésre épülő vizsgálat során az alkalmazott elméleti megközelítés nem a klasszikus deficit modell, hanem az egyéni és kontextuális tudás fontosságát hangsúlyozó, laikus szakértelemre hivatkozó tudományos irányzat. A kutatási eredmények szerint a laikus szakértelem és kontextuális tudás presztízse növekszik, míg az egészségügyi szakemberek és az intézményesített gyógyászat iránti bizalom gyengül, a kezelések iránti attitűdök terén új dinamika van kialakulóban.

Kulcsszavak: meddőség, asszisztált reprodukciós technológiák, laikus szakértelem, orvosi technológia, orvos–beteg szerep, orvos–beteg kapcsolat.

Abstract

„Lay Expert” Patients, or Experiencing and Interpreting the Changing Doctor-Patient Relationship during Infertility Treatment

The research (funded by OTKA GRANT K 108981) investigates the experiences and interpretations of those women who have decided to take part in infertility treatments using assisted reproductive technologies. This main focus and question of the inquiry was: What are the main topics and problems when coming into contact with the technology as well as the healthcare professionals working with such technologies? Throughout the project the traditional deficit model of public understanding of science was bypassed, and the research relied on the scientific tradition that accentuates contextual knowledge and lay expertise. The main results of the research imply that the prestige of lay expertise and contextual knowledge is rising,

whilst the trust towards medical professionals and institutionalized medicine is fading, and a new dynamic is forming in the attitudes towards medical treatments.

Keywords: infertility, assisted reproductive technologies, lay expertise, medical technology, doctor and patient roles, doctor–patient relationships.

Felhasznált irodalom

- Anderson, Barbara 2005 *Reproductive Health. Women and Men's Shared Responsibility*. Jones and Bartlett Publishers, Sudbury.
- Baker, Reg et al. 2011 *The social media opportunity in health research*. National Center of Health Statistics. 10th Conference of Health Survey Research Methods. Hyattswill. Proceedings, 223-231.
- Bartels, Dianne 2004 Brave New Families: Modern Health Technologies and Family Creation. In Coleman, Marilyn – Ganong Lawrence H. eds. *Handbook of Contemporary Families*. 2004. SAGE Publications, 493-506.
- Bauer Zsófia 2013 Bound together by fate and faith. A qualitative analysis of online discussions on assisted reproduction in Hungary. Budapest, Szekeres Valéria szerk. *Proceedings of FIKUSZ '13 Symposium for Young Researchers*. ISBN:978-615-5018-91-6 date and place of conference: Budapest, Hungary, November 15, 2013 Budapest: Keleti Károly Faculty of Business and Management, Óbuda University, 109-121.
- Bauer Zsófia 2014 Systematic inequalities in medically assisted reproduction in Hungary – the patients' perspective. STS Conference – Graz, 5-6 May 2014. *Proceedings: STS Conference Graz 2014: Critical Issues in Science and Technology Studies*. On-line: <http://www.ifz.aau.at/ias/IAS-STS/Publications/Proceedings-STS-Conference-Graz-2014>
- Bazeley, Patricia – Richards, Lynn 2000 *The NVivo Qualitative Project Book*. Sage Publications Ltd, London.
- Boivin, Jacky et al. 2007 International estimates of infertility prevalence and treatment-seeking: potential need and demand for infertility medical care. *Human Reproduction*, 22. (6):1506-1512.

- Boyatzis, Richard E. 1988 *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. Sage, London.
- Bradby, Hannah 2009 *Medical sociology*. Sage, London.
- Braun, Virginia – Clarke, Viktoria 2006 Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3. (2):77-101.
- Brossard, Dominique – Lewenstein, Bruce 2010 A critical appraisal of models of public understanding of science. Using practice to inform theory. In Kahlor, L. – Stout, P. eds. *Communicating science: new agendas in communication*. New York, Routledge, 11-40.
- Bucchi, Massimiano 2008 Of deficits, deviations and dialogs: theories of public communication of science. In Buchi, M. – Trench, B. eds. *Handbook of public communication of science and technology*. Oxon, Routledge, 57-76.
- Cameron, Deborah – Panovic, Ivan 2014 *Working with Written Discourse*. SAGE, London.
- Cockerham, William 2010 Health lifestyles: bringing structure back. In Cockerham, W. ed. *The new Blackwell companion to medical sociology*. Blackwell Publishing, West Sussex, 159-183.
- Cockerham, William – Scamler, Graham 2010 Medical sociology and sociological theory. In Cockerham, W. ed. *The new Blackwell companion to medical sociology*. Blackwell Publishing, West Sussex, 3-26.
- Coffey, Amanda – Atkinson, Paul 1996 *Making sense of qualitative data*. London: Sage.
- Cserepes Réka et al. 2013 Effects of gender roles, childish motifs, subjective wellbeing, and marital adjustment on infertility-related stress: a preliminary study with a Hungarian sample of involuntary childless men and women. *Archives of Gynecology and Obstetrics*, 2884:925-932.
- Davis, Joseph 2010 Medicalization, social control and relief of suffering. In Cockerham, W. ed. *The new Blackwell companion to medical sociology*. Blackwell Publishing, West Sussex, 211-241.
- Durant, Darrin 2008 Accounting for expertise: Wynne and the autonomy of the lay public actor. *Public Understanding of Science*, 17. (1):5-20.
- Erickson, Frederick 1977 Some approaches to inquiry in school-community ethnography. *Anthropology & Education Quarterly*, 8. (2):58-69.
- Eysenbach, Gunther – Till, James 2001 Ethical issues in qualitative research on internet communities. *BMJ* 2001; 323:1103-5.
- Epstein, Steven 1996 *Impure science: AIDS, activism and the politics of knowledge*. UC Press. Berkely.
- Glaser, Barney – Strauss, Anselm 1965 Temporal aspects of dying an nonscheduled status passage. *American Journal of Sociology*, 711:48-59.
- Godwin, Mehru 2004 *CAMBRIDGE GUIDE To Infertility Management And Assisted Reproduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Goffman, Erwing 1961 *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York, Doubleday.
- Goffman, Erwing 1963 *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Engelwood Cliffs, Prentice-Hall.
- Hardey, Michael 1999 Doctor in the house: The internet as a source of lay knowledge and the challenge to expertise. *Sociology of Health and Illness*, 21:820-835.
- Hennink, Monique et al. 2011 *Qualitative Research Methods*. Sage Publishing, London.
- Hirsch, Eric 1993 Negotiated Limits: interviews in South East England. In Edwards, J. – Franklin, S. – Hirsch, E.– Price, F. – Strathern, M. eds. *Technologies of Procreation*, 93-122.
- Hudson, Nicky et al. 2009 „Public” perceptions of gamete donation. *Public Understanding of Science*, 18:61-77.
- Kerr, Anne et al. 1998 The New Genetics and Health: Mobilising Lay Expertise?, *Public Understanding of Science*, 7:41-60.
- Lambert, Hellen – Rose, Hillary 1996 'Disembodied knowledge? Making sense of medical science'. In Irwin & Wynne eds. *Misunderstanding Science?* Cambridge: Cambridge University Press, 65-83.
- Mata Zsuzsanna – Boga Péter – Bakonyi Tamásné 2001 Meddő párok pszichés és szociális küzdelmének vizsgálata ápolói szemmel. In *Nővér*, 14. (5):3-7. On-line: http://www.eski.hu/new3/kiadv/nover/2001/200105/nover_2001_05.htm (letöltve: 2012.02.03.)

- MSZNK 2012 (Magyar Szülészeti és Nőgyógyászati Szakmai Kollégium) Az Egészségügyi Minisztérium szakmai protokollja: *Meddőség: kivizsgálás és a kezelés általános lehetőségei*. www.eum.hu/egeszsegpolitika/minosegfejlesztas/he-2010-30 (letöltve: 02.01.2013.)
- Miles, Matthew, – Huberman, A. Michael 1994 *Analyzing qualitative data: a sourcebook of new methods*. Center for Policy Research.
- Murphy, Joe et al. 2011 Social media, new technologies, and the future of health survey research. National Center of Health Statistics. 10th Conference of Health Survey Research Methods. Hyattswill. Proceedings, 231-243.
- Parsons, Talcott 1991 *The social system*. Rutledge, Oxon.
- Pikó Bettina 2006 *Orvosi szociológia*. Medicina, Budapest.
- Prior, Lindsay 2003 Belief, knowledge and expertise: the emergence of the lay expert in medical sociology. *Sociology of Health & Illness*, 25. (3):41-57.
- Ritzer, George 2008 *Sociological theory*. McGraw-Hill, New York.
- Ritzer, George – Walczak, David 1988 Rationalization and the deprofessionalization of physicians. *Social forces*, 67:1-22.
- Robinson, Kathrine 1991 Unsolicited Narratives From the Internet: A Rich Source of Qualitative Data. *Qualitative Health Research*, 11. (5):706-714.
- Snape, Dawn – Spencer, Liz 2010 The Foundations of Qualitative Research. In Ritchie, J. – Lewis, J. *Qualitative Research Practice*. London, Sage, 1-23.
- Szalma Ivett – Takács Judit 2012 A gyermektelen-séget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55. (1):44-68.
- Szalma Ivett 2014 A gyermekvállalás társadalmi normái és a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Magyarországon és Európában. *Replika*, 85–86:35-47.
- Tanis, Martin 2008 Health-Related Online Fora: What's the Big Attraction? http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/7/1/8/4/pages171841/p171841-2.php (Letöltve: 2012.06.01.)
- Vanderminden, Jennifer – Potter, Sharyn J. 2010 Challenges to the doctor-patient relationship in the twenty-first century. In Cockerham, W. ed. *The new Blackwell companion to medical sociology*. Blackwell Publishing, West Sussex, 355-372.
- Vicsek Lilla 2006 *Fókuszcsoport*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vicsek Lilla 2011 Costs and benefits of stem cell research and treatment: media presentation and audience understanding in Hungary. *Science Communication*, 33. (3):309-340.
- Vicsek Lilla – Gergely, Júlia 2011 Media presentation and public understanding of stem cells and stem cell research in Hungary. *New Genetics and Society*, 30. (1):1-26.
- Vicsek Lilla – Bauer Zsófia 2012 Biotechnológiai kockázatok és előnyök a médiában és a közönség körében. *Médiakutató*, 3:131-143.
- Vicsek, Lilla 2013 „Gene-fouled or gene-improved?” Media framing of GM crops and food in Hungary, *New Genetics and Society*, 32:54-57.
- Vicsek Lilla 2014 GM Crops in Hungary: Comparing Mass Media Framing and Public Understanding of Technoscientific Controversy. *Science as Culture*, Published online 20 February 2014, DOI:10.1080/09505431.2014.884062, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09505431.2014.884062#UyhSCoUXcg4>
- Wallace, Patricia 2006 *Az internet pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Wynne, Brian 1991 Knowledge in context. *Science, Technology and Human Values*, 16:111-121.
- Wynne, Brian 1995 Public understanding of science. In Jasanoff et al. eds. *Handbook of science and Technology Studies*, 361-388.
- Wynne, Brian 2008 „Elephants in the Rooms. Where Publics Encounter ‘Science?’”. *Public Understanding of Science*, 17:21-33.
- Yearly, Steven 2005 *Making sense of science. Understanding the social study of science*. Sage, London.
- Zegers-Hochchild, Fernando et al. 2009 International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology ICMART and the World Health Organization WHO revised glossary of ART terminology, 2009. *Fertil Steril*, 92:1520-1524.

A Szerző főbb publikációi a témában

- Bauer Zsófia: Systematic inequalities in medically assisted reproduction in Hungary – the patients’ perspective- STS Conference – Graz, 5-6 May 2014. *Proceedings: STS Conference Graz 2014: Critical Issues in Science and Technology Studies*. ISSN: 2304-4233 available at: <http://www.ifz.aau.at/ias/IAS-STS/Publications/Proceedings-STs-Conference-Graz-2014> (2014)
- Bauer Zsófia: Bound together by Fate and Faith: A Qualitative Analysis of Online Discussions on Assisted Reproduction in Hungary. In Szerkes Valéria szerk. *Proceedings of FIKUSZ '13 Symposium for Young Researchers*. (ISBN:978-615-5018-91-6) Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2013.11.15 Budapest: Keleti Károly Faculty of Business and Management, Óbuda University, 2013:109-121.
- Vicsek Lilla, Bauer Zsófia: Biotechnológiai kockázatok és előnyök a médiában és a közönség körében. *Médiakutató*, 13, 3:131-143. (2012).

Főbb konferencia-szereplések a témában

- Zsófia Bauer (2014): Experiencing Assisted Reproductive Technologies in the Digital Age. Distributed full paper, XVIII ISA World Congress of Sociology, Session: Assisted Reproductive Technologies and the Sociological Imagination: New Conceptual Tools, Yokohama, July 13-19, 2014.
- Zsófia Bauer (2014): Male Reactions During Infertility Treatment As Interpreted By Their Female Partners. European Population Conference, Session 11: Gender, sexuality and reproductive health. Budapest, 25-28 June, 2014.
- Zsófia Bauer (2014): Systematic inequalities in medically assisted reproduction in Hungary – the patients’ perspective. STS Conference – Graz, 5-6 May 2014.
- Bauer Zsófia (2014): Meddőség és asszisztált reprodukciós technológiák megélése: a páciensek, mint laikus szakértők. STS Műhely-konferencia, Reprodukciós technológiák alkalmazása szekció, 2014. január 3-4, Budapest.
- Zsófia Bauer (2013): Bound together by fate and faith. A qualitative analysis of online discussions on assisted reproduction in Hungary. Symposium for young researchers, Budapest, 15 November 2013.
- Bauer Zsófia (2013): Meddőség és asszisztált reprodukciós technológiák megélése a digitális korban. Magyar Szociológiai Társaság Jubileumi konferenciája, 2013. október 26, Budapest.
- Bauer Zsófia (2013): Medically Assisted Reproduction in Hungary: Infertile Patients’ Decision-making and Construction of the Technology. Kutatói Fórum, Budapesti Corvinus Egyetem, 2013. szeptember 26.

Köszönetnyilvánítás: A szerző szeretné megköszönni témavezetőjének és a K 108981 OTKA pályázat kutatásvezetőjének, Dr. Vicsek Lillának (Budapesti Corvinus Egyetem) értékes ötleteit és útmutatását a kutatás és a tanulmányírás során.

A TRADICIONÁLIS CSALÁDMODELL VÁLSÁGA A 21. SZÁZADBAN

Bevezető gondolatok

A 2011-ben készült – teljes terjedelmű – szakdolgozat célja az volt, hogy az addig fellelhető adatok és hipotézisek mentén próbáljon meg pillanatképet adni a tradicionális családmódelről, rávilágítva az e módellet övező társadalmi érzültre és az ebből fakadó folyamatokra, s félve ugyan, de kitekintve a lehetséges jövőbe is. A dolgozat kísérletet tett arra, hogy előtérbe helyezze azt a rendkívül összetett és széles körű problémakört, amelynek központi elemeit az emberek alkotta párkapcsolatokban bekövetkezett változások jelentik. Emellett áttekintést kaphattunk az együttélés változatos formáiról, illetve a fogalmak – egyedülálló, szingli, yuppie, posztadoleszcencia, élettársi kapcsolat és család – tisztázására is sor került, fenntartva az egyénnek azt a szabadságát és jogát, hogy egyedül ő illetékes eldönteni, hogy ilyen formában éli le az életét. Megismerkedhettünk a különböző család-szociológiai iskolákkal, valamint a családon belüli hatalmi rendszerekkel is.

A továbbiakban áttekintést kapunk a magyar társadalom demográfiai helyzetéről, a fiatalokban végbemenő változásokról, valamint a nők helyzetéről is. Emellett a bizalom kérdésköre is teret kap, hiszen a legalapvetőbb emberi kapcsolatok sem képesek optimálisan és pozitívan működni tartós és magas szintű anómia esetén. Jósolni merész dolog lenne, az ugyanakkor biztos, hogy a család intézménye, mint a társadalom legkisebb alapegysége, az ember legfőbb, de nem kizárólagos, szocializációs színtere, olyan kihívásokkal kénytelen szembenézni, amelyekre ha nem ad időben megfelelő válaszokat, végképpen elveszíti korábbi pozícióját a folyamatosan alakuló és változó világban. Persze temetnünk nem kell a tradicionális családmódellet, mivel a korábbi keretek fellazulása nem egyenlő a család halálával. Európa északi országaiban sikeresen tettek kísérleteket arra, hogy a család és a munka világa által támasztott kihívások közös nevezőt találjanak a családon belül. Ennek előfeltétele a nemek közötti – korábban nem ismert – együttműködés kiteljesedése.

A dolgozat alaptétele, hogy a család a társadalom legfontosabb kisközössége, amelynek keretein belül dől el a jövő társadalmának testi-lelki-mentá-

lis állapota, minősége. Ugyanakkor minden, a családhoz kapcsolódó folyamat azt mutatja: annak érdekében, hogy a család a jövőben is a legfontosabb társadalmi intézmény maradjon, alkalmazkodnia kell minden olyan folyamathoz és változáshoz, amely fennmaradását veszélyezteti.

Népesedés (az elmúlt évtizedek népesedési helyzete, főbb számok)

A népesedéssel kapcsolatos problémák az összes modern társadalmat érinti. A tizenkilencedik századtól kezdve a huszadik század második harmadáig ívelő időszakban jelentős népességrobbanás következett be a világon. Ennek oka a technikai fejlődés, a termelékenység növekedése, az életszínvonal emelkedése, az egészségügyi rendszer kialakulása és fejlődése, a nyugdíjrendszerek működése. A jóléti-gondoskodó állam kialakulásával, a születéskor várható élettartam emelkedésével s az iskolai rendszer expanziójával együtt jelentős változások indultak el. Napjaink demográfiai-gyermekvállalási s különböző áttéteken keresztül a családhoz való viszonyai ezekre a folyamatokra vezethetők vissza. A modern korban azonban attitűdváltozásokra is sor került, s kérdés az is, hogy a modernizáció további haladásával milyen struktúra alakul ki a család tekintetében.

Magyarország népesedési helyzete illeszkedik az évtizedek óta tartó európai trendekbe. Ennek megfelelően kisebb-nagyobb ingadozásokkal folyamatosan fogy a népesség. A teljes termékenységi arányszám értékének a népesség egyszerű reprodukciójához meg kellene haladnia a 2-es értéket. Erre Európában mindössze két ország képes: Franciaország 2,02, Írország 2,03-as értékkel bír. Magyarország 1,35-ös arányszámot „hoz”, a többi ország arányszámai is ezen érték körül mozognak.¹⁸⁵ Érdemes megfigyelni az elmúlt hatvan év változásait. Magyarország esetében az 1950-es 2,6-os arányszámról esett le a mutató a jelenlegi 1,2–1,3 között mozgó értékre. Franciaország 2,93-as értékről érkezett el az 1994-es 1,7-es termékenységi arányszám-

185 *Demográfiai portré* 2009. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 31.

hoz, innen jutott el a jelenlegi 2,02-es értékhez.¹⁸⁶ Cseh-Szombathy László kimutatása jól illusztrálja, hogy az 1950 és 1994 közötti időszakban több ország is gyakran 3,0 fölötti termékenységi arányszámot mutatott. A zuhanás innen nézve még erőteljesebben látszik.

Az elmúlt két évtizedben a magyarok teljes termékenységi arányszáma 1,27 és 1,36 között mozgott; lényegesen elmaradt a reprodukciós és így a népességszám-növekedéshez szükséges értéktől. A lélektaninak nevezett tízmilliósi érték alá 2010-ben esett a magyar népesség. Ez az érték nem volt váratlan, az elmúlt három évtized tendenciája előrevetítette ezt, ugyanakkor voltak olyan várakozások, amelyek ennek bekövetkeztét néhány évvel kitolták. Eközben már voltak olyan vélekedések a 2010-es év derekán is, hogy a népesség a tízmilliósi lélek alá esett.¹⁸⁷ Az esztendő utolsó harmadában közölt adatok szerint az év január–augusztus közötti időszakában a népesség lélekszáma 9 millió 999 ezer fő volt.¹⁸⁸ Az esztendő végére 9 millió 986 ezerre állt be a lélekszám, miközben a teljes időszakban 40.500 terhességmegszakítást végeztek, ami száz élve születettre 44,8 százalékos arány.¹⁸⁹ A népesség 1980-ig stabilan a tízmilliósi fölé állt, majd 10 millió 795 ezer főről indult meg a napjainkig tartó tendencia. Folyamatosan csökkent az élve születések száma is, aminek következtében az addig évi százezer fő fölött lévő szám 1997-re elérte a 100.350 főt, majd egy évvel később a kritikus érték alá esve 97 301 főre esett vissza. Mindez azt mutatja, hogy 1980 óta 1998-ig 51 372 fővel csökkent az élve születések száma Magyarországon.¹⁹⁰

Ugyanakkor a népesedés szempontjából volt egy emelkedő korszaka is Magyarországnak. Az 1949 és 1980 közötti időszakban 1,5 millió fővel nőtt az ország lélekszáma. Erre az időszakra jutottak olyan adminisztrációs és kényszerítő erejű intézkedések, amelyek hatalmi szóval igyekeztek változtatni a demográfiai helyzeten. A terhességmegszakításokat 1953 és 1956 között adminisztratív eszközökkel

186 Cseh-Szombathy 2011:21-30.

187 Matalin 2010 10 000 000 alatt. *Népszabadság*, 2010.07.15.

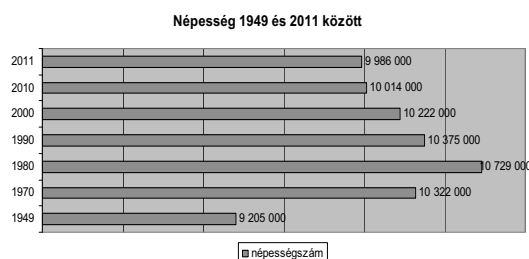
188 Lippai 2010 Nem a szinglik mentik meg a világot. *Magyar Nemzet Online*, 2010. 02. 24.

189 *Népesség, népmozgalom 2007–2011*. KSH. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wdsd001b.html (Letöltés: 2011. 03. 08)

190 *Népesség, népmozgalom (1949–)*, KSH. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html (Letöltés: 2011. 03. 08)

korlátozták. Ennek okán az élve születések aránya (22-23 ezrelék) már közelítette a két világháború közötti arányokat. A tényleges évi szaporodás pedig 12 ezrelékre növekedett, mivel javulás állt be a halandósági viszonyokban is.¹⁹¹ Mivel az abortusz korlátozását feloldották, az újra megindult csökkenés megállítása érdekében különböző család- és gyermektámogatási formákat vezettek be.

1. sz. ábra

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal¹⁹²

Az egyének gyermekvállalási hajlandóságát nagyban befolyásolják a várható támogatások mértéke és minősége is. A dolgozatnak nem célja részletesen bemutatni a magyar családtámogatási rendszert. Felsorolás-szerűen a főbb támogatási tételek: gyermekgondozási segély (gyes), gyermekgondozási díj (gyed), gyermeknevelési támogatás (gyet), terhességi-gyermekágyi segély (tgyás). A támogatások a gyermekes állapot különböző időszakaihoz kötődtek, míg a családi pótlék a születéstől egészen a gyermek 18. életévéig jár.

A gyermekvállalásra nem csak érték-, attitűd- vagy mentális változások hatnak. A támogatási rendszer stabilitása vagy éppen instabilitása nagyban szerepet játszik abban, hogy a párok – akár házasságban, akár élettársi kapcsolatban élnek – döntsenek olyan hosszú távú lelki és anyagi elköteleződés mellett, mint amit a gyermekvállalás is magában hordoz. Az elmúlt években gazdaságpolitikai megfontolások mentén többször is beavatkoztak a családtámogatási rendszerbe. Míg 1995-ben Bokros Lajos akkori pénzügyminiszter megszorító – más néven: stabilizációs – csomagja révén eltörölték a gyedet, addig a 2009-ben az ország irányítását átvevő Bajnai-kabinet hozott olyan döntéseket, amelyek érintették a támogatások időtartamát.

A rövidített időtartamot az Orbán-kormány ál-

191 Romsics 2005:468.

192 *Népesség, népmozgalom (1949–)* KSH, http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html

lította vissza, 2011. január 1-jétől pedig az egykulcsos családi adózás van érvényben. Annak eldöntése, hogy vajon az elkövetkező esztendőben megváltozik-e a „gyerek egyenlő szegénységgel” alapon álló közvélekedés, egyelőre nem időszerű. A munkanélküliség magas szintje, az élet szinte minden területén uralkodó alacsony bizalomszint inkább a negatív folyamatokat erősíti, ugyanakkor egy markáns családtámogatási rendszer mindenképpen jótékony hatással lehet a népesedési helyzetre. Minden vizsgált korcsoportban eltérés mutatkozik a kívánt és tervezett és a valóságos gyerekszámok között. Nem születnek meg a tervezett gyerekek. Míg 1992-ben a 25–29 éves korcsoport 2,1 gyermeket tervezett, közben 1,4 lett a számarány, és 2000–2001-ben sem sikerült a célokat elérni, ugyanis 2,2 helyett 1,1 lett a megszületett gyermekek száma.¹⁹³ Az elmúlt évtized népesedési adatait figyelembe véve feltételezhető, hogy az arányok a legjobb esetben is változatlanok maradtak.

Olyan komplex társadalompolitikára van szükség, amely képes hidat képezni a társadalmi és a gazdasági dimenzió között. Minden olyan területen, ahol emberi cselekvés és beavatkozás történik, elengedhetetlen, hogy a bizalmi struktúrák megfelelően működjenek. Ha kiegyensúlyozott a kapcsolat és az átjárás a makro- és a mikroszintek között, számos – a társadalmat érintő – negatív folyamat mérsékelhető. Nincsen olyan hipotézis vagy előrejelzés, amely a magyar népesség növekedését vetítené előre. Sokkal inkább azok a vélemények az uralkodók, amelyek a legjobb esetben is gyenge stagnálást feltételeznek. Valószínűbb az a forgatókönyv, amely szerint nem áll meg a népességszökkenés, a különböző intézkedések sem lesznek képesek a folyamatot megállítani. Ennek oka lehet az is, hogy nem csupán gazdasági, hanem értékrendbeli okok is állnak a folyamat mögött.

Minden bizonnyal a bizalmi szint csökkenése, a hagyományos családmodell vezető szerepének elvesztése is szerepet játszik a folyamatokban éppen úgy, mint a „digitális bennszülötteknek” is nevezett generáció közönyössége nem csupán a család intézménye – de egyes félelmek szerint – az alapvető emberi kapcsolatok irányába is.

A bizalom (a bizalomhiány és a társadalmi tőke)

A családnak és a házasságnak eddigi megközelítése a hagyományok, a többség által elvárt viselke-

193 Spéder 2004:137-151.

dések és a demográfia metszetéből történt. Mindközben nem szabad elfeledkezni a bizalomról és azokról a „tőkéről” sem, amelyek minden emberi létezés alapstruktúráit adják. A társadalmi együttműködéshez – a már említett szinteken – alapfeltételként fent kell állnia mind a bizalmi, mind pedig a kulturális, társadalmi s emberi tőkének is.

A nem csupán *gazdasági* dimenzióban vizsgált „tőkék” megértéséhez érdemes Pierre Bourdieu-t idézni. A szociológus három szegmensét definiálta a tőkének: a gazdasági, a *kulturális* és a *társadalmi tőke* viszonylatában elemezte a belső és a külső javak felhalmozásának folyamatát.¹⁹⁴ Az úgynevezett kulturális tőke Bourdieu elmélete szerint megjelenhet inkorporált s objektivált formában is. Az inkorporált tőke felhalmozása időigényes, számos lemondással jár az egyén számára. E tőke felhalmozása más személyre át nem ruházható. Személyre szabott, az elsajátítás folyamata jelentős időráfordítást igényel.¹⁹⁵ Felvetődik a kérdés az időtényező kapcsán, hogy a modern társadalom megnövekedett kulturális tőke-igénye s az arra fordított idő a korábbiakhoz képest milyen mértékű lemondással jár a párkapcsolatok kialakításához, a családhoz, a nem a kötelezettségekkel eltöltött „valódi” szabadidőhöz képest. A gazdasági tőke az a „vagyon”, amely közvetlenül pénzzé konvertálható. Ahogy más tőkék is képesek az intézményesülésre, úgy a gazdasági tőke is: legtöbbször tulajdonjogi formában történik meg. A társadalmi tőke forrása és ereje a „kapcsolatokban” rejlik. Itt olyan, a jelenben aktuális és potenciális erőforrások összességéről van szó, amelyeknek alapja az egy csoporthoz való tartozás. „A társadalmi tőke újratermeléséhez elengedhetetlen az állandó csereaktusokban megvalósuló, szakadatlan kapcsolattartás”.¹⁹⁶ Ennek célja a kölcsönös ismertség és elismerések folyamatos megerősítése. Skrabski Árpád a társadalmi tőke forrásaként első helyen a családot nevezte meg. Emellett fontos színterek még az iskola, a társadalmi és az önkéntes szervezetek is.¹⁹⁷

Az ezredforduló után a kapcsolatok ápolása nem igényel feltétlenül közvetlen személyességet. Az internet és a közösségi oldalak térhódítása, hozzáférhetőségének növekedése lehetővé teszi, hogy a korábbi idők protokolláris rítusai némileg háttérbe szoruljanak. Tehát a 21. században immár nincs szükség a társadalmi tőke kialakításához és annak

194 Felkai – Némédi – Somlai 2002:433.

195 Uo., 434.

196 Uo., 439.

197 Skrabski 2003:26.

fenntartásához valamely „elit golfklubhoz” való tartozásra. A digitalizáció, a technikai fejlődés adta lehetőségek nagyban csökkentették azon erőforrások ráfordításának mértékét, amelyek akár csak néhány évtizeddel korábban is szükségesek voltak az elért státusz megőrzéséhez.

A társadalmi tőke annyiban különbözik az emberi vagy a pénztőkétől, hogy az nem az egyén tulajdonát képezi, hanem egy közösségnek vagy a társadalomnak a jellemzője.¹⁹⁸ Az idézett tőkék bizonyos körülmények között konvertálhatók.

Minden elemi emberi együttműködéshez bizalom szükséges. Ha a bizalom mértéke kritikus szint alá esik egy társadalomban, s ezzel együtt növekszik a bizalmatlanság, akkor az nagyban befolyásolja számos más terület mellett az alapvető emberi és párkapcsolatok létrejöttét, azok minőségét s ezáltal a család kialakulásának is az esélyeit. Az elmúlt évtizedek népesedési problémái ebben a vetületben magyarázhatók a makro és a mikro bizalmi szintek állásával, illetve az erősen jelen lévő anómia mértékével is. A bizalmi kérdésnek és a házasságnak egy rejtett dimenziója annak egészség- és életvédő funkciója is. Míg egy konfliktusos és ellenséges párkapcsolatnak súlyos egészségkárosító hatása van, addig a kölcsönös bizalmon alapuló szövetség az egyre kiszámíthatatlanabb társadalomban a legfontosabb mentális-fizikai egészségvédő tényező.¹⁹⁹

Míndez különösen fontos lenne egy olyan társadalom esetében, amely amellet, hogy súlyos népesedési problémákkal küzd, komoly helyezést ér el a szív- és érrendszeri, a daganatos és a mentális betegségek listáján. Míg 1980-ban 27.937 fő halt meg daganatos betegségben, addig 2009-ben már 33.174. A keringési rendszerrel összefüggő halálozások száma ugyan esett a vizsgált időszakban, de még így is 64.921 fő hal meg ebben a tünetegyüttesben.²⁰⁰ Az öngyilkosságok száma közel ötezerrel csaknem a felére csökkent. Ugyan bizonyos szintű mérséklődés megfigyelhető, de az egészségügyi rendszer fejlődése, az elvileg tudatosabb gondolkodás és az olykor ugyan megrendülő gazdasági fejlődés erősebben kellene, hogy befolyásolja e folyamatokat. Például a kedvezőnek tűnő öngyilkossági adatok még így is magasak más országokéhoz viszonyítva.²⁰¹

198 Skrabski 2003:24.

199 Kopp 2010:243-254.

200 *Népesség, népmozgalom (1949–)* KSH. http://www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001c.html

201 *Statistikai tükör (2008/10): Öngyilkosságok* 1-2.

A magyar társadalommal kapcsolatos anómia-vizsgálatok már a rendszerváltás után is azt mutatták, hogy súlyos problémák vannak mind a kiszámíthatóság, mind a jövő és a személyes bizalom, valamint a hit kérdéskörében. A jövőbe vetett bizalomban és a gyorsan változó társadalmi-gazdasági-politikai helyzethez való hozzáállásban romlás figyelhető meg már 1978 és 1994 között is. Míg 1978-ban a megkérdezettek csak 21 százaléka értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy „minden olyan gyorsan változik, az ember azt sem tudja már, hogy miben higgyen”,²⁰² addig 1990-ben ez már 59 százalék, és négy évvel később is csak 49 százalékra esett vissza. A kijelentéssel egyet nem értők arányai: 1978-ban 46 százalék, 1990-ben és 1994-ben 13 százalék. A jövőbe vetett hittel kapcsolatosan is hasonlóan lemondó és negatív kép bontakozik ki. Az 1978 és 1994 közötti időszakban 32 százalékkal növekedett azok száma, akik úgy gondolták, hogy „az ember egyik napról a másikra él, nincs értelme előre terveket szőni”. Az ezzel a kijelentéssel egyetértőknek 1990-ben volt a legmagasabb aránya: 48 százalék gondolta azt, hogy a kiszámíthatatlanság szövi az életét. Tehát 1978-ban 14 százalék, 1994-ben pedig 46 százalék érezte bizonytalannak a jövőjét. A kijelentéssel egyet nem értők aránya a vizsgált időszakban drámaian esett: 1978-ban 69 százalék, 1990-ban 35, míg 1994-ben 34 százalék gondolta, hogy érdemes tervezni.

Országok közötti összehasonlításban, 1990–91-ben a magyar társadalomnak mindössze 24,6 százaléka gondolta azt, hogy az emberekben meg lehet bízni. Norvégiában ez a szám 65,3 százalék, míg Svédországban 59,7 százalék. Európában két évtizeddel korábban csak Franciaország és Portugália volt Magyarország mögött.²⁰³

A legtöbb nyugati országhoz viszonyítva a régió bizalmi szintje – különösen a mindenkire kiterjedő bizalom esetében – jelentős mértékben marad el. A magyar vizsgálatok korrelációt mutatnak a nemzetközi kutatások eredményeivel, amelyek szerint a magyar társadalom bizalmatlansági szintje kirívóan magas.²⁰⁴ A bizalmatlanság mértéke 1995–2002 között ötszázalékos csökkenést mutatott. Az időszak elején még 63 százalék értett egyet azzal az állítással, hogy „az emberek általában aljasak, önzőek, akik csak ki akarják használni a másikat”. Ez az érték 2002-re 58 százalékra esett le. Újabb négy év elteltével 69 százalékot mutatott a bizalmatlansági szint. Hasonlóan romlottak az értékek más jel-

202 Spéder – Paksi – Elekes 1998:490-513.

203 Skrabski 2003:26.

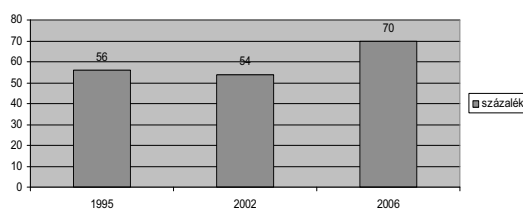
204 Kopp 2008:126.

lemzők mentén is. Míg 1995-ben az emberek 63 százaléka gondolta, hogy az emberek önzőek, addig hét évvel később ötven százalék, 2006-ra pedig a rendkívül magas, 81 százalékos értéket érte el a mutató. „A legbiztosabb nem bízni senkiben” állítással kapcsolatban is a már ismert tendencia bontakozott ki. Tehát 1995-ben 56 százalék, 2002-ben 54, míg 2006-ra 70 százalék az egyetértők aránya.

2. sz. ábra

Forrás: Kopp Mária (2008): *Magyar lelkiállapot. "A legjobb nem bízni senkiben"*

Budapest, Semmelweis Kiadó

A bizalmi szint ilyen mértékű romlásával együtt jár az anómia szintjének az emelkedése is. A szabálysértő vagy megkerülő magatartás az előbbre jutás érdekében már 2002-ben is 80 százalékos egyetértéssel találkozott, 2006-ra 84 százalékra emelkedett ez a mutató.²⁰⁵ A jövővel kapcsolatos pesszimizmus 2006-ra 69 százalékra emelkedett, miközben a vizsgált időszak elején 52 százalék volt. Magas, tízszázalékos növekedést mutatott az a vélekedés is, amely szerint túl gyorsan változnak a dolgok, és nincs miben hinni: 2006-ban 82 százalék értett egyet ezzel az állítással. A „manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban” állítással egyetértőknek is növekedett az aránya: a vizsgált időszakban 66 százalékról 75-re nőtt. A drámai folyamatok mögött minden bizonynyal a vizsgált időszakok gazdasági-politikai folyamatai állnak, amelyek nagyban meghatározzák mind a személyes jólétet, családi, szociális és társadalmi kapcsolatokat, valamint áttéteken keresztül mentális-fizikai egészet is. Mindennek fényében érdekes a fiatalok gyermekvállalással, házassággal és családdal kapcsolatos attitűdjei.

A fiatalok (a fiatalok párkapcsolati és gyermekvállalási preferenciái az ezredforduló után)

Az elmúlt évtizedek tendenciái azt bizonyítják, hogy a házasság intézménye már nem olyan

205 Kopp 2008:127.

preferált együttélési forma, mint az azt megelőző korszakokban volt. E folyamat mögött ott áll a fiatalok egyre erőteljesebb individualizációja, az oktatási rendszer expanziója, az alternatív együttélési formák terjedése. Rendkívül érdekes, hogy a már házasságban élők nagy része is azon a véleményen van, hogy a fiatalok előbb éljenek együtt, mielőtt házasságot kötnek. 2004-ben a házasságban élők 60,4 százaléka volt ezen a véleményen, az élettársi kapcsolatban lévők 69,3 százaléka, de még a partnerrel együtt nem élők is 59 százalékkal támogatták a házasság előtti együttélést. Az összes megkérdezett már 1991-ben és 2004-ben is záródó ollót mutatott: 47 százalék és 60,8 százalék vallotta az előzetes együttélés szükségességét.²⁰⁶ Fontos megjegyezni, hogy a korábbi korokkal ellentétben – különösen a premodern korszakra visszatekintve – a közösség már szinte semmilyen mértékben nem bünteti sem az „egyedülállóságot”, sem a házasság nélküli párkapcsolatot, együttélést. Bizonyos körülmények mintha éppen azt segítenék elő, hogy az „atomizáció” és a párkapcsolati pluralizáció minél nagyobb, míg az esetleg jogilag is elismert kötelezettségek minél kisebb mértéken kerüljenek domináns helyzetbe. Az emberek több mint 90 százaléka életében legalább egyszer házasságot kötött. Ez a trend egészen a hetvenes évekig állt fenn. Ebben az időszakban a férfiak első házasságukat 24, míg a nők 21 éves korukban kötötték.²⁰⁷ Ez az ezredfordulóra már a férfiaknál 27,2 évre, míg a nőknél 24,7 évre tolódott ki. A tendencia nem állt meg, hiszen 2007-ben a férfiak 30,1 évesen, míg a nők 27,5 évesen kötötték meg az első házasságukat.²⁰⁸

Tóth és Dupcsik is jelzik, hogy az adott időszakban megváltozott a házassággal kapcsolatos társadalmi vélemény, s egy 2001-es vizsgálat szerint az akkori 22–26 éves fiataloknak csak 30 százaléka élt tartós párkapcsolatban, emellett kritikai állásponton voltak a házasság intézményével szemben is. A házasság intézményének egyfajta „riválisává nőtte ki magát” az élettársi kapcsolat, mint együttélési forma. E változás mögött a fokozódó individualizáció és szabadságigény, a fogyasztói társadalom attitűdjei – „carpe diem” felfogása – állhatnak, illetve azok a gazdasági természetű változások, amelyek a magasabb iskolai végzettséghez való könnyebb hozzájutással immár olyan megélhetési, egzisztenciális környezetet tudnak biztosítani a korábban egymásra utalt egyéneknek, amelyek nem teszik szükséges-

206 *Demográfiai portré* 2009:17.

207 Somlai – Tóth 2002:340.

208 *Demográfiai portré* 2009:10.

sé kötelezően – főleg nem társadalmi nyomásra – a házasságot. Egyre több fiatal vélekedik úgy, hogy életstratégiájának jobban megfelel a házasságnál rugalmasabb együttélési forma. Ugyanakkor az életársi kapcsolat egyfajta próbaházasságként is működhet,²⁰⁹ amennyiben a tartós együttélést házasság követi. A házasságkötések számának esése, a válások számának emelkedése mindenképpen a házasság presztízsének erózióját jelzi.

Míg 1970-ben 96.612 házasságot kötöttek, addig egy évtizeddel később már csak 80.331-et, 1996-ra pedig évi ötvenezer alá csökkent az évi házasságkötések száma.²¹⁰ A válások mértéke nem mutatott olyan dinamikus emelkedést, mint amit a házasságkötések számának esése feltételezne: az 1985–87 közötti időszakot kivéve 2010-ig egyszerűen sem közelítette meg a válások száma az évi 30.000-et. Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy ugyan a házasságkötések száma esik, az e körből kimaradók nem maradnak feltétlenül párkapcsolat nélkül. Történik mindez annak ellenére, hogy jelentős eltérés figyelhető meg azok halálözása között, akik egyedül vagy házasságban élnek. Egy Finnországban 1996 és 2000 között végzett vizsgálat rendkívüli eredményekre jutott. Eszerint a 30–64 éves korosztályba tartozó férfiak – ha életársi kapcsolatban élnek – 49 százalékkal, míg az egyedül élők 167 százalékkal nagyobb valószínűséggel halnak meg, mint a házasságban élők.²¹¹ A férfiak mortalitása szempontjából a nőknél nagyobb mértékben érzékenyek, annak függvényében, hogy kapcsolatban vannak-e, vagy egyedül élnek. A vizsgált korosztály női tagjai életársi kapcsolatban 53 százalékkal, ha egyedül élnek, 75 százalékkal nagyobb valószínűséggel halnak meg, mint akik házasságban élnek életüket. A férfiak veszélyeztetettsége egyedül élés esetén több mint száz százalékkal nagyobb, mint a nők esetében. Az ezredfordulón a nők 9, míg a férfiak 6 százaléka élt életársi kapcsolatban.²¹² Két évtizeddel korábban a 15–19 éves korcsoportban a nőknek még csak 3 százaléka választotta ezt az együttélési formát. A konstrukció elfogadottságát jelezi, hogy 2001-re a korcsoport 71 százaléka választotta az életársi kapcsolatot. Az *Ifjúság2000* adatai szerint már az ezred-

fordulón sem volt nagy kedv a házasságra, hiszen a 25–29 éves korosztályba tartozó férfiak mindössze 35 százaléka, a nőknek pedig 55 százaléka élt házasságban. Az ezredfordulón kicsit több mint 48.000 házasságot kötöttek, miközben közel 24.000 válás történt. Növekedett az egyedülállók száma a 25–29 évesek körében 2004-ben. Míg 2000-ben a 25–29 éves korosztályba tartozó nők 27 százaléka, a férfiak 51 százaléka volt hajadon vagy nőtlen, addig négy évvel később már a férfiak 76, míg a nők 61 százaléka független. A korcsoportba tartozó férfiak 11 százaléka, míg a nők 12 százaléka élt életársi kapcsolatban. Házasságban a férfiak 3 százaléka, míg a nők 6 százaléka élt ekkor. Az ezredfordulón összességében a férfiak 77 százaléka, a nők 60 százaléka volt hajadon vagy nőtlen. Az életársi kapcsolatok elfogadottságát mutatja, hogy 2004-ben már a 25–29 éves korosztályhoz tartozó férfiak 19 százaléka, a nőknek pedig 22 százaléka tartozott ebbe a körbe.²¹³ Némileg, egy százalékkal emelkedett a hajadon nők számaránya 61 százalékra, ugyanakkor a nőtlen férfiak aránya változatlan maradt.

A házassági és a gyermekvállalási kedv csökkenése mellett bizonyos az is, hogy továbbra is megmaradtak a különbségek a nemek közötti családi állapot szempontjából. A 2008-as esztendőben „a 15–29 éves férfiak 78, míg a nők 64 százaléka nőtlen vagy hajadon”.²¹⁴ A kedvezőtlen demográfiai folyamatokat figyelve nem meglepő, hogy az elmúlt évtized a gyermekvállalás szempontjából is kedvezőtlen időszak volt, s egyértelműen mutatkozik meg a 15–29 éves korcsoportba tartozók gyermekvállalási kedvének hanyatlása is. Míg 2000-ben Magyarország lélekszáma 10 millió 222 ezer fő volt, addig 2008-ra 10 millió 045 ezer főre apadt a népesség.²¹⁵ A három vagy több gyerekkel bírók a 15–29 éves korcsoportban 2008-ban mindösszesen 2 százalék, s 2004-ben és 2000-ben is csak 3 százalék volt. A korosztályban a három vizsgálati időpontban csökkenés mutatható ki a két gyermeket vállalók között is: 2000-ben 7 százalék, 2004-ben 5, míg 2008-ban 4 százalék az arány.

„Természetesen” az egy gyermeket vállalók aránya is esett: 13 százalék, 12 és 10 százalék vállalkozik legalább egy gyermek felnevelésére. A vizsgált időszakban a gyermektelenek aránya a 15–29 éves korcsoportban 77 százalékról 84 százalékra emelke-

209 Lippai 2010 Végleg rászámolnak a magyar társadalomra? *Magyar Nemzet Online*, 2011. 03. 21.

210 *Népesség, népmozgalom (1949–)*, KSH http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html (Letöltés: 2011. 03. 12.)

211 *Mentálhigiéné és pszichoszomatika*, 11 (2010) 4:247.

212 Laki – Szabó – Bauer 2001:41.

213 Bauer – Szabó 2005:19.

214 Bauer – Szabó 2009:18.

215 *Népesség, népmozgalom (1949–)* KSH http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html?397 (Letöltés: 2011. 03. 12.)

dett.²¹⁶ Ezt pedig csak az tudná ellensúlyozni, ha emelkedne a több gyermeket vállalók aránya, vagy ha olyan társadalmi és gazdasági környezet alakulna ki, amely a gyermekvállalást támogatja, és nem bünteti. Ebben a kérdésben nemcsak a politikai, hanem a gazdasági szereplőknek is felelősége van. Pedig a vágyak szintjén magas a támogatottsága a gyermekvállalásnak.

S. Molnár Edit már az ezredfordulón felhívta arra a figyelmet, hogy a társadalom nem támogatja a gyermektelenséget.²¹⁷ Azzal a felvetéssel, hogy jó dolog, „ha egy házaspárnak nincsen gyereke”, a megkérdezettek mindössze 3,7 százaléka értett egyet, miközben az elutasítottság kiemelkedően magas, 82,4 százalékot ért el. Magas a preferáltsága az egygyermekes modellnek is 32,2 százalékkal, ám ennek elutasítottsága is 32,7 százalék volt. Kiemelkedően magas, 77,2 százalékos a támogatottsága a kétgyermekes modellnek, ugyanakkor a négy vagy az annál több gyermek vállalása már erős negatív véleményt vált ki. Az 1997-es adatok szerint összesen 61 százalék nem értett egyet azzal, hogy a gyermekvállalás egyenlő azzal, hogy minden másról le kell mondani. Az egyetértők és részben egyetértők aránya összesen 39 százalékot tett ki.²¹⁸ Pontosan 50 százalék utasítja el azt a vélekedést, hogy a gyermektelenség segít az egyéni célok megvalósításában. A részben vagy teljesen egyetértők aránya szintén 50 százalék. A patthelyzet feloldásában segít az érzelmi dimenzióban keletkező – vagyis hogy a gyerek a nehézségek ellenére is boldogságot ad – 92 százalékos számarány. A kedvező számadat ugyanakkor nem fedti a döntések mögött húzódó logikát. A két – a gyermekvállalást inkább teherként jelző – felvetésre a részben vagy teljesen egyetértők aránya száz százalékos, ami azt valószínűsíti, hogy az egyéni célok vagy gazdasági megfontolások annak ellenére is felülírják a gyermekvállalás okozta érzelmi örömeik iránti vágyat, hogy ennek jól kitapintható igénye van a társadalomban. Pongrácz Tiborné adatai jól érzékeltetik a racionális döntés túlsúlyának hátterét az első gyermekvállalás megfontolásakor. Ennek főleg az az oka, hogy a gyermekes nők a gyermekteleneknél rosszabb esélyekkel indulnak vagy térnek vissza a munkaerőpiacra. Már 1998-ban a megkérdezettek 48,2 százaléka volt azon a véleményen, hogy a gyermeket vállalók nehezebben találnak munkát, mint akik nem vállalnak ilyen kötelezettséget. A munkahelyi karrierépítésben is gondot okoz a gyer-

mekvállalás 34,4 százalék szerint. Iskolai végzettség szerint is inkább a bizonytalanság figyelhető meg; a nyolc általánost végzettek 53,8 százaléka, a középfokú végzettségűek 49,4 százaléka s még az egyetemi vagy főiskolai végzettséggel bírók 36 százaléka is azt gondolja, hogy a gyermekvállalással romlanak a munkaerő-piaci lehetőségeik.

Az adatok is alátámasztják azt a közhelyszerű – ám valós alapokat nem nélkülöző – vélekedést, amely szerint a nők, különösen a gyermekeket vállalók, hátrányos megkülönböztetést szenvednek el a munkaerőpiacon. Mindez a munkába állást, a karrierlehetőségeket és a bérezést is érinti. Kopp Mária is arra hívta fel a figyelmet, hogy a társadalom támogatás helyett inkább bünteti a magasabb iskolai végzettségű nőket gyermekvállalás esetén.²¹⁹ Fontos megjegyezni azt is, hogy az első gyermekvállalás idejének kitolódása azt a veszélyt is magában hordozza, hogy a kívánt gyerek egyáltalán nem születik meg. Kopp Mária a KSH Népeségtudományi Intézetének kutatását idézi, amely szerint a három éven belül gyermeket tervezőknek mindössze 28 százaléka tudta megvalósítani a vágyait, 20 százalék lemondott a gyermekvállalásról, miközben 50 százalék a további halasztás mellett döntött.²²⁰ A biológiai, párkapcsolati, életmód- és esetleg gazdasági tényezők pedig azt valószínűsítik, hogy az életkor előrehaladtával az esélyek egyre romlanak. A terveket három éven belül a 25–29 éves korcsoport 34,4 százaléka, míg a 35–39 éves korosztály csupán 15,1 százaléka tudta megvalósítani.

Pongrácz Tiborné figyelmeztet arra, hogy a jelenlegi 30–35 éves nők 40 százaléka gyermektelen (...), ez ma még nem kívánt életforma, de ahogy az élettársi kapcsolat is elfogadottá vált, fennáll a veszélye annak, hogy a gyermektelenség társadalmi normává válik.²²¹ A nők kilencvenes évekbeli aggodalmi nem voltak alaptalanok, s az ezredforduló után egy évtizeddel sem lett jobb a helyzetük, amely erősen kihat nemcsak a párkapcsolatok létrejöttére és a nők házasodási, hanem a gyermekvállalási kedvére is. Családtervezés és a gyerekszám alakulása szempontjából különösen a legutolsó ifjúságtudatás adatai adnak okot az aggodalomra, hiszen a ked-

216 Bauer – Szabó 2009:20.

217 S. Molnár 2001:259-279.

218 Pongrácz Tiborné 2002:438-448.

219 Lippai Roland 2010 A közösségi oldalaktól nem leszünk boldogabbak, *Magyar Nemzet Online*, 2011. 03. 14.

220 Mentálhigiéné és pszichoszomatika (2010) 4:250.

221 Lippai Roland 2011 Nehéz megszabadulni Bokros hagyatékáról, *Magyar Nemzet Online*, 2011. 03. 17.

vezőtlen házassági és gyermekvállalási adatokkal szemben a kutatások által is megerősített általános vélekedés a magyar társadalom család- és gyermekbarát attitűdjeit mutatja. Nyilvánvalóan erős feszültségek halmozódtak föl a kívánt és a megvalósult gyermekvállalás között. A munkaerő-piaci átalakulás, az évtized gazdasági problematikái, bizonyos időszakok politikai bizonytalanságai és az alternatív párkapcsolati formák, valamint az erősödő individualizmus és a kötöttségek egyre markánsabb elutasítása mind szerepet játszhat abban, hogy az esetleg gondolati szinten meglévő kívánt cselekvés – házasság, gyermek és ebből kifolyólag a családalapítás – mégsem valósul meg. Holott az ezredforduló környékén s azóta is magas szinten van mind a gyermekvállalás, mind a házasság intézményének megítélése. A gyermektelenség megítélése is rendkívüli mértékben volt elutasított annak ellenére, hogy az ezredfordulón 10 millió 222 ezer fő volt a magyarok lélekszáma. A pozitív attitűd ellenére 2010-ben mégis tízmillió alá esett a népességszám.

Kihívások és esélyegyenlőség (a család és a gyermekvállalási kedv főbb kihívásai, a nők esélyegyenlőségének kérdése)

A tradicionális családmódel azért (is) éli vóságát, mert a korábbi, úgynevezett egykeresős családmódellet nagyrészt kiváltja a kétkeresős struktúra. A két kereső szükséges egy családban állítással az ezredfordulón a nők 82,8 százaléka, a férfiak 77,4 százaléka értett egyet, addig 2009-re az arányok 87,2 és 83,5 százalékra emelkedtek.²²² Ennek oka a gazdasági és megélhetési kényszerek mellett többek között az, hogy az oktatási expanzió miatt a nők korábban el nem képzelhető tömegei előtt nyílt meg a lehetőség a továbbtanulásra, s ezáltal olyan karrierlehetőségek is elérhetővé váltak, amelyek ugyan az egyéni életcélok megvalósulását jelentették és jelentik manapság is, ám kedvezőtlenül hatnak a párkapcsolatok létrejöttére, ezen keresztül pedig a család kialakulására szintén. Az alternatív együttélési formák is a hagyományos családmódel ellen hatnak. A folyamat egyik fontos komponense még a nők felé közvetített társadalmi elvárás. A már említett iskolázottsági és karrierlehetőségekkel élő nők szembetalálták magukat a tradicionális „női módel” szerepét hangsúlyozó társadalmi elvárással. E két komponens konfliktusa a termékenység csökkenésében jelent és jelenik meg manapság is. A

222 Pongác Tiborné – S. Molnár 2011:196.

hagyományos értékelvárások makroszinten a politikai aktorok cselekvéseiben, a családtámogató intézményrendszerek korlátozásában is tetet ölhetnek.

Mikroszinten – vagyis a családban – a „nőnek a konyhában a helye, és csak a gyerekekkel foglalkozhat”-féle attitűdben ölt tetet a szerepkonfliktus. A már említett skandináv országokban „ezzel szemben a dolgozó anya az idealizált alakja az idealizált női módel mind egyéni, mind társadalmi szinten”, s ez magyarázza ezen országok jobb termékenységi és gyermekvállalási számait.²²³ Tehát itt az egyéni és a társadalmi értékrend konfliktusáról van szó, aminek feloldásához „liberalizálni” kell a munkaerőpiacot, emellett valóban támogatóvá kell tenni a kapcsolódó intézményhálózatokat is. A kérdés az – s ez politikai és filozófiai okokból kényes kérdés –, hogy vajon korunk gazdasági-társadalmi kihívásainak képes-e megfelelni az a struktúra, amit tradicionális családmódelként ismerünk. Vajon a megváltozott munkakörnyezet, a társadalmi-gazdasági dimenzióból érkező és egyre komplexebb elvárások teljesítése nem könnyebb-e más, flexibilisebb együttélési formák között? E dolgozat ennek megválaszolására nem tesz kísérletet, csupán azt mutatja be a népmozgalmi adatokon keresztül, hogy a házasság intézményének megítélése megváltozott az elmúlt évtizedekben, ezzel szemben az élettársi kapcsolat mint együttélési forma „legálissá” vált. Míg 1993-ban a megkérdezettek 6%-a, addig 2004-ben már 19%-a vélte a házasságot idejétmúlt intézménynek.²²⁴ A fiatalok között csökken a többgyerekes családmódel pozitív megítélése, emellett csökken a gyermekvállalási kedv is, ami nem csupán a gazdasági dimenzióra hat károsan – például a nyugdíjrendszer fenntarthatósági kényszere miatt –, hanem veszélybe kerül a társadalmi vitalitás is.

Míg a korábbi korszakokban nem volt kiemelt téma a nők egyenjogúsága, addig ez a modern és posztmodern korszak egyik legfontosabb – olykor politikailag is átszótt – problematikája. A probléma valós, ami az élet számos területén negatívan hat a nők egyéni törekvéseire, de hatással van a termékenységre is. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy nők irányából érkező elvárások a férfiakat állítják gyakran megoldhatatlan probléma elé. Különösen az anyagi dimenzióban történő kihívások okoznak stresszhelyzetet, amelyek nem csupán a fogyasztói társadalom jellemzői, hanem etológiai aspektusban kis komoly belső konfliktusokat

223 Ua., 193.

224 *Demográfiai portré* 2009, Budapest, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, 15.

eredményeznek. Ez egyrészt sikertelenné teheti a párkapcsolatok létrejöttét, másrészt súlyos egészségkárosító hatása is van, ami a középkorú magyar férfiak korai halálozási számaiban erősen kitűnik. A megkérdezettek 72%-a 2009-ben úgy vélte, hogy a férfiak legfontosabb célja a pénzkeresés. Ugyanakkor a férfiak nemi szerepével kapcsolatos pozitív elmozdulást mutatja, hogy a megkérdezettek 65%-a osztja azt a véleményt, hogy férfiaknak „szüksős idejükből inkább a családra, mint a jövedelemszerzésre kellene időt szentelniük”.²²⁵ Hasonló a támogatottsága annak a véleménynek is, hogy a férfiak is képesek ellátni egy kisgyereket. A technológiai fejlődés, a termelőitől a szolgáltatói szektor felé történő hangsúlyeltolódás a modernitás korszakában lehetővé tette a nők számára, hogy a korábbi standardizált életút helyett egy, a tudás, a szakértelem és a kompetencia által jellemzett életpálya bontakozzon ki. Az individualizmus korszakában számos bizonytalanság mellett is a korábbinál mégis nagyobb lehetőséget ad az egyéni életcélok és karrier kibontakoztatására.

Az elmúlt évtizedek alapján kijelenthető: a társadalom gyanakvással figyel, és nem támogatja a nők úgynevezett egyenjogúsítási törekvéseit. Ideológiai szinten a feminizmus igyekszik tenni valamit a negatív diszkrimináció ellen, ugyanakkor mivel konszenzuseresés helyett inkább a konfrontatív attitűd a domináns, kétséges a pozitív eredmények elérése is. Intézményi szinten Európa országai úgynevezett kvótarendszerrel igyekeznek megszüntetni a nők hátrányos megkülönböztetését. Az össztársadalmi jó érdekében mindenképpen fontos elkerülni a nemek harcát, amely minden bizonnyal patológiás folyamatokat indítana el mind egyéni, mint pedig közösségi szinten. Kopp Mária is megjegyzi, hogy a nemek közötti egyenjogúság dimenziójában sokat elértek a feminista csoportok, ugyanakkor a konfrontatív magatartás a jellemző a kooperáció helyett.²²⁶ Miközben a hetvenes évektől egyre inkább megnyíltak a lehetőségek a korábbi, tradicionális struktúrától való eltérésre, úgy egyre inkább a modern korszak által támasztott csapdába kerültek.

A szorítás kettős, ugyanis egyszerre kell megfelelni a társadalmi-gazdasági elvárásoknak, illetve a reprodukciós feladatoknak. Az utóbbi dimenzióban történő elégtelen teljesítés komoly belső konfliktust eredményezhet bizonyos életszakaszban, hiszen etológiai ösztönfunkcióról van szó, amelyet sem gazda-

sági-megélhetési, sem életmódbéli kényszerek nem képesek felülírni. Biológiai adottság, hogy a nők szülik meg a gyermeket, ugyanakkor jogos az elvárás az esélyegyenlőség jegyében, hogy az utódgondozásban a férfi is vegye ki a részét oly módon, hogy a feladat- és munkamegosztásban a korábbi korszakokkal ellentétben markánsabban van jelen. Az említett tehermentesítés létrejötté, az esélyegyenlőség minél nagyobb foka két célt szolgál: egyrészt lehetővé teszi a nő számára a gyermekvállalást az egyéni életcélok megvalósítása mellett, másrészt így valószínűleg nagyobb eséllyel születhetnek meg a kívánt és tervezett gyerekek. A halogató magatartás egyik következménye az is, hogy a tervezett gyerek egyáltalán nem születik meg. Tehát ebből a szempontból fontos, hogy létrejöjjön a házasság, „mivel a házasságban élők gyermekvállalási hajlandósága nagyobb”, mint az e kapcsolati formán kívül együtt élők átlagos gyerekszámá.²²⁷

A skandináv országok élen járnak a nemek közötti esélyegyenlőség kibontakoztatásában, ami annak is köszönhető, hogy a férfiak erőteljesebben kiveszik a részüket mind az otthoni munkából, mind a gyermekkel való foglalkozásból. Nem számít a normáktól való elszakadásnak, ha a nő helyett a férfi marad otthon a gyerekekkel „szülési szabadságon”. A magyar társadalom több mint 70 százaléka vallja, hogy nem lehet igazán boldog az, akinek nincsen gyermeke. Ez is a társadalom konzervativizmusát jelzi. A konzervatív attitűd társadalmi ugyanakkor megnehezítik a nők kettős szerepének kiteljesítését,²²⁸ így ők az iskolai rendszerből kikerülve a munka világába érkezve vagy-vagy típusú döntési vagy súlyos konfliktushelyzetbe kerülnek.

A tradicionális értékrendű társadalmak a reprodukciós funkciók és az anyaság előtérbe helyezésével társadalmi és a család szintjén is akadályozzák a kettős szerep – vagyis a gyermekvállalás és a karrierépítés – megvalósulását. Ugyanakkor e szerepek konfliktusmentes összeegyeztetése megfelelő állami és munkaerő-piaci szabályozással elősegíthető. Jó példa erre a skandináv országok mellett Franciaország, s jelentős lépést tett Magyarország is a családi adózás bevezetésével. A családi adózás rendszere azt az értéket közvetíti a társadalom felé, hogy a gyermekvállalás állami és társadalmi szinten is erős elismerést kap, s mivel a gyermekvállalás nem csupán reprodukciós, hanem a társadalmi közjót is szolgáló, hosszú távú felelősségvállalás, igyekszik az ezzel együtt járó terheket mérsékelni. Az elvárások

225 Pongácz Tiborné – S. Molnár 2011:215.

226 Mentálhigiéné és pszichoszomatika 11 (2010) 4:245.

227 Ua., 249.

228 Pongrácz Tiborné – S. Molnár 2011:192.

nem most találkoznak először. A rendszerváltás időszakában, miközben a régió többi volt szocialista országában leépítették a segítő rendszereket, addig Magyarországon érintetlen maradt a családtámogatási rendszer. Ez a pozitív üzenet mindössze Bokros Lajos idejéig tartott. A Horn-kormány pénzügyminisztere a megszorítások között megszüntette a gyedet, a gyes és a családi pótlék bizonyos jövedelmi szint fölött nem jár. Mindez a jelen időszakig nem enyhülő bizalmatlanságot eredményezett az egyének és a társadalmi akaratot megtestesítő állam viszonyában.²²⁹

Kopp Mária és Skrabski Árpád jegyzi meg, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások különbségei csökkennek, ha a hagyományos társadalmi viszonyrendszer és értékrend átalakul.²³⁰ Szerintük Magyarország a skandináv modell felé mozdult el. Mindenesetre az elmúlt évtized jelentős változásokat hozott a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi megítélésben.

A *Szerepváltozások 2011* adatai erőteljes elmozdulást mutatnak: a kereső tevékenység megítélése egyre pozitívabb mind a férfiak, mind a nők körében, miközben a korábban sokat hangoztatott család- és gyerekbarát attitűd némileg csökkent. Az okok mögött a kétkeresős modell, a megélhetés nehézségei vagy éppen a túlzott jólét, az élvezetek és a javak hajhászása, egocentrikusság, valamint a gyermekvállalás és családalapítás konfliktusa állhat. A munka és a karrier fontossága mértékének növekedését jelzi, hogy míg az ezredfordulón a nők 68,2 százaléka, a férfiak 62,9 százaléka gondolta, hogy a dolgozó nő is lehet jó anya, addig mindkét nemnél emelkedés következett be 2009-re: a nők 74,8 százaléka, míg a férfiak 71,7 százaléka ért egyet ezzel az állítással. Pongráczné és S. Molnár is kiemeli: magas az egyetértők aránya abban, hogy sem a családot, sem a gyermeket nem éri hátrány abban az esetben, ha az anya akár teljes munkaidőben is házon kívüli munkát végez. A számok nyelvén ez azt jelenti, hogy míg 2000-ben a nők 50,5 százaléka, addig 9 évvel később már csak 35,8 százaléka értett egyet azzal, hogy a teljes munkaidőt házon kívül töltve a gyereket vagy gyerekeket nem éri hátrány. A férfiaknál hasonló nagyságrendben történt változás: 52,7 százalékról esett a mutató 36,8 százalékra. Az adatok szerint a munka és a család konfliktusa is élesen kirajzolódik. Az okokra csak következtetni lehet: a munka fontossága a családdal szemben trendje mögött állhat gazdasági kényszer, rosszul és

tévesen értelmezett önmegvalósítás éppúgy, mint egyfajta érzelmi kiüresedés vagy elidegenedés. Tény ugyanakkor, hogy míg az ezredfordulón a nők 74,4 százaléka helyezte a családot a munka elé, addig közel egy évtizeddel később már 14,6 százalékkal kevesebben.

Hasonló elidegenedés figyelhető meg a férfiak esetében is: 2009-ben már csak 58 százalék gondolta a családot fontosabbnak a munkával szemben, miközben ez az arány 2000-ben 77,8 százalék volt. A nők rosszabb helyzetét tükrözik a foglalkoztatási ráta számai is. Való igaz, hogy 1998 és 2010 között mindkét nemnél a foglalkoztatás csekély mértékű felfutása rajzolódik ki, mielőtt a jelenlegi esztendő korábbiakhoz képest alacsony arányszámára állna be a mutató. A férfiak foglalkoztatási rátája 1998-ban a 25–29 éves korcsoportban 80,4 százalék, a nők esetében 52,7 százalék. A 2010-es esztendőre mindkét nemnél csökkenés mutatható ki, ami azért sem meglepő, mert a vizsgált időszak alatt többször 11 százalék fölé emelkedett a munkanélküliségi ráta. A 2010-es évben a korosztály férfi tagjai 73,1 százalékon, míg a nők 61,3 százalékon álltak. Kitűnik, hogy a férfiak 2010-es foglalkoztatási rátája is magasabb, mint a nők 1998-as bázisadata. A 30–34 éves korosztálynál a számok nyelvén: 81,9 százalékról 83 százalékra emelkedett a férfiak foglalkoztatási rátája, miközben a nők esetében csökkenés mutatható ki: 62,4 százalékról 60,5 százalékra esett a ráta.²³¹ Valamennyi korcsoportban a nők alacsonyabb foglalkoztatása tűnik ki a KSH közlése szerint, még annak ellenére is, hogy a felsőoktatásban a nők vannak felülreprezentálva 58 százalékkal, miközben az uniós átlag csak 55 százalék. Nem meglepő módon a nők az üzleti szféra vezetői szintjein is alulreprezentáltak. Hiába az iskolázottság és a magas képzési szint, az úgynevezett üvegplafon jelenséggel kell szembesülniük.

A 2007-es adatok szerint az EU 27-ek nem alakítanak ki olyan érvényesülési tereket, amelyek lehetővé tennék, hogy a nők legalább megközelítőleg a férfiakéhoz hasonló arányban töltsenek be vezető pozíciókat. Meglepő módon az északi országok az esélyegyenlőség eme dimenziójában meglehetősen rosszul, az utolsó helyen teljesítenek. Magyarország a 32 százalékos arányával a középmezőnyben helyezkedik el, míg Finnországban 20 százalék, Svédországban 27 százalék az aránya a nőknek az

229 Ua., 194.

230 Kopp 2007/09.

231 Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemeként (1998–) http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_q1f016a.html (Letöltés: 2010. 03. 17.)

üzleti világ vezetői között.²³² Az esélyegyenlőséget ebben a dimenzióban a legjobban Franciaország és Lettország biztosítja: 38 százalékkal. Az EU 27-ek átlaga sem ad okot a bizakodásra a maga 28 százalékos arányával. Már volt szó arról, hogy a politika a gyermekellátó intézményeken keresztül egyfajta társadalmi értékrendet is közvetít. E rendszernek azonban komoly szerepe van abban is, hogy megszülessen a döntés a gyermekvállalással kapcsolatban. Ugyanakkor segíthet abban is, hogy a gyermekvállalás a nők számára ne okozzon az egyéni karrierben és a munka világában gyakran behozhatatlan hátrányokat. Az ezredforduló Magyarországn a gyermekeket vállaló nők komoly pszichikai és társadalmi túlterheltség alatt állnak.²³³ Ennek oka, hogy a gyereket vállaló fiatal nők életminősége rosszabb a gyermektelenekénél, míg a férfiak esetében a gyerekesek életminősége és egészségi állapota jobb. Miközben a társadalmi-gazdasági nyomás folyamatosan a munka és a tanulás fontosságát hangsúlyozza, a rendszer nem biztosítja azokat a lehetőségeket, amelyek nem engedik leszakadni a gyermeket vállaló nőket. A gyermekvállalás a jelenlegi struktúrában akár kettő is törheti a nők egyéni karrierjét, aminek felépítése jelentős időt és anyagi áldozatot követelt egyéni szinten. E destruktív rendszerrel elvész a befektetett tudás, romlik az egyéni életminőség, és társadalmi közjó érdeke is sérül.

A bérek és jövedelmek szempontjából sem valószínűleg a kívánt egyenlő elbírálás az azonos munkáért azonos bért kérdésében. A bruttó átlagkeresetek közötti különbség 17% a nők rovására. A bölcsődei óvóhelyek száma 1990 és 2004 között nagymértékben csökkent. A férőhelyek száma a felére csökkent: 50.250 főről 24.937 főre a 2007-es esztendőre.²³⁴ „Az iskolázott fiatal nők nagyon nehéz dilemma előtt állnak. A társadalmi és gazdasági rendszerek strukturális feltételei hátrányos helyzetbe hozzák őket abban a vonatkozásban, hogy képességeiknek megfelelő pozícióba kerüljenek, miközben gyermekeket vállalnak”.²³⁵ Miközben a 8 általános iskolával rendelkezőknél a kívánt és megszületett gyerekek száma közel megegyezik, addig az érettségizett vagy annál kvalifikáltabb nők és férfiak körében nem teljesülnek a vágyak. Az esélyegyenlőséget a rugalmas vagy részmunkaidős foglalkoztatás uniós átlaghoz való közelítésével is lehetne segíteni. Magyarorszá-

gon 2008-ban rendkívül alacsony, 6,2%-os volt a női foglalkoztatás részmunkaidőben, miközben ekkor az EU 27-ek átlaga 31,1% volt.²³⁶ A részmunkaidős foglalkoztatásban minimális előrelépés történt, ugyanis 2011-es adatok szerint 8%-ra nőtt az arány. Ebben a tekintetben is meg említeni a skandináv és a nyugat-európai országokat, ahol ez a típusú foglalkoztatás jól működő rendszer, amely segít a gyermeknevelésben, a család összetartásában, a tudás ápolásában. Ez az arány Hollandiában 75%, Németországban 45, Svédországban 41%. Uniós átlagban Magyarországon a legalacsonyabb az otthoni távmunka részaránya is. A rugalmas munkaidő aránya is 12%-kal Magyarországon a legalacsonyabb, holott a flexibilis struktúra nagyban megkönnyítené a gyermekvállalást. Újra érdemes a svédeket említeni: 58%-os a rugalmas munkaidő aránya.²³⁷

Összegzés

E tanulmány a „válságban van-e a tradicionális családmodell” kérdésre igyekezett választ adni oly módon, hogy nem kívánt állást foglalni az együttélési formák és a gyermekvállalással kapcsolatos kérdések esetében. Az elmúlt évtizedek kutatási eredményei azt jelzik, hogy jelentős változásokon mentek keresztül a hagyományos családmodellhez és a gyermekvállaláshoz fűződő társadalmi viszonyok. A posztmodern korszak nem csupán a technikai-gazdasági, hanem a népmozgalmi jellemzők esetében is gyökeresen eltér a korábbi korszakoktól. Ugyanakkor a házasságkötések alakulása, a születések számának folyamatos csökkenése azt jelzi, hogy a korábbi viszonyok és életutak manapság már nem bírnak dominanciával a társadalomban. Mint kiderül, a 20. században – a jelentéktelen „pozitív kilengések” mellett is – folyamatosan csökkent a házasságkötések száma, növekedett a válások aránya, emellett pedig negatív népesedési folyamatok indultak el. A válások száma magas marad még csökkenő tendencia mellett is. A magyar társadalom demográfiai helyzetének szempontjából 1980 számít fontos dátumnak, mivel ettől kezdve nyilvánvaló a „népesedési krízis”. Magyarország népességszáma 2010-ben a lélektani határnak tartott 10 millió alá esett. A fogyás immár 1980 óta ténykérdés, amire nem tudtak választ adni sem a politika, sem a

232 Schadt 2011:57.

233 Kopp 2008:251.

234 *Demográfiai portré* 2009, Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 45.

235 Kopp 2008:251

236 *Demográfiai portré* 2009 Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 50.

237 Kopp 2008:252.

gazdaság szereplői, illetve maga a társadalom sem. Utóbbi attitűdváltozásai – noha változatlanul azt vallja, hogy „gyermek nélkül nem lehet az ember boldog” – olyan irányban módosítják a társadalmi körülményeket, amelyeknek keretében minden bizonnyal tovább folytatódnak a negatív népmozgalmi események.

Az adatok szerint erőteljesen megváltozott a fiatalok hozzáállása a család, a gyermekvállalás és a házasság kérdéskörében. Ennek következménye a még kevesebb gyermekszületés és házasságkötés, ezzel párhuzamosan pedig növekszik az alternatív együttélési formák elterjedtsége. A dolgozatból kiderül, hogy 2008-ban a 15–29 éves férfiak 78, míg a nők 64%-a nőtlen vagy hajadon. A korcsoport gyermekvállalási hajlandósága is csökken.

A három vagy több gyerekkel rendelkezők aránya a 15–29 éves korcsoportban 2008-ban mindösszesen 2%, s 2004-ben és 2000-ben is csak 3% volt. A korosztályban a három vizsgálati időpontban csökkenés mutatható ki a két gyermeket vállalók között is: 2000-ben 7%, 2004-ben 5, míg 2008-ban 4% az arány. Az egy gyermeket vállalók aránya is esett: 13%, 12 és 10% vállalkozik legalább egy gyermek felnevelésére. A vizsgált időszakban a gyermektelenek aránya a 15–29 éves korcsoportban 77%-ról 84%-ra emelkedett.

Úgy tűnik, hogy a tradicionális családmódel vonzereje csökkent, a posztmodern korszak egy, a korábnál rugalmasabb együttélési módel részesít előnyben. A közel kétszáz évet átfogó időszak alatt meggyengült a közösségek korábban rendkívül erős kontrollszerepe a család és a párkapcsolatok felett. Ugyanakkor a „párkapcsolati pluralizációt” elősegítette a megváltozott gazdasági környezet is, amely olyan új kihívásokat támasztott és támaszt az egyénnel és párkapcsolatokban élőkkel szemben, amelyeknek könnyebb megfelelni egy rugalmas párkapcsolat fenntartása vagy szingli életmód esetén. Elég csak a „mobilitás képességére” gondolni, amely egy munkahely megszerzésénél kulcsfontosságú lehet.

Amellett, hogy megjelent a szingli életstílus, a korábban társadalmilag nem elfogadott, de megtűrt élettársi viszony – mint együttélési forma – egyre népszerűbb. Ez Spéder Zsolt szavai szerint is egyfajta próbaházasság lehet. Az ezredfordulón már többen vannak azok, akik az első komoly párkapcsolat alkalmával a házasság helyett előbb az élettársi kapcsolatot választják. Ez a kapcsolati forma mellett, hogy könnyebben felbontható, mint a házasság, nagyobb mobilitást is enged a fiatalok számára.

Reális veszély a gyermektelenség társadalmilag elfogadottá válása is. Ennek nem csak lelki-mentális, hanem gazdasági következményei is beláthatatlanok. E folyamatokban éppúgy szerepet játszik az individualizmus, mint a posztmodern korszakra jellemző bizonytalanság. A magyar társadalom „speciális” problémával is küzd: amint Kopp Mária és munkatársai kutatásai kimutatták, rendkívül magas az anómia szintje, ami minden más viszonyrendszer mellett a párkapcsolatokat és a népmozgalmi eseményeket is befolyásolhatja. A bizalomhiányos egyéni viselkedés átfordulhat olyan destruktív viselkedések láncolatává, amelyek eredményei még az utóbbi évek kiemelkedően rossz népmozgalmi adatait is felülmúlhatják. Ennek megakadályozására szükség lenne a bizalmi szint növelésére, valamint Európa északi országai „pozitív társadalommintáinak” átvételére is. Attitűdváltozás pedig csakis pozitív társadalmi környezetben érhető el. A változásokat nem büntetéssel, hanem jutalmazással kell ösztönözni.

Az emberek egymás közötti viszonyait nem lehet állami szinten, törvényileg szabályozni. Minden ilyen jellegű beavatkozás nyomásgyakorlásnak minősül, amely megakadályozza az egyéneket abban, hogy szabadon dönthessenek életformájukról. A család és a házasság intézményének kizárólagossága egyelőre „elvesztettnek” látszik, ugyanakkor ezen intézmények megítélése és választottsága javulhat, ha a munkahelyi vagy állami szintekről ösztönzőket vezetnek be. Ezeket lehet érvényesíteni az adórendszerben, ahogyan például Franciaországban, vagy 2011. január 1-től Magyarországon is. Az éves fizetett szabadságok is mozgásteret biztosítanak, valamint a kiszámítható és stabil családtámogatási rendszer is jótékony hatással lehet. A „gyermektelenségi adó” és más ehhez hasonló intézkedések minden bizonnyal konzerválnák a jelenlegi helyzetet. Az adminisztratív eszközökkel szemben minden bizonnyal az segítené elő jobban a pozitív változásokat, ha a közbeszéd tereiben a család, a gyermekvállalás és a házasság intézménye pozitív kontextusban jelenne meg.

Absztrakt

A posztmodern korszak a megelőző korokhoz képest erős kihívásokkal élt – és él napjainkban is – a fejlett társadalmak irányában. A korábbi – hagyományosnak nevezett – életutak megszűnni látszanak. A korai életszakaszban történő házasságkötés, illetve az ebből fakadó korai gyermekvállalás

modellje elveszítette dominanciáját. Mind az első házasságkötés, mind az első gyermekvállalás egyre későbbi életszakban történik meg. A hazai ifjúságkutatások egyértelműen jelzik az attitűdváltozásokat. E folyamatok erőteljes demográfiai válságot idéztek elő – s az európai országok többsége sem kivétel –, a problémával a mindenkori magyar társadalomnak is szembe kell néznie. Immár több mint három évtizede csökken a népességszám, a 2010-es esztendőben tízmillió fő alá esve. Súlyos hiba, ha a problémának csupán a gazdasági vetülete, vagyis a GDP alakulása, vagy éppen a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának kérdése kerül előtérbe. Hiszen egy társadalom demográfiai frissessége nagyban meghatározza annak vitalitását és a világ történéseire való reflexiós képességét is. A magyar társadalom e képességei nem érik el a kívánt szintet. Az okok sokrétűek. A női emancipáció, a párkapcsolatok pluralizálódása, a házasság intézménye népszerűségének csökkenése, a gazdasági kényszerek, a munka világának kényszerítő ereje éppen úgy a negatív folyamatokat segíti elő, mint az úgynevezett fogyasztói társadalom olykor eltúlzott hatása is. Egyértelműen látszik, hogy a tradicionális családmodell csökkenő vonzerővel bír, a posztmodern korszak embere a korábbiaknál rugalmasabb együttélési formákat részesít előnyben. A kihívásokra úgy tűnik, hogy a skandináv országok adták a legjobb válaszokat, felismerve azt, hogy a női esélyegyenlőség problematikája kulcskérdése a társadalmi vitalitásnak. Magyarország, erősen tradicionális beállítottságának köszönhetően, még nagy munka előtt áll. A dolgozat alaptétele, hogy a család a társadalom legfontosabb kisközössége, amelynek keretein belül dől el a jövő társadalmának testi-lelki-mentális állapota, minősége. Ugyanakkor minden, a családhoz kapcsolódó folyamat azt mutatja: annak érdekében, hogy a család a jövőben is a legfontosabb társadalmi intézmény maradjon, alkalmazkodnia kell minden olyan folyamathoz és változáshoz, amely fennmaradását veszélyezteti.

Abstract

The postmodern era presented – and presents today – a serious challenge in contrast to the previous eras for the advanced societies. The former – 'traditional' – ways of life seem to disappear. Early marriage, and its consequence, early childbearing lost its dominance. Both first marriage and having the first child happen in the later stages of adult-

hood. The national youth surveys clearly indicate the attitude changes. These processes triggered a strong demographic crisis – and the majority of European countries are no exceptions –, the current Hungarian society has to face these problems, as well. For more than three decades the population has been declining, in the year 2010 it dropped below ten million. It is a serious error, if only the economic dimension of this problem, namely the evolution of the GDP or the sustainability of the pension system comes to the fore. Since the demographic freshness of a society largely determines its vitality and its ability to respond to the happenings of the World. The Hungarian society has not reached the desired level of this ability. The reasons are manifold. The emancipation of women, the relationship pluralization, the decrease in the popularity of the institution of marriage, the economic constraints of the world of work are all compelling forces that assist the negative trends, such as the so-called consumer society with its exaggerated effects. It is clear that the attractiveness of the traditional family model is decreasing, people in the postmodern era prefer more flexible forms of cohabitation. It seems that the Nordic countries have best responded to these challenges: they recognised that the problem of women's equality is key issue for social vitality. Hungary, due to a strong set of traditional norms, still needs a lot of work. The fundament of this thesis is that the family is the most important micro-community of the society, within the framework, the mental and psychical state and the quality of the future society will be decided. However, all processes that are related to the family show that for the family to remain the most important social institution in the future, it has to adapt to any process and any change, which threatens its survival.

Felhasznált irodalom

- Bauer Béla – Szabó Andrea 2005 *Ifjúság2004 gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda, www.ifjusagesgito.hu/belvedere/ifjusag2004_gyorsjelentenes.pdf
- Bauer Béla – Szabó Andrea 2009 *Ifjúság2008 gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=20916

- Cseh-Szombathy László 2011 A reprodukció változó keretei. *Századvég*, (4) 14:21-30. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/14/cseh.htm> (Letöltés: 2011. 03. 08.)
- Felkai Gábor – Némedi Dénes – Somlai Péter 2002 *Szociológiai irányzatok a XX. században*, II. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Kopp Mária 2008 *Magyar lelkiállapot*. Budapest, Semmelweis Kiadó.
- Kopp Mária 2010 A gender-kutatások népegészségügyi és demográfiai jelentősége. *Mentálhigiéné és pszichoszomatika*, 4 (11):243-254.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád 2007 A magyar népesség életkilátásai. *Magyar Tudomány*, 9(168):1149-1153. <http://www.matud.iif.hu/07sze/07.html>
- Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla 2001 *Ifjúság2000 gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. www.ifjugasimunkakonyvtara.hu/index.php?p=letoltes&cid=126
- Lippai Roland 2010 A közösségi oldalaktól nem leszünk boldogabbak. *Magyar Nemzet Online*, <http://www.mno.hu/portal/745525> Letöltés: 2011. március 14.
- Lippai Roland 2011 Nehéz megszabadulni Bokros hagyatékáról. *Magyar Nemzet Online*, <http://www.mno.hu/portal/763642> Letöltés ideje: 2011. március 17.
- Lippai Roland 2010 Nem a szinglik mentik meg a világot. /Interjú Kopp Máriával/ *Magyar Nemzet Online*, 2010. 02. 24. <http://www.mno.hu/portal/696778> (Letöltés: 2011. 03. 21.)
- Lippai Roland 2010 Végleg rászámolnak a magyar társadalomra? /Interjú Spéder Zsolttal/ *Magyar Nemzet Online* <http://www.mno.hu/portal/680690?searchtext=sp%C3%A9der> ; http://mno.hu/migr/vegleg_raszamolnak_a_magyar_tarsadalomra-279203 (Letöltés: 2011. 03. 21.)
- Matalin Dóra 2010 10 000 000 alatt. *Népszabadság*, 2010.07.15. http://www.nol.hu/belfold/20100715-10_000_000_alatt (Letöltés: 2011. 03. 08.)
- Népesség, népmozgalom* 2007–2011. KSH. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wdsd001b.html (Letöltés: 2011. 03. 08.)
- Népesség, népmozgalom* (1949 –), KSH. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html (Letöltés: 2011. 03. 08.)
- Népesség, népmozgalom* (1949 –) KSH http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001c.html (Letöltés: 2011. 03. 16.)
- Népesség, népmozgalom* (1949 –) KSH http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html (Letöltés: 2011. 03. 12.)
- Népesség, népmozgalom* (1949–) KSH http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html?397 (Letöltés: 2011. 03. 12.) Foglalkoztatási ráta korcsoportok szerint, nemenként http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf016a.html (Letöltés: 2010. 03. 17.)
- Statisztikai tükör* (2008/10) Öngyilkosságok 1-2. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel307121.pdf> (Letöltés: 2011. 03. 16.)
- Pongrácz Tiborné 2002 Az első gyermek vállalásának társadalmi-demográfiai aspektusa. *Demográfia*, 438-448. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2002_4/Pongracz%20Tiborne_tan.pdf Letöltés ideje: 2011. március 14.
- Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit 2011 Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. In *Szerepváltozások 2011*. Budapest, Tárki Zrt., Nemzeti Erőforrás Minisztérium.
- Romsics Ignác 2005 *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- S. Molnár Edit 2001 A közvélemény gyerekszámpreferenciái. *Demográfia*, 259-279. http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2001_3-4/S.Molnar%20Edit_tan.pdf Letöltés ideje: 2011. március 14.
- Schadt Mária 2011 Esélyegyenlőség a tudományos szférában. In *Szerepváltozások 2011*. Budapest, Tárki Zrt., Nemzeti Erőforrás Minisztérium.
- Skrabski Árpád 2003 *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban*. Budapest, Corvinus Kiadó.
- Somlai Péter – Tóth Olga 2002 A házasság és a család változásai az ezredforduló Magyarországon. *Educatio*, 3:339-348. http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=8168

Spéder Zsolt 2004 „Gyermekvállalás és a párkapcsolatok át-alakulása”. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György szerk. *Társadalmi riport 2004*. Budapest, TÁRKI, 137-151. (On-line 2006 <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a794.pdf>) (Letöltés: 2011. 03. 12.)

Spéder Zsolt – Paksi Borbála – Elekes Zsuzsanna 1998 Anómia és elégedettség a 90-es évek elején. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György szerk. *Társadalmi riport 1998*:490-513. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a882.pdf> (Letöltés: 2011. 03.15.)

AZ ÉLET SÓJA POPPER PÉTER ELŐADÁSAIBAN

Popper 2011-ben posztumusz megjelent könyve a zsidóságról tartott előadásainak kivonata.²³⁸ Gondolatébresztő módon, 190 oldalon keresztül mesél a vallásról, a kabbaláról, a haszidizmusról, a Holocaustról és a bűnökről. A könyv érdekes egyvelege két, egymástól markánsan elkülönülő stílusnak. Egyrészt egy tematizált, kérdésekre és válaszokra épülő leírás. A feltett kérdések, mint „mitől vagyok zsidó?”, vagy hogy miért van szükség ezoterikus tanításokra, olyan nagy témákat ölelnek fel, amelyekre választ kapni sok esetben egy élet is kevés. Mégis, ez a könyv megkísérli, hogy témákra bontva a zsidóság múlt-jelen-jövő történetiségében választ adjon. A másik stílus a kérdés-felelet között megbújó személyes történetek, ezek adják meg a valóságos kontextusát annak, miért hiszi a szerző azt, hogy a felvetéseire adott válaszok igazak, tehát egyfajta igazolást teremt.

Minden blokk egy fő kérdéssel kezdődik, gyakran alkérdésekkel is kiegészíti. Úgy éreztem, néha túl sok a kérdés, válaszolatlanul vagy kifejtetlenül maradnak. Persze az is lehet, hogy ezek az olvasó számára felkínált lehetőségek a téma labirintusában, de nekem hiányérzetem volt, amikor egy gondolat fonala hirtelen eltűnik és nem tér vissza többet a fejezetben. Vágytam volna akár ezer oldalon át olvasni arról, hogy mivel foglalkozik a Kabbala, mi a rejtett, és mi a feltárható, miért vonzódunk a misztikus dolgokhoz, és mit tud ez kínálni a mindennapi életben. És mikor rátér Popper erre a kérdésre, hirtelen vágással véget ér a téma boncolgatása és ugrunk egyet egy másik világba, ami szintén hihetetlenül izgalmas, de olyan érzés marad, mintha a vacsora desszert nélkül ért volna véget.

Bár a fejezetek konkrét témákat boncolgatnak, a könyv befejezésekor mégis úgy gondoltam, nehéz lenne sorra venni, miről is szól egy-egy rész, és kijelenteni, hogy ennyi. Számomra sokkal fontosabb jelentősége volt annak a kérdésnek, hogy identitásformáló, identitás-definíciót kereső írás mi újat tud mondani ebben a témakörben. Nagyon sokan foglalkoztak már azzal a kérdéskörrel, hogy a zsidóságot miként lehet és érdemes besorolni egy kategóriába. Eddig konkrét válasz nem született, mert a felmé-

résekből az derült ki, hogy az egyének másként élik meg zsidóságukat. Némelyek közösségként, mások vallásként és megint mások a családi tradíció, az emlékek foszlányaként definiálták. A hátlaapon a következők olvashatók. „Mióta zsidóság létezik, volt, van és lesz zsidó kérdés”. Kicsit leegyszerűsítőnek, általánosnak tűnik ez a kijelentés, de tény, nem tudunk megszabadulni attól, hogy a mindennapokban ne halljunk valamit az utcán vagy a médiában erről. Majd azzal folytatja, hogy a zsidóság nem vallás, nem kultúra és nem kisebbségi csoport. Nem vallás, mert sok zsidó van, aki nem vallásos, és attól még zsidóként tekint magára; nem kultúra, mert nem ismerjük az izraeli, jiddis vagy biblikus szövegeket; és nem kisebbség, mert régebbi, mint az ország. Az általa kínált definíció: „Magyarországon ma zsidónak lenni lelkiállapot!” Tetszett ez a kijelentés, mert kellőképpen tág ahhoz, hogy mindent magában hordozzon, amit egyenkénti szűkössége miatt kizártuk és kellőképpen megfoghatatlan. Jól hangzik. Ha tőlem megkérdezik, milyen a lelkiállapotom, azt szoktam mondani, hogy változó. Miért, hogy vagy...? Erre két lehetséges válasz van: köszönöm jól, és tovább megy, mert udvariasan nem szeretné a részletekkel untatni a másikat, vagy elmesél mindent apróságot. Ritkán fordul elő, hogy azt mondjuk, nem vagyunk jól, és továbbsétálunk.

A numerus clausus kapcsán írja, hogy „ekkor történik egy váltás, hogy a zsidó magyar a közgondolkodásban átváltozik magyar zsidóvá. Az már nem magyar, hanem zsidó” (125. old.). És ez nagy különbség. Mindez azért aktuális, mert tavaly volt a MAZSIHISZ-nek egy online kampánya, amelyben arra szólított fel, hogy a magyarországi zsidók a népszámlálásnál vallják magukat magyar zsidónak. A felmérés készítése során kiderült: többen is vannak olyan fiatalok, akik nem akarják kimondani azt a szóösszetételt, hogy magyar zsidó, ők csak zsidók, a magyar jelző nélkül, nem akarnak magyarok lenni. „...kit küldtek a gázkamrákba? Magyarokat, zsidókat? Én még úgy gondolkozom, hogy zsidó magyarokat. Ma úgy gondolkoznak, hogy magyar zsidókat” (125. old.).

A cím megfejtése a könyv közepén bukkan fel, Doctorow amerikai szerző a zsidó problémáról írt regényét idézi. A zsidókban a túlsorduló életet tartja gyűlöletesnek a külvilág, állítja az idézett né-

238 Popper Péter 2011 *Az élet sója – Gondolatok a zsidó vallásról és a zsidóságról*. Saxum Kiadó, Budapest, 190 oldal.

hány sor „Jézus csak annyi mondott, ti vagytok az élet sója, a só megiztelenedik, mivel ízesítik meg?” (122. old.). A sótlanság fosztóképzős, Jézus szerint a zsidók nélkül nem funkcionális a társadalom. A fenti idézet is a *Mitől vagyok zsidó?* fejezetben bukkan fel, ahogy a következő történet is. Ehrenburg *Julio Jurenito* című regényét idézi fel, amiben Ehrenburg megkérdezi a filozófust, miért tekintenek rá zsidóként, hiszen ugyanabban a kultúrában nőtt fel, mint a többiek a társaságukban. Erre a következő magyarázatot kapja: a társaságban lehetősége van mindenkinek választani, hogy ha a világban elvész minden szó és csak a nem és az igen marad, akkor mit választanak. Mindenki az igent választja, kivéve őt. Tehát az indok, hogy ő ettől a nem-től zsidó. Ebben pedig benne lehet minden, amivel a könyv előző részeiben találkoztam. A zsidó psziché sajátja – ahogy a szerző írja – a bűnösség érzete, az áldozat, a nem térítő vallás, a nem befogadás, az üldöztetés, a védtelenség stb., tehát a *nem*-ek. Tudat alatt érthető, hogy jelen vannak, de tudatosan a nemet választani – az már valahogy túl konkrét lemondással jár. Miért hozza fel ezt? Egy másik idézetben olvasható: a zsidók olyan vándorkövek, amelyek nem engedik magukat beépíteni az emberi világnézetek épületébe. A *nem* választására ezen túl már nem találtam megfelelő választ.

Az utolsó alfejezetek egyikében az első mondat úgy kezdődik: „ennyi általánosság után...”. A szöveg nem áztatja azzal az olvasót, hogy már meg kellett volna világosodnia, mire idáig elér, és ez jó, hogy ki van mondva. A történetek kavalkádjában és fontos kérdések között rengeteg kitöltetlen sor van. Úgy érzem, vissza kell térni, megjelölni, széljegyzetet írni, folyamatosan hozzá kell tenni véleményünket az olvasottakhoz, mert ez a cél. Gondolkodnunk kell, vagyis arra sarkall, tegyük ezt, helyezkedjünk bele ezekbe a történetekbe. A könyv megvétele óta újra és újra elgondolkodtam azon, kinek is szól, kihez is szól mindez. Hazugság lenne azt mondani: mindenkire, vagy azokhoz, akiket a téma érdekel. Sokkal inkább úgy fogalmaznék: azokhoz, akik hajlandók hozzátenni valamit magukból, maguknak. Csak akkor lesz értelme, hogy elolvasták, ha képesek megjeleníteni a történeteket magukban. A buchenwaldi látogatás története kapcsán meglevenedett bennem az Auschwitzban tett nyolc évvel korábbi látogatásom. Ő mit érzett, a történet másik szereplője, Gabi mit érezhetett, mit láttak a többiek, akik körülöttük voltak. Hirtelen én is ott ültem a buszon, körülöttem sokan mások. Újra láttam, éreztem és hallottam, amit akkor, de vajon ugyanazt, vagy már mást, azt nem tudom megmondani, mindenesetre segített, hogy felidéztek valamit, ami számomra fontos volt, és most is az. Ennél több nem is kell.

Tehetség, tudás, álmoképesség

Európa, midőn a 19-20. század fordulóján távoli kultúrákból vett mintázatok és nemzeti stílusművészeti hagyományok fejlesztési bővületébe tért át, nem mulasztotta el újonnan fölpezdülő nagyvárosi élettereinek stiláris áthangolását olyan kulcsfontosságú révén, melyet legközvetlenebbül szecessziónak nevezünk. Az Art Nouveau, Modernismo, Jugendstil, Modern Style épület- és üvegfelületeket átható, erkélyek, parkok, paloták, középítmények, tárgygyűjtemények, belső terek indázott vonalait korszakosan mindenre ráerőltető hatásként a gazdagság/gazdagság, ékesség, kecs és stíl megannyi jelét viselte, a puritán mód pompázatoság új hatásegységével azután a nemzeti stílusörökséget, népi kultúrát és iparművészetet is magához édesgette. Ezt a nemzetközi, speciálisan európai dimenziót fogta át *Barcelona/Brussels/Budapest 2011* címmel az a katalógus, melyet a magyar elnökség alkalmából a Nemzeti Múzeum vállalt kiállítási kiadványként, továbbá kerítéseire, nyilvános térbe szerelt attrakcióként. *Az európai szecesszió nagymesterei* című kötet²³⁹ (alcímében pontosítva: *Antonio Gaudí / Victor Horta / Lechner Ödön*) azt a földrészt-élményt jelentette meg, melyben a kötelékek, kapcsolatok, kölcsönhatások határokön átnyúló közvetlenségei, a kultúra élő értékeinek termékenyítő hatásai, a modernizálódó európai városiaság fémekben-üvegben-betonban formálódó színhelyei portálok, parkok, erkélyek, rácsozatok, homlokzatok, lépcsőházak, belső kertek, ablakkeretek, mennyezetek, korlátok, kerámiák, bútordíszek és más cizellálások alakjában a szecessziós összhatást, a létmód és egzisztálás új művészeti irányát konstruálják meg.

A katalógus szövegében hangsúlyos helyet kap a hazai szecesszió egyik legkiválóbb értője és ismeretője, Keserü Katalin. Az „áramló tér” barcelonai példái (Casa Battló, Casa Milà, Güell Park és palota, Sagrada Família) mellé emeli *Lechner Ödön* épületterveit, a „belülről kifelé és kívülről befelé” olvasható budapesti (Földtani Intézet, magánvillák,

kőbányai plébániatemplom, Iparművészeti Múzeum, Postatakarékpénztár, Thonet-ház) és vidéki (kecskeméti városháza, kolozsvári épületek) térplasztikáit, belső terek – életet és mozgást a „korszellem” tónusában érvényesítő – komplexitását, a korszakban európai díszítőrangot kapott művészt, aki *Gaudí* rézműves szemléletmódjának hagyományaihoz hűen ornamentikákba fogalmazta életélményét és hagyományköttőségét. Utóbbi jelentőségéről Fina Parés és Laina Vinaixa írása szól árnyaltabban, hogy kettőjüket a hasonlóképpen dinamikus fejlődésnek indult Brüsszel alkotójaként megbecsült *Victor Horta* (Tassel-ház, Frison-ház, Maison du Peuple, Szépművészeti palota, Központi pályaudvar, Eetvelde-villa – ma Horta-múzeum) lendületes és vibráló fémterveinek, homlokzatainak, belső térformálásainak összhatásával ismertessen meg bennünket Françoise Aubry. E kölcsönhatások, kötelékek, átvételek, nyitottságra éhes korszakos figyelem talán a legintenzívebb összhatás a lefegyverzően intenzív fényhatások, kompozíciós logikák és színtömegek hullámtermészetét kihasználó album oldalain. A magyar-francia-angol szövegrész mellett ez mintegy ötven oldalnyi illusztráció, mely fotóanyagból derűsen süt és sugárzik a moderált cicomák harmonikus kölcsönhatásainak, lendületes békeességének és egész új szellemiségének egyensúlya. E laza művészeti- és városkötelékben az alkotói tudás tehetségbe öltözött változatai és az álmittas másképplátás esélyei rendkívüli összhangban uralkodnak, alig erőltetetten bizonyíthatva azt is, milyen más világok és körülmények, státuszok és életutak harmonizálhatnak egy európai térben, korszakos ideáktól és nyitott terektől áthatott formszépségek tartományaiban. A természet metaforáit vasban, virágokban, gyökerekben, szűrt fényekben vagy derűs összlátványban kimunkáló attitűd a kor jellegzetes, neves, népszerű személyiségeinek mintegy evidens ráhangoltságát tükrözi, mely akár fémekben, üvegben, kerámiában, épületformákban, famegmunkálásban mintegy „szintetikus mértant” (*Gaudí*) alakított ki. A nyilvánosságba nyíló udvarok, kertek, horizontok, köz- és magánépületek a közvetlen kapcsolatok nélkül is „hagyomány és képzelet, az anyag és a szellem egységébe vetett bizalom” alapján összekötik őket. Élő és mozgó, fejlődésnek lódult és önértékére ébredő „természeti és

239 A kiállítás kurátora és koncepciójának kimunkálója Keserü Katalin, a katalógus szerkesztője Dávid Judit, szerzői pedig Keserü Katalin, Françoise Aubry, Laia Vinaixa, Fina Parés. Hungarofest, Budapest, 2011., 113 oldal, magyar-francia-angol nyelven.

humán erők” felszabadításának ars poeticájával (írja Keserü, 6-8. old.) mintegy az álomképesség kötelezettségének mércéjét teremtették meg, a lét kézműves formálásának eszméjét alkották újra.

Köz(életi) szolidaritás-hálók és közösség-igény

Makro- és mikroközösségi, formális és kapcsolathálózati, bizalmi és szociális áttekintés együttes hatásai, metszeti és adatai kellenek ahhoz is, hogy társadalomkutató nézőpontból a kortárs magyar társadalom jelenvaló kötelekeit feltárni és megnevezni lehetséges legyen. Súlyos konklúziókkal szolgál ez a mai szecessziós öszkép is, miként Utasi Ágnes korszakos könyvében,²⁴⁰ mely életformáink és értékrendünk mai közösségi létviszonyait nevezi meg azzal a konklúzióval: a népesség négyötöde készséggel vagy kénytelenséggel elviseli, hogy a fölérendelt ötödik ötöd vesse alá a közéleti aktivitás terén, politikai aspirációk szféráiban és kapcsolathálózati összetartozásokban is. A „szecesszió” köztéri jelenléte a társadalmi részvétel terén is megmutatkozik: a politikai kivonulást/elkülönülést jelző magartási megfelelők – az életfeltételi elágazásokkal párhuzamosan – összefonódásokat és leválásokat mutatnak, ha a közösségi kapcsolatok, szociális hálók, bizalmi tőkék és domináns értékek szempontjából tesszük mérlegre őket. Utasi tizenkét nagyobb fejezetben (a tizenharmadik egy angol változata az összefoglaló tizenkettediknek) a közösség, bizalom, szolidaritás és társadalmi részvétel nemzetközi trendjeit, hazai változásait, közéleti folyamatok mutatóit és válságait tárja föl, mégpedig szervezett-formalizált közösségi, baráti, települési, kisközösségi, családi, civil szervezeti és virtuális mezőben, külön figyelemmel a falusi, európai, primer és magántársasági összetartozásformák változataira. Kutatása, mely a közösségi kapcsolatok igényét mint a társadalom demokratikus berendezkedésének (avagy e körülmények megújításának, újraépítésének) esélye körül indult, a feltörekvők és a nyomorgók, a közösen fellépő vagy érdekérvényesítő, és a versenytársadalmi szférában bizalommentesen előrerukkoló polaritást írja körül (számos ábrával, adatsorral, elemző eredménnyel, levezetéssel). Két alapkötéléket tárgyal a kötet hosszán át: a közös-

séget és a közéletet, ezek kölcsönhatásait, a társadalmi részvételi érdekeltség változataival és prognózisaiival.

Az öszkép árnyalására épp alkalmas két-és-félszáz oldal itt csak sugallatokban idézhető fel, de ami kihívóan érdekes, az épp a közösség-fogalom tesztje: ha a makrotársadalom teljesen atomizált egyének öszképét nyújtja is, a közösségi erők tesztjeként elvégzett kísérlet mégis azt mutatja, van kihez fordulnia a négyötöd társadalomnak, ha a szükség úgy hozza. Viszont átalakulnak a társkapcsolatok (1989 és 2009 között 27-ről 42%-ra nőtt a szinglik részaránya), málladozik a családforma, kiperegnek a távoli rokonok, szülő helyett felnevelő veszi át a mértékadó szerepet, növekszik a nagy hatása, csábítóbbak lettek a civil szervezetek (minden negyedik egyén számára), közéleti aktivitást talál magának minden ötödik, s a mélyben ugyan, de hatása van a biztonságot adó közösségi információknak, normáknak, tudásnak, jóllétnek mindarra, amiről mint közéletéről szoktunk gondolkodni-beszélni. Lokális vezetők hivatástudata, alacsony műveltségi szintűek kimaradása, vélemény-elit funkcionális sikere, összességében jól működő közösségi létszféra részletkérdései – ezek teszik korszakosan fontos öszgező művé Utasi kötetét. /Hivatkozásjegyzéke is mutatja, hogy saját műveinek 1990 és 2010 közötti alpmunkáira építeni tud, a fölhasznált szakirodalom pedig a makro- és mezo-szintű társadalomképek túlsúlyával jellemző, s bár kevés a szociálpszichológiai forrásmű, úgy hiszem: Utasi könyve egy kortárs „közösségek rejtett hálózata”, ami Mérei Ferenc alapozó szociometriai alpművével hasonlítva nem kis eredmény... – azzal a különbséggel, hogy a társadalom alapszövetét jellemző szolidaritás fogalomváltozása és a közélet szerepének, értelmének jelentésmódosulása is bőven belejátszik abba, amit Utasi a közéletéről való politológiai információk terén feltár. Vagyis nem pszichológiai, hanem politikatudományi a határterület, ahol a legkiterjedtebb köteleket formálja meg a Szerző, de a szociológia társadalmi gyakorlat és társadalmi tudat szintjén megragadható öszképével szolgálva/. A közösségi lét és közéleti attitűd mérései a közéleti praxis változásának mutatóival kiemelkedő szerepet tulajdonítanak a közviselkedésben legfölkészültebb egyötöd népességre vonatkozóan, s ez minden szociális összefüggés dacára megrázó szecessziót mutat. Másképp hangolva: a széteső világ globális sodrásába fulladt négyötöd számára a közösség mint érték csupán legitim vízió, de nem vágykép, helyette pártkötődést választ inkább, a

240 *Kötélékben. Szolidaritás-hálók és közélet.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale, Szeged, 2013., 259 oldal.

közéletiség fogalmába a pártpolitikai besorolódást, megfelelés-kötelezettséget többre értékelve. S ha ehhez vesszük a vidéki (vélt-képzelt-álmodott) közösségiség mutatóit, ott is a gyenge lokális kötések és egytőd-vezérelt közpolitikai arányok köszönnek vissza. A hierarchizálódási mutatók, a politikai tagoltság adatsorai a helyi szinteken majdnem ötven százalékos érdektelenséget tükröznek, amivel ugyan európai középmezőnyben maradunk, de a politikai viselkedés mutatói terén a bolgár/török/román/ukrán partnerségbe kerültünk, nem pedig a brit/francia/német/belga büvökörbe. Ennek – a kötet így talán nem állítja, sőt összképével mindig optimista egyenleget vetít elénk – „a jólétben élő, művelt, egyenlőségre törekvő demokratikus társadalmakban” a források megléte lehet következménye, mely a participáció gazdasági vetületeit következetesen a társadalmiakkal együtt mérlegeli, nem pedig a hiányos társadalmi részvétel elit számára kamatozó „közhaszná” oldaláról. A kontroll-országok többségét a közelmúltban megkímélte minden változás a nemzetközi traumáktól és diktatúrától, míg a harmonikus fejlődésről ábrázolni sem kész világokban a harmóniák hiánya és a bizalom szakadécai építik újra a kortárs tekintélyelvűség esélyeit (220-223. old.). A bizalom és a közösség feltételeinek új koordinátái mostanság a kisközösségi összetartozás hiányjelenségeit is tükrözik: a „negatív együttmozgások” felemás modernizációs és elzárkózásra hajlamosító szűklátókörűséget stabilizálnak (205-207. old.), e megosztottság stabilizálása a központi hatalom érdekének is, játszmáinak még inkább megfelel... (192-194. old.). Mindehhez a hatalomhűség, a befolyásos pozíciók piacának vonzása, a jómódúsági kapcsolatháló erősödésének és védelmi funkciójának összehatása is hozzájárul, a helyi közéleti készség ebből fakadó szűkülése viszont a patronusok és kliensek jövődvi társadalmának kiépüléséhez nyújt biztosabb alapot (43-48. old.).

Utasi körképe valahol biztató, a kötékek terén inkább lehangelő, az időiségben és ritualizálódó hatalmi játszmák területén pedig legfőképpen riasztó..., a mechanikus szolidaritás és közösségi védőháló-technikák hiányával terhelten egyenesen katasztrofális... Ezt én mondom, nem Ő... – a közéletiségről és önszervező hajlandóságról lemondók megdöbbenő aránya (a magyar társadalom fele!) ezt már a tekintélyelvű világ készséges előkészítéseként sem éli át. S a közélet ettől döbbenetes – ebben a kötetben is, a hétköznapi létben még úgyabbul.

Tekintélyelvű vagy demokratikus? Hierarchikus látásviszonyok

Csepeli György, Murányi István és Prazsák Gergő kétségbejítően izgalmas kutatásba fogott az ELTE Társadalomtudományi Kara révén, épp a társadalmi értékteremtő és értékmentő, közelebb-ről a tekintélyelvű és a demokratikus személyiség-orientációk aktuális állapotáról, a nemzeti tudat, újradikalizmus, diszkriminációs hajlandóság és intoleráns viselkedéstípusok tárgykörében. Az *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon* című kötet²⁴¹ a recenziómnak keretet adó kulcsszó legharsányabb kontrasztjait (is) tartalmazza, előítéletek, családi és vallási háttér, társadalmi státusz, kontroll és dogmák, nemzeti tudat és jelképek, paranoiák és tragédiák, diszkrimináció-típusok és radikalizálódás, elköteleződésen alapuló szabadság vagy tekintélyelvű vezetés, hitelesség és jövővíziók megannyi változatában. Ennek körvonalait és a tekintélyelvűség hazai, európai, térségi, szociális és mozgalmi dimenzióit a perspektíva határán valamiképp az „ígéret-haza” képlékeny tüneménye, a vágyott-remélt-idealizált nemzeti konstruktum élteti, nemegyszer szemben a földrészünkre jellemző modernizációs folyamat, a nemzetállamot osztályokra és ellentétekre, külső és belső érdekkörökre, vetélytársakra és ellenségekre kondicionáló folyamatokkal vagy nyugati modellekkel. A Szerzők a tekintélyelvű modernizációk és gyarmatpolitikák veszteseit térségünkben megnevezve, s az identitás-vállalásban mentális örökségként továbbhordott közösségi hisztériák tekintélyelvűség-formáira utalva túpontosan megjelenítik azokat a mintázatokat, melyekből az új tekintélyelvűség, a nyílt és demokratikus gondolkodás helyetti zárt és autokrata verziók jelenléte, a belső szükségletek és a nukleáris család pozícióvesztése miatti vezérelvűség-beállítódás részletező árnyrajza sejlik föl, s mindezt empirikus kutatásuk mintegy félszáz oldalnyi függelékével is igazolhatóvá teszik. Összegzésükből kiderül az is, hogy a Konfliktus Monitor által reprezentált projekt és kontroll-mintavételi kiegészítése a nemzeti radikális szervezet vezetőivel és tagjaival készített interjúkra építve lehetővé teszi egy „zártan értelmezett” magyar identitás kategorizáló elgondolását, lehetővé teszi a külső világ mint fenyegető, ellenséges közeg értelmezését, a történelemfölfogás „ellentörténelemként” hangsúlyozott

241 Csepeli György – Murányi István – Prazsák Gergő: *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon. Társadalmi csoportok hierarchiájának látásviszonyai*. Apeiron Kiadó, Budapest, 2011., 248 oldal.

magyar verziójának kultikus és etnocentrikus képviselőjét. Ezzel pedig a „régí tekintélyelvűséghez” képest (hagyományos női-férfi szerepek, ideális család, közösségi kötelek) egy új, a szociális dominancia elfogadását is tükröző sajátos tekintélyelvűséget konstruál magának ez a beállítódás, ellenséges csoportok megnevezésével erősített szabadságfölgőzést érzékenyít a környezeti és társadalmi kérdések iránt, nosztalgikus elképzeléseket dédelget a nemzeti azonosságtudat és ennek (autokratikus, szélsőséges) előképei iránt, látszólag hátrítva a fasiszta, rasszista, antiszemita stigmákat, egyúttal patetikus motivációk (katonai hagyományok átörökítése, nemzeti érdekek védelme, tenni akarás az országért, stb.) vállalásával szorgalmazza a zárt „mi-tudat”, a rejtőzködés és intimizálódás, a belső törésvonalak mentén és a kizsákmányolókkal szemben indokolt ellenállás feladatát. Sűrű, sötét, a nemzeti radikalizmus félelmes súlyát a maga rejtett árnyaltságában is drámaian fölmutató kötet ez, a recenzensnek az elismerésre érdemes és kivételes szakmaiság tűnik föl elsőként és sokadik kézbevétele is, valamint a megérett kezelésmód és az árulkodó vészjelek tömege olvastán ébredő kötelesttudata, hogy legalább jelzést adjon a kötet létéről. Ha nem lenne épp ettől már „gyanús” is bizonyos olvasók számára, röviden csak „kötelező olvasmánynak” nevezném a társadalomtudományok terén.

Ha van is intézményes és közéleti kötődés megannyi, van publikus kapcsolatszerveződés és tekintélypártoló közgondolkodás is, ezekben mintha szakrális csoport lenne, temérdek (a lélekvezetés elterő módszereit megjelenítő) társadalmi kötelék van párhuzamosan, melyekben a felkent vezető szerepe mértéken felüli vagy konvenciókban szabályozott. Az utóbbi időkben megjelent írások sora épp arra hívja föl figyelmünket, mennyi öntörvényűségében is izgalmas, szakrális dimenziókban is hatékony elem harmonizál egymással, millenáris mozgalomtól tekintélykeresők körein át, önszervező közösségekről leválasztódó titkos társaságig bezárólag, mint társas beszéd, intim kapcsolatrend funkciója. A szakrális források mellett tehát az intimizálódott kollektív kultuszfenntartás programja, s ennek hagyománykötött alakzatait kiegészítő mutatkozások is kitartó elszántsággal beépülnek a hitvilág-építések, társadalombefolyások kortárs folyamataiba... Kötelékké lesznek, avagy pányvává, s kiszolgáltatottá teszik mindazokat, akiknek kapcsolathánya, közélet-deficitje, kommunikáció-fosztottsága vagy alárendeltségi kitétsége csakis fokozódott az elmúlt években (vagy a rendszerváltó negyedszázad folyamatában).

Tárt kapuban színterápia

A Tárt Kapu Galéria 2012-ben nyitotta meg újra kapuit, hogy az „outsider art”, a vizuális művészeti terápiák mellett a hajdan lipótmezői „art brut” kiállítóhely örökségének folytatásaképpen a gyógyító- és tolerancia-programmal kiegészített műhelymunkáknak adjon helyet. Nyitottságot, elfogadást, segítő és humánus attitűdöt készítő, közönséget és érdeklődőket is bevonó gyógyító művészet ez – alkalmas lehet az előítéletek oszlatására, elutasítások és félelmek oldására, emellett az alkotások a lerombolt, elutasított, pszichésen zavart elmét vezetik át a művészi alkotás aktusával olyan „marginális kreatív” ágak művelői közé, ahol beteggé lett művészek és művésszé lett betegek találkozhatnak. Nem-intézményes művészetformálás ez, hanem közösségbe és gyógyulásba segítő alkotói tevékenységfolyamat színtere, ahol az önfelszabadító közvetlenség a társadalmon kívülieket is átköti a testi-lelki bajok más dimenzióihoz. Az alkotás manifesztumai a távolság csökkentői a kietlenség és elhagyatottság palettáján. Élmeylemzést és átélés-tónust ad mindazon tartalmaknak vagy akaratoknak, melyek a nemverbális világokban teljesebb presztízzsel bírnak. A koncentrált alkotói én, a megosztott belső színvillág kivetített látvány-egésze megragadást, visszajelzést, eseményszintű értelmezést kínál azoknak, akiket a társadalmi partvonal másik oldaláról szimplán „örülteknek” gondolnak.

A Tárt Kapu Galéria első katalógusa²⁴² az autentikus alkotás lehetőségének programjával indított edukációs kísérlet, a művészetterápia színes reintegrációs gyakorlatát a kiállítási színtérbe hozó eredmény, melynek „forrása az alapvető emberi tapasztalat és a spontán invenció. Olyan alkotásoknak kell lenniük, melyeket az alkotó saját pszichéjéből, impulzusaiból és állapotából hoz létre, anélkül, hogy bármiféle szabályt vagy külső körülményt elfogadna. Ezek a művek akkor is érdekelnek minket, ha nyersegek vagy ügyetlenek” (Jean Dubuffet). S ha még a tárt kapukon kiáradó szín-tengerek között (a marginalitást legalább elfogadó) társadalmi fogékonyság is elérhető ez úton át, akkor a megérett befogadás a reintegráció társadalmi színeivel is hozzá tud járulni a művészet és élet szimbiózisához, a gyenge kötések erősítéséhez.

242 Anginé Szántó Ibolya – Komáromi Erzsébet Katalin – Tóth Eszter: *Tárt Kapu Galéria. Válogatás az első magyar art brut galéria gyűjteményéből.* Gyógyfoglalkoztatásért Alapítvány, Budapest, 2013., 68 oldal.

A kiadvány bevezető írásai részint tárlatnyitók, köszöntő és értelmező szövegek (Plesznivy Edit, Komáromi Erzsébet Katalin írásai), melyek a Belső-Ferencvárosban nyílt galéria első színpompás gyűjteményét felvonultatva a művészeti helyek, margón élő alkotók, integráló erők és formák jelentőségéről is szólnak. A katalógus és a galéria vállalását bemutató további művészeti esszék (Dr. Rigó Péter, Tóth Eszter írásai) mindezek képi és szimbolikus érzékenyítésével gazdagítják-színesítik a kiadványt, s a mintegy negyven oldalnyi képanyag tíz alkotó színvonalából nyújt meggyőző képet. Képét és élményét annak, hogy a megértő kegyelem, az elfogadó belátás, a színben sugárzó önkifejezés nemcsak terápiás cél, alapítványi feladat vagy műpiaci jelenléttel kecsegtető nemzetközi hírű kezdeményezés lehet, hanem épp annyira szuverén művészeti különbségekre nyitott érzéki program is. Elszigetelt alkotók közös galériájának nemzetközi rangra esélyes mutatkozása, mely a mentális zavarokkal küzdők sokszor idegenkedve tekintett (outsider) világát az „insider társadalom” felé ágaztatja vissza. Színeke fonva, formákba öltve, tárt kaput nyitva a másként-lét katarzisa felé.

Szintér a nem-hely is

Helyek emléke, a *történelem szimbolikus tereinek* közkinccsé válása („helyek” és „nem-helyek” viszonya, miképpen Marc Augé könyve korszakos figyelmet ébresztett a jelentésszerű terek és helyek, valamint az ezek hiányában átélhető közösségi terek dimenzióiról 1992-ben), illetve e kisajátítási folyamatnak akadályoztatása talán folytonos drámai epizódja a mindenkorai politikai és közérzeti harcoknak...²⁴³

Augé alapművé vált opusza a társadalmi szcénák és személytelenné vált kapcsolati kultúrák, lét-dimenziók és univerzumok identitás-hiányos világainak kötődési esélyeit faggatja. Retorikai és szcenikai elemekkel bánik átértelmező gesztusok formájában a közös terekkel (metró, repülőtér, bevásárlóközpont, érdektelenné lett történelmi közterek), s a tér depersonalizáltsága, univerzális protokolláriumai

izgatják, ha meg az átélés hiánya és megtörténte, jelentéstulajdonítás és a személytelenné válás mint információ domesztikálása is. Augé retorikai erőterében keresi a megértés határait, rálel a kötődés esélyeire vagy lehetetlenségeire, a külsővel párhuzamosan megképződő belső határok tágításának perspektívájára: „Az ember akkor érzi otthon magát, ha jól érzi magát abban a retorikában, amelyen a hasonló háttérrel rendelkező emberekkel osztozik. [...] Egy ember retorikai területe akkor ér véget, amikor beszélgetőpartnerei már nem képesek megérteni azokat az érveket, melyeket tettei magyarázatára felsorakoztat, sem a sérelmeket, melyeket megfogalmaz, sem a csodálatot, amit kifejez. A szürmodernitás világában az ember egyszerre mindenhol és sehol sem érzi otthon magát: a határázónák vagy a határörgrófságok sohasem vezetnek teljesen ismeretlen világokba. A szürmodernitás teljes kifejeződése természetes módon a nem-helyekben valósul meg”. A város és a természet közötti nem-helyek, ipari zónák és összemert belvárosok, hegyek és történelmek közötti intimitások „átjáró” mivolta, intermediális létformája magát a folytonos utazást, s szereplőjét, az átutazó kívülállót idézi, környezetében a szintelen átlagemberek közé olvadt tömegességgel tölti ki az idő és tér és Én dekollektivizált szféráit, mindezek mértékromlását és elporlását, a sodró események nyomában maradt megszokottságot és mérték-nélküliséget. Idegen arcok lesznek (újságfotóról, celeb-híradásokból, fikciós világokból) szinte közeli ismerőseinkké, miközben önismeretünk satnyul, érdektelenné válik, reflektálatlan marad. A dráma épp az, hogy ebben a szcénában az egyéni jelentésgenerálás szándéka főiránnyá lett, az én-kiteljesítés elvárásá – de elvész időközben a valós világismeret, a szomszéd ismerete, a családtag vagy munkatárs respektusa, a tényleges kötélekek funkciója. Elég már, ha „info” van valamiről/valakiről, s hihető, hogy „tudjuk”: ezek a technológiák nem ellenünk, hanem értünk vannak, hogy az ego még nem vált mindenben az uniformizált körülmények áldozatává. S ha a sodrás gyorsul, ha a tér már antropológiai értelemben nem-hely lesz, az identitás-közlések vallási-társadalmi-politikai-gazdasági tartalmi épp azt veszítik el, ami létük utólagos magyarázatában idői és történeti volt. A nem-hely átmenetisége (metrócsarnok, orvosi rendelő, váróterem, iroda-épület) nem enged identitást, sem viszonyokat, sem históriát, az otthonosság itt emberfosztott állapotra fut ki, szinte „helyeken-kívüli helyekké” válnak az örökérvényűségű érdektelenségben. Viszont az emlékezet helyeit (emlékművek, temetők, múzeumok,

243 Augé, Marc 1992 *Non-Lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Éditions du Seuil, Paris. /magyarul: *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. (Elmegyakorlat. Műcsarnok-könyvek 11.) Műcsarnok Nonprofit Kft., Budapest, 2012./ A témakör árnyaltabb körvonalait rögzítő forrásfeltáró nyilvános beszélgetés: <https://www.youtube.com/watch?v=CTUqjOFjVuU>

templomok) elnyomják, a tér illetően szűkülése vagy hatalmi átigazítása az átélhetőség és elrendezett térbeliség biztonságát sem nyújthatják immár. Ezek a modern városokban másodlagos környezetként minősíthető „ésszerűségeket” immár a szürmodernitás korának új mértékegységei, amelyben a jelen fogalma is emlékezet-hiányos pótlékokkal szolgál, s az antropológiai perspektíva épp abban áll, mennyire maradunk képesek a múlt helyeivel azonosulni, társulni, helyünket megnevezni, közösségeinkre rátalálni, szembeállva a személytelenítő shopping-centerek életteli kietlenségének hétköznapi senkijeivel.

Augé a mind tömegesebben újratermelt, mindennaposan gyarapított nem-helyek, jelentéktelenségükben is foszló megnevezhetetlenségekké vált színterek kietlen fölcicomázottságának és álságainak átélőjét tekinti a másodlagos környezet szereplőinek. Persze szerinte sem tűnik el az emlékhely, az antropológiai értelemben átélt közösségi hely, a magány mint jelenség, a modernség végtelen lenyomatainak színeképe. A nem-helyek szinte kreált

módon nem-helyekként jönnek létre, átmeneti és önálló létezésre alkalmatlan térként. Fogyasztói helyek, szövegek, retorikai cselek olykor, alig többek, de semmiképpen sem mitikus történetet idéző, képzelteket éltető, utópiákat szimbolizáló alakzatok. A „magány antropológiájának” jövő keretei inkább, az élmény- és eseményhajtású átmeneti lények „átlagos” mibenlétét közelebbről is kreatívan megformáló rákérdés esélyei. Esélyei, mert még csak zárfa, magunk-kreálta szimbolikus erődítmény védő karja veszi körül a valódi helyeket és tényleges kapcsolatokat...; esélyei a depressziós létet elkerülni képes akaratlagos Énnek, melyek számára az átélés még fontosabb, mint a látszat és a színes pokol...; s esélyei annak a dramaturgiának, melynek révén az „átlagba” bevonódni csak annyiban kötelező, amennyiben a terek és tartalmak tudatos irányítását, mentális kontrollját kizárólag azokra bízjuk, akik ennek kíméletlen mérnökeiként átszínezik világainkat vagy egybeszűrkítik azokat.

SZERZŐINK

A.Gergely András (1952, Budapest) társadalomkutató, az MTA TK PTI tudományos főmunkatársa, az ELTE TÁTK és a PTE oktatója, folyóiratunk egyik szerkesztője.

Alliquander Anna (1977, Budapest), 2003-ban diplomázott a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Karán, mely tanulmányokat megszakította a Sydney-i olimpián való részvétel miatt (könnyűsúlyú kétpárevezős versenyszám). A sport, a mozgás, a környezet iránti feltétlen tisztelet a preventív medicina felé fordította érdeklődését. A megelőzőorvostan és népegészségtan szakvizsgáját 2008-ban szerezte meg. 2003 óta rezidensként, jelenleg tanársegédként dolgozik a SE Népegészségtani Intézetében. Doktorandusként kutatja az evezőssport egészségmegőrző szerepét, különös tekintettel a női evezésre. 1989. óta evez a Danubius Nemzeti Hajós Egyletben, tagja a Magyar Evezős Szövetség Hagyományörző Bizottságnak.

Ausztrics Andrea (1981, Budapest) esztéta (ELTE BTK 2006), kulturális antropológus (ELTE TÁTK, 2008), doktorjelölt (Atelier Európai Társadalomtudományok és Historiográfia Tanszék (ELTE BTK), kutatási területe Budapest, Bécs és Berlin zsidó múzeumai. Szabadúszó gyártásvezető és webdesigner.

Bauer Zsófia (1982, Budapest) szociológus, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika tanszék, PhD-jelölt Szociológia Doktori Iskola; Magyar Tudományos Akadémia – Társadalomtudományi Kutatóközpont, Gyerekesély-kutató Csoport, tudományos segédmunkatárs.

Baumann Tímea (1983, Pécs) (1983, Pécs) kulturális antropológus (PTE BTK, 2007), hungarológus (PTE BTK, 2007), doktorjelölt, PTE BTK, IDI Kultúratudományi Doktori Program, kutatási területe az emlékezetkutatás. Szabadúszó (a magyar mint idegen nyelv) tanár.

Bényei Judit (1968, Debrecen), PhD, egyetemi docens, MOME Elméleti Intézet.

Bicskei Barbara (1986, Budapest) kulturális antropológus, művészettörténész.

Csiky Nándor (1976, Nyíregyháza), Dr. phil., a Nyíregyházi Főiskola oktatója. Kutatási területe: kultúrák és nyelvek.

Prof. dr. Heike Monika Greschke (1969 Weroth/Németország) szociológus, Justus-Liebig-Universität, Gießen, kutatási területe etnometodológia, etnográfia, médiászociológia, transznacionális családkutatás.

Dén-Nagy Ildikó (1981, Szolnok) közgazdász, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetének PhD-hallgatója. Fő kutatási területe az infokommunikációs technológiák használatának társadalmi vonatkozásai. Disszertációját a mobiltelefon munka–magánélet egyensúlyának kialakításában játszott szerepéről írja. A 2013-2017 között zajló *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában* elnevezésű OTKA-kutatás résztvevője.

Géring Zsuzsanna (1975, Veszprém) a Budapesti Gazdasági Főiskola tudományos munkatársa és a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetének doktorjelöltje. Fő kutatási területei a vállalati társadalmi felelősségvállalás, valamint a szövegelemző módszertanok (pl. tartalomelemzés és diskurzuselemzés) használata a társadalomtudományokban. Doktori disszertációjában azt vizsgálja, hogy a hazai vállalatok külső (honlap) kommunikációjuk során milyen különböző diszkurzív stratégiákkal élnek a társadalmi szerepük meghatározásakor. A 2013–2017 között zajló *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában* elnevezésű OTKA-kutatás résztvevője.

Harangi László (1929, Miskolc) művelődés-kutató, andragógus. Hat évtizedes munkássága kiterjed a magyar művelődéskutatás és andragógia talán minden területére – hiánypótlásra, vagy új és még újabb szempontokra váró területeire. A Népművelési Intézet, a Művelődéskutató Intézet, illetve a Magyar Művelődési Intézet tudományos munkatársaként, főmunkatársaként és a Magyar Pedagógiai Társaság Felnőttnevelési Szakosztályának alapító elnökeként a XX. század második felében újjá alakuló, modern hazai művelődéskutatás és a megalakuló hazai andragógia egyik legkitartóbb alkotója, szakmai tekintélye. 1994 óta nyugdíjas, az MTA felnőttnevelési albizottságának tagja; a Magyar Népfőiskolai Társaság nemzetközi bizottságának elnöke, Wlassics Gyula-díjas (2003).

Horváth László (1990, Budapest) andragógus (ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar), PhD hallgató (ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola), az Illyés Sándor Szakkollégium tagja, tudományos munkássága a nevelés- és menedzsment tudományok metszéspontjára koncentrálódik.

Illés Anikó (1975, Dombóvár), PhD, MOME Elméleti Intézet, egyetemi docens, tanszékvezető.

Király Gábor (1980, Budapest) szociológus, diplomáit az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Maastrichti Egyetemen szerezte. Doktori disszertációját a társadalmi részvétel témakörében írta és védte meg 2009-ben szintén az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Az elmúlt években több nemzetközi és hazai részvételi folyamat szervezésében és moderálásában vett részt. Jelenleg a Budapesti Gazdasági Főiskola Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztályának főiskolai docenseként tanít társadalomtudományi tárgyakat angol és magyar nyelven, valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének oktatója. Fő kutatási területei az állampolgári részvétel, a deliberatív demokrácia, valamint a társadalmi és technológiai fejlődés kölcsönhatása. A 2013–2017 között zajló *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában* elnevezésű OTKA-kutatás résztvevője.

Laki Ildikó (1973, Pincehely) szociológus, művelődési és felnőttképzési menedzser. Az MTA Szociológiai Kutatóintézetének munkatársa és a Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti Tanszék oktatója.

Lippai Roland (1978, Ózd) szociológus (BA), a Magyar Nemzet Online vezető szerkesztője. Érdeklődési területe: a népesedési folyamatokkal összefüggő kérdések; a férfi-női szerepek és azok konfliktusai; a bizalom, a párkapcsolatok és az egészségügyi állapot összefüggéseinek kérdésköre.

Molnár Antal (1981, Budapest) a Baktay Ervin Gimnázium és Vízügyi Szakközépiskolában megszerzett technikus képesítés, valamint németországi tanulmányok után pár évig felelős beosztású közpvezetőként dolgozott egy autóipari beszállítócégnél. 2013-ban sikeresen végzett a Zsigmond Király Főiskola Szociológia BA levelező szakán, ahol a társadalmi rétegek közötti különbségek tanulmányozása mellett a településszociológiával kezdett el foglalkozni. Érdeklődési körébe – a társadalomtudományok után – elsősorban az idegen nyelvek és kultúrák megismerése tartozik.

N.Szabó József (1949, Nagybörzsöny) történész, politológus, professzor emeritus, Nyíregyháza. Fő kutatási területei: művelődéstörténet, kultúrpolitika és kultúrdiplomácia.

Nagy Beáta (1964, Balassagyarmat) a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetében egyetemi docens, társigazgatója a BCE-n működő Társadalmi Nem- és Kultúrakutató Központnak. Fő kutatási területe a munka és a társadalmi nemek kérdése, különös tekintettel a menedzsmentre és a szervezetekre. Az utóbbi években a szervezetek nemi kultúrájával foglalkozott, amellyel kapcsolatban multinacionális vállalatok, önkormányzatok és műszaki felsőoktatási intézmények körében is kutatott. 2013–2017 között zajlik az általa vezetett, *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában* elnevezésű OTKA-kutatás.

Pataky Gabriella (1964, Siófok), PhD, ELTE TÖK, Vizuális Nevelési Tanszék, adjunktus.

Dr. Ruttkay Zsófia (1955, Budapest), PhD, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen Média Intézetének docense, valamint a Kreatív Technológia Labor alapítója és vezetője. Matematikusként végzett az ELTE-n, majd számítógépes grafika témában védte meg PhD-jét a budapesti BME-n. Az MTA SZTAKI munkatársaként, majd hollandiai egyetemeken és a CWI kutatóintézetben mesterséges intelligencia és ember-gép interakció kutatásokat végzett. Speciális szakterületén (virtuális agensekkel való természetes kommunikáció) nemzetközi hírettett szert, 120 tudományos publikációjával és nemzetközi események szervezésével. 2009-től dolgozik a MOME-n, ahol az KTL-ben interdiszciplináris kutatást honosít meg. A cél a technológia újfajta, vonzó, játékos alkalmazásai a tanulás, múzeumi élmény, városi játékok területére fókuszálva. E tematikák köré MOME oktatási, hazai K+F és nemzetközi EU projekteket szervez. A KTL interaktív könyvei valamint múzeumi projektjei több külföldi és hazai díjban részesültek, illetve nagy visszhangot kaptak a hazai médiákban.

Schmidt Andrea (1970, Budapest), MTA TK Szociológiai Intézet tudományos munkatárs, MOME Elméleti Intézet egyetemi adjunktus.

Szabó Tamás (1978, Gyöngyös) politológus, történész, igazgatásszervező, a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Tanszék doktorandusz hallgatója. Jelenleg a Gyógyszerészeti és Egészségügyi minőség- és Szervezetfejlesztési Intézet Emberi Erőforrás Főigazgatóságán (GYEMSZ-EFF) stratégiai referensként dolgozik, óraadó oktató a budapesti Zsigmond Király Főiskola Nemzetközi és Politikai Tanulmányok Intézetében (ZSKF-NPTI), több mint egy évtizedes szakmai-munkahelyi tapasztalatait pedig a magyar kormányzati igazgatásban szerezte. Kutatási területe: nagyvárosi önkormányzati igazgatás; kormányzati és helyi önkormányzati közpolitikák; közszolgáltatások szervezése. Egyéb szakmai érdeklődési területei: egészségpolitika; fejlesztéspolitika; közmenedzsment.

Zörgő Szilvia (1982, Budapest) kulturális antropológus, angol tanár, jelenleg a Semmelweis Egyetem doktorandusza a Mentális Egészségtudományok doktori iskolában. Fő kutatási területei: vallásantropológia, orvosi antropológia, szakrális és alternatív gyógyászat, testszimbolika.

